

АДЫГЭ ЙОРЫОТЭ ПАМЯТИКХЭР

НАРТХЭР

АДЫГЭ ЭПОС

ТОМИЛ ХЪУРЭ
ТЕКСТ УГЬОИГЬЭХЭР

Зэфээзыжьысижъхи зэхээгбэууцагъэр, ублээлэ
оцеркылрэ комментариевэмрэ зыткыгъэр

ХЪЭДЭГЬЭЛЭ АСКЭР

III
Т О М

МЫЕКЬУАПЭ—1970

си бзэ sibza.org

vk.com/circasbook

АДЫГЭ НАУЧНЭ-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКЭ ИНСТИТУТЫМ И УЧЕНЭ
СОВЕТ ИУНАШЬОКІЭ КЪЫХАУТЫ

РЕДКОЛЛЕГИЕР:

Кэстан Д. Г. (редактор шъхьаI)
Мэрэтыкъо Къ. Хъ., филологическэ наукэхэмкІэ кандидат
Хъут Ш. Хъ., научнэ ЙофышI

ПЕЧАТАЕТСЯ ПО РЕШЕНИЮ УЧЕНОГО СОВЕТА АДЫГЕЙСКОГО
НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОГО ИНСТИТУТА

РЕДКОЛЛЕГИЯ:

Д. Г. Костанов (главный редактор)
К. Х. Меретуков, кандидат филологических наук.
Ш. Х. Хут, научный работник.

Г У Щ Й А П

Нартмэ яхылIэгъэ адыгэ текст угъои гъехэр тхылъыбэ хъоу адыгэ культурэм гъэшIэгъоньгъэ фызиIэ пстэумэ апае фольклориэ произведенияхэр къызэрэхаутхэрэ хабзэм тетэу къыдэтгъекIых. Мир ятIонэрэ томым кIэлъекIо.

ШIыкIэ гъэнэфагъэ хэлъэу томхэр гъэпсыгъэх.

1. Текстхэр томиблымэ ягъекIугъэх. Апэрэ томым «Псэлъапэ», «УблэнIэ очерк» дэт. Очеркым адыгэ лIыхъужъ эпосым нэIуасэ уфешIы.

2. Текст пэпчъ номер иI.

3. Текстхэр цикл-циклэу зэхэугъоягъэх. А зы нартым анахъэу фэгъэхъыгъэ текстхэр зы чыпIэ тшIыгъэх, а нартым ыцIэкIэ циклыр маkIо. Ябэгъэ-мэkIагъекIэ циклхэр зэфэдизхэп, къаугъоижын алъекIыгъэм ар ельтыгъ.

4. ЯкъэхъукIэ щыублагъэу якIодыкIэ нэсэу къагъэлъагъоу цикл кIоцIмэ текстхэр ашызэкIэлъекIо.

5. Том пэпчъ нотэкIэ тхыгъэу нархэм яхылIэгъэ орэдхэми пишынальхэхими яордышишьохэр дэтых.

6. Том пстэуми комментариехэр адтых. Ахэмэ циклэхэмэ ахэхъэрэ текстхэм япаспорт къагъэлъагъо: къэзыIуагъэр, зытхыгъэр, къэбарэрэ пылъыр...

7. Яблэнэрэ томым «гущыIалъэ» дэт. Ащ ижърэ гущыIэхэм ямэхванэ къеIо.

8. Текстхэр оредыIохэм, тхыдэIуатэхэм къызэраложыгъэм тетых. Тхыдэ е пишынэлъэ зэфэшхъяфхэр агъекIэрэkIагъехэп, ахагъехъуагъэп, ахагъекIыгъэп. Орэдымэ жъыу гущыIэхэр зерапытых. Текстхэр шхъядж къыIозэ зератхыжыгъэхэм тетэу къыхэтэутыжых. КъэбарIотэ пстэуми къэIокIэ шэпхъэ гъэнэфэгъэ дэдэ яIэу щытеп. А зы нэбгырэм «аш», «джааш», «ай», «жи», «жиIэри», «жэIэри»; «джэуап», «джыуап» ыIоу урехылIэ.

9. А зы хъишэр зэфэшхъяфхэу зэтриIотыкIэу къыхэкIы. Ащ фэшIы зы нартым икъэхъукIэ, ыгъэхъагъехэр, илIакIэ зэфэшхъяфхэу цыфмэ къаIотэжъэу бэрэ урехылIэ. ГущыIэм пае, ащ фэдэу Нарт Саусырыкъо икъэхъукIэ къэIокIабэ иI. Зым Саусырыкъорэ Шэбатныкъорэ янэхэр зэшигхъугъэх ыIо, адырэм ахэр зэшигъэхэу къеIуатэ. Ащ фэдэ нэшанэ хэтрэ цыфлъэпкын ифольклор хэлъэу щыт. Ащ фэдэ къэIотекIэ зэтекIхэр, вариантхэр къыдахъэх.

10. Адыгэ лъэпкъ зэфэшхъяфхэм абзэ хабзэу хэлъым ельтыгъэу чыпIэхэм, нархэм ацIэхэр зэтриIотыкIых: нат, нарт, Натие, Басэ губгъ, Барсэ губгъ, Орзэмэс, Уазырмэс, Орзэмэдж, Уазырмэдж, Сэосырекъо, Саусэрыкъу, Саусырыкъу, Сосярыкъу... А зэтриIотыкIынгъэхэри текстмэ къахэдгъэнэжыгъэх.

Нартхэм яхылІегъэ текстхэр ежь шъхвадж ыбзэкІэ къызэрнІо-
жыгъэм тетэу вариантхэр яІехэу къыхэтыутыгъэх. Аш эпосым лин-
гвистическэ географиес иїэри, нартмэ яорэдхэмрэ яхъишъехэмрэ
игъекІотыгъэу адигэмэ зэрахэлтыри нафэ къешы, вариантмэ
ятворческэ банныгъэ къеушыхъаты.

Текстхэу томхэмэ къадахъехэрэд адигэ лъэпкъ пстэуми ашыщ
корректорхэр ядгъеджэхъхи, етланэ а текстхэр, тэрэзыныгъэм лъэ-
ныкъо пстэумки нахь пэблагъэу зэрэхъунхэм пае, тиорэднІохэм,
тхыдэ йуатэхэм етланни адэтыуплъекІужыгъэх.

12. Адыгэ алфавитым тамыгъэу иїемэ къамыхъре макъехэу,
шапсыгъехэмэ абзэ (натыхъуаджэхэм, пышэгус шапсыгъехэм,
къушъхъечІэс шапсыгъехэм) къахафэхэрэд мыш фэдэу ттхынхэу
лгъэнэфагъэх: къ (къеты), кІ (кІэкІигъ), сI (сІыфи), джъ
(«джы» шъаб: ашыдджъэ).

13. Тэ тууѓоигъэ пицинаалъехэм, орэдыхэм, хъишъехэм якъеІо-
кІэ шъхъафхэу Къэбэртае, Черкесием къашаугъоигъехэм ашыщ-
хэу къыхэтыутыгъэхэр ежъэмэ яалфавиткІэ зэрэтихъыгъехэм тэ-
тих, къэбэртэе-черкес алфавитыр Адыгейим иалфавит зэрэтекІырэр
бэп. Ахэр анахъэу мыш фэдэх.

Адыгэ алфавитымкІэ: Къэбэртэе-черкес алфавитымкІэ:

Щ	Ш
Шъ	Ш
ШИ	ШІ
Жъ	Ж
Жъ	Жъ

14. Нартхэм яхылІегъэ адигэ текстхэу тхылъ зэфэшъхъафхэм
къадэтхыжыгъэхэр, зи зэхъокІыныгъэ афетымышІэу къыхэтыуты-
жыгъэх.

15. Адыгейим иллтературабзекІэ комментариихэр ттхыгъэх.

Томхэр адэтхэмкІэ нахь зэфэдизхэ хъунхэм фэшы цикл инхэм
нахь цикл цІыкІухэр ятыдзэкІыгъэх.

Джащ фэд нартхэм яхылІегъэ адигэ ЙорыІотэ текст угъоигъэ-
хэу къыхэтыутыгъэхэмэ ягъэпсыкІэ къэбар кІэкІэу апылтыр.

П С Э Л Ъ А П Э

Нартхэм ятеухуа адыгэ текстхэр зэхуэхъесауэ, тхылъ зыбжанэ хъууэ, адыгэ культурэм гулъитэрэ гъэшигъуэнныгъэрэ хузийэ псоми папшіэ, фольклорнэ произведенияхэр зеритрадзэ хабзэм тету, тхылъым къытыдодзэ. Мыр етлонэрей томым кіэлъокіуэ.

Щыкіэ гъэнэхуам тету томхэр гъэпсащ.

1. Текстхэр томиблым игъээгъяаш. Япэрей томым «Псэлъапэ», «Щіэдзапіэ очерк» итш. Очеркым адыгэ лыхъужъ эпосым нэйусэ ухуещі.

2. Текст пэбж номер щхъэхуэ иіэш.

3. Текстхэр цикл-циклу гуэшаш. А зы нартым теухуа текстхэр зы цикл тщири а нартым и ціэр фіэтшыжащ. Я күэдагъ — я мащіагъкіэ циклхэр зэхуэдизкъым, адыгэм къахэтхыжын тлъека текстырш ар зэлъытар.

4. Нарт лыхъужъхэр къызэралъхуамкіэ къышідзэу, абыхэм я гъэхъамрэ я шуней тетышіамрэ кіэлъыкіуэрэ я кіуэдыхыкіамкіэ иухыжу, дэтхэнэ зы циклми апхуэдэ ухуекіэ иіэш.

5. Нартхэм ятеухуа уэрэдхэмрэ пшиналъэхэмрэ я мэкъамэхэр нотэкіэ тхыжауэ том пэбж ярытш.

6. Том псоми комментариевэр ярытш. Ахэм циклхэм яхыхъэ текстхэм я паспорт къагъэлъагъуэ: къэзыштэжар, зытхар, абыхэм я гъашіэм теухуауэ хъыбар кіэшіхэр...

7. Ебланэрей томым «Псэлъальэ» дэтш. Абы кіуэдыхыка псалъэжь дыдэхэм я мыхъэнэр къеуатш.

8. Текстхэр нэхъ уэрэджыіэ, іуэрыштэжаркіэ іээхэм къызэрыйжа-іэжа дыдэм тету тхыжащ, — я лъепкъыбзэри, я къэпсэлъыкіэ щхъэхъэхэри зэрыштигауэ къэдгъэнэжаш. Хъыбар е пшиналъэ зэпшхъэхъэхэр зэпыдгъэувакъым, дгъещіэрэшіакъым, яхэдгъэхъуакъым. яхэдгъещіакъым. Уэрэдхэм я ежухэр ягъусэжш.

Текстхэр іуэрыштэжаркіэ пэбж щхъэуэу къыжиіэурэ зэрратхыжам тету тыдодзэж. Зэридгъэунэхуащи, дэтхэнэ іуэрыштэжаркіуэри къэ-іуэткіэ шапхъэ гуэрым иткъым. А зы іуэрыштэжаркіуэм «ааш», «джащ», «ай», «жи», «жири», «жеіри», «джуап», «джэуап» жи-іэу урехъэліэ.

9. Адыгэхэм тхыгъэ зэрамышам къыхэкішу, нартхэм ятеухуа адыгэ уэрэдхэмрэ хъыбархэмрэ мытхауэ, зым адрейм хүиіштэжурэ лышигъуэ бжагъэ күэдхэм къызэрыйштэжархэм къыхэкішіэ ахэр зэтемыхуэу жаіэ хъуаш. Абы къыхэкішіэ, зы нартыр къызэралъхуа, абы игъэхъахэр, и лэжыкіар зэтемыхуэу цыхухэм къауатш күэдрэ урехъэліэ. Псалъэм папшіэ, апхуэдэу, нарт Сосрыкъуэ къызэралъхуа шыкішэрэ зэмыфэгъу күэду къаупсэль. Сосрыкъуэрэ щебэтныкъуэрэ я анэхэр зэшыпхъуу щытауэ зым жеіэ, адрейм

ахэр зэкъуэшахэу къеупсэлъ. Дэтхэнэ цыху лъэпкъими и Йуэры Йуатэм апхуэдэ нэшнэ хэлъщ. Научиэ лэжжак Йуэхэм а текстхэр ди япекІэ нэхъ тыншу зрагъещиэн щхъекІэ дэлэпыкъуэгъуфI дазэрхуэхъуным дыпылъурэ, а къэпсэлъкІэ псори къитетдзаш.

10. Адыгэ лъэпкъ зэпэцхъэхуэхэм я бзэм хабзэу хэлъим ельытаэ щыныгхэмрэ нартхэм я цэхэмрэ зэтемыхуэу къаупсэлъ: пат, Натие, Басэ губгъуз, Барсэ губгъуз, Орзэмэс, Уазырмэс, Орзэмэдж, Уазырмэдж, Сэосырэкъую, Саусырыкъую, Сосрыкъую... Апхуэдэу зэтемыхуэхэр текстхэм къаходгъэнэжащ.

11. Нартхэм ятеухуа текстхэр езым щхъэж и бзэкІэ къизэрыжийэжам тету, вариантахэр яйэу къитетдзаш. Абы лингвистическая география эпосым и йэри, нартхэм я пишиналъэхэмрэ я хъыбархэмрэ лъэхъэнэ жыжъям къизэрыщежъяар къегъэлъагъуэ, вариантахэр абыхэм я творческэ беягъым и щыхъэтш.

Текстхэу томхэм къитрадзэхэм адыгэ лъэпкъ псоми ящищ корректорхэр ядгъеджэжхэри, етланэ а текстхэр лъэныкъуэ псомкин дгъэтэмэмын щхъекІэ ди уэрэджыгхэрэе Йуэры Йуэтак Йуэхэмрэ аргуэру ээ хэдгъэплъэжащ.

12. Адыгей алфавитым дамыгъэу и йэхэм къамыштэ макъэу, шапсыгъэхэм я бзэ (нартхъуаджэхэм, Пышээ Йус шапсыгъэхэм, къурш жыэгъум щиэш шапсыгъэхэм) къаходхуэхэр мыпхуэдэу ттхыну тедубидащ: кь (кье-тыу), ки (кіэкыгъ), си (сыфи), дж («дж» шабэ: ащиджьэ).

13. Къэбэрдейм, Шэрджесым щызэхуахъэса пишиналъэхэмрэ хъыбархэмрэ къэпсэлъыкІэ щхъэхуэу яхэлъыр зэрыштуу къэдгъэнаш, а текстхэр езым я алфавиткІэ зэратахам тетш.

Къэбэрдей-шэрдже алфавитыр адыгей алфавитым зэрите-кыр куэдкъым. Ахэр мыпхуэдэш.

Адыгей алфавитымкІэ:

Щ
Шъ
ШИ
Жъ
Жъ

Къэбэрдей-шэрдже алфавитымкІэ:

Ш
ШI
Ж
Жъ

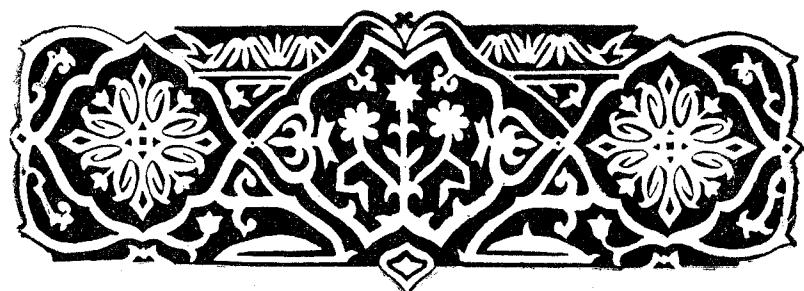
14. Нартхэм ятеухуа эадыгэ текстхэу тхылъ зыбжанэхэм къитхыжахэр дыхэмэлыжыхыижу къитетдзэжащ.

15. Адыгейм и литературэбзэклэ комментариихэр етташ.

Томхэр, Йэмал зэригэклэ, нэхъ зэхуэдиз тицлини щхъекІэ, цикл нэхъ инхэм цыклюхэр еддээл йэурэ эздгъэзэхуаш.

Апхуэдэш нартхэм ятеухуа адыгэ Йуэры Йуатэ текстхэу зэхуэхъесауз къитетдзахэм я щытыкІээр кіэшти.

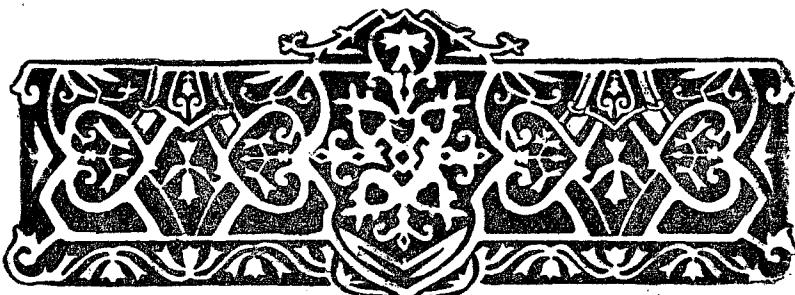

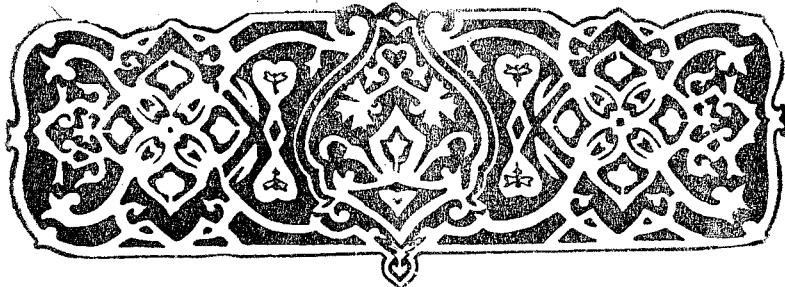

ТЕКСТХЭР

(№ 221—283)

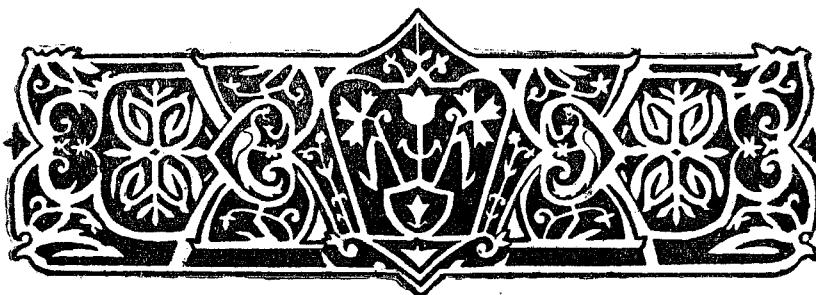
АДЫГЭ ОРЭДХЭР, ПІЦЫНАЛЪЭХЭР,
ХЪИШЪЭХЭР

ЯХЭНЭРЭ ЦИКЛ

ОРЗЭМЭДЖЫКЪО
ШЭБАТЫНЫКЪУ

221. ОРЗЭМЭДЖЫКЬО ЩЭБАТЫНЫКЬО ИКЪЭХЪУКЬ

(Шастья текст)

Н

ат Саусырыкъо лы рэхъуи, натхэм яшыу-
пащау рэхъугъэ.

Нат Орзэмэджь ишъузэу псэухээ, Сэтэнай-гуашэр ятIуанэрэу лъэшыджьэу
рэхъугъэ. Ау Сэтэнай-гуашэ лъэшыджьэу
зыфэхъугъэр натхэм къафэшIагъэп. Саусырыкъуи ар игуапэу рэхъугъэп янэу Сэтэнай-гуашэр зэрэлъфэрэ.

Зэгорэм натхэм зэхахыгъ Сэтэнай-гуашэм ыныбэ, иль сабым игы макъэ. Сэтэнаер мыльфэ рапшиIэу, а сабий гы макъэм натхэр Саусырыкъо яхащэу гупщирапшиIэ хидзагъэх. Натхэр зэфэсхи, гупщисэхэу фежьагъэх, Сэтэнай ыныбэ иль сабыир зыдахыни кIодырапшиIэ фашыщтым фэшиI. Мэфабэрэ чэцьыбэрэ зэхэсигъэхэу Саусырыкъо къыIуагъ:

— Сэтэнай-гуашэм шъэфэу хъумэко-плъакко фэтшыни, ольфэфэ Iудгъэтын. Зэрэлъфахэу къильфыгъэр къышIоттыгъуни, пхъуватэм дэтлъхьани, псым хэтыдзэн, — Iуагъ.

Натхэр ашыджьэ зэгурэкох. Сэтэнай-гуашэм ымышIэу, хъумэко-плъакко фашIи ольфэфэ Iуагъэтыгъ. Сэтэнай-гуашэр чэцьым зэлъфэм сабыир къатыгъуи, натхэм адэжь къахыгъ.

Натхэр зэфэсигъэхэу, Саусырыкъуи ахэмэ ахэтэу, сабым паплъехэу зэхэсигъэхэти, пхъуватэм далъхьи псым хадзагь.

Псым пхъуватэр есыгозэ хым нэси зыхехьам, хыIушьом Iутыгъэ зы нат къолай горэм пхъуватэр ылъэгъуи къыхихыгъ. Зызэтырехым, сабий сыкIу къыдэкIыгъ — кIэлэсIыкIу. КIэлэсIыкIум Щэбатыныкъу сIэу фиусигъ. Щэбатыныкъо хыIушьом щапIугъ, Тенэ зыщыхэлъэдэжьырэм дэжь.

222. НАРТ ШЭБАТНЫКЬО ИКЪЭХЬУКІ

(Б жъэдыгъу текст)

Шэбатныкъо ятэ Орзэмэджэр Чырты къырагъекіи нартымэ тхъэмэтэу къафагъекіуагь. Нартымэ лъэшэу ар къины къафэхъугъ. Тэ тхъэмэтэ къытхэкіытагъеба зыфэ-Пон фэдэ агу къихъагъ. Орзэмэдж аукынджэ щэшынэхти, тхъагъепціыгъэджэ агъекіодынэу агу къихъагъ. Сэ тэнаер бзылъфыгъэ йашэу щытыгъэти нартымэ ягухэлъыту лъетэ. Шэбатныкъор къызыфэхъуджэ ятэ римыгъашІэу чы чіэгъыджэ аргъепІу. Апун зэхъум чы чіэгъым шы, хъэпанийтІу, бгъэшхъуитІу алоу зэрэггэсэнхэу чийтІупщхъагъэх. Кіалэри лы хъугъэ, шыри шы хъугъэ. Ятэу Орзэмэджэр нартмэ агъелІэнэу зэхалъхъагъэ, ежь къафэ-клюжырэп. Нартхэр Орзэмэдж зэрэтемыкіотыхэр къагурыуагъэти зэйукіэм бжъэу щиэтытим щэнаутэр хальханы агъелІэнэу рахъуахъыгъ.

Сэтэнаер члахын кіалэм фијостагъ.

— Мыш фэдизым чы чіэгъыджэ узфэсіыгъыгъэр зы мафэ ныІэп. Неуущы нартымэ ешкэ-ешъо зэхахъэ яI. Уятэ джащ щагъелІэнэу нартмэ зэхалъхъагъэ. Нартхэр зэхэхъагъахэ, бжъэр уятэ ратыгъах. Бжъэр ымыІэтызэ узынэмисыджэ, уятэ бжъэм щэджэниблэр хэлъышь ыгъэліэт.

— Адэ, тян, шыдэуштэу сыкіота аш. Сэ дунаем хэслэгъукіыгъэ щыІэп.

— Тенэ къырыгъуаз, узыІукіэрэм еупчI нарт яунэ тэдэ щыI Іүн. Пышшанэ занкІэу екIу, Пышзэджэ кIун нартымэ ячэмэхъо бзылъфыгъэ Пышзэ ныбэ ушыІукіэт. УзыІукіэджэ ублэмыкI, шыид ыІугъэджи ушомыкI, тэрэзэу еупчI.

Сэтэнай-гуашэр цыф йашэу, Нарты шыид щыхъуми-щышІэми игульйтэ лыІэсэу щытыгъ. Арыти, илI нарт Орзэмэджы нартхэр къызэрепыхэрээр зелъэгъум: «Бэ шІэн, макIэ шІэн, Орзэмэдж къагъелІэнэу къыфежье-тих. Ау зыхъуджэ, мы лыжъэр укыпІэм къизышыжы-шъун кIуачIэ сицах тельэу зизгъэІэн фae», — Іүн, Шэбатныкъо мы Іофым шээфэу фигъэхъазэрыгъагъ.

ХитIор чым шылъэрэзэу, бгъэшхъуитIор огум щылъэрэзэу, хъэмэ къыхафырэр бгъэмэ къаубытэу, зылъэгъурэм ыгъэшIагъо Шэбатныкъор къежьэ. Нартымэ ячэмахъо Сэтэнаем зэриуагъэу Пышзэ ныбэ къышыдэкIы. Бзылъфыгъэ пшланэм шхъарэхъэ. Бзылъфыгъэр голагъэ, ау шыидэу зызешIыми Шэбатныкъор шIокIыгъэп, бзылъфыгъэм ыбгъэ зыIуильхъагъ.

— Усян ахъретыджи дунаеджи.

— Нитоу узэмымлъэгъур нэшъу тхъа еш!, — ыиши шэхэу зифэпэжкыгъ.

— Тянэжъ гуаш, сыхъек!э гъозадж сэ, Іалэдж яунэжъ зыдэщи!эр къыса!у.

— Іалэдж яунэжъ шыдыдым сигъеш!эн, сик!ал, чэшырэ сыйкыыдэки, мафэрэ сыйдэхъажьы, нартымэ сырячэмэхъожъ тхъамык!эу шъофым сит нахь сэ шыдыдым сигъеш!эн нарт яунэжъ.

Зэрэш!омык!ытэр бзыльфыгъэм къызгурэ!ом къыри!уагъ.

— А сик!элэ дах, шыд о!она? Алоу зэхэсхыгъэр ос!он нахь зи си!эрэп. Мы бгым узыдэкидже нартымэ уанэмымсэу Іалэдж яунэжъ щыт. Пшъешъе дахэ ис, дэрые-бзэрий, чыжъэдже укъылъэгъут. Псэлъыхъожъымэ икъэлапчъэу аутагъэм ухэнэныдже щтагъо, ежыри бзыльфыгъэ дахэшъ, уигъэуки!ытэндже чып!э щтагъу узэрыхъатэр.

Шэбатныкъо ащ къыгъэгубжыгъ.

— Тянэжъ-гуаш, алахым сыйчымыщтэу, бидзыщэм сыйчимыщтагъэмэ, Іэхъомбэшком ук!эзгъэпшыни. Зы псыжъ си!ук!эмэ сифарэ хэнэнэу, зы хъэжъ си!ук!эмэ сиук!ытэжкынэу сэ Чыртэ сыйчики!эу мыш сыйкъэк!уагъэм сэ.

Къыбгъодэки Пшызэ къики!и, къежъагъ. Хъэпаниит!у-мэ къалъэрэзахъэу, хъэмэ къыхагъэхъуштутырэр бгъашхъом къаубытэу, иш жъэу къи!ук!ырэм гъогу нэпцит!орылыгъоу Іакуандэ дахэу, лъагэу щэгъындакъым исым чыжъэдже къылъэгъугъ Шыум фэдэ шыу джы нэсы ылъэгъугъепти, шыум къыгъащти куоу къиу щэгъындакъым къехи янэу Сэтэнаем дэжь чи!ук!ыгъ.

— Си Іэкондэ-дах, шыд укъэзгъэшынагъэр?

— Тянэжъ-гуаш, зы шыу къак!ошъы, Чырты къимык!ыгъэмэ нарты къыралъфагъэм.

— Іэкондэ, дах, укъэмышын, укъэмыуки!ыт, хъазырэу щы!эм сихъэплъэн, мыхъазырым ыужы сихъан, къедгъэблэгъэн. Цугъом ибжъэпэлъэр къурмэнэ фэтшиин, гъэлъэхъум ипшэрэр ащ Іэпэшыпсэу игъусэу Іэлэдж ягъэхъунэу ныбжки чыф зэрэтымыгъэхъагъэм уиш щыдгъэхъун шъу!ори шъупэгъок!, — ыиши кухнэм чи!хъажыгъ.

Шэбатныкъор къэси Іакуандэм икъэлапчъэу псэлъыхъожъымэ аутагъэм къеуцол!агъ. Іакуандэр щэгъындакъэм къехи къыгъунит!оу и!эр ежь нахьи дэхащэу къыпэгъок!ыгъэх.

Пхъэ цуақъэмэ къарыкIыхи, ныбжыи цIыф фамышIагъэу лъэпэд кIыпцIэджэ къыпэгъокIыгъэх.

— ТихъакIэу тикIас еблагъ. Цугъом ибжъэпэплъэр къурмэн фядгъэшIын, гъэлъехъум ипщэрэр ащ иIэпэшыпс. Галэдж игъэхъунэу цIыф зэрэтымыгъахъэрэм уиш щыдгъэхъун Iэкондэ дахэри пшъхъэ хэдгъэуон.

— СыешкэкIо-ешъуакIоп, сызекIокIо кIал нахь. Шъу ищугъо бжъэпэплъэр псе халIэ тхъа ешI, шъуигъэлъехъу пщэрэри тыгъужъмэ тхъа аргъэлI, Iэкондэ-дахэри тышылIэ тхъа ешI.

Къэлэпчъэшкоу Iулъэр къызэридзэкIи псыжъым къыхидзагъ.

— Псэлъыхъожъ бзаджэу Iэкуандэм дэжь къакIорэмэ лъэмыйдж афэрэхъу.

Пшъашъэм зэремыблэгъэтэр къыгурыIуи къыриIуагъ.
— Нарт язIукIэ укъэсыгъ, моу бгым удэкIымэ чыжъэжъэп. Нартымэ яунэ унэ фыжыи кIахь, унэ къебэ-наб, кIэсэнэбэ кIэт, кIэсэнэу кIэтхэр цуимэ зерафащ, ащ ипэIулъашъо шы бгъэлъбэм къэсы. ЦIыфыбэ къекIолIагъэшъ уятэ унэшъоIэу яI, узынэмымысджэ уятэ агъэлIэт. Шым уепсыхынышъ, уихъэрэ уишыре къэбгъэнэнышъ, лъесэу уахэхъат.

ЗэриIуагъэм фэдэу шым епсыхи, щэгъындакъэ Iашэ-шъуашэу пыльэр зыпихи унэIутэу Iутым ритыгъ. УнэIутым ыIэтын ылъэкIыгъэп, столэу зытырилъхаягъэр зэхицIыцIагъэ, — мыр гъэIылъыпIэ фэдиз икъурэп, ыIуI Iэхъомбэжъиеджэ Шэбатныкто Iаби зыгуилъхажыгъ. ЦIыфхэр IуигъэзыкIи ятэ зыкIэрыс столым кIэрыхъагъ. Бжъэр ыIэтыгъахэу аужырэ гушаIэр Орзэмэджы къе-шIыжы.

— Нартхэр, мыш семышъозэ, хэти лъэгъунэу иIэр къерэIу, сызешъуахэджэ хэт къыIуагъэми пкIэ иIэжъэп. Аү-щтэу зыщиIоным бжъэр ыIэтыгъахэу, ыжэ нэмымыспэу Шэбатныктор унэм ихагъ, столым кIэлъырыхьи бжъэр Орзэмэджым IэкIигъэзыгъ. Бжъэм щэджыблэу хэльэр столым лъылтыль ыIоу тельэдагъ. Шэбатныкто къыгъази къикIыжыгъ.

Шэбатныкто янэ дэжь къэкIожки зэкIэ хъугъэр фи-Иотагъ.

— Аферэм! — ыIуи, чIы чIэгъым хьи кIали чIишэжыгъэх.

Орзэмэджи шъхъакIо иIэу къежъэжки къэкIожыгъ. Орзэмэдж лъэшэу зэрэчэфынчъэм Сэтэнаеми гу льнитагъ, гукъанэу иIэр ыуж имыкIэу къыригъэIуагъ.

Іелэхъу къызилъфыІе, къэтыгъуи къэхь. Пшъашъэ къызилъфыІе, зи емыІу.

Гъогур рагъэлъэгъуи Гошмэфэжъыр атІупщыгъ. Гошмэфэжъыр нэси щаум дэхъатъ. Үнэисымэ, зы унэм иИимэ адэр унэм ихъэу, мэІорыжъорызы ахэт.

Арэу шъузыр хъошэним ихъагъ. Шъузэу унэм ихъагъэмэ ежъри ахэтэу адихъагъ. Сабыир къызэхъум, Іелэхъоу къызыІекІым, мо шъузымэ къашІуитыгъуи, къыхьи къэклюжыгъ.

Іялэр кіодыгъэ. Мo Гошмэфэжъыр къыздиІигъи зыдэклюжыгъи ашиэрэп.

Нартыхэр къызэІукІи, Іялэм еплъыгъэх.

— Мыр тауштэу дгъэкІодыщт, къэхъу хъуштэп, — аIуагъ. Пхъуантэ горэм дэтлъхьаны, пытэу зэдэтиулІэны, зы хъотэ куужъ горэ яІети, аш дэтыдзэшт, — аIуагъ.

Пхъуантэр агъэтэрэзыгъ. Хъэдэныжъхэр, бзыуцыфыжъхэр далъхи шъабэ ашигъ. Ай Іялэр хагъэгъуалъхий пытэу зэтраIулІи, ахьи а хъотэ куужъым дадзагъ, дэлІыхъажын аIуи.

Къазхэри чэтхэри агъэхъоу бын ямыІэу зы лыжъирэ зы ныожъырэ щыIагъэх.

А хъотэ куужъэу зыдадзагъэм ыцыпэ губгъом ихъаштыгъ.

Ошхышхо къещхызэ а хъотэ куужъым дэлъадэзи псыр куоу дэхъухъагъ.

Псыр куоу зэхъум пхъуантэр къырихъыжъагъ. Мo лсым къырихъыжъэгъэ пхъуантэр губгъом къырихъагъ.

Къазэхъо лыжъ-ныожъымэ пхъуантэр къагъотыгъ.

Лыжъир еИи шъхьай, пхъуантэр фэIэтыгъэп. Ныори деIи, дэлъири амышІэу, унэм къахъыгъ. Зызэтраутым Іахъомбэшхо ыжэ дэлъэу Іелэхъу дэхэ цыкІу къидэIигъ.

— Тхъам сыхъатмафэ тыригъажы, зымы едгъэшІэнэп, ар, тэ бын тиIэпызы ар тIун, — аIуи лыжъымрэ ныомрэ гушIуагъэх. Іялэр зышІокІодыгъэ нартыр зыкъэклюциипхи къежъагъ.

— А Гошмэфэжъыр ары нахь пэмIеп ар зытыгъугъэр, — аIуи Чынт къиIи ар къэкІуагъ.

Къушхъя горэм къырекІи пэтэу, мо къазрэ чэтырэ зыгъэхъурэ лыжъ-ныожъхэм къаIукІагъ. Яупшигъ:

— Гошмэфэжъ зыфаIорэр тэ щыI? — аIуи.

— Сы ешиIэшт мо Іае дэдэм? — къыраIуагъ.

— Сы Іомакъэу зэхэшъухыгъэр? СиIялэ ай къытыгъугъ, — аIуагъ.

Ныомрэ лыжъымрэ Йялэм игугъу къызешІым къызэплъ-зэплъыжъыхъу уцугъэх.

— Шъумышт, зыгорэ зэхэшъухыгъэ щыІэмэ къыса-шъуу — ыIуагъ.

— Мый фэдэу пхъуантэм дэлъэу шъэо цыкІ тэ къэд-гъотыгъ, — аIуагъ ныомрэ лыжъымрэ.

— Ара? Ашыгъум некІох, сэ симыІялэмэ зи шъосло-щэп, — ариIуагъ шыум.

Къащаагъ.

Іялэр рагъэлъэгъугъ.

— Сэ сиІялэ, — ыIуагъ, — шъумышын, сэ нартымэ къышъязгъэлон щыІэп. Шъуинартымэ мый фэдэ зэошхоу къахъулIэгъагъэр шъошIэжъа, ыIуи къяупшIыгъ.

— ТэшIэ, — аIуагъ.

— Джай шыу инэу къахахьи, заор зуухыгъагъэр сэ-ры — ыIуагъ, — сэ сыбзылъфыгъ. Шъошынэмэ нэкІох. Мый нэхърэ щыІакІэ шъумыI нэмыІэмэ, шъусIыгъышт, — къариIуагъ.

Щэщи зэхъум лыжъымрэ ныожъымрэ къыздихьи къекІожъыгъ.

Унэ арити, ыгъеіысыгъэх. Іялэр аргъэпIу.

— Быдз ебгъешъонэу къакІо шъууоу шъукъэмидж. Ешъон зыхъуIе сэ сыкъэкІошт, — къариIуагъ.

Лыжъымрэ ныожъымрэ Іялэр аргъэпIу, ежхэри олIэ-жыфхэIе нарт шъузым ищау дэсигъэх.

А Іялэр ары Чынт Шэбатыныкъоу къэхъугъэр.

224. БЭДЫНОКЬУЭ ЗЭРАГЪЭЖЕЙУЭ ЩИТА ГУЩЭ УЭРЭД (Б эсл ьэней текст)

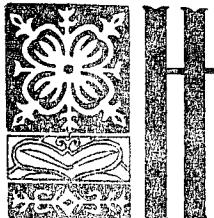
Уэу-уэ, уэрэдэ-редэ, нартурэ лыхъу нэху,
Пыгъэ махуэ щIыжытIэ,
Фыуэ хужытIэ псори къылъос,
Зиусхъэн «дэшэсир» хъэ самырщ.
ЗэрыдэшэсикIыр хуарэ тхъуэррапцIэш,
Дэнагъуэр зи шхуэмилакIэ,
Я кIэхэр зи дыщэ Iунэ,
Нэкур зэдэзыгъэз.

Хы къуалибл зэзыгъэзыр, уэ уи адэш,
Джын-Джын куэшI къыщыдыгъэр уэ уи анэш,
Тхъэм къегъэшI уи лъэрыгъ зэдеIэр.
Быфкъу анэ дыщэ пыIэ хуогъещI,
ДжатитI зэблихъуурэ мэзауэ,

Зауэм щахыхъэкІэ нарт фафІещ,
 Зиусхъэн и фэгъууи хэт щыІэ?
 Нартыжку щыІеми щІоупшІэр,
 ЛапІэбэу щыІехэр къегуещ,
 Дарий гуэшынымд эдгъазещ,
 Дарий гуэшыным дэдгъазещ,
 Къимыгъэзэхэурэ мэзауэ,
 Зауэм щахыхъэкІэ нарт фафІещ,
 Уздэбакъуэ дыщэ джатэ къыздэпхьш,
 Ущепсых жылэ бий бгъеубзещ.
 Уэ уи Лъостэнэбзэри щІыбауещ,
 Хъэхъей макъхэри щэ дзыгъуещ.
 Дээр зыущхъэкІури уи джатэш,
 Уи джатэ уэкІэри зымы памыші.
 Уи гъашІэм бэр щІолъэIу,
 ЗэшІэбгъэуIуэри шу мин бгъешесщ,
 Мансэу чынтыдзэ пашэм ѹокIуалІэ,
 Лыгъэ хуокIуэри и тетыгъуэм треху.
 И хуарэгъуэ, псыгъуэр и Іэдэжш,
 Іэдэж уанэр дыжыниш,
 И дыщэ щІопщыр егъаджэ.
 Абы и джэ макъым дыщэ джэд долъатэ.
 И къекІухыкІэр лъэтагъэфэш,
 Шу минир зыщІемыхъэ,
 Ди нанэ зэрахъэкІын,
 Укъэхъуну сохъуахъуэ!

225. БЭДЫНОКЪУЭ ЗЭРАПА

(Къэбэрдэй текст)

артыжъхэм я хэкум зэгуэрым биижь бзаджэу чынтыдзэр къизеригуат, — нарт блыпкъ ткъутэнш, Нарт хэгу тхъунщІэнш, нарт лъансэр дгъэнынш, — жаIэри.

Бийр бзаджащэт, гущІэгъуншэт, мэхъэшати — хэкум гузэвэгъуэр къыралхъат. Биижьыдзэр благъуэ IунэшІу, нэшІгъущыдзэу¹, мацІэ IунацІэу щыгум къизерихъауэ Нарт хэкур яунэшІу къакIуэрт. Псори зэрэхъуэрт, Іэшыбэр ягъэнырт, нарт лъэпкъым лъэспэрыхыр къыхуагъакIуэрт.

¹ НэшІгъущыдзэ — къаIэшыхъэр яшхыу, яшхымкІэ замыгъеншІу.

Нартыжхэми зыуэ заштэри биижь бзаджэм езауэу пэуваш. Лыгъэ мылъытэр зэрахъэу, лIэн-къэнэну чынтихэм езауэ пэтми, биижкыр бжыгъэ мылъытэт, зы нарт шум бищэ къыхуээрти, нарт лъэпкъыр кIуэдынкIэ шынагъуэт. Апхуэдэу бий гуашцIэ чынтыдзэм езауэу нартыжхэр жэшибл-махуиблкIэ пэщIетауэ пщэдджыжь пшэкIэплъыр къыщицIым, —

И хъэ самырхэр бгъурыдзауэ,
И бгъэ гъесахэр щхъэрыдзагъэххэу,
Тхъуэ къэррапцIэу, блапщэ щхъэгъуру
IэкIуэцIырыжым тесу,
И бжыпэ уэгъуэр уэгъуищэ пэлъытэу,
Зыригъэлъэтэхым къашыргъэ пщэхуу
И афэху джанэр зэщIыщIэу,
Езыр гу ищI бгы ищIу,
Шу закъуэу къольыс.
Хъэ самырыбэри еутIыпщ,
И джатэ Iэпщэри ехуз,
Биижкыдзэри гулэзщ.
Гузэва нартхэми ягу загъещ.
Биижкыдзэ пашэр гъэр ищIш,
Бий гуашцIэр гъэру иригъэцIыхщ.
Къахыхья закъуэри нартам ямыщIэ,
ЗэрагъэцIени яльэмыкI.
Бийр лъерицIыкIыу щыпIэм къиренэ.
Псэууэ къэна закъуэм
НэкIурыдзэныр ныхуещI,
«Къэхъуар Iуэтэж» жыхуиIэу
Iэгупэ уэгъуэри хуещIыхж,
КъыздикIа хэкумкIи еутIыпщыхж.
Нартыжхэм ар щалъагъум, —
Уей, мыйрыту шу хахуэ
Уей, мыйрыту шу мафIэ?
Уей, дэни къиукI?
Уий, хэти и нэIуасэ?
Уий, хэти и гъусэгъя? —
жайзурэ зоупшIыххэр.

А шур Имыси имышIэ, Сосыми имынэIуасэ, нарт тхъэмадэу Нэсрэн-жьакIи имыгъуса, Сосрыкъуи къыхуэмыщIэххэ, къэзыщIэфыни нартхэ къахэмыхкI. Нартыжхэр мэгузавэ, мэгулээ, зэрызохъэ, бгъэдыхъэни ирамыку.

Шу закъуэ ябгэр езыр къащыхэмыхъэм, нартхэм щIэхху хасэ яцIри зоупщI: «— Дауэ къэтщIэн, дауэ зыхэтшэн мыйрыту шу закъуэ ябгэр?» — жайзурэ мэхасэ.

Нартыжь зэхуэсахэм Лъэбыцэжье яхэтт, ауэ зыри жиIэртэкым, жыжьеу яхэтIысыкIауэ щыст. Нартхэр Лъэбыцэжьеим бгъэдыхъери ечэнджэшыну къырагъэжье щхъэкIэ, зыри щахужимиIэм щагъетыжащ. Нартыжхэр зэпсэлтылIэ мыхъумэ жэуап пыухыкIа зэщамыгъуэту зэхэтхэт. Зи щхъэр ямыцIыхуу зи лыгъэр яцIыхуа гъусэншэ шууэ нарт усэр зыхуэфащэ лыхъужыр къесри хабзэр башэу и нэIурыту, нарт зэхэтхэм къащихэпсихэм, Лъэбыцэжье къыщылтэтри ебзэррабзэу, бзэ IефIкIэ епсалъэу бгъэдэлъэдащ.

Фохъусыр щызэфIэкIыу, фIыщIагъэр щырагъэбэкым, нарт дамыгъэм Iуигъэплъахэш:

— Сэри сывихэку нартш. ФIыщIагъэр бэуэ зым кIэрымалъхауэ щытын хуейщ, Нарт хэкур хъумэжыныр нарт псоми зэдакъяланш. Мы зэкIэ сэси къалэнныр згъэзэшIауэ къэфлъытэмэ, сикIуэжыниш. Ди япэкIэ шынагъуэ къэхъуми дызэрыгъуэтынш, — жиIери гъусэншэ шур къахэшескIыжри къежжэжащ.

Нартхэм я щхъэр къыфIэхуауэ, жагъуэ ящыхъуауэ къызэхэнаш.

Лъэбыцэжьеуэ бзаджагъэр зи нэIурыдзэм, мурад ишIаш, зыщыцкIэ шу закъуэр зэригъэшIену, щауэгъу зыхуищIину. Шу закъуэ къежжэжам и ужь Лъэбыцэжье къиувэри зыдыхъэж къуэладжэр зэригъэлтэгъуаш. Зэрыхъэж унагъуэри зэригъэшIаш.

ЗауэлI шу закъуэм и къалэнныр игъэзащIери унэм кIуэжащ, ишми увыIэпIэ иритри езыми зигъэзэгъэжащ.

Лъэбыцэжье зытэлей дигъэкIри «Сыщауэгъу, лыхъуэш» жыхуйIэу, а зауэлI шу закъуэр зыдыхъэжа пшIантIэм хъэшIэу щепсыхащ. Лъэбыцэжье зыщепсыха унагъуэр къыхуэгүфIаш.

— Ди гуапэш, ди цIыхухъу дэмысми къэсыжынш, — жиIери унэгуашэм иригъэблэгъаш. Лъэбыцэжье зыщепсыха бысымым махуэ заулкIэ щыхъэшIаш, арщхъэкIэ, зыкIэлъыкIа зауэлI, щауэгъу ишIыну игу илъар игъуэты жакъым, ицIыхухажакъым. ЦIыхухъу а унагъуэм щилъэгъуакъым. Зи лыгъэр нартхэм наIуэ ящизыщIа шу закъуэр абы дыхъэжу илъэгъуа щхъэкIэ иджы зэrimылтагъуыр Лъэбыцэжье икъукIэ игъэшIэгъуаш. А унагъуэм хъульхугъэ зэrimысыр Лъэбыцэжье и фIэш хъури къыдэкIыжри нартхэм я деж къэкIуэжащ.

Лъэбыцэжье и мурадыр къызэремыхъулIам иринэшхъеийуэ, нартхэми яримыгъашIэу зытэлей дигъэкIри аргу-

эру тригъэзац. Лъэбыцэжьей хъэшІэшымкІэ ирагъэблагъэри куэд дэмыхыу, санэхубжъэр иЫгъыу, нэмис хэльу, икъан хъыдджэбзхэри игъусэу япэм езыгъэблэгъауэ щитаунэгуашэр къышІыхъац.

— ЗилЫгъэр башэу, щауэгъу зи щІасэу нарт Лъэбыцэжьей! Цыхухъу дэскъым жыпІэу умыхъаджэ! Мыр нарт Бэдын и щІапІэш, езыми и къэссыжыгъуэш. Ди вы хъунпэрыхъухэри хъэзырш. Къан хъыдджэбзхэри щыІэхъш. Зумыусэгъуэджэу мы санэхубжъэм къысхуефэ. «Унэм я гуашэр фэдэбжъерыхъщ» жыпІэуи умыгъэпшІэншэ! — жиІэу, унэм и гуашэм санэхубжъэр щыхуишийм, Лъэбыцэжьей къыІихри хъуахъуэри ирифац.

— Щауэгъу махуэ ухъу! — жиІэри унэм и гуашэр къышІэкІыхъац.

Ефэ-ешхэр яублэри, вы гъэшхиблри яухыхукІэ зэхэсахъш.

Лъэбыцэжьей ефэ-ешхэм къышІэкІауэ илъэгъуац, зылъыхъуэ щауэр зытеса шыр къышІашауэ зэпалъэшІыхъу. «Хэт иш?» жиІэу щІэупшІэну ищхъэ хуимыгъэфащэу, шым теса щауэ зылъыхъуэр зэrimылъагъум щхъэкІэ бжэ блыкъыр хишІыхыу губжъауэ унэм щІыхъэжац. Санэхуафэр щаухым щауэгъу щыІэхэри зэбгырыкІыхри Лъэбыцэжьей хъэшІэшым къышІенац.

ТхъуэкъарапцІэу блапшэ щхъэгъурыр къышІишиныу Лъэбыцэжьей кІуаш, арсхъэкІэ ар зышІэт щІыунэм и бжэм Іулъ абре мывэр къыхуIугъэкІутакъым. Зэхэзещхъуэн зишІу, жэшым унэм щІыхъэу, ТхъуэкъарапцІэм тесам и Іэшэ-фащэр унэм щІэллэрэ щІэмыллэрэ зэригъэлъагъун и мурада щхъэкІэ, ари къехъулІакъым.

Пщэдджыжь нэхулъэр къышцишІым Бэдыни къэссыжац. И унэм зэрышІыхъэжу, «Лъэбыцэжьей ди хъэшІэш» къыжыриIаш и гуашэм.

— Іэу, си дей къафшэ, хъэшІэшым щІэвмыгъэсу, ар езыр си дежкІэ хъэшІэш хъэшІэкъым, унэ хъэшІэш, — жиІэри Лъэбыцэжьей еzym и деж иригъэшац. ХъэшІэм и хъэтыркІэ ефэ-ешхэр яублэри, бланэр я нышу, вы гъэшхар я Iусу, гъэлъэхъу пшэрэри я шыпсу, санэхум зэдефэу щи-сахъш. Гуашэм хъэшІэхэм бжэе къахушІихъац.

Гуашэм санэхубжъэр къышыритым Лъэбыцэжьей а гуашэм и ныбэм иль сабийм и гуо макъ зэхихац. Ауэ и тхъэкІумэр тригъахуэри зэхимыха нэпцІ зишІри, адрейхэм закъыримыгъэшІэн папшІэ, гуашэм къырит бжээр къыІихаш. Жэшибл-махуйблкІэ Санэхуафэм хэта иужькІэ Лъэбыцэжьей къежъэжац.

Нарт хэкум Лъэбыцэжьеий бзэджащIэ ину ист. Ар мэхъэшат, хъугъэщаагъэрызекIуэт. Ар зыхуейр, еzym къеныхъэкъуф, къыпэлъэшыф Нарт хэкум къыримыгъэхъуэну арт. Нарт хэкум исхэр къэрабгъэу, гуашIэ машIэу лыгъэншэу, псори еzym и жыIэшIэу щигъэтыну арт. А шу за-къуэм щIылъыхъуэр щауэгъу ищIыну артэкъым, гъэпцIагъэкIэ щауэгъу зыхуишIу иукIыну арт. Лъэбыцэжьеий езыр апхуэдэт! Аүэ Лъэбыцэжьеий игу иль бзэджаагъэр нартхэм ямыщIэу и псальэр яIфэш хъурт.

Лъэбыцэжьеий щауэгъу ищIынури имыгъуэтыхжауэ, ны бэм иль сабийм и макъ зэхихар щхъэкIуэ щыхъуауэ, я дежкIэ дэмыхъэжу Алыджхэ я унэжьымкIэ иунэтIаш. Алыджхэ я унэжьым нартхэм Хасэр щаухри зэбгырыкIы-жауэ ирихъэлIаш. Бэдыни щыкIуэжам зыдэшыIауэ къиз-дикIыжар арат.

Лъэбыцэжьеий Нарт Хасэ зэхешэ. Нарт Хасэм тхъэмадэу щытын хуеяр Бэдынти хъыбар ирагъэшIакъым. Лъэ-быцэжьеий тхъэмадэ папщIэу Нарт Хасэр зэIуехри нартхэм яжыреIэ:

— Нартхэм ди кIуэдыжыгъуэр къэсащ. Ныбэм иль сабийм и гуо макъ зэхэсхаш. Ар дунейм къытехъэмэ, нартхэм шхи дилэжкъым. Сэ куэд щIакъым езы Псатхъэ дыдэ деж сызэрышиIэрэ. — Нартхэр куэдрэ дылсэуну? — жы-сIэу сышеупщиым, — Псатхъэ къызжиIаш, — Хъэуэ! Зы гуашэ гуэр лъэщиджэщи, ар лъхуэрэ пщащэ къильхумэ, гуашэу щыIэм лъхуэн щагъэтыжынуш, нартхэри бзылъхугъэншэу къэнэнуш.

А гуашэм щауэ къильхумэ нэхъеижщ, абы нарт хъульхугъэу щыIэр IэшIэкIуэдэнуш. А гуашэм и ныбэм иль сабийр мазищ щырикъум псальэр щIидзэнуш. Ар пщащэу къышIэкIмэ, нарт гуашэхэр зэрымылъхуэжын гъыбзэ иусынуш. Щауэу къышIэкIмэ и япэ псальэр щытынур нарт лыхъужхыхэм я ажалыр къызэрысынщ. А гуашэм къильхунур бзылъхугъэу къышIэкIэрэ, ин хъууэ лы щыдэкIуа махуэм, нартхэ гуашэу яIэм лъхуэн щагъэтыжынуш. Хъулъхугъэу къышIэкIмэ, джатэ къышицта махуэм Нарт хэкум хъулъхугъэу исыр къанэ щымыIэу кIуэднуш.

Мис араш, нартыжыхэ, Псатхъэ сэ къызжиIар. Бэдын и деж сицшиIэу, дефэ, дешхэу дыздэшысым, и гуашэм и ныбэм иль сабийр гуоуэ зэхэсхаш. Абы къильхуну сабийм кIуэдыпIэ къыхуэдмыгъуэтмэ, нартхэм ди кIуэдыжыгъуэр къэсащ.

Лъэбыцэжьеий къажыриIа хъыбарым нартхэр къигъэ-

нэшхъеяш. Нартхэр егупсысщ, зэчэнджэшхэри унафэ яшIаш: фыз лъэшыджэр лъхуэмэ къилъхум кIуэдыпIЭ къыхуагъуэтину.

— Дауэ къэддигъун? Сыти кIуэдыпIЭ хуэтщиын? — жаIэу нартхэр щычэнджащэм, Лъэбыцэжьеий жиIаш:

— Ди щхъэлъашIэуесу ди Уэрсэрыжыр дгъэкIуэнш. Сабийр къилъхуа иужь абы къедгъэдигъунш. Сабийр къытIэрыхъэмэ и укIыкIЭ хъунум иужкIЭ дегупсысынш.

АбыкIЭ нартхэр зэгурыйаш. Хасэр яухри Лъэбыцэжьеий нартхэ я щхъэлъашIэуесыр Бэдын и унэм игъэкIуаш. ЩхъэлъашIэуесыр Бэдынхэ зэрыкIуэрэ жэшибгъу махуибгъу щырикъум, — Бэдын и фыз лъэшыджэр лъхуэри щIалэ къилъхуаш, — жиIэри ЩхъэлъашIэуес Лъэбыцэжьеий хъыбар къыригъэшIаш. Лъэбыцэжьеий нарт шу игъэкIуахэш. ЩхъэлъашIэуесу Уэрсэрыжым сабийр къидыгъури нарт шухэм къаритри къиутIыпщыжаш.

Нартхэр еплъмэ сабийм дыгъэм хуэдэу нурыр къышхъэшихырт. Нартхэм къеплъырти дыхъэшхырт.

Сабийр яукIыну Лъэбыцэжьеий быдэу жиIа пэтми, апхуэдизу дыгъэ нурыр къызышхъэших сабийр яукIын ягу темыхуэу, нартхэм жыгеижь дакъэр къираупщикири, сабийр далъхъэри жэшү къуэжь нэфым дадзаш.

Нартхэм сабийр къуэм дадзэу къызэрыIукIыжу, дунейр борэн къэхъуаш, жьапшэ къэхъури зыкъызэшIищIэри уафэ гъуагъуэ уэшхышхуэ къешхаш. Псыдээ къежэхри сабийр зыдэль жыгеижь дакъэр къуэкIуэцI нэфым къыдихри губгъуэ тафэм къытырихъаш.

Нартхэм къагъэзэжри Лъэбыцэжьеий жыраIэжаш и унафэр ягъэзэшIауэ. Ар Лъэбыцэжьеий щызэхихым гуфиаш, — Фы хъуаш, си ныкъуэкъуэгъухэр зыкIЭ нэхъ машIЭ хъуаш, — жиIэш игукIи.

Пщэдджыжым нартхэ я къазыхъуэ фызым къазхэр дихуауэ, жыгеижь дакъэм сабий макъ къыдэIукIыу зэхишаш. Къазыхъуэ фызым къигъуэта жыгеижь дакъэр и за-къуэ хузэтеудакъым, къихъыну къыхуэIэтакъым. Унэм къэкIуэжри и щхъэгъусэр ишэри жыгеижь дакъэр унэм къахъаш. Жыгеижь дакъэр щызэгуаудым щIалэ дыгъэ плашэ «сабийщ» хужыпIэнкIЭ машIэу, къыдэкIаш.

ЩхъэлъашIэуесу Уэрсэрыжыр нартхэ я деж нэсыжри яжыриаш:

— Бэдын и унэ гуашэр ежьяуэ сабийм мэлъыхъуэ. ФыкъишIэм, щы фыцIэр IэгупсэкIЭ фигъэгъэзэнш. Ар езыр цыхубз памыщIщ. Фи биижъхэр хэзыгъэшIа шу за-къуэ ябгэр ардыдэрш.

Нартхэр зэрыгъащтэри зэбгырыжыжац, псом япэ Лъэбыцэжье щIэпхъуэжац.

Арыхэти, Лъэбыцэжье щаугъукIэ зылъыхъуа, шу закъуэ къахуэмьшIэу яхэкIыжар зэрыардыдэр къагурыIуаш.

Нартыжхэр гузэвац, гузэсац. Лъэбытэжье яхесу Хасэ ящIри гупсысац, чэнджэщахэш: «Сэдынокъуэ дунейм къитехъэжыкъумэ, сый кIуэдьпIэу къихуэдгъуэтн?» жаIэри. Нартхэм зыри къахуэмьгупсысу, Лъэбыцэжье къахуэмьпсалъэжу зэбгырыкIыжаш.

Бэдын и гуашэр Бэдынокъуэ и лъыхъуакIуэ къикIуухыу къазыхъуэ фызым хуэзац. Бэдынокъуэ и лъыхъуакIуэ къызэрикIухыр жыриIэну къыщыригъажэм къазыхъуэм и къазхэр зэшIэлъеташ. Бэдынокъуэ и анэм абы гу лъитэри къазыхъуэм зыришэкIаш. Бэдынокъуэ къазыхъуэ фызым къызэригъуэта щIыкIэр къыщыжыриIэм, Бэдын и гуашэм къыгурIуаш, екIэ абы и къуэм и ужь нартхэяцьш зыгуэр къызэритир.

Къазыхъуэ фызыжым гуашэр и унэм ишэри и къуэр къыритыжац.

Бэдын и гуашэм и къуэр къызэрыIэрыхъэжу, къазыхъуэ фызыжымрэ лыжымрэ къыздишэри и къуэри къи-хыжри къэкIуэжац.

Бэдын и гуашэр къэкIуэжа нэужь, зыми имышIэу, щIыунэ иригъэшIри, и къуэр абы щыригъэпIыну щIигъэтIысхьаш.

Лыжь, фызыжь къыздишам яжыриIаш:

— Бэдынокъуэ сэ къэслъхуауэ сиринэу щитми, кIуэдьпIэ бзаджэм къизыхар, ажалым къезыгъэлар фэрщ. Къэвмылъхуами фи бын хъуаш. Бэдынокъуэ нартхэм яукIыну ягугъами, яхузэфIэкIакъым, иджы нартхэми ямышIэу, и адэ дыдэми имышIэу, зыщи щымыIэу, лыхъуэ шэсиху, фэ фпIыныр си гуапэш.

Лыжымрэ фызыжымрэ Бэдынокъуэ япIыныр куэду яфIэкъелт: — Дэ къыдэпта сабий пыпхъащэр, лыгъэр и бащэу, щаугъу ящIынкIэ куэдми я нэрыгъуу, ди нэIурытуу дунеим тет нартхэми ефIэкIыу, зекIуэлI шухэр фIэлIыкIыу, дэ тпIынкIэ ди Уашхъуэш. Тэн икIыгъуэр и зылъэбакъуу, пцIэгъуэплъ джэмидэу дарийм и плътыфэм бжэн тхъэхуу дзэху удз зэшIэлъ мэкъур и пэрыдзэну, хъэгъуэхугъуэр и Iусу зытесынури хуэтпIынш, — жаIэри лыжь фызыжым Бэдынокъэр Iахаш.

ТхъуэкъэррапцIэм къилъхуауэ зы шыщIэ, хъэ самыру хъэвшыритI, бгъэ шыритI дапIыну дышIигъэтIысхьаш.

Лыжымрэ фызыжымрэ Бэдынокъуэ япIын щыцIадзэм, Бэдын и гуашэм мыр къахуисэлъаш:

— Бэдынокъуэ и гы макъ фымыгъэIу, нартхэм зэхахыну фымыгъэIэуэлъауэ. Щыунэми къышIэвмых, дунейм и нэхүи евмыгъэлъагъу, «магъ» жыфIэуи фынэмыйIуэ. Быдз щефэн хуейм деж сэ сыкъакIуэрэ езгъэфэнш.

Бэдын ежъауэ къету Бэдынокъуэ къалъхуати, къыцысъжым, — ЩIалэр лIауэ къэслъхуати гүэрэн лъапэм щIэстIэжащ — жIэри зэрэдьгъуари къигъуэтыжу щIыунэм щыригъэпIыну зэрышIигъэтIысхвари гуашэм Бэдынным жыриIакъым.

Бэдынокъуэ япIу щIадзаш. Зы ильэсым хэхъуэн хуейр зы жэцым хэхъуэрт, ильэсиблым хэхъуэн хуейр махуиблым хэхъуэрт.

Бэдынокъуэ зы жэц-зы махуэм апхуэдизкIэ ин хъуати зышэчын гущэ щамыгъуэтым, вийм къазэрыхуэлъэфжыгей дакъэр гущэ лапщIэу къыраIушIыкIри ирагъэгъэлъхъаш. Бланэ тхыцIафэр ираши ар и гущэпсу хапхааш.

Бэдынокъуэ и анэр щIыунэм къакIуэрэ махуэм блэ быдз иригъафэрт. Хугъуэ мэжаджэр, щыхъ куцIыр, фоцIынэр, бланэ куэпцIэллыр и шхыныгъуэт.

Жыгей гущээр зэригъэджалэурэ Бэдынокъуэ щигъэжайкIэ гущэ уэрэду и дэгызэм мыр жиIэрт:

Уей, уей, уаредэ-редэ,
Нартурэ лIыхъу нэху,
Дыгъэ махуэ щIыжысIэ,
ФIыгъуэу жысIэри къылъыс!
Нартым дэшэссыр и хъэ самырш,
ЗэридэшэссыкIыр и хуарэ псыгъуэш,
Данагъуэр зи шхуэмымлакIэ,
Зи афэ джанэр дыщэ щIыIунэ,
Нэкур зыдэзыгъэз
Хы къуапбил зэдэзыгъазэр уэ уи адэш,
Джын-Джынц¹ куэщI къыщыдьгъэр уэ уианэш,
Вакъуэ наанэ дыщэ пыIэ хуогъэшI,
Тхъэм къигъэшI уи лъэрыгъ зэдзызэр.
ДжатитI зэблихъуурэ мэзауэ,
Зауэ щыхыхъэкIэ нарт хахуэш,
Зи уз схын и фэгъуи хэт щыIэ?
Нартыжку щыIэми щIоупцIэ,

¹ Джын-Джын — щIыпIэм и цIэш.

ЛъапIэбэу щыIэри къегуэш,
Дари гуэшынам дэдгъазэш.
Уздэшэс дышэ джатэ зыдэпхьш,
Узыщепсых жылэ бий бгъэубзэш.
Уэ уи лъэпцибзэри щыбыуэш,
Уи ихь макъхэри щэ дзыгъуэш,
Дзэм я щхъэкIуэри уи джатэш
Уи джатэ уэкIэри зымы памыщI,
Уи гъашIэм бэр щолъэIу.
ЗэшIэбгъэуIуэрэ нарт мин бгъэшэсу,
МаисэкIэ чынтыдзэ пашэм уекIуалIэу,
Лыгъэ ухуекIуэрэ и пэшэнэгъэр къитетхыу
Уи хуарэ псыгъуэр жэш уафэ хъуэпскIш,
Уи дыжын уанэр дышэ гъэпскIаш.
Домбеяфэ шIопцир къэгъаджэ,
Ди дышэ джэдхэр гъэлъатэ.
Уи хъэ самырхэр утипиш,
Уи бгъэ гъэсахэр гъэлъатэ,
Лъэтагъэр уи къэкIухыкIэу
Щылъети щыигум щызепльэ.
Шу миныр зыщIумыгъыхъэ,
Нанэжыр зэрахъэкIын,
Дэдэжыр зыхуэхъуэхъуэн,
Цыхубэр зыгъэгүфIэн! —
жиIэу щыхуэусэм,

Бэдынокъуэ гущапIэм къикIри лъэкIэ зекIуаш, шыми
шэсли щыунэм щигъэджэгуаш. Джалэр къиштэри ири-
джэгуурэ Iещэм IэкIуэлъакIуэ зыхуищIаш.

Щыунэм щыдапIа шыри, хъэри, бгъэри IурыщIэ къы-
зыхуищIаш.

Апхуэдэурэ Бэдынокъуэ дунейм къытрамыгъаплъэу,
теплни щымыIэу япIаш. ИльесиблкIэ анэм и быдзышэ
ефащ.

226. НАТЭ ЩЭБАТЫНЭКЬО ИКЪЭХЪУКЬ ОЗЭРМЭДЖЬ КЪЫЗЭРИГЪЭНЭЖЫГЪЭР

(Н а т ы х ъ о д ж э т е к с т)

Озэрмэджь лы дэгъоу, Iущэу щэриоу, губзыгъэу Натыем исыгъ. Аш фэши рэнэу ятхъэмэтэ зэпытэу щитыгъ.
Ау лыгъэр зэрэтихырэм фэши Галэджы ыгъэкIоды ышъ-
Иоигъоу ыгу къэкIыгъ, ау ыгъэкIодыгъо имыфагъэу Озэр-

мэджкы къо кыыфэхъу, ащ «Щэбатынэкъу» Озэрмэджы ишъузы сIэу феусы.

Озэрмэджь Нат зэIукIэм щыIэу, къо кыыфэхъугъ. Кыызыфэхъум, Озэрмэджы ишъузы кIыунэм кIалэр аригъэхъыгъ. Зы хъэ, зы бгъэ, зы щы алохэу кIыунэм дыкIыгъеу-цуагъ.

Лэр къизэкIожым риIуагъ:

— КIалэр лIагъэу къэхъугъети кIязгъэтIагъ.

— КIо лIагъэу къэхъугъэмэ шъыд тшъIэн, тинасып хэлъыгъэн фаеп, — ыIуи Озэрмэджь бгъодэкIыжыгъ.

Аущтэу лIым ымышыIэу кIалэр кIыунэм щаригъэ-пIугъ, ильэс пшIыкIутф-пшIыкIух фэдиз егъешыIэфэ.

А мафэм Озэрмэджь агъэлIещтэу шъузым къэбарэр зызэхехым, кIалэр къыкIыщиgъ. Ным кIалэм сIэу фи-шыгъэр Щэбатынэкъу, — щабэ иIэу, итынджье бэркетэу хъу шъIоигъуагъ.

Щэбатынэкъо дунэе нэф ымылъэгъугъахэу щитыти, лъэщэу ыгъешIэгъуагъ. Тыгъэм Iапэ фишIи, зылIэужыгъомджье янэ еупкIыгъ. Адрэми зэрэтыгъэр къыриIуагъ. Пчыхъэм зэхъум, жуугъомэ акIэупкIагъ. Ахэри зэрэжъуагъохэр янэ къыриIуагъ.

— Щэбатынэкъу, — ыIуагъ янэ, уятэ нэпэ Iалэджы аригъещагъ, ыгъэлIэн ыгу хэль. Ари, зыфапи кIо. Шъотабжъэм ешъогъу имыфэу зынэгъэсы. Унэм ихьи бжъэр къыIэкIеути, щэджыблэу хэсэр укIы, амырымэ, е о укIы-укIышт, е уятэ ыукIышт.

КIалэр кIуагъэ. Нэси унэм зехъэм: Озэрмэджь къэтэджыгъэу бжъэри ыIыгъэу щыт.

Нат Озэрмэджь натымэ япащэу а лъэхъанэм щитыгъэти, купымэ закъыфигъази:

— Бжъэм темышъоу гукIае зиIэм къерэIo нахъ, тешуахэмэ кIясэу хъушт, — къариIуагъ.

Аущтэу ыIомэ Щэбатынэкъо «Сэ сиI!»! ыIони Iухъан, бжъэр къыIэкIиутын фаети, Iухъагъ, аущтэу ыIуи.

Еуй бжъэр лIыжъым къыIэкIиуты, щэджыблэри зэхи-упкIати, Iалэджь зыкъыфигъази къеуагъэти, ау ышъхьа-бгъу къытигъафи ытхъэкIумэ къыгуипкIэу къытигъе-фагъ.

Натыхэр къыгъащи, унэм къишъутыгъэх.

Ащ ыужьым Озэрмэджь къыIухъи къеупкIыгъ:

— Хэтмэ уащыщ, тэ укъикIыгъ? — ыIуи.

— Сэ сзызыщхи Iоф дыуиIэп, шъуадэжь ошIэжьемэ кIожь, ащ нахъи мыбырысырэу! — ыIуи Щэбатынэкъо лIыжъым къыфытэхъупскIягъ.

Къэшэси Озэрмэджь къыдэкІыжыгъ, нат зэІукІэри ащ щызэхэкІыжыгъ.

Щэбатынэкъо къызэссыжым янэ пэгъокІи еупкІыгъ:

— Шъыд къэпшІагъ, бзэджэжъ? — ыІуи.

— ЗэрэпІуагъэу сшыгъэ, — ыІуагъ адрэми.

Щэбатынэкъо кыунэм рэкІуи кіэхъажыгъ.

Ящэнэрэу мафэм лъещэу ыгу рэкІодыгъэу Озэрмэджы къэссыжыгъ. Шъузэр пэгъокІи къехъулІагъэмджэе еупкІыгъ:

— Мыш зы щыу къэкІогъагъи фэдэ къэзгъэшІагъэм слъэгъугъэп, ащ къысишІагъэм фэди цыф къысишІагъэп, — ыІуагъ.

— А щыор о пкъонджээ пшІэмэ шъыдым ыпэу къэпштэн? — ыІуи шъузэр еупкІыгъ.

— Амэ ыджъар о пкъо, — ыІуагъ шъузым.

— Дунэе мылъкум ыпэу къэсштэн, — ыІуагъ адрэми.

— Скъона, сэ къызысфэхъум, псэ пымытэу къэхъугъэу пІуагъэ — ыІуагъ Озэрмэджь.

— Ащыгъум моу къакІс, — ыІуи шъузым лыжъэр кыунэм кіишагъ.

— Мы Іалэр армэ ошІа къэкІогъагъэр? — еупкІыгъ.

— Ары — ыІуагъ адрэми.

А мафэм Щэбатынэкъо къыкІекІыжыгъ кыунэм.

Щэбатынэкъо Іалэдж яунэж лыхъюу зэхъур ары Іакуандэ зыІукІагъэр. Унэм зыфылъыхъугъэр нат Озэрмэджь ащ щыІэти ары. Іакуандэм ар ригъэблагъэу ыгъэгужъони Озэрмэджь аригъэуکІы шълоигъуагъ. Ары Щэбатынэкъо къызыфыпэгъокІыгъагъэр. А хъугъэ-шыІагъэу къехъулІагъэхэр ары орэдэр зыфыфаусыгъэр.

Саусырыкъорэ Щэбатынэкъорэ зэпхъорэлъфэгъухэу ары айорэр.

227. НАРТ ШЭБАТНЫКЪО ИК'ЭХЪУКИ ОРЗЭМЭДЖ КЪЫЗЭРИГЬЭНЭЖЫГЪЭР

(Б жъэдыгъу текст)

Шэбатныкъо ятэ Орзэмэдж ыцІагъ. Чырты щыщыгъ. Орзэмэджэр Чырты къикІыти Нарты Іалэдж яунэжъы тхъаматэджэ къакІотыгъ. Нартмэ ятхъэмэтагъ.

Орзэмэджым ягуашэ Шэбатныкъо ышъо хэфагъ. Ліэр дэмысэу Орзэмэдж къэтгоу Шэбатныкъо къэхъугъ. Шэбатныкъо къызэхъум тхъамыкІэхэу зы лыжъыре зы ныонжъыре къуаджэм дэсыгъэти, Сэтэнае Шэбатныкъоу къэ-

хъугъэр чыунэ аригъашыгъ. Аригъашыны, калэм дэй а лыжъ ныожъхэр читупщыхъагъэх. Лыжъэр къэкло-жыгъ мафэм. Къызэклижым монтэу риуагъ лыжъым Сэтэнае:

— А лыжъ, — иуагъ, — калэ горэ тшоклоудыжыгъ укъэтгоу. Одэ чыгу лъагэу плъэгъурэм чэу лъапсэм джай чиэстэжжыгъэшь олъегъу, — риуагъ лыжъым.

Лыжъэр ай пылтыныя, ай үужы иктыжыгъ.

Сэтэнае чахьемэ чыунэм Шэбатныкъо бидз къыригъашъомэ чиэктыжъэу, лыжъым ымышыэу чыунэджэ Сэтэнае Шэбатныкъо аригъепту. Зы тхаркъо читупщыхъагъ дигъесэнэу, хажъу щириту читупщыхъагъ дигъесэнхэу, зы шы къунан цыкту ежь калэм дэхъунэу читупщыхъагъ.

Ильес пчъагъе калэр тоф ышэнэу охъуфэ, чыунэм нэфынэ ымылъэгъоу чэсыгъ.

Ятэ Орзэмэджэр нарт зэуклэм щыэу ауклынэу зэхалъхъагъ нартмэ.

Сэтэнае чыунэм чахьишъ, Шэбатныкъо къычищыгъ, ишый, ихый.

— Мы сикъызтепщагъэр, шъыда?

— Дунай зыфаюэр ары сикал, — иуагъ. — Сэ узфэсптугъэу узфэзлэжжыгъэр непэ фэдэ мафэр ары. Уятэ Орзэмэджэр нартмэ агъэлтэт, — иуагъ, — непэ. Непэ узнэмисджэ, уятэ уиоф хэлтыжъэп. Уежъенышъы укют калэдж яунэжъ. Хэт ууклэми, еупч — иуагъ узыуклэрэм. Донэ күшье укъырыктот, — иуагъ. Пшизэ уикыт, — иуагъ.

— Калэдж яунэ унэ фыжъ кахь, — иуагъ. Унэ къебэней. Клэсэнүбэ кэт. Пэулъашъоу кулъэр шы бгъэлүбэм къэсы, — ар илъэгагъ. Пшизэ иктыгъор уифарэ ишычэпэц, — иуагъ.

— Фэрэ псыгъоу узтесэр къамыщ огъу епхынышъ, йакуандэ илуу пшъешъэ дахэ горэм щагындаакъым лъагэу исым, нэклапэм кырыплъэу чыжъэу укъышилъэгъут. Сэраеу зыдэсым уебгъукют, — иуагъ, — къыппэгъокыт, — иуагъ йакуандэр. — Еблагъ, тихъаклэу тикиас, — илонышъы. — Титхъэм тигъэхъумэ удгъатхъэ тшойгъу, — илонышъ, къыппэгъокыт.

Нартмэ ашыышъ ежьри уигъэбыяунышъ, уигъэгүжъон ыгу хэлъ, — иуагъ. «Тхъэм тигъэхъумэ удгъатхъэ тшойгъу илот!» а бзылъфыгъэм. Уемылагъ, — иуагъ. «Сыешкэ-ешъолтэт» иори илуу, — иуагъ. — Сызекло шъау!

Іалэджы яунэжъ, сыхъакІэ гъозаджэшъ, къысаІу, ыІуагъ.

— Ари бгъотын, еблагъ, тихъакІ.

— Сыешкэ-ешъолІэп, Іалэджы яунэ сыфаешъы, зыдэшыІэр къысаІу, — ыІуагъ, — ошІэмэ.

— Іалэджы яунэ укъесыгъ. Чыжъэжъэп. Ари бгъотын. Мы бгым узыдэкІыдже зыщэджэгъо гъогу, — ыІуагъ. — Нартхэр зэІукІагъеу зэхэтых, укъальэгъут.

Шэбатныкъо ежки дэкІыгъ бгым. Нартмэ къаалъэгъугъ чыжъэдже.

Лэр лы пхъашеу зэтесы, лы гъэнэфагъэу. ИхъэпанийтІо чылъэм щэлъэрэзэх. Итхъаркъо ІэситІу къаалъэрэзахъэу, Шэбатныкъо шъофым къихъагъеу къакІоу алъэгъугъ нартэу зэІукІагъэмэ. Нартмэ якъэрэгъулэу пчъэІупэм Іутмэ чыжъэу къышалъэгъугъ:

— Шъуезэрэгъашкэ, шъуезэрэгъашъо шъхъам, мый зышу къакІошъ, нартхэр лъэпкъынчъэу шъуехъулІэндже сэшынэ.

— Ихъэ къыхигъэшъутырэр итхъаркъо ІэситІумэ къаубытэу иши лъэгуанджъэм къесэу чыгу гъугъэр пхыритхъэу къакІо! — ыІуагъ.

— Иши тхъубэу къыпызырэр щамсий* къифэхъужы. А фэдиздже мэхъэшагъоу къакІо, — ыІуагъ.

Къэсыгъ зэІукІэм.

Шэбатныкъо ежъенэу зэхъум, моуштэу риІогъагъ янэм: «Сэнэфыбжъэхэр ешъохэу аІыгъыт. Уятэ Орзэмэджым сэнэфыбжъэу ратыгъэм щэджыблэ хэлъ ыгъэлІэнэу. Джы узынэсыдже уилъэгъугъэп, уятэ урикъомэ ышІэтэп. ПсэукІэ-лэжъакІэу нартхэр зэрэлэжъэтэр къафеуатэшъ пчэгум ит», — ыІуагъ.

— Ар къызиІотахэджэ сэнэфыбжъэм ешъот. Ащ емышъогоу уятэ къэдజэт: — нартхэр, мыш темышъогоу лъэгъун зиІэм къерэІу. Тызешъуахэджэ ишІуагъэ къэкІожытэп къапІорэм, — ыІонышъы.

Ащ ыуждже: «Сэ лъэгъун си!» — Іу джэ, амэ бэшъ къекІолІагъэр къыбиисытэп. Іухъери Іанэу зыкІэлъырысым екІуалІ, занкІэу сэнэфыбжъэу ыІыгъэр ыІэгу итэу щыт, ыІуагъ. Уичатэ къихри, узэрэІухъагъэм тетэу еуи ІэкІэут, ыІуагъ. ІэкІэути, щэджыблэр сэнэфыбжъэм къыхэзит, ыІуагъ.

Уятэ зыгъэлІэтагъэ щэджыблэр къызыхэзэу джэхашъом къызытефэджэ, чатэмджэ еуи зэпыупкІ.

КъызэктакІуи уцужь яжэу.

ЗэІукІэр къаухыт, ыІуагъ. Къежъэжь, ыІуагъ. Іоф адьиуїэжъэп. Къежъэжь.

Шэбатныкъо къежьэжыгъ. Ихь ибгъи зэкигъоу, ятэ Орзэмэджым шыу къылтыригъэжьагъ! «СагъэлІэтагъеу мы нартмэ, сыйэзыгъэнагъэр сымышІеу мэклиожы» — ыуи.

КъыкІэхъагъ Шэбатныкъо шыоу къакІорэр.

— А кІал, — ыуагъ титхъэмэтэ къыуаджэ — ыуагъ.

Къыгъэзагъ Шэбатныкъо. Къыгъази ыдэй къызылохъэм, ятэ Орзэмэджым къыриуагъ:

— А кІал, нартмэ сагъэлІэтагъеу сыйэбгъэнагъ, ау узыщыщэр тшІэрэп, — ыуагъ.

— Сэ сыйзыщым Иоф дыуиІэп, — ыуагъ. Шъуунэ ошІэжьмэ клюжь, — ыуагъ. Икъугъ апэ узэритыгъэр.

Шэбатныкъо къежьэжьишы зы мафэджэ къэсыжьыгъ.

— Шъыд къэбар къэпхыгъ, сикІал? — Сэтэнае ыуагъ.

— Тян, згъэцэкІагъэ зыфэпІуагъэр зэкІэ.

— Дэгъу, — ыуагъ, — бгъэцэкІагъэмэ.

Чыунэм чIэхъажьыгъ ши лИ.

Ятэ Орзэмэджэр чэш-мэфэ заулэ къети, къэклиожьыгъ.

Ай фэдэу лIыжъэр къызыдэхъажьыджэ ныор пэгъокIы ишшеныгъ. ЛIыжъэр лъэшэу чэфынчъеу къыдэхъажьыгъ шаум.

Унэм къырицэжьи гъомылэпхъэ IашIоу ышкытхэри зэблихыгъэх, ау лIыжъым гукъанэ зэриIэр пиIэнэу, ышкыгъэ щыIэп. Сэтэнае риIуагъ моштэу:

— Адэ, лIыжъ, нэгушIоу чэфэу укъэклиожьытыгъ. Шъыд къыохъулIагъ?

— Сэ къысэхъулIагъэ щыIэп. Ары шъхъэй фигъэгъутьэп ныом. Ныом къэбар ешIэ.

Ныор ыужы имыкIыхэу кIэкIэупчIахъэ хъуи, къыригъэIуагъ лIыжъым гухэкIеу иIэр.

— А ныу, — ыуагъ, — орыджи гухэкI сиIэп, — ыуагъ.

— Гукъани сиIэп. Ау гукъанэу сиIэр нартмэ сагъэлІэтагъеу сыйэзгъэнэжьыгъэр зыщыщ зэрэсмышиIэрэр сигукуан, — ыуагъ.

ЛIыжъым ныор етхъагъэнцIэкIи:

— А лIыжъ аш фэдэу къо уиIэнджэ пиIэмэ, шъыд а фэдизэу къэпштэн мылъкуджэ?

— Е ныу — ыуагъ, — ар къэпIон плъэкIынэп мылъкоу ай ыуасэр. Хэкоу тэ тызэрысым мылъкоу илъым ыпэу къэштэн, — ыуагъ.

— Моуштэу ослогъагъэба, лIыжъ, — ыуагъ. — КIалэ горэ шIокIодыжьыгъ ослогъагъэба?

— КъысэпIогъагъ!

— Кіалэр къызэхъум, умышІэу мый фэдэрэ лыжъре мый фэдэрэ ныожъре язгъепІугъ. ЯзгъепІугъэр чыунэм чІэс, — ыуагъ — мо къакІо, лыжъ, — ыуи, лыжъэр рищэжъагъ.

— Миraryмэ пшіэжына укъэзгъэнэжъыгъэр?

— Ары, — ыуагъ. — Сәшіэжы. Мы хъэри иғусагъ. Мы тхъаркъохэри иғусагъэх.

— Ашыгъум, джар о пкъошъ, о уйыстыжъыгъу, — ыуагъ ныом.

Орзэмэджы джар ийстыжъеу йыстыжы Орзэмэджы пшыгъоу, тетыгъоу иагъэмрэ ІэнатІэу иагъэмрэ Шэбатныкъо ритыжы, Шэбатныкъо пшыгъомрэ тхъамэтагъэмрэ къыфэнэжы, Орзэмэдж тысыжъыгъе.

Шэбатныкъо нартмэ ахэхъажы, нартхэр лъэпкъынчъэхъулагъ. ЗэкІэ ыухыгъ.

Ятэ зерагъелІегъагъэм илъеуасэджэ пшынымджэ нартмэ атырилъхъэмэ, лъэуасэхэр къафимыгъекъухэу, афэмылъекІын атырельхъэмэ зэрифэхэгоу, Нарт хэкоу ежьзыфэгъэзагъэ хъугъэр ыухыгъ.

228. НАРТ ШЭБАТНЫКЪО ИКЪЭХЪУКИ ЯТЭ КЪЫЗЭРИГЪЭНЭЖЪЫГЪЭР

(Б жъэдыгъу текст)

Шэбатныкъо къежъагъ, ышІэтхэр янэ къызыреуахэм. Ибгъешхъо Іасэ ышъхъагъджэ Ѣыфарзэу, ихъэпание шэр къыгъэлъэрэзахъэу, Тенэ къырыгъуази, Пшызэ иикІыгъончъэр шы чэпэпсы фэмыхъоу къикІыгъ. Нартхэмэ ячэмэхъожы губгъом къыщиуки, «бэхъу-бэжъу», — ыуи сэлам къыщирихыгъ, зыригъэлъэтэхи, чэмэхъожъым ыбыдзи зыуилъхъагъ.

— Нарты ячэмахъоу тхъам бэу зэригъэхъун, Іалэджы унэ ташдже гъэзагъа? — ыуи Шэбатныкъор еупчІыгъ.

— Іалэджы яунэ сэ шъыд фэсшІэн? — ыуагъ чэмажъом. — Сэ сиіэхъольяхъу, сыхъорэлІыкІ, сычэмэхъожъ, чэшэу сыкъыдэкІы, чэшэу сыдэхъажы. Зэралоу зэхэсхыгъэр ослон:

Унэ къебэ-наб,
Кіэсэнүбэ кіэт.
Кіэсэнэу кіэтэр
Цуйимэ зэрафаш,
Пэуулъашъоу Іулъэр
Шы бгъэлыбэм къэсы,

Зы гуашэ исышъ
Баджэм зыдегъазэ,
Цызэу къырыдэкИи,
ИджэхэшъуакIэ
ИтхъэмэфакIу,
ЛэгъунэкIо шъаомэ
ПчъеIур аутагъ,
Уифарэ хэускIутэмэ
УкъэукIытэжкын.

— Нарты ячэмехъожъ, зы псынжъы сиIукIэмэ сифарэ хэускIутэнэу, зы хъабз сиIукIэмэ сүкIытэжкынэу, Чыты сыкъикIи, Нарты сыкъекIуагъэп сэ! Ахърэтыкъом сэрэмынэгуери, Iэхъомбэ бармэкъым учIэзгъэпши, — ыIуагъ Шэбатныкъо.

Нарт Шэбатныкъо
Ифэрэ псыгъо къызэкIекъузэ,
Идэнэ кIэпщ чапэм щегъабзэ,
Шы лъэгум къычIэзырэр
КючIэф-кIючIапцIэу
Ошъуапщэм дефые,
Ихъэ къыхигъэштырэр
Ибгъашхъо еубыты...
КъакIозэ, Iалэджы яунэ
къытеплъагъ.

Iакондэ-дахэу Iалэджы явшъашъэр щэндакъэм исыти, зэплъэм шыор ылъэгъугъ. Пшъашъэр дышъэ папышитIумэ къарыпкИи щэндакъэр щэ пкIэгъу фэмыхъоу пытим къэссыжкыгъ.

— Тянэжъ гуаш, зы шыу нэплъэгъум къихъагъэшъ. Чыт къимыкIыгъэмэ, Нарты къихъуагъэп фэдэ! Шэбатныкъоу зигугъу тшIырэр арэу сшIоши, а къакIорэр, — ыIуагъ. Iакуандэм. — Шыгъэ щыIэмэ ухъазыры, мышI щыIэмэ шIэхэу ыужы ихь, тян, — ыIуагъ.

А пшъашъэм Шэбатныкъо фэшъхаф дэмыкIонэу ыIотыгъ. Шэбатныкъо къызэрэхъутэр ащ ышIэу щытыгъ, ежэтыгъ. Арыти, къэхъугъахэми ымышIэу, зэрэтеплъэу ышIагъ зэрэ Шэбатныкъор.

Iакондэ-дахэм янэ гуашэм иджэнэ IэкIэпитIу диупкИи, ыIэлджэнэшъуитIу дигъэчэрэзэягъ, шIыгъахэу щыIэр къыгъэхъазырыгъ, пшэрхахынэу ыуж ихъагъ.

Шэбатныкъор ябылымышку лъэшэу! А заулэр алофэу, ашIэфэджэ Шэбатныкъор къэси, къыдэхъагъ. Iакуандэм икIыгъэу дэтыти, пэгъокIи риIуагъ:

— Еблагъ, тихъакІэу тикІас.

— Тхъауегъеун, — ыIуагъ Шэбатныкъо, — сыхъакІэ гъозадж сэ. Іалэджы яунэу нартхэр зыщызэхэсым сышыгъозаджэшъ сэгъэлъэгъу.

— Ау умыIо, еблагъ, тихъакІэ, тицугъо бжъэпэплъ фядгъэукІын, тигъэлъэхъу пщэри щыпсы фядгъэшІын, тисэнэф кІади фядгъэушъхасын, ти Іакуандэ-дахи пшъхъэ хэдгъэуIон, — ыIуагъ пшъашъэм.

— Сыешкэ-ешъуакІоп,
СылэгъунэкІо шъаоп,
Шъуицугъо бжъэпэплъ
Тыгъужъым елI,
Шъуигъэлъэхъу пщэри
ПсэхалІэ ехъуахъ,
Шъуисэнэф кІадэ
ЫЧІэджэ екІошъ,
Шъуи Іакондэ-дахи
ТышылІэ тхъэ ешI.

— Іалэдж яунэ тары сIуагъэшъ сэгъэлъэгъу, — ыIуагъ Шэбатныкъо. ЛІэр чэмахъом къызэекІигъэгубжахъыгъэу къесыгъ!

— Мы унэшкоу цЫфыхэр къызэрыщиrэр ары, — ыIуи пшъашъэм унэр ригъэлъэгъугъ.

Шэбатныкъо епсыхи, шэр шышІоIум рипхыгъ. КІуи унэ пчъэIум Іухъагъ. Ятэу Орзэмэджым бжъэр ыIыгъэу Іанэм Іусэу, цЫфмэ къяджэтыгъ:

— Къэбарэу къышъуфтIотагъэм щыкІагъэ иIэмэ къэзыIотым къерІу, гукъанэ зиIёми игукъанэ джы дэдэм къерІу, къымыIоу мы бжъэр зисшъуджэ, итІанэ ишІуа гъэ къекІожытэп. Нарт хасэм ыIуагъэр игъуа, игъуаджа? — Орзэмэджы ыIоу ыкъо зэхихыгъэ.

Зызэхехым, макъэ ыгъэIугъ:

— Сэры лъэгъун зиIэр. КъэсэбгъяIомэ къэсIот, — ыIуи Шэбатныкъо джагъэ.

— Хэты щыщими къэжъугъакІу ар зыIорэ? — ыIуи нарт Орзэмэдж къэджагъ.

ЦЫфмэ гъогу рати, Шэбатныкъор ахэхъагъ. Анахы Іанэм Іухъагъ. Орзэмэджы еIешъхьаui бжъэр ІэкІиутыгъ. ІэкІиuti Іанэм тыригъэфагъ. Бжъэр убэтагъэ. Щэджыблэу хэлъым зыкъимыIэтызэ Шэбатныкъо ичатэ къырипхъоти, зэхиупкІэтагъ. ЗыкъызэригъэзэкІи чатэджэ къызэом, Іалэджыпщэу шхъор зэхэзылхъагъэм ытхъакІумэ къыгуигъэзыгъ.

Нартхэр пчъэм факІохэу къежьажыгъэх.

— Зэ шъукъызэтеуцу, нартхэр, — ыIуи атехъупкИи къыгъеуцугъэх.

— Нарт Орзэмэдж ІотэжъакІоу шъуапэ ижъугъэу-
щугъ. Галэджыпшым ар ымыдэу Орзэмэдж ыгъэлІэнэу
ибжъэ щэджыблэ хилъхагъи, мары шъуепль, джары
сшIагъэр зытесшIахыгъэр, — ыIуи Шэбатныкъом Галэ-
джы игухэлъ нафэ къышIыгъ.

— А сикIал, зэ къэуцу, къэуцуи сыздэгъэгушаI, —
ыIуагъ Орзэмэджы. — Сэ сшIотхъамыкIагъор, лыгъи зе-
пхъагъ, ау о узыщицэри зэрэсмышиIэрэр ары.

— Сызыщицым о Іоф дыуиIэп, шъуунэ ошIэжымэ
кIожь, — ыIуи Шэбатныкъо къыдэкIыжыгъ.

Шэбатныкъо ежъажки, а мафэм нэсыжыгъ. Нарт Ор-
зэмэджи ежъажки, тхъамафэрэ тетыгъ.

Шэбатныкъо зынэсыжым, янэ къеупчIыгъ:

— Шъыд къэбар къэпхъыгъ, фэмиф?

— ЗыфэпIуагъэр згъэцэкIагъэ, тян, — риIуагъ.

Лыжъ цыкIумрэ ную цыкIумрэ къычIэкIыхи,
шэри, хъэри бгъэри, ежъ Шэбатныкъуи чыунэм чашэ-
жыгъэх.

Орзэмэджи къэсыжки, къепсихыжыгъ. Идышъэ бэш
ынатIэ кIигъакъуи, жатIэм чэтIысхажыгъ.

Сэтэнае къежки, лыжъым дэжъ къэкIуагъ.

— Фэсыжъ апици, лыжъ, — ыIуагъ шъузым.

МэкIэ-мэкIэ дэдэу, ымакъэ къимыкIышъоу; «тхъэу-
гъэпсэу», — ыIуагъ иллы.

— Адэ, лыжъ, шъыдэу учэфычъа? Учэфэу укъекIожы
уишэнэгъэ, джы шъыд къэхъугъа? — ыIуи Сэтэнаер өуп-
чIыгъ.

— Сычэфынчъэп, ную, ау кIо гъогум сытеплъахыгъа-
Iошъ ары нахь, — ыIуагъ Орзэмэдж.

Ньюм къэбар ышIэти, аш нахышиIоу шIохиубытаIоу
еупчи хъугъэ.

— Къиньбэ сщэчыгъэ, сыпштыгъ, джары сызкIэмы-
чэфэр, — ыIуагъ Орзэмэджы. — Къэбар осIотэт. Къисэ-
хъульагъэр тхъамыкIагъу, шъхъакIо. Нарты ябжъэ сIы-
гъэу пчэгум ситэу, фэдэ илъэс нэсыдже щыIэкIэ-псэукIэу
нартхэмэ яIэтэу, хасэу яIэм зэхилъхъэгъэ Іофэр къафэсIо-
тэжыгъэу, зы кIэлэ шыу горэ къыдахьи, зэIукIэм къахэ-
хагъ. ЗэIукIэм наужырэ мафэу щытыти, бжъэр сIыгъэу:
«хэты щыкIагъэ иI?» — сIоу сыкъэупчIэзэ, «сэ сиI» — ыIуи
а кIалэр къахэкIыгъ. Садэжъ къыIухьи, бжъэу сIыгъэр
СэкIиутыгъ, ичатэ къырипхъоти щэджыблэ къыхэкIыгъэ-

ти, къэогъу римыгъафэу ыупкIэтагъэ нажь, щэджыблэр хэлъэу санэм сешиуагъэмэ къозэу сиригъэшъытыгъ.

А слъэгъугъэм нарт япый къелытэп, иныжъмэ якIодыгъо къэсыгъ. Ау анахь сыгу къеожырэр ащ фэдизэр зыгъэхъэгъэ кIалэр зыщищэр зэрэсмышIагъэр ары, — ыIуагъ Орзэмэдж.

— О, лыжъ, а кIалэм фэдэу къо уиIэнджэ пиIэмэ шъыд фэдэ былым апэу къэпштэн? — ыIуи шъузэр къеучыгъ.

— Дунэе былымэр шъыд сшIын, ащ фэдэ къо сиIэнджэ сэрэшIи, дунаем тет былымэр щитыми къесштэн, — ыIуагъ нарт Орзэмэдж.

— Арымэ, моу къакIо, лыжъ — ыIуи Сэтэнаем Орзэмэдж рицажы чыунэм чищаагъ.

— Мырымэ пиIэжына а кIалэр? — ыIуи ныор къеучыгъ.

— Ары, мы хэри игъусагъ, мы бгъашхъори игъусагъ, мы шими тесыгъ, мы кIалэри ары, — ыIуагъ.

— Адэ, ашыгъум, джар о пкъо, лыжъ. Ильэс пиIыкIутф-пиIыкIухыдже узэкиIэбэжьмэ, кIалэ горэ «ыпсэ пымытэу» къэхъуи, чэу лъапсэм чIэстIэжыгъагъ осло-гъагъэба? — ыIуагъ Сэтэнаем.

— Ары, къэри сэбгъэлъэгъугъагъэ, — ыIуагъ Орзэмэджы.

— Ашыгъум къэхъугъагъэр мыры, нарт Шэбатныкъу ары. Къызэхъум Шэбатныкъу фэсүсүгъагъ. Мы лыжъымрэ ныожъымрэ шъэфэу чыунэ чIэгъым щязгъэ-Пугъ, а мафэр ары зыфэспIугъери, — ыIуагъ Сэтэнае.

А чыпIэм Шэбатныкъо нафэ къыщыхъугъ.

229. БЭДЫНOKЬУЭ И АДЭР УКЫПIЭМ КЫЗЭРЫРИШЫЖА

(Къэбэрдэй текст)

Нартхэм Хасэ, щашIкIэ я Iэтащхъэу, Iэухур зезыхъэу яIэр Бэдынт. Хасэ щашIу щитыр Алыджхэ я унэрт. Нарт Хасэр пIальэкIэ ящIырт.

Бэдын лыжъыр абы фIэкIа Нарт Хасэм щамыгъэтхъэмэдэну нартхэм языныкъуэм мурад ящIаш. Хасэ щыгъэ пIальэр къэмисэу, Бэдын ягъэкIуэда, яукла зэрыхъуным егупсысахэц:

— Мы лыжъыр игъашIэкIэ ди пашэну...? Дэ псори дызэхуэдэ нарткъэ? Абы ишIэр зымышIэфын дэ тхэт?

Абы фIэкIа дгъэпэшэжынкъым, сыйт и гъэкIуэдыкIэ тщIыми, — жаIэри нарт гуп зэрыгъэхъури зэупщижахэш, зэчэнджэщахэш.

— ДымыгъялIэмэ нэгъуэшI амал иIэкъым, ИшэкIэ тхуэукIынкъым, — жаIэри, щхъухькIэ Бэдын ягъэлIену а нарт гупыр зэгурIуаш.

Иуэху Нарт Хасэм щаухэсыну хъуар къэзыIуатэу щытыр Бэдынт. Хасэр къызэIуиху Иуэхур абы къиIуэта иужь, бжъэ ират хабзэт, фоупс иту.

Мис а бжъэуэ иратынум блащхъуэжьеибл хагъэтIысхъэри ягъэхъэзыраш.

Ар зэрытам шальибл ихуэрт. Абы хуэфэшэн шхынхэри дащIат. Абы дашхыну гъэлъэхъу нэкIупцIэхэри дауIат. Гъугъэ-щIыгъэхэри абы дагъэхъэзыраш. Гъугъэхэр зезыхъэну бзылъхугъэхэри, мэлхэр зыгъэвэну лыгъавэхэри а нарт гупым нэгъуэшIхэу ягъэнэхуаш, езыхэм дзыхь зыхуашIхэм щышу.

Хъымыщ и къуэ Батэрэз а лъэхъэнэм нарт утыкум итхэм ящыщаш. Арти ар пщафIэу ягъэлъэгъуахэм яхэташ.

Махуих дэкIимэ, ебланэрэй махуэм щыIэну Хасэм къекIуэлIэну пIалъэ зэхуашIри а нарт гупыр зэбгырыкIыжаш.

Апхуэдэу жаIэу щызэбгырыкIыжым, Хъымыщ и къуэ Батэрэз а щэхур а нарт гупым ямыщIэу Бэдыным жыриIэжаш:

— Иуэхуу къыпкIэлъызырахъэр фIыкъым, зэкIэ Хасэм умыкIуэ, ухэкIуэдэнкIэ щынагъуэш. Махуих дэкIимэ ебланэрэй махуэм щыIэну Хасэм унэмыкIуэ. Сэ сыхуитмэ унэзгъэкIуэнукъым.

Убагтээ зэрахъэр фIэигъуэтэкъыми араш апхуэдэу щэху щыIэр щIыжыриIар.

Арыхэти, Хасэ щIыгъуэ пIалъэр къэсри зэрыжаIауэ, гъуэмылапхъэхэр къирахъэлIэри а нарт гупыр Алыдххэ я унэжым къекIуэлIаш. Нартыжхэр Хасэм къекIуэлIа иужь, Бэдын и де ягъакIуэрэ къырагъашэ я хабзэт.

— Бэдын хэт къытхуишэн? — жаIэри а нарт гупыр зэупщижаш. Сосым хуагъэфащэу щыжыриIэм. — Иджыри къэс дауи а щэхур абы зэхрагъэхаш, нарт губжям и пашхъэм сихъэу зэгъэукIыфынкъым, — жиIэри яхуэкIуэну игъэгүгъакъым.

— АтIэ хэт тхуэкIуэн? — щIэупщижаш нартхэр.

— Сэ сыкІуэнщ, — жиІери нарт Жъэмэду а гупым пса-
лъэ къаритащ.

— Уэ удгъэкІуэнщ, ауэ лей жумыІэ, дэ бжэтІэм фІэкІа
нэгъуещІ щIумыгъу, — жиІери ельэІуахэш Жъэмэдум.

— Сыт жысІэнур атІэ? — къайупщикаш Жъэмэду.

— Нартхэр Хасэм къекІуэлІаши уэ къыппоплъэ, укъе-
кІуэну игъуэ хъуаш жеІэ. Абы фІэкІыу нэхъыбэ жыпІэмэ,
удын къуидзынщ, дэри лажъэ дыхэхуэнщ, — жиІери нарт
Жъэмэдум ельэІуахэш.

— А къызжэфІахэри жесІэжынщ, сэ си жъэнэхуагъэ-
кІи жеІепхъэу къысфІещІ зыкъоми щIызгъунщ, — жиІери
Жъэмэдур ежъаш.

Нартхэ зэрахъэ щэхур Бэдын зэхиха пэтми, Хасэм
кІуэуэ яхэсыну и мураду нартхэ лыкІуэ къагъэкІуенным
ежъеу щыст.

Жъэмэду къэсащ. Шыр шыфІэдзапІэм фІидзэри езыр
унэм щIыхъаш, Бэдын и фызым щэхуу едэІуэн и мураду
бжэкъуагъым къуэуващ.

Жъэмэду щыщIыхъэм, Бэдын щхъэнтэм зыригъещІауэ
щылъу ирихъэлІаш.

— Усымаджэуи тщIакъым, усымаджэми тхъэм узыншэ
уишIыж, — жиІаш Жъэмэду, Бэдын сымаджэ къыфІещІ-
ри.

— Тыс, — жиІаш адрейм.

— «Тыс» жиІэм тысу иужькІэ зыхуэпсэлъэж нартым
сыхуэдэкъым, сыйтысынукъым, ауэ хуит сыйкъэпщикІмэ, сы-
къышIекІуар бжесІэнщ, — жиІаш Жъэмэду.

— ЖыІэ! — къыжыриІаш.

— Абы щыгъуэм, нартхэр зэхуэсащ, Хасэр зэІупхыну
нартыжъхэр къыппоплъэ. Уаныхъяену игъуещ, — жиІаш
Жъэмэду. «Жъэмэду згъэкІуэжынщи сэ сыкІэлъыкІуэнщ.
Нарт Хасэм сыцьтхъэмдэнщ» жиІери Бэдын игу ириль-
хъаш.

— Ныбажэ сыхъуауэ си ныбэр мэуз, си Пэхужь Іушэр
лъэщу шы пхъэшащэци сыйтIысхъэм, си узыншагъэм
къезэгъынукъым, абы щхъэкІэ мы зыгъуэгукІэ Хасэм си-
нэкІуэфынукъым, — жиІаш Бэдын. Жъэмэду къыпидзыну
жэуапыр зэригъещІэну, къыжыраІэжыгъа щэхур пэжрэ
пцIырэ зэхигъэкIыну.

— ҮнэкІуэнуми, унэмыхIуэнуми уэраш абы хуитыр.
Нартыжъхэр Хасэм щызэхуэсауэ уэ къожъэри зэхэсц.
Сэ си къалэнэр арти сыйкъакІуэри бжесІаш. Лыгъэу пхэ-
лтыр машIещ Бэдын. Си гур пхъашэу къэбгъэплъаш, си
нэхэр нафIэу щIэбгъэстащ, си IэшхьитIым лыгъэу хэ-

лъым хуэдиз уэ лыгъэу пхэлъкъым! — жи^Іери Жъэмэду унэм къыш^Іек^Іыжащ. Бэдыни Жъэмэду къыжыри^Іахэм-к^Іэ къыгуры^Іуаш къык^Іэлъызэрахъэ щэхур зэрыпэжыр. Нартхэм «лей жумы^І» къыжыра^Іа пэтк^Іэ езы Жъэмэду. и жъенахуагъэк^Іэ а къомыр дэш^Іигъуаш.

Псалъэ макъыу цыхухъуит^Іым зэжыра^Іар зы псалъи хэмизу бжэкъуагъым къуэта бзылъхугъэм зэхихаш. Жъэмэду унэм къыш^Іек^Іыжу щышэссыжым, зыкъыримыгъэлъагъуу фызыр бжэкъуагъым къык^Іуэк^Іыжри адрей унэм щ^Іыхъэжащ. Шур дэк^Іыжа иужь, фызыр ил^І Бэдын и деж щ^Іыхъаш.

— Иджыри къеск^Іэ лыгъэ пхэль къысф^Іэш^Іу сып-щ^Іыгъуаш, ауэ лыгъэ щ^Іагъуэ зэрыпхэмэлъыр нобэ къэ-нэхуаш. Як^Іэ къихуэ нартым, «си Іэшхыит^Іым лыгъэу хэлъым хуэдиз пхэлъкъым» къыбжи^Іэу дауэ пхуэшчэ? Нартым пц^Іыну хуэбупсахэр хуэбупсыпхъакъым. Нартым, «сысымаджэш» жып^Іэу дауэ пхуже^Іа? Сыт утэджу Нарт Хасэм уш^Іэммык^Іуар? Уи гъаш^Іэм Нарт Хасэм уштыхъэ-мадэш, иджы къехъужар сыт? — жи^Іери фызыр къегиящ.

— Нартхэм е я гум къысхуилъщ. Сэ Хасэм сымык^Іуэну артэкъым, ауэ нарт лык^Іуэм жи^Іэнур зытеухуар къесщ^Іэ-ну арти, къызэхъул^Іаш. Уэри абы сахэбгъыхъэу, себгъэу-к^Іыу уэ лы удэк^Іуэжыну арщ уи гухэлъыр. Укъызэшхъэ-к^Іуэк^Іэ ар къызжеп^Іаш, — жи^Іери Бэдын губжьаш.

— Бэдын, зэ умыгубжьу си псалъэр сыгъеух, — къы-жыри^Іаш фызым, — апхуэдизу нартхэм е ягу къыпхуилъу сэ сщ^Іакъым, ауэ апхуэдэу щыт пэтми, хуэмыхуфэ зыту-мыгъяуэу, лыгъэншафэ зэрумыгъэллүу ежы к^Іуз! Упсэу-уэ укъэк^Іуэжым фыщ, уаук^Іыпэми «едгъэджа щхъэк^Іэ шынэри Хасэм къек^Іуакъым» жумыгъы^Іэ. Лыгъэр ажа-лым щыщтэркъым!

Бэдын Пэхужь^Іушэр къыш^Іишри къуэшыжь уанэр трилъхъэри дэшэс^Іык^Іаш.

Модэк^Іэ Хасэм щызэхуэса гупым Жъэмэду шахыхъэ-жым къеупи^Іаш:

— Лей жып^Іа, хъэмэрэ бжет^Іар тэрэзу жеп^Іэжа?

— Фэ къызжеф^Іари жес^Іэжкащ, сэ си жъэнэхуагъэм къихх т^Іэк^Іури хэзгъэхъуаш, Бэдыни къысхуэк^Іуэн ида-къым, — яжри^Іаш. Апхуэдэу щажыри^Іэжым нартыжхъэр игъэштащ. Бэдын къак^Іуэ хъужыкъуэми плъэну жыгыщ-хъэрыси ягъэт^Іысаш.

— Нарт лыхъум лей жеп^Іэри къэбгъэгубжаш, — жа-^Іери Жъэмэдум щыхъаш.

Жыгыщхъэрысхэр хуэсакъыу плъеуэ зыдыйтесым, шу

закъуэ къакIуэу ялъегъуаш. И лыIуэ-лыфэкIэ, и шыфэ щыкIэкIэ а къакIуэ шур зэры Бэдынры яцIыхуаш.

— Шым и пэм гъуэзу къырихум гъуэгухэ-гъуэгупщэм нафIэ щIегъанэ, шым и лъабжъэм къышIэхур къуаншIэхукъуаншIэпшIэу дырехуей, ар лым и шыфэ-лыфэш — жаIери жыгышхъэрысхэм хъыбар къахъаш.

— Апхуэдэу пхъашэу къакIуэм щIакIуэ зэпыдзэкIэ дыпежъэнщ, армыхъумэ тхуэгъэIэсэнкъым, — жаIери нарт гупым щIакIуэу яIыгъыр зэпадзэри я щIакIуэ кIапэри, фадэ пIастэри яIыгъыу увахэш. Бэдыни къесаш.

— Бэдын, уи шыр зытегъэуIэфIэ уэри зызытеубыдэ, Хасэм кIасэ ухуэхъуакъым, — къыжыраIаш нартхэм.

Нарт Бэдын ирагъэпсыхри фадэ пIастэм хагъэIэбэри, нартитI и блыгу щIэту, щIакIуэм тетуунэм къагъэсри щIашааш. Езы нартхэм я нэхъыжхэм я пщэкIэ яшэри хабзэкIэ и нэхъыжь тIысыпIэри иратыжааш.

Бжъэуэ санэ шалъибл зэрытыр Iэ ижымкIэ яIыгъыу, сэмэгур димыгъэIэпыхуу, Лъэбыцэжье къиштэри, Бэдын хуишияш.

— Мы бжъэм уэр нэмыщи щыгугъыркъым. Уи бжъэш, Хасэр къытхузэIупхыу фадэ итыр и щIэм нэс ипфын хуейүэ уи щыхъкIэ къыпхуагъэфащэ, — Лъэбыцэжье жыриIаш Бэдыным.

— Бгыр къыбдыжьи,
УжыхухкIэ упсэу!

Хасэ си щыпэ зэIух? — жиIеш Бэдыни бжъэр Iихри иримыфу Нарт Хасэр къызэIуихаш.

Бэдын и гуашэм еzym и щIалэ Бэдынокъуэр щIыунэм къышIишри жыриIаш:

— Си щIалэ, уи адэр Нарт Хасэм щыIеш, ар лыу-кIыпIэм ихуаши, псыншIэу нэси псэууэ къысхуэшэж. ЯукIауэ урихъэлIэми и хъэдэр къысхуэхъыж!

Адэмрэ и къуэмрэ игъашIэм зэрылъегъуатэкъым, зэрыцIыхуртэкъым.

— Си анэ, си адэм, сыйт и лыIуэ-лыфэ, сыйти и шыфэ щыкIэ?

— Уи адэр езыр нарту щыIэм я нэхъ инщ, икИи я нэхъыжьщ. Цей хужь быхъу щыгъыу жъантIэм дэсш. Абы и шы Пэхужь Iушэ кIэмашIэр зыфIэдза шыфIэдзапIэм нэгъуэшIыш фIадзауэ щытынукъым.

— Абы щыгъуэм дэнекIэ сыйкIуэн, дэнекIэ згъэзэн си анэ, — къеупщIаш Бэдынокъуэ.

— МыбыкІәштүздэкІуэнур, — жиІәри зыдигъэзэнүлъэныкъуэмкіә и анәм и Іәр ищІаш, — ущыкІуэкІә щІәупшІә Алыджхә я унэр дәнекІә щыІә? — жыпІеурә. Тән уригъуэзэнущ. Тән иригъуази Псыжь уикІынци итІанә къебгъуэтинш.

И анәм къызәрыжыриам тету Бәдынокъуә къежъаш. И бгъешхүә Іесәхәр и щхъә щыгу щыфәраззәу, и хъә са-мырхәм шыр къафәрәзыхъу, езыр и шы Джәмыйдә псыгъу-эм тесү, Тән къыригъуазәри, Псыжь икІыгъуэншәри шы джәбәпс хуэмыхъу къикІаш. Нартхә я жәмыхъуәжым тубгъуәм щыІушІәри «Бохъу апши» жыриІәри зыригъелъэтәхри и Іәр иубыдаш.

— Нартхә я жәмыхъуә! Тхъәм бәр зеригъегъехъун, Алыджхә я унәм и щытыкІәм сышыгъегъуазә, — жиІәри Бәдынскъуә жәмыхъуәм еупшІаш.

— Алыджхә я унэр сә дәнә щысщІән? — жиІаш жәмыхъуәм, — сә сиІәхъуәлъахъуәш, сиІәхъуәрылЫкІещ, сижәмыхъуәжыш, жәшүу сыйқыдокІ, жәшүу сидо-хъәж. ЖаІәу зеригъегъесхыр бжесІәнш. Ар, унә небә-къебәш, щІәсән бәүә щІәту, пәІушІәу Іулъыр шы бгъелыбәм къәсу.

— Тхъәм уигъепсәу, бә тхъәм уигъегъехъу! — жиІәри Бәдынокъуә и хуарә псыгъуәр къызәщІикүзәш, домбяфә щІопшыр шы джабәм щигъабзәри шы лъэгум къышІидза-хәр къуэншІәху-къуэншІапцІәу, жыапщәми дәфийуә ежъе-жаш. Алыджхә я унәмкіи иунэтІаш. Нартхә я плъакІуәу жыгыщхъәрысхәр плъәхәри ар щалъагъум, — Мы шу къа-кІуәм и щІәгъу нартхә лы къихъуакъым, лей пытхынш, тәрәзу дыпевгъажъә! — жаІәри псыншІәу нәхъыжыхъәм я дәж ягъекІаш.

— Дә дызыщІәс унәм къевмыгъакІуә! — къыжыраІаш нәхъыжыхъәм. КъакІуә шу закъуәр къәсри жыгыщхъәрыс-хәм къашыхуәмыгъеувыІәм, Алыджхә я унәм и күәбжә дыхъепІәр ягъебыдәри хъумакІуәхәри Іугъеувәжаш. Бә-дынокъуә къәсри күәбжә гъәбыдам шыбгъәкІә жъәхәури күәбжәр хищІыкІаш, хъумакІуә щытахәри хигъәшІаш. Күәбжә пкъо хищІыкІахәр и дамәм фІәлъу пшІәнтІәкум ирихъәри и шІопшыкъумкіә зыфІидзыжри пшІәнтІәкум иридзаш. Езыри епсыхри и шыр уанә къуапәпхәндж фІидәри унә бжъәІупәм Іухъаш.

ШІаләгъуаләхәр къыбгъәдәлъадәри, — Нәхъыжыхъәр щызәхәс унәмкіә умыкІуә, дә нәхъыщІәхәр дыщызәхәсым-кіә накІуә, — къыжыраІаш.

— Нэхъыш! Эхэр щызэхэс чылым себлагъэк! Э сыйт зэхэсхын, нэхъыхжхэм я деж сык! Уэнш, жи! Эм седэ! Уэнш, — жи! Эри щалэхэм емыда! Уэу лыжжэр щызэхэс унэмк! Э яф! Эк! Уэу хуежъяащ. Къахуэмувы! Эу к! Уэ щыхъум, щаллэр щамыгъэхъэн щхъек! Э унэбжэр бжышхъэ зэрынэ яш! Ааш.

— Нартхэ мыра фи унэ къалэ быдэр? — жи! Ааш Бэдынокъуэ.

— Уэрк! Э ар къалэ ирикъунш, нартхэ къалэ быдап! Эу ди! Эри уэдгъэлъагъункъым! — къыжыра! Ааш.

— Сыкъигъэувы! Эфмэ, ар сэрк! Э къалэ хъунш, аүэ абы сызэрызэтримуубыдэнур иджыпсту нахуэ фхуэсш! Йинш, — жи! Эри и джатэр къырипхъуэташ, бжышхъэхэмк! Э къыридзри бжык! Эхэмк! Э щ! Эк! Йыжу зэгуиупш! Йири, бжыхэр бгъуит! Йымк! Э зэбгыридзаш. Джатэр къихау! Йек! Э зэри! Йыгъыу бжыхэм елъери унэм яф! Йыш! Йыхъаш.

Бэдын, Нарт Хасэр къызэ! Уиха щхъек! Э, хабзэк! Э ирифын хуей фадэбжьеэр иримифу щигъек! Йыхыл! Йыхым! Лъэбыцэжье хуэмышэчыж хъури, — Тхъэмадэ махуэ, бжьеэр умыгъэгувэ! Къыббгъэдэсхэр зумыгъэнэц! — къыжыри! Ааш.

— Нартхэ зыгъуэ-зыбжъэкъым,
Нартхэ зыбжье закъуэкъым.
Бжье хуэцхъэхуэ зэгъэгъуэти
Къыдумыгъэнэц! Хэу бжье ят.
Псори дызэдефэнш, —

жи! Эу Бэдын къыщипсэлтэм, а нарт гупыр гуф! Эри Бэдын ирагъэфэн щхъек! Э псоми бжье зырыз къырагъэхъяащ.

— Мы бжьеэр дефэн и пэк! Э, мы Нарт Хасэм! Йуэхугъуэу унафэ зытетш! Йыхыну къес! Уэтхэм, щыщ! Агъэ и! Эу къэзлытыэм къыжыре! Э. Мы бжьэм дефа иужь щыуагъэ, щыщ! Агъэ хэльу къыжызы! Эм и жи! Э дедэ! Уэжынукъым, — жи! Эу Бэдын къыщипсалтэм Бэдынокъуэ лъэшту гуэуащ:

— Щы! Эш! щыщ! Агъэ, хуит сыкъэпш! Йым къес! Уэтэнуш!

— Хэт щыщми мыдэ къэвгъак! Уэ ар жызы! Аар, — къеджащ Бэдын. Бэдынокъуэ нартхэм япхык! Ири Йэнэм бгъэдэт къеджа нэхъыхжым бгъэдыхъяащ.

— Къыжы! Э, щауещ! Э, щыщ! Агъэу къэплъытэр псоми зэхахуу, — къыжыри! Эу хуит къыщищ! Йым, — Мыращ щыщ! Агъэу сэ къэслъытэр, — жи! Эри бжьеэр Йаш! Иудри Йэнэм тригъэхуащ. Бжьеэр щик! Утым блэшхъуэжьеиблу хэсам

зыкъамы!эт щык!э Бэдынокъуэ и джатэр уафэ хъуэпс-
кым хуэдэу къырихъуэтри зэхиупш!эташ. Нартхэм я
дежк!э зыкъышигъазэм, нартхэр щтэр унэм къызэрь-
щ!эхащ, псом япэ Лъэбыцэжьеи щ!эпхъуэжащ.

— Узыгъэл!эн къуатат, тхъэмадэ махуэ! — жи!аш
Бэдынокъуэ.

Бэдын лъыжьри щтауэ жи!энур имыщ!эу щыст. Лы-
жыр къемыжъэжыхэу щыс зэпыт щыхъум, Бэдынокъуэ
хуэмышчыж хъури жи!аш:

— Лъыжь махуэ пэш!эшхуэ, ныбжьк!э тхъэмадэу, езы-
хъэк!ын, ежъэжык!э пш!эркъэ?!

— Уэ, щауэш!э, зызгъац!ыху, сэси дежк!э мыгъуа-
гъещ, Нарт лъыхъужку исым уатек!уауэ уэ узыщищир сэ
смыш!эу сыдэк!ыжныры.

— Сэ сзызищым уэ йуэху хуй!экъым, унэ уи!эу щыт-
мэ к!уэуж, диялэк!и укъысхуей хъумэ сыйбгъуэтинц—
къышижыри!эм, лъыжьыр нэхъри щты!э-штаблэ хъури
къыщ!эк!ыжри и шы Пэхужь йушэ къек!уэл!эжащ, къуэ-
шыжь уанэу телъым къэшесыжри къежъэжащ. Бэдыно-
къуи къык!элъыдэшесык!ыжри а махуэ дыдэм къэсыжащ.
Бэдынокъуэ щынэссыжим и анэр къеупш!аш:

— Сыт плъэгъуа, сыт пш!а, си щ!алэ?

— Къызжеп!ахэр згъээш!аш, ди анэ! — жэуап къи-
тыжащ Бэдынокъуэ.

Зып!а лъыжь цык!умрэ фызыжь цык!умрэ къыщ!э-
к!ири Бэдынокъуи, шыри, бгъэхэри, хъэхэри щыунэм унэм
щ!ашэжащ.

Нарт Бэдыни къек!уэжурэ Бэдынокъуи и зы махуэ ны-
къуэ гъуэгур, жэшиш-махуишк!э къик!ури къэсыжащ.
Къепсыхыжри и унэм щыхъэжащ.

— Фюхъусыж апши лъыжь, — фюхъус къырихащ Бэ-
дын и гуашэм.

— Тхъэм уигъэпсэу, — хуэм дыдэу жэуап къыритащ.

— Ат!э, лъыжь, сыту учэфыншэ? Учэфу, ужану укъэ-
к!уэж уи хэбзати, иджы сыт къэхъуар? — жи!эри Бэдын
и гуашэр къеупш!аш.

— Сычэфыншэкъым, ауэ гъуэгуанэ к!ыхым сиргъэ-
шаши арш, — жэуап къыритыжащ Бэдын. Арсхъэк!э къэ-
хъун, къэш!ахэр жыригъэ!эну аргуэрү фызыр Бэдын суп-
ш!аш:

— Слъэгъуар, мыгъуагъэ щхъэк!уэу къысшыщ!а по-
си иужьк!э бжес!эжынц. Псынш!эу п!э схуэш!и сыгъэ-
гъуэль. Шыбжий хэлъу хъэтхъупс схуэш!и сегъафэ. Си
дзажэри шхэпск!э къысхущ!эшхэ!

Бэдын и гуашэм зимы Іэжьэу псынцІэу и джабэр шхэ-
пскІэ хүщІишхэш, пІэ хуаби хуицІри игъэгъуэлъаш. Мы-
гувэу хъэтхъупс пштыр, шыбжий хэлъу, зэрыжиам хуэ-
дэу, хуицІри иригъефащ. Къехъуа къэшІар къыжыри Іэ-
ным ежъэу, езы фызыр пІэ лъапэмкІэ къыщытІысащ.

— Нарт Хасэр къызэлусхри Хасэм унафэ зытетшы-
хыну Іуэхугъуэхэр къэзгъэнэхуа къудейуэ, семыфауэ са-
нэхубжьэри съыгъыу утыкум ситу, — Мы Хасэм унафэ зы-
тетшыхын хуейуэ къэзгъэнэхуа Іуэхугъуэхэм хэтын
хуейуэ къэдгъанэ Іэуэ къэзэлъытэм къыжырыре! Мы
бжьэм сефа иужь, щыщІагъэу хэт къиціутэжри къэтлъы-
тэжинукъым, — жысІэу сащихэущыхым, — Сэ сиІэц, —
жиІэри зы щІалэ къахэкІаш. Си деж къыцухъэри бжьэ
съыгъыр съэшІиудри ирикІутащ. Блашхъуэжьеибли къы-
хэкІати къэуэгъуэ яримыту иупшІатэри нартхэм езауэурэ
зэтриукІаш, къэнари зэбгырихуаш. Сэри и джатэ тъигум-
кІэ унэм сыкъыщІидэри си дзажэнэлъишири абы игъэху-
къуаш. А слъэгъуам нарт къелынкъым. Ауэ нэхъ сигу
къеуар, апхуэдизыр зыгъэхъа нарт щІалэр къызэрызмы-
цЫхуфарщ.

— Бэдын, — жиІаш гуашэм, — а щІалэм лыгъэу зэ-
рихъар плъэгъуаш. А щІалэр уи къуэрэ уи къуэшрэ дэт-
хэнэр нэхъ къыпштэнт?

— Абы лыгъэу зэрихъауэ сэ слъэгъуамкІэ сызэры-
хуейуэ згъуэтынумэ «и къуэш» жаІэу зэхэсхыним нэхъ
къэсштэн зыри щыІэкъым. «И къуэшш» жаІэкІэ щытхъур
сэргкІэ машІэш. «И къуэш» жаІэмэ сэргкІэ нэхъ щытхъуш.

— А щІалэр плъагъум пшыхужын?

— КъэсцЫхуужынц.

— АтІэ къэпцЫхуужынумэ а щІалэр сэ иджыпсту къо-
шшэлІэнщ, — жиІэри Бэдын и гуашэр щІэкІри Бэдыно-
къуэр щыунэм къыщІишири хъэ гъесахэри, бгъэ гъесахэри
игъусэу и адэу Бэдынум къыбгъэдишащ.

— Мыра а щІалэр?

— Мыраш а щІалэр, мы хъэхэри игъусаш, мы бгъэхэ-
ри игъусаш.

— АтІэ абы щыгъуэ, пшІэжрэ, лыжь, щІалэ гуэр «псэ
пымыту» къэтлъхуауэ гуэрэныжь лъапэм щІэстІэжаш
бжесІэгъати!

— Араш, сощІэж гуэрэныжь лъапэу зыщІэптІэжар
сыбгъэлъэгъуауэ.

— Абы щыгъуэ къэслъхуауэ щытар мы щІалэр арш.
Нарт Бэдынокъуэ цІэуэ фІашащ. Мы лыжымрэ, мы фы-
зыжымрэ щэхуу щы щІагъ унэм щезгъэпІаш.

Чынтыдзэр зэтезыукIэу, чынтыдзэ пашэр Хъэрэмэ Iуа-
шхъэ дэзышнейуэ зыука, нартхэм къахуэмьцIыхуа щауэ-
щIэри мыращ. Нобэ хуэдэ зы мацуает зыхуэспIари си гу-
гъам си Iэр техуаш.

Абы иужькIэ Бэдынокъуэ зэрышыIэр нахуэ къэхъуаш.

230. БЭДЫНОКЪУЭРЭ СОСРЫКЪУЭРЭ

(Къэбэрдэй текст)

Бэдынокъуэ и адэр укIыпIэм къышыришижу, езыр зэ-
рышыIэр нартхэ къышащIэм, чынтыдзэр зэтриукIэу и
лIыгъэр къышынахуэм Сосрыкъуэ мурад ищIаш игъашIэ
псэукиIэ Бэдынокъуэм щауэгъу зыхуицIыну. Ар и мурадэу
Сосрыкъуэ Бэдынокъуэм и деж лIыкIуэ игъэкIуаш:

— ДыэрэгъэцIыху, хъещIэу къытхуэкIуэ уи щауэгъу-
ныр сфIэигъуэш, — жиIэри.

— Хъунщ, фIыщ, — къыжыриIэри пIалъэ къыритри
лIыкIуэр къигъэкIуэжащ. Бэдынокъуи и жагъутэтэкъым
Сосрыкъуэ и щауэгъуну. Бэдынокъуэ къежъэним ипэкиIэ и
шыр ягъеIущащ. Сосрыкъуэ и деж кIуа иужь сыт хуэдэ
шыфIэдзапIэ фIадзэми къыхитхъыну. Езы Бэдынокъуэ
зыфIидзэм, къыхухэмьтхъ зицIу, бгъэдэтыну.

ПIалъэр къэсри Бэдынокъуэр Сосрыкъуэм и деж къэ-
кIуаш. Нартхэр Сосрыкъуэ и пшIантIэм щызэхуэсауэ щы-
зэхэтти Бэдынокъуэ къышысым, хабзэкиIэ къырагъэпсы-
хащ, и шыр Iахри езыри ирагъэблэгъаш. И щIопщыр Iа-
хуу пылъапIэм щыфIадзэм, пылъапIэр къыхицIыкIаш.
Къаштэжу пхъуантэ фIыцIэжым щытыралъхъэм, пхъу-
анташхъэр пхицIыкIаш. Щымыхъуххэм езы Бэдынокъуэ
гъиштэжри ибг идза и къамэ Iэпщэм фIидзэжащ. И джа-
тэр зыкIэриху нартхэм щаритым, къахуэмьIэту хицIэу
игъэтIысащ. Нарт зэшиблым къахуэмьIэтар еzym къи-
штэжри ибг иридзэжащ:

— Бий щхъэкIуэ хъуныр зымы ухуэшчыжыркъыми, —
жиIэри, Iэшэфащэр зэрыкIэрылъуи Iэнэм Iысащ.

Санэхуафэр зэГуахагъэххэу нартыжъхэр зэхэст.

И шымрэ езымрэ зэрызэпсэлъам тету, шы фIэдзапIэу
зыфIадзэр къыхитхъырт. ШыфIэдзапIэр и шхуэмьлакIэм
кIэрыщIауэ зигъэкIэрахъуэурэ пшIантIэм дэт нартхэр
хъэлэч зэтрищIэрт. Шым ищIэри, Бэдынокъуэ Санэхуафэм
хэсу щыжыраIэм, къышIэкIри шы фIэдзапIэр къыхичауэ
къырилъэфэкIыу, джэгуу и алъпыжыр пшIантIэм дэтти,
къиубыдыхри, Сосрыкъуэ и гуэш пкъом ирипхащ. Бэды-

нокъуэ зэрышцыхъэжу, аргуэрьр къыхичри Сосрыкъуи и гүэшыр къигъэуащ. АбыкІэ Бэдынокъуэм хъыбар щырагъашІэм губжъа хуэдэу къышІэри шыр къиубыдыжащ.

— Хэм яшхыжын щхъэ уудэфа? — жиІэри жьэдэуэри зырригъэтІаш. ИтІанэ и шабзэшэр щыым хитІэри шыр абы ирипхащ.

— Деплъинц иджы мыр уэ къыхэптхъыфым, — жиІэри езыр унэм щыхъэжри Санэхуафэм яхэтІысхъэжащ. Шыми шабзэшэр къыхитхъыну екъуу, ауэ къыхимытхъыф хуэдэу нартхэм къафІигъэшІаш.

Сосрыкъуэм фадэкІэ Бэдынокъуэр игъеунэхуну хуэжьащ.

— Си фадэбжки къисхуефэ, си къафэ Іыхьи схуехъэкІ, — жиІэурэ Сосрыкъуэ санэхубжъэр къышыритым, — Мэхъаджэ жъакІэу Сосрыкъуэ, хъэшІэр фадэкІэ ягъеунэхуркъым, сэ сыбгъеунэхунумэ банэ гуибгъу къегъашэ, — жиІаш Бэдынокъуэ.

Сосрыкъуэ игъакІуэри банэ гуибгъу къыригъэшащ.

Бэдынокъуэ и псы вакъитІыр зышилІагъэри банэ гуибгъур зэхиІуэтащ, епщэжри зыри къемынэу и жым зэбгыригъэхыжащ. Езыри къакІуэри Іэнэм къыбгъэдэтийсхъэжащ. Выбгъуэ къахьри Іэнэри къаузэдыжащ.

Бэдынокъуэ Іэнэм дэлъейри, Іэнэр имыгъэссысу, шыпсыр иримыкІуту, шыпс ІупцІакІэм къышыфащ. Къышелъыхыжым унэ лъэгур лъэгуэжващэм нэс кІуэцІырихащ. Абы и Іэуэлъяуэр щызэхахым, щыбым дэт нартхэр игъэзджыздащ. Щыблэ макъ къащыхъуат. Виш зерагъавэ лэгъупым лэпс изу иту щылти, и цеикІэм къышІихуа жым иублэрэкІри ирикІутащ. Лэгъупым бгъэдэта нартхэм я лъакъуэхэр лэпс пштырым фІисыкІаш.

Абы иужькІэ Сосрыкъуэм и фІэш хъуащ Бэдынокъуэ и лыгъэр.

Сосрыкъуэ Бэдынокъуэм щауэгъу зыхуишІри шэссыжыбжъами зэдефэжри Бэдынокъуи ежъэжащ, я гъашІэ псоли зэшэуэгъуу зэдахъащ.

231. ЩЭБАТЫНЫКЬО КІЭЛЭ ДЖЭГУХЭР КЪЫЗЭРЕГЫИГЪЭХЭР

(Шапсыгъэ текст)

Орэдэрэ, Нат Щэбатыныкъуя
Ерэ-орэда,
Орэдэрэ Нат лыникъугъэя.

Ерэ-орэда
Орэдэрэ лыникъугъэ башIэя.
Ерэ-орэда
Орэдэрэ ебгэшIэр зихьяфыя!
Ерэ-орэда
Орэдэрэ Наты исы кIалэмэ
Ерэ-орэда
Орэдэрэ пэIуахъэ уадешIэя.
Ерэ-орэда
Орэдэрэ пайохэр къашIохъя.
Ерэ-орэда
Орэдэрэ Наты исы шъаомэ
Ерэ-орэда
Орэдэрэ кIэнхэри къашIохъя
Ерэ-орэда
Орэдэрэ шъхъакIори ябгъаштыя.
Ерэ-орэда
Орэдэрэ хъонхэр къыпфырашIя.
Ерэ-орэда
— Орэдэрэ афэдэу улIы дэгъумэ
Ерэ-орэда
Орэдэрэ уятэр зыукыIыгъэри
Ерэ-орэда
Орэдэрэ ори уукыIыжъиня!
Ерэ-орэда
— Орэдэрэ сятэр зыукыIыгъэри
Ерэ-орэда
Орэдэрэ хэты къысиIоныя?
Ерэ-орэда
— Орэдэрэ уинанэ къынудешIя
Ерэ-орэда!

232. ЩЭБАТЫНЭКЬО ИОРЭД

(Натыхъоджэ текст)

Нат Щэбатынэкъу,
Пщыжъы хъагъу-фэгъу,
Хъагъу-фэгъу, башI,
ЕбгэшIэр зихьяф,
Хъафынчъэ щыу,

Щыу щынагъор
Нат Щэбатынэкъу!

Тенэ къырэгъуаз,
Гъуазэм къырыдэкъы,
Пицзыым иикъыгъор
Ишы кепэпс
Ильэргъэпсито
Къышызэблыредз,
Пицзыым къызекъым,
Нат ячэмэхъожъ
ЗыкъыПуригъакъи
Зырегъэлтэтэхи:
— Усянэ-усят,
Сыниахърэтыкъу, — еиуи
Ыбыдз зыгуелъхъа.
— Тенэм сыкъикъыгъ,
Натым сыкъихъагъа,
Сыхъэкъе гъозаджъя!
Наты щыкъэбарым
Сыкъыхэгъэгъуаза!
Іалэдж иунэ
О зыдэшытэр
Моу къисэчуатэ.

— Іалэджы иунэ
Унэ фыжы кіяхъэу
Тхъэщэкъикъыгъэу
Сэмэгуабгъуджъэ щыт.
Унэ къэбэ-набэу
Кіэсэныбэ кіэт,
Кіэсэнэу кіэтхэр
Цуймэ зэрафаш,
Ипчэулъашъо
Щыбгъэм зэлъинэс,
Икепчэ дэхъагъо
Псэлъыхъо бзаджъэмэ аутагъа!
Уичэрэр хэусхъутэмэ
Уукъытэжъын!

— Тхъэм семыплъэу
Быдзыщэм семыплъимэ,
Іэпхъэбэрымэйум укіэзгъэпишын,
Лъэрыгъыпсы кіэлъэу усшыни,

Наты уисхъажын!
Зы пшъыжъы сыIукIэмэ
Сичэр хэустхъутэштэу,
Зы хъабзы сыIукIэмэ
СыукIытэжкыщтэу,
Тенэ сыкъикIэу
Наты сыкъихъагъэп!

ИхъэджэшъуитIумэ
КIалэр къафэрзахъэу,
ИбгъитIу огум щыфарзэхэу,
Щылъегум къыкIэзырэр
КъокIэф-къокIапсIэу
Ошъогум дифьеу,
Щылъегум дифьеу,
Пахъэу къырихырэм
Гъогохэ-гъогуашъэу
Лъэгуаем тырежь!

Iакуандэм щыор зельэгъум
Фэдэ Наты римылъэгъуагъэу
Янэу Сэтэнаем
Ыдэжь ар рэкIуагъэ:

— Мыш зы щыу къакIуи
Фэдэ слъэгъугъэп! —
ЕIo Iакуандэм.

— Щыум изэрэшыт къаIo, —
Сэтэнаер къеупкIы.

— ХытIу кIылъэм щэлъэрэзэ,
ИбгъитIу огум щэбыбатэ.
ИпэIулъашъо щыпхэкIым зэлъытау
Ежь щыор шъо техъэ-текIь!

— А щыор зэрэштымджээ
Нат Щэбатынэкъу!

— Шыыгъэ уIэмэ гъэфэбэжь,
Амырымэ къэпшэрыхь, — ыIуи,
Iакуандэр къекIышъ
Щэбатынэкъо пэгъокIы
Пшъашъэр щыбгъэкIэ Iуефы,

Фарзэу щаом дахъэ
Цумэ зэрафэлъэшъюу
Кісэнэу кІэтхэр
Кіиутэу фежье.

— Тятэ иунажъы къызэхэммыгъяу,
Цугъо бжъэпэлъыр уихъекІыныш,
Гъэлъэхъу пщэрэр
Шыпсэу пфязгъэшІын.
Сэнэфы кІядэри пфэсыушъхъэІэн,
Іакондэ-дахэр пшъхъэ хэзгъэуІон!

— Цугъо бжъэпэлъэр
Тыгъужъымэ ащх!
Гъэлъэхъу пщэрэри
ПсэхалІэу ехъуах!
Сэнэфы кІядэр
ЫкІэджъэ еклошъ!
СышхэкІо-ешъуакІоп,
Сылэгтунэ кІалэп,
Іалэджъ яунэ сэгъэлъэгъу!
Гъогу сытэт, сэ сежъэжьышт!

Егъази Щэбатынэкъо
Щаом дэкІыжьы...

233. ШЭБАТЫНЫКЪО ИПЩИНАЛЪ

(А б д з э х э т е к с т)

Нарт Шэбатыныкъоба, о-орэда
Ер зиныкъокъогъуба, о-орэда
Хъэгъу-шъогъу бэшІыба, о-орэда
Ябгэр зишІыхъафыба, о-орэда
Хъэфынчъэ шыуба, о-орэда
Шыумэ ямышъогъуба, о-орэда,
Нарт ишъэогъу имыс, о-орэда!
Тенэ къырыгъуазэба, о-орэда
Гъуазэ къырыдэкІыба, о-орэда!
Пшызэ икІыгъожъы, о-орэда
Ра къырыдэкІошъыба, о-орэда
А къырекІошъэИба, о-орэда!
Нарт яІэхъу-жъуахъоба, о-орэда!
Нарт ящэмэхъожъыба, о-рэда
«Бэу охъу апшый!» — реІоба, о-орэда

Іахъор:

— Ра тхъэуегъэпсэуба, о-орэда
Зышъхъэ тымыльэгъоуи, о-орэда
Зигугъум тыфалІэрэ, о-орэда
Шэбатныкъоба, о-орэда!
Еблагъэри Іоба, о-орэда!
Тищэмыбгъэ баери, о-орэда
Ра фэтыушІыныба, о-орэда
Къылъы-гульэ пкъанэри, о-орэда
Уишым жъэхэтльхъаныба, о-орэда
Тэ тифыгу щалъэри, о-орэда
Фэтыутэзыныба, о-орэда
О тхъэм уигъатхъэмэ, о-орэда
Ра удгъэтхъэжыныба, о-орэда!

Шэбатыныкъу:

— СыешхэкІо-ешъуакІопи, о-орэда
СыджэгокІо шъаопи, о-орэда
Шыоу сежъэгъяІепи, о-орэда
О уишэмыбгъэ баери, о-орэда
ХъэдэІусыІе огощи, о-орэда
О уифыгу щалъи, о-рэда
Бзыумэ тхъа аргъэшхи, о-орэда
Къылъы-гульэ пкъанэри, о-орэда
Хъэмымыту тхъа ешІ, о-орэда
Іалэдж яунэжъыми, о-орэда
Сэ сыриупшІакІоба, о-орэда
Ащ игъогу лъапэри, о-орэда
Ра къысІэгъахъэба, о-орэда

Іахъор:

— Іалэдж яунэжъыхэр, о-орэда
Гъогу лъэпэ-лъашэба, о-орэда,
Мые лъашэр Іутыба, о-орэда
Гъогу лъэкъо закъоба, о-орэда
Унэ фыжыы Іяхыыба, о-орэда
ТхъашеІ иІахыыгъэба, о-орэда
Унэ плІэГупэфыба, о-орэда
Унэ къихъэ-нихъэба, о-орэда
Іесэнныбэ Іетыба, о-орэда
Іесэнэуи Іетыхэр, о-орэда

Цуиймэ зэрафэлъэшъу, о-орэда
Ац ипэйулъашъори, о-орэда
Шыбгъэлъбэм къэсыба, о-орэда
Псэлъыхъо зэблэйимэ, о-орэда
Зэхаутыхъагъеуи, о-орэда
Зы темэн ийэзы, о-орэда
Ра уифэрэ псыгъори, о-орэда
Ра хэускийнтэнъыба, о-орэда
Ра Йакондэ-дахэми, о-орэда
Ра укъильэгъуныба, о-орэда
Укытэжъыныба, о-орэда!

Шэбатыныкъу:

— Нартмэ яэхъожъыба, о-орэда
Ра ящэмэхъожъыба, о-орэда
Зы темэны ийэмэ, о-орэда
О сифэрэ псыгъори, о-орэда
Ра хэускийнтэнэуи, о-орэда
Сэзы хъабзы слъэгъумэ, о-орэда
Сыуйитэжъынэуи, о-орэда
Чыртэ сыкъыдэйеуи, о-орэда
Нарт сыкъэклионэпи, о-орэда,
Ситхъэми семыплъымэ, о-орэда
Иэхъомбэ бармыкъыми, о-орэда
Ра ушиэзгъэпшыныба, о-орэда!

Домбайшъо Йепщыри, о-орэда
Ра къеутээрэбгъуба, о-орэда
Шыбгъэм къырефэйиба, о-орэда

Къыхырегъэутыба, о-орэда,
Иши къыхиутырэр, о-орэда
Къочиэфы-къочиапчиэуи, о-орэда
Ошъофым хехъаба, о-орэда
Ихъэ къыхигъэштырэр, о-орэда,
Ибгъэ регъэубытыба, о-орэда,
Ишыпэбзыджынэмэ, о-орэда,
Пшэсэфэу къарихырэр, о-орэда
Уцышхъэр елыгъоба, о-орэда!

Іалэдж яунэшхоми, о-орэда
Ра къыфеунэтыри, о-орэда,
Ра Иэкондэ дахэри, о-орэда
Ра шэндакъым исыти, о-орэда

Ра къызыпэшІоплъыми, о-орэда
О дышъэ пхъэмбгъуитІури, о-орэда
Ра къызэхетакъоба, о-орэда
Дышъэр Іэпытэкъузэ, о-орэда
Ра къызыщэлъэтыба, о-орэда!

— Іэкуандэу хъабзы удэу, о-орэда
Уды ежъэгъаяІя, о-орэда
А узыфэтэджырэр, о-орэда
Тэ къиІигъэ шыуа, о-орэда

— Тянэу Сэтэнаеба, о-орэда,
Сэтэнэе-гуашэба, о-орэда
О гоощэшІу шъхъантэба, о-орэда
О гоощэшхо нэфыба, о-орэда
Мыщ зы шыу къэкІозы, о-орэда
Чынты къимыІигъэмэ, о-орэда
Нарт къыралъфагъэпи, о-орэда
ІэшІурэИ кіЭІиба, о-орэда
ЩэкІэим къирэоба, о-орэда
О ищэбэз бзашъхъэхэр, о-орэда
Ра мэзышхом фэдэба, о-орэда
Жъабгъу тэмэкъупшъхъэми, о-орэда
Осэнсэу щехыба, о-орэда
Осэнсэу къышехырэр, о-орэда
Сэмэгу тэмэкъупшъхъэми, о-орэда,
Иумэ-обзэгъури, о-орэда
ПлІэІупэм щэлыдыри, о-орэда
Ра зэпэлэлдыжырэр, о-орэда
ИИэкІыІу тель, о-орэда
О имыджэрышІэхэр, о-орэда
КІэпхым къышщэхъупскІэба, о-орэда
Шырэу имаисэр, о-орэда
КъекІоты-ехъажыба, о-орэда
Иши тхъубэу пызырэр, о-орэда
Щэтырэу мэуцуба, о-орэда
Ихъэ гъесэгъитІури, о-орэда
БгъуитІур къыдачъыхъаба, о-орэда
Ибгъэ гъесэгъитІури, о-орэда
ІэкІым щэчэрэзыба, о-орэда
О зы шыу къэкІошъы, о-орэда
Нарт ишъогъу исэпи, о-орэда
Тянэу Сэтэнаеба, о-орэда
Сэтэнай-гуашэба, о-орэда!

— Ар Шэбатыныкъоба, о-орэда
Шэбатыныкъопщыба, о-орэда
Лыхъу копкъ хэтхын! о-орэда
Саурэу папышитIумэ, о-орэда
Дахэу къарэуцоба, о-орэда
Жъабгъум къитеуцомэ, о-орэда
Зэхэбаджэрэм фэд, о-орэда
Сэмэгум теуцомэ, о-орэда
Тэмэтазэм къеоба, о-орэда
Бажьэу зыкъегъазэба, о-орэда
Чэпшэм идэхъагъуми, о-орэда
Зыкъытырэгъафэба, о-орэда

— О-уи! Шэбатыныкъоба, о-орэда
Шэбатыныкъопщыба, о-орэда
Зышхъэ тымылъэгъоу, о-орэда
Зигугъум тигъялIэрэр! о-орэда
Еблагъэри еIоба, о-орэда
О тицухъу бжъэпэлъыри, о-орэда
Ра тихъяне ныщыба, о-орэда
Тигъэлъэхъу пщэрыри, о-орэда
Ра тиIапэшыпсыба, о-орэда
Ти сэнэфы Iядэми, о-орэда
Ышхъэ фытехынба, о-орэда
Ти ордэ лэгъунэри, о-орэда
Ра боуи зэгъюИiba, о-орэда
Ра ушыдгъэшыеныба, о-орэда
О Iэкондэ дахэри, о-орэда
Пшхъэ хэдгъэуIонба, о-орэда
Титхъэ уигъатхъэмэ, о-орэда
Ра удгъэтхъэжыныба, о-орэда!

— О-уи, Сэтэнай-гуаша, о-орэда
О гоцэ хвашхъуашъуа, о-орэда
Сыешхэ-ешъуакIопи, о-орэда
СыжъэгокIо шъаопи, о-орэда
Сышыу ежъэгъяIепи, о-орэда
Ра уицугъо пшъэлъыри, о-орэда
ПсэхалIэ тхъа ешIа, о-орэда
Ра уигъэлъэхъу пщэрыри, о-орэда
Хъэмэ тхъа аргъэлIа, о-орэда
Уисэнэф Iядэми, о-орэда
Цыгъю тхъа хегъялIи, о-орэда
МашIом тхъа регъэста, о-орэда

Іэкондэ дахэри, о-орэда
Тыширыл! Э тхъя еш! а, о-орэда!

— Тэ титхъэры! Уагъэми, о-орэда
Укъимыубытыщтымэ, о-орэда
Сэ усыубытынба, о-орэда
Чэпшъэ зэтешхори, о-орэда
Къызэ! Уегъэожыба, о-орэда
Ра пельуаныжхъэри, о-орэда
Шылъэгуванжъэ еш! Ыба, о-орэда
Хъалыр! Ургъэтхъыба, о-орэда
Чэпшъэ зэтешхори, о-орэда
Иши жалэ хэлъэу, о-орэда
Темэным къыхедзэба, о-орэда.

— Иэкуандэм и псэлъыхъомэ, о-орэда
Гъогу афэхъун! о-орэда
Нартхэр зыщэпэк! Охэм, о-орэда
Нартхэр зыщыхасэхэр, о-орэда
Нарт яш! Эгъю-ш! Ап! Эуи, о-орэда
Іалэдж яунэшхоми, о-орэда
Сэ сырильыхъуак! Оба, о-орэда
Ары нахь, Иэкуандэ дэжь, о-орэда
Псэлъыхъо сыкъак! Оеп, о-орэда.

— О зэрэпш! Оигъоу, — уа-орэда,
Тхъам уегъэун! уа-орэда
Сыешхэ-ешъуак! Оп, уа-орэда
Сылэгъунэк! О л! Эп, уа-орэда
Ыпшъэ сыкъи! И, уа-орэда
К! Ахэм сыкъэк! Уагъ, уа-орэда
Іалэджы яунэ, уа-орэда
Сыщыгъозадж, уа-орэда
Сыхъэк! Э гъозадж, уа-орэда
Гъогу лъапэр къысап! Омэ, уа-орэда
Гъогум сырый! Ошт, — уа-орэда
— Арэу умы! О, уа-орэда
Мыдэ къеблагь, уа-орэда
Тицугъо бжъэпэлъи, уа-орэда
Тэ тихъя! Е ныш, уа-орэда
Тигъэлъэхъу пщэри, уа-орэда
Щыпсы фядгъэш! Ын, уа-орэда
Тисэнэф! Йяди, уа-орэда
Фядгъэушхъэсын, уа-орэда
Тиордэ лэгъунэри, уа-орэда

Бэуи ар зэгъокИи, уа-орэда
Іэкондэ дахэм, уа-орэда
Ыкори уипІэшъхъагын, уа-орэда
Пшъхъэми къыхэуІоу, уа-орэда
Зы щэц бысым, уа-орэда
Тиунэ щипхын, уа-орэда
НэфышІу укъийимэ, уа-орэда!
Гъогу лъапэри осІон, — уа-орэда

— Хъабз удэу, уа-орэда
Джэдэжъым къисиІорэ, уа-орэда
Сыдым фэгъэзагъ, уа-орэда
СыешхэкІо-ешъуакІоп, уа-орэда
СыжъэгокІо шъаоп, уа-орэда
Сышиу къежъэгъяІеп, уа-орэда
Шъуицугъо бжъэпэлъи, уа-орэда
ПсэхалІэ тхъа ешI, уа-орэда
Шъуигъэлъэхъу пищэри, уа-орэда
Хъамэ тхъа аргъэлI, уа-орэда,
Шъуисэнэф Йяди, уа-орэда
ЫкІэІе екІуи, уа-орэда
Уиорэдэ лэгъуни, уа-орэда
МашІом тхъа регъэст, уа-орэда
Іэкондэ-дахэри, уа-орэда
Гъумы тхъэ решыыхы, уа-орэда
ТыщылІэ тхъэ ешI! уа-орэда
— Нартымэ ятхъарыІуагъэм, уа-орэда
О укъимыбытыштмэ, уа-орэда
Сэ укъэсыубытын — еІошъ, уа-орэда
Іэкондэ-дахэми, уа-орэда
Чэупшъэ зэІуюшхор, уа-орэда
КъыззІуегъэожы, уа-орэда
Хъалыр дарегъэлъхъажъы, уа-орэда
Пелыуаныжъхэри, уа-орэда
ПшэІум Іуегъуцо, уа-орэда
Нартэу Шэбатыныкъор, уа-орэда
Ифэрэ псыгъо къыІодысэ, уа-орэда
О идэнэ Іепшыр, уа-орэда
Шы чапэм щегъабзэ, уа-орэда
ЗыкъеутІэрэбгъу, уа-орэда
Шыбгъэр сэх хэтІэгъитІум, уа-орэда
КъырегъэуалІэ, уа-орэда
Пелыуаныжъхэр, уа-орэда
Шы лъэгуанжъэ ешIы, уа-орэда

Мы унэжъри тэти, уа-орэда
Къытемыкъутэжынде, уа-орэда
Ори тыолъэй! уа-орэда
— Шъуиллэуж тхьам егъэбагъу, уа-орэда
Аш игъэйылъыпдэ, уа-орэда
Мэдэ! уа-орэда
Иэхъомбэжъякдэмде, уа-орэда
Сагындакъым къеэдэ, уа-орэда
Сагындакъыр къыделхъэжы, уа-орэда
Пщэрхъакдо шъаом, уа-орэда
Макъэ къыргъэшъы, уа-орэда
Иши дупэ къыфеубыты, уа-орэда
Къэшэси, къыдэйижы, уа-орэда
Нартэу Шэбатынэр, уа-орэда
Ядэжы къэкложья, уа-орэда!

234. НАРТ ЩЭБАТНЫКЬО ИПЩЫНАЛЬ

(Шапсыгъэ текст)

Нат Щэбатныкью, о-орэда!
Щэбатныкъопш,
Пщызэ иикдэйыгъончэу
Хъагъу-шъугъу бэши,
Ибэр штоу зихъаф,
Хъафынчэ шыу,
Тены къырэгъуазэ,
Гъуазэ къырыдэкииы,
Пщызэ иикдэйыгъонэу
Даблдэкдо тхъашэкль
Зикуогъэпсым
Ильэрэгъ пситдухэр
Къыщызэбледзы,
Къызэпрыкль.
Наты ячэмахъоу
Губгъэжъым итэм
Ари къылокль.

«Усян, усят» къырекдо,
Быбыдзитдэйи зыгуелхъэ:
— Симылъфыкью сикдэл,
Дэхъо-пщыпдэм къёблагъэ!
Щыгъу-пласти ослон.
— О зэрэпшдэйгью
Тхъэ уггъэун.

Сиещхэ-ешъуакІоп,
Ыпшъэ сыкъекІыы,
Къяхэм сыкъекІуагъ,
Іалэджь яунэ сышымыгъуаз,
СыхъекІыэ гъозаджыи
Гъогу лъапэр къисапІомэ
Гъогум сиркІошт.

— Ау щытэу умыІоу
Мыдэ къеблагъ,
Сипшэрахь кІалэ
Мы мэзым хэхъагъ,
Ар къызыхэкІыжъджъэ
Цугъо бгъэпэплъэр
О уихъакІэнышх,
Гъэлъэхъу нэкІупсІэр
Щыпсэу фыдэсшиын,
Гугъэ мэтэ щэкІым
Сэ синыхэІэбэн,
Сэнэфы кІадэр
Фэсыушъхасын!

— Гугъэ мэтэ щэкІымыэр
Хъэлэлэуи ощх,
Уицугъэшхэ пщэри
Ихъярэ ольэгъу,
Уисэнэфы кІади
Хъалэлэуи иошъу,
Сиещхэ-ешъуакІоп,
СылэгъунэкІо ллэп,
Бэхъу-бэжъу тхъэ уеш! — къирело

Щыпшъэр къеутІэбгъу,
Идэнэ кІэпщ
Щыбгъум къыкъурелъхъэ,
ИкІэпщ омакъэ
Куогъуиблым щыІоу
Щы лъэгум кІэзырэр
КъочІэф-къокІапІэу
Огум изэрэхъэ,
ИхъэпаниитІумэ
Щыор къалъэрзахы,
Ибгъэшхъо Іасэхэр
Огум щыфарзэу
Щыур къыІокІыжы.

Наты якемахъо
Щыум къыкІэлъэджъэ:
— «Симылъфыкъоу, сикІал,
Гъогоу узэрыкІорэр
Гъогу пфэмыхъункІэ
Сэрым сенэгүе.
Іакуандэм икъалэ
А гъогур екІу.
Аш идэхагъор
Псэлъыхъомэ аутагъэу
Псынжъ кІыпІэ озаджъ
Наты лышІоу исэр
Ащи хэкІодагъ.
Іакуаднэм иунэ
Унэ къебэ-нэб,
Унэ плІэлүф
Унэ фыжы кІахъ
Тхъэ щэкІ икІахыгъ
КІэсэнбэ кІэт,
Зы кІэсэнэу кІэтэр
Цуймэ зэрафалъэшъу,
Аш ипэлүлашъуи
Щы бгъэлыбэми къэсы.
Зы гуашэ исышъ
Баджъэм зыдегъэшы,
Цызэм зыдёшахы.
Уиши хэмыхъумэ —
УхэускІутэн.
УкъэукІытэжымэ —
Мыдэ къэгъэзэжь.
— Оуи, мы бзаджъэм къысиІорэ
Сыдым фэгъэзагъ!
Зы псынжъ сиукиІэмэ —
Сифарэ хэмыхъинэу
Зы сае сиукиІэмэ —
СыхэускІутэнэу
Зы хъабз сиукиІэмэ —
СыукиІытэжынэу
Бишъэ сыкъикІэу
КІахам сыкъекІоныя!
Быдзыщэм семыплъэу
Ситхъэ семыплъижымэ
Іэхъомбэ бармэкъым
О учІэзгъэпшыни!

Щыпшъэр къеутIэрэбгъу
Идэнэ кIэпщ
щыбгъум къыгурелъхъэ
Щыор къыIокIыжы.

Iакуандэ ипсыхъакIохэр
Псыхъэ къыдэкIыгъэу
Щыори къалъэгъу
Япсыхъэ бэшхэр
Шъофыми къыранэ,
ЯлъэгъупыжъитIуи
КъышыраутэкIы
Пшъэжъыхэр ечэжъэжы.
Iакуандэри къекIы,
Пшъэжъымэ къащэгусэ:
— Псыри къэшъумыхъэу
Шъыд пай шъукъэчэжы?

— Мыщ зы шыу къакIошъ
Фэдэ Нарты къимыхъуагъэкIэ
Мы уашхъо тикъан!

— Шъыд илIыIо-лIышъу,
Шъыд ишышъо-шIыкI?

— IашIорэкIы кIэкIь ар,
Щэ кIакоми къирэо,
Ащ ишэбзэ-щашъхъэхэр
Мэзышхоми фэд,
Жъабгъу тэмэпкъышъхъэм
Осзпсэр къыщехы,
Сэмэгу тэмэкъыпшъхъэм
Тыгъэри къыщепсы.
Иумэрэ бзибгъури
КIыпкым къыщэхъупкIэ,
Шырэу имаисэри
КъекIоты, ехъажы.
Щым пэжъэу къикIрэм
Уцышъхъэри елыгъо,
Ишы тхъубэу пызырэр
Щэтырэуи мэуцу.
Ишы лъэгум кIэзырэр
КъокIэф-къокIапцIэуи
Огум изэрэхъэ.

Щэр зырык! орэр
Щы бгъэлыбэми къэсэу
Кым щызэбгыреуты.
Ихъэпанийт! уми
Щэр къафэрзахы,
Ибгъешъухъо! асэхэри
Огум щэфарзэ.
Хъэмэ къыхагъешъутырэ
Бгъэмэ а! эк! эк! йырэп.
Ик! эпщ омакъэ
Куогъуйблыми щэ! у.
Щым уанэу тельэр
Дышъэ хъирахъишъ,
Ишхомлэк! ит! ухэр —
Зэрэтыжын
Лыжъым зилыгъожъэу
Онэгуми ис.
Аш фэдэ шыу
Мы Нарты имыс —
Мы уашхъори тикъан!
!акондэ-дахэр
Папышит! умэ къарэуцо,
Пчаблэм къыгоуцо,
Щыум къык! элъэплъэ.

— Ей, ар Шэбатныкъоу
Зышхъэ тымылъэгъюу
Зигугъу тигъал! эу
Лыджъэ тызыфай.
Тянэжъы гуаш,
Мы фэбэ-мычы! эу
Щыхинхэр гъэхъазыр!

Аш фэдизрэ пэтына,
А щыори къынэсы,
Ишхомлэк! ит! у —
Къызэк! еугъуае,
Зеухъурэяхъи
Онэгум етихъэ,
Ифэрэ псыгъо
Щхомджъэ Йодысэ
Пэнэпс! э сэраем
Къышхъяпыргъэк! йы.
!акуандэр саурэу ипапышымэ

Дахэу къарэуцо,
Джабгъум къытеуцомэ
Зэхэбанжэм фэдэу,
Сэмэгум теуцомэ
Тэмэтазэм еоу
Баджьэу зыкъеgъазэ
Цызэу къырэkIуашъэ,
Шыуми къекIуалIэ
ШыIупэри къеубыты.

— Зышъхэ тымылъэгъоу
Зигугъум тигъалIэу
Нарт Щэбатныкъу,
Мыдэ, укъеблагъэмэ
Шыгъу пIастэ осIон.

— О зэрэпшIоигъоу
Тхъэм уегъэун!
Сыещхэ-ешъуакIоп,
СылэгъунэkIо лIэп,
ЫИшъэ сыкъикIы
Къахэм сыкъэкIуагъ.
Iалэджы яунэ
Сыщыгъозаджъ,
СыхъэкIэ гъозаджъэшъ,
Гъогу лъапэр къысапIомэ
Гъогум сыркIошт.

— Арэу умыIо,
Мыдэ къеблагъ.
Тицугъо бжъэпэлли
Тэ тихъэкIэ ныщ,
Тигъэлъэхъу пишэри
Щыпсы фядгъэшIын,
Тисэнэф кIади
Фядгъэушхъасын.
Тиорэдэ лэгъунэри
Бэуи ар зэгъокI.
Iакондэ-дахэм
Ыкори уипIешхъагъын,
Пшхъэми къыхэуIоу
Зы чэш щысын
Тиунэ щипхын,
НэфышIу укъикIымэ
Гъогу лъапэри осIон.

— Хъабз удэу
Джэдэжъым къысиЮрэ¹
Шъыдым фэгъэзагъ!

— СыещхэкЮ-ешъуакЮп,
СыджэгокЮ шъаоп
Сыщыу къежъэгъакЮэп,
Шъуицугъю бжъэпэплъи
ПсэхалЮэ тхъэ ешI,
Шъугъэлъэхъу пищери
Хъэмэ тхъэ аргъэлI,
Шъуисэнэф кIьади
ЫIэджъэ екЮшъ
Уиордэ лэгъуни
МашЮом тхъэ регъэст
Iакондэ-дахэри
Гъумы тхъэ решIахъ!
ТыщылЮэ тхъэ ешI, —
ЕЮ Шэбатныкъо.

— Нартымэ ятхьарыIуагъэм
О укъимыубытыштмэ
Сэ укъэсыубытын, — еЮшъ,
Iакондэ-дахэми
Кэупчэ зэIуофор
КъызэIуегъэожы,
Хъалэр дарегъэлъхъэжы,
Пелыуаныжъхэри
ПчэIупэм Iуегъэуцо.
Нартэу Щэбатныкъор
Ифэрэ псыгъю къыIодысэ,
Идэнэ кIэпщэр
Щы чапэм щегъабзэ,
ЗыкъеутIэрэбгъу,
Щыбгъэр сэх хатIэгъитIум
КъырегъэуалЮэ.
Пелыуаныжъхэр
Щы лъэгуанжэ ешIы
Кэупчэ зэIуофор
Ищы джали хэлъэу
Аици къыкIэлъэшъу
Псынжъ кIыпIэ бзаджъэм

Къехы къыхеупсІэ:
— Іакуандэм ипсэлъыхъомэ
Гъогу афэхъун» еуи къыдэкІьжы.

— Уапэджэ пщагъоу
Уаужджэ гъозэу
УздэкІон умышІэу
Губгъэжъы нэкіым
Тхъэ урегъан!..

Іакондэ-дахэр
Щыум къыкІэлъэбгэ.
ЗыдэкІожын ымышІэу
Ыпэджэ пщагъоу
Ыуужджэ гъозэу
Бгъоджым къинагъ.
Удэ кіуи — хъугъэп,
Мыдэ кіуи — хъугъэп.
КъыкІуахъ-ыкІуахъыжъэ
Нарт яунэжъы ар екІынатІэ.
Щаум ари къыдахъэ,
ПщэрэхъакІо шъаор
Ащи гуаІэу къыпэгъокІы.
Сагъындакъэр къырехышъ
ПщэрэхъакІо шъаоми къыреты.
Ерагъэу, нэбзыцэр ыгъэупІапІэу,
ЛъэкІапІэр ыгъэшэу
Унэми негъэсы
Дэпкъ-дасэр къыхекъи,
Дэпкъ-дасэр къыхехъи,
Сагъындакъэри къефэхы.
ГуаІэзэ сагъындакъэр еІэты,
Бгыкъум къыпельэ,
Бгыкъур къызэпекІы
Сагъындакъэр къефэхы,
Нарт япхъонтэрышхо
Ари къытефи, еубатэ.
— Мардж, Щэбатныкъу,
Тхъэр отэгъэлъэІу,
Ныбжырэ унэжъэу
Мы унэжъыри тэти,
Къытемыкъутэжындже
Ори тыолъэІу!

— ШъуилIэуж тхъам егъэбагъу,
Ащ игъэтIылъыпIэ
Мэдэ дэд!

IэхъомбэжъякIэкIэ
Сагъындакъым къеIэ
Сагъындакъэр къыделхъажы,
ПшэрхъэкIо шъаом
Макъэ къырегъешы
ИшыIупэ къыфеубыты,
Къэщэси, къыдэкIыжы,
Натэу Щэбатныкъор
Ядэжы къэкIожы.

235. НАРТ ЩЭБАТНЫКЪО ИОРЭД

(Шапсыгъэ текст)

Нат Шэбатыныкъу, орэда!
Ерэшкъэу хаф,
Хъанфынчэ щыу,
Щыумэ ялыягъ,
Тены къырэгъуаз,
Пшызэ къырыдэкI,
Пшызэ иикIыгъохэр
Ишычэлэпс,
ИльэрыгъыпситIори
Къышызэблыредз,
Ныбаджэу ишыкIэр,
Огум регъэбыбэ,
Борэ ятамыгъэр
ЩыпхэкIым тель,
Щыми тельы уанэр
Дышъэ хъэрэ-хъышъ
Дышъэпсырыгъал,
Фарэр къегъэлъэхъоу
Наты ячэмахъом
ЗыкIурегъакI:

— О Наты Бабыхъу,
Боу тхъэ зэригъэхъун,
Наты гъогу лъагъом
Сыкъышыгъэгъуаз,

СыхъэкІэ гъозаджъэу
Тенэм сэ сыкъикІы
Натым сыкъэкІуагъ.

— Наты ор яунэфор —
Унэ къебэ·наб,
Унэ плІэІурэф,
Унэ фыжыы кІахъ,
КІэсэнэбэр кІэт
КІэсэнэуи кІэтхэр
Цуимэ зэрафиш,
ИпэІулъашъохэр
Щыбгъапэм къынэс,
Іакуандэу исым
Баджъэм зыдегъаз,
Цызэм къыдэтэджъ,
ИджэхэшъуакІэхэр —
Тхъэмэфэ гъогу,
Лъэгъунэу иІэхэри
Ежыри нахы дах,
ИпчэлъэІу пшъыжъыхэр
Псэлъыхъу бзаджъэмэ
Іаеу аутагъ.
Уифэрэ псыгъор
Аш хэускІытэн
УукІытэжъынэмэ
Боу кЫпІо бзадж»,

— О уи-уиу,
Мыш шъыд сэ къысиІорэр!
Пшъыжъы куящэ сыІукІээмэ
Сищы хэусхъытэнэу,
Зы хъабзы слъэгъумэ
СыукІытэжъынэу
Тенэм сэ сыкъикІэу
Натым сыкъэкІуагъа!

Зыкъигъэчэрэгъуи
«КІычы-сычы» макъэр
Зы бгъум регъэчэкІы,
Щы джалым хэІукІы,
Идэнэ кІэпщэр
Щы чапэм регъэгъу
Щылъэгум къыкІэзырэр

Огум дырефые,
Ихъапаныхэр
Кылъэм щэчэрэгъу
Къаучэрэгъуахы,
Ибгъэшъухъо Йасэми
Фарэр къегъэлъэхъу,
Псэжъы уды джадэмэ
Лыхъор къызальэгъум,
Гугумэр акъутэу,
Закъутахъыжъэу
Унэфом нэсыжых:

— Тянэу Сэтэнай,
Мый зы щыу къаклошы,
Фэдэ имыс,
Тенэ къиклыгъэллы нахъ!..

Сэтэнэе-гуашэр
Ипапышитумэ къацырэуцо,
Унэм къеуцуки
Лыхъум къыпэгъоплъы,
Лыхъор къызешлэжым,
Щхыншлэшым клахыи,
Мыфэбэ мычылэу,
Щхынэр зэрегъафэ,
Унэм къеуцуки
Лыхъум къыпэгъоклы:
— Наты Щэбатыныкъоу
Зышъхъэ тымылъэгъоу
Зигугъу тимыки,
Мыдэ къепсых,
Цугъобжъ пэилъэр
Уихъаклэ щхынэу
Гъэлъэхъу нэлупцлэр
Щыпсэу фэтшын,
Сэнэф клаадэри
Фэсыушъхъасэн,
Іагуандэу исэри
Пшхъэм хэзгъэулон!

— Іакуандэу исэри
Іэлымэ къираш,
Сэнэф клаадэри
Ыклэклэ еклоц,

Гъэлъэхъу нэкІупцІэри
Тыгъужъым елI,
Цугъо бжъэпэплъэри
ПсэхалІэ ехъуахь,
Сыещхэ-ешъуакІоп,
СыджэгокІо шъаоп!
Пшъыжъы куашэ сыІукІэмэ,
Сыщхэусхъытэнэу,
Зы хъабзэ слъэгъуми
СыукІытэжъынэу,
Тенэ сэ сыкъикІэу
Наты сыкъэкІуагъэп! — еIуи
Зыкъыгъчэрэгъуи
Ичэпчэ блыпкъитIор,
БгъуитIумкІэ Іуельэшъу
Пшъыжъым къыхеунсІэ,
Лъэсы гъогу хъун, — еIо,
Аш ипэIулъашъор
Щыбгъэджъэ Іурехы,
Ныбжырэ унэжъхэр
Натымэ къатекъутэ.

236. ОРЭЭДЖЫКЪО ЩЭБАТЫНЫКЪО ИПЩНАЛЬ

(Шапсыгъэ - бжъэдыгъу текст)

Э-а, нат Щэбатыныкъоя,
Ай-ай, натымэ ялъэкъогъуя,
А-а, хъагъу-шъугъу бэшIа,
А-а, ябгэхэр зишIыхъафа,
А-а, хъафычъэ щыуа,
А-а, Пшызэу икIыгъожъэри,
А-а, ар ишычэпэпса!
А-а, Бзэжъэуи зытесэр, о-о...
А-а, къызэкІекъузэ
А-а, губгъэжъы нэкIыми, ей...
А-а, къыриуузэкІагъэу о-о...
Ер-ар, натымэ япсыхъакІоми
А радэм, къазыIокІэм:
— СыхъэкІэ гъозадж сэ, гей-гей.
Натымэ ягъогу лъапэми
А-а, о сыхэбгъэгъозагъэми,
Э-э, бо гуапэ сшIыни, — еIо.
— Натымэ ягъогу лъапэри, ий-ий,

Э-а, шъыдым сигъэш! Эн сэ,
Э-э, натымэ сырячэмахъу, сэ,
Э-а, Іэхъомбэшко бармэкъыми
Э-а, чэшэу сыйдэхъажы сэ!
О-э, а Чып! Эм кыре! О,
Э-а, натымэ ягъогу лъапэри,
А хъабзы удыжъа,
Ер, хъабзы джэдэжъа,
Е-е, о тхъами семыплъимэ,
Э-а, быдзышэ семынэгуемэ,
А-а, Іэхъомбэшко бармэкъими
Ари-ей, уч! Эзгэпшины!
— А укъысфэмыпхъаша,
А-а, зиузсхына,
Э-э, мы бгым узыдэк! Йыджэ,
Э-э, зы щэджэгъак! Йоу
Э-э, губгъом узик! Уатэджэ,
Э-э, унэ пл! Эу! Уфэу
Э-э, а унэ фыжы к! Ахъэу,
О-э, унэ къебэ-небэу,
О-э, к! Эсэныбэ к! Этэу.
Ра-а, к! Эсэнэуи к! Этыхэр
Цуймэ зэрафаща,
О-э, ащ ип! Улъашъохэр
Ра-э, шы бгъэлыбэм къэсы,
Ай, ай, пшъэшъэ дахэ ис ащ,
Э-э, псэлъыхъожь бзаджэмэ
Ай-ай, къэлэпчъэ! Ур аутагъэшъы,
А-э, уишэр мыдэгъу дэдэмэ,
Ай-ай, ухэуск! Утэна,
Э-э, ушыук! Йытэжынджэ.
Э-э, бэ дэдэу Чып! Э бзадж, — е! О.
— О хъабзы удыжъа.
А зы хъабз джэдэжъа,
Э-э, зы пшъыжъы сыхахъэмэ,
Э-эй, сишир хэск! Утэнэуи,
Э-ай, зы хъабзышэ слъэгъумэ,
Э-ай, сыук! Йытэжынэу
Э-ай, ай, Чыты сыкъэк! Йыгъэп сэ
Э-ай, ай Наты сыкъэк! Уагъэп сэ,
Э-э, тятэ илъэуасэхэр
Э-э, натымэ а! Йысхыжынджэ
Э-э, Натым сыкъэк! Уагъ, о-га!

Э-а, Бзэжъэуи зытесэр
Э-а, къызэкІекъузэ,
Э-а, губгъэжъы нэкІымы
Э-а, къыриузэнкІагъ.
Э-а, ишы лъэгу чІэзырэр
Э-а, къочІапІцІэ-къочІэфэу
Э-а, ошъопщым щэбыби,
Э-а, ихъапэнныитІумэ
Э-а, къальэрэзахъа, а-га,
Э-а, ишы пэбзджынитІу
Къырихырэ гъозым
Э-а, гъогу напцэр ылэу,
Э-а, ишы тхъубэу ІукІырэр
Э-а, шатрэу мэуцуа,
Э-а, ихъэ къыхигъэшырэр
Э-а, ибгъэ регъэубыта, ай-ай!..
Э-а, пшъэшъэ дахэр
Э-а, нэчапэм къыкІэплъа, ай-ай
Э-а, чыжъэу къышелъэгъуа.

— Тянэу Сэтэнай,
Э-а, Сэтэнэе-гуаша,
Э-ай, мыш зы шыор-къакІошьы,
Е-ар, Чыты къимыкІыгъэмэ,
Э-а, Наты фэдэ исэп, а!..
— Щыгъу-пастэу ышхытэри
Ер, фэухъазыра,
Ер, хъазэр тыфэхъумэ,
Ер, къедгъэблэгъэн! — ело.
Е-а, янэ Сэтэнаем
Е-а, ылъэкІэпІашъуитІури, ей-га,
Е-а, ыІэлджэнэшъуитІури
Е-а, дегъэлъэрэзай,
Э-ай-ай, шкынэу ригъэшкытэри
Э-а, мыфэбэ-мычъыІэуи
Э-а, фигъэхъазыри!..
Е-а, темэ-тазэ зишІэу:
— Еблагъ! — ащ къыреюа.
— Сыешкэ-ешъуакІоп сэ
Е-а, сылэгъунэкІо шъаоп сэ,
Е-а, Іалэдж яунэжъы
Ра-а, сэ сырильыхъуаку,
Ра-а, Чытым сыкъэкІы сэ
Ай-ай, Наты сыкъэкІуагъ сэ!

Э-а, сылэгъунэкІо шъаоп сэ,
Э-а, сыешкэ-ешъуакІоп сэ, — elo!

— Еблагъ, Щэбатыныкъуа,
Е-а, гъэлъэхъум ипщэрхэр
Ра-ай-ай, тиІэпэ щыпса,
Е-а, цугъожъым ипщэрхэр
Е-а, тилэпсы зэкІэта,
Ай-ай, ти Іакуандэ-дахэхэр, ра,
Пшъхъэ хэдгъэуIon, — elo.

— Шъуигъэлъэхъу пщэрыхэр
Ра-э, псэхалІэ орэхъуа,
А Іакуандэ-дахэхэри
Ра-э, тхъа къыргъэлІыха!

— Еблагъ, Щэбатыныкъуа!
А-ай-ай, ублэмыкІа!
Е-э, унэм ращагъэу,
Е-э, Іашэр къызыгүихи,
Е-э, кІалэм ритыгъа
Ай-э, ынэбзыц егъеупІапІа,
А-ай, -ай, ылъэкІэпІитІор
А-э, егъэкІэзэза.
Ай-ай, пкъэужъием зыпельэм, —
Ра-ай-ай, пкъэужъиер хэлъэшъуа!
Ра-э, пІэкІор бармэкъым
Ра-э, а зытырелъхэм —
Ра-э, о зэхикъутагъа!
О тхъэм шъурегъэшк аш,
Ра-э, аш игъэлІылъыпІэхэр
Э-а, бэуи мэкІэ дэда!
Э-а, Іашэр къайлыхыжы.
Ай-ай, Іанэу къыфахыгъэри
Э-а, ышъхъэ тыригъэуцуи,
Э-а, къашъоу ёуцуа,
Э-а, кІэбгыкъухэр къефэха,
Э-а, зышъхъэ зэгоутырэр
Э-а, унэ кІыб ращэкІэу,
О-э, ныкъоукІ ышІырэм:
— Щэбатыныкъор, — elo, —
Ай-ай, нартымэ яунэжъэр,
Ай-ай, къыттемыкъутэжъя!
— Тятэм ильяуасэр

Э-а, натымэ къысэшъутыжымэ
Э-а, сизэкІәкІожы, — еIo.
Щыбзэмджэ псы къысфэшъухы,
Е-а, цацэмджэ тхъу сфержъугъажи
Е-э, тятэм илъеуасэджэ
Эй-ай, радэм чъэжъыт, — еIo.

Е-э, Натэ яделэхэр
Э-ай, пэкІә-пакІэу хэзырэхы,
Эй-ай, щыбзэмджэ псы къахынэу,
Эй-ай, цацэм тхъу рагъэжъэнэу...
Е-ай, хъухэнеп къытиIуагъэр!

— Нат щэбатыныкъу,
Щэбатыныкъопща,
Ер, мыхъунхэр къытэпIуагъ, — аIo.
— Щэмбарэу кулъэмиджэр
Радэм, къэжъугъота,
Радэм, къэжъугъотымэ
Радэм, чъэжъын, — еIo.
Натыхэр пэкІә-пакІэу
Хэзэрэхы, ий-ай,
Щэмбарэу кулъэмиджэр
Радэм, къагъотыен!

— Наты къуапцIэу исэр
Къызэфэжъугъэси,
ХьарамIуашъхъэ къышышIошъубзи
Си Бзэжъ ишычэпэпсэу
Радэм зижъугъекъуджъэ,
Тятэ илъеуасэджэ
Радэм, чъэжъыт, — еIo.
Е-э, Натэ данэу илъэр
Е-э, къешъуугъой,
Ер, ХьарамIуашъхъэ
Къышыжъугъэтси,
Ер, сишъхарьхъоным
Е-э, из стафэ къысэшъутыри
Е-э, тятэм илъеуасэджъэ
Радэм, чъэжъыт, — еIo.

237. НАТ ЩЭБАТЫНЫКЬО ИПЩИНАЛЪ

(Ш а п сы г ъ э т е к с т)

Нат Щэбатынэуи
Ри-рарэ орэдэ
Щэбатыныкъопща
Пщым ихъагъуфэгъуи
Хъагъуфыгъухэр зибашIэу
ЗибэшIэ зихъаф!
ИлъэрьгъыпситIора
Зищыкъэпэпс,
Ижъы-гужъы нэкIым
КъыриузакIи,
Наты ячэмахъо
ЗыкъыIурегъакIэ,
ЗыригъэкIынатIи
ЫбыдзыжъитIор къызыIурелъхъэ!

— Симылъфыкъоу сикIал,
Мыдэ укъеблагъэмэ
Щыгъу-Пастэр осIон
Гъэлъэхъу нэкIупцIэр
УиIэпэшыпс,
Сэнэ фыжь Iадэр
Фэсэушъхъасын,
Цугъо бжъэпэлльэр уихъакIэнышэу
Илъэрэ ущысыгъэми
Мазэ сщымыхъун,
Мазэрэ ущысыгъэми
Тхъамафэ сщимыхъун.
Мыдэм укъеблагъэмэ
Щыгъу-Пастэр осIон.

— Гъэлъэхъу нэкIупцIэм
ихъяр олъэгъу,
Уицугъобжъэ пэплъэр
Гухахъоджъэ ощх
СыщхэкIо-ешъуакIоу
СыещъокIо-джэгоп
Тенэм сыкъекIи
Къяхэм сыкъакIо
Iалэджыя яунэм сыщыгъозаджь,

СыхъэкІъэ гъозаджъэу
СыкъуиххылІагъ
Гъогу лъапэ къисапІомэ
Сытехъашт.

— Натэ сырЫэкІолЫкІ,
СырялЫкІаку,
Ежъыку сит,
Гъогу лъапэр
Шъыдым фэсшІэн

Щышхъар къыутІорэбгъуи
Идэнэ кІеепщэр
ЩыкІяпэм регъабзэ,
Іэкуандэм икъэплъэгъуми,
Уа орэда
Шыкъяпэр кІеубыта,
уа-орэда
Ошъопицыми хэхъэба,
Уа-орэда
Іэкуандэм ипхъэбгъужъыехэр,
Уа-орэда.
Ра къыэкІэтэкъушъы, уа-орэда
О къыретэкъухъэшъы, уа-орэда
Дышъэ пхъэбгъужъыехэри
Уа-орэда!

Щылъэгум кІэзырэр
КъоکІапцІэу огум изэрэхъэ,
Хъам къыхигъэшъутырэр
Къуалэм къефэрэзахы
Щым ыпэ жъэу къикІырэм
Уцышхъэр елыгъо!..

— Нат Щэбатынэу
Щэбатыныкъопщ,
Мыдэми къэгъаз,
Гъогоу фэмыхъун
Сэ сигъусэ шъаохэр
Мэzym хэхъагъэхи
Ахэр къыхэкІыжымэ,
Гъогу лъапэр сэ осІон,
Алоу зэрэсэгугъэмджъэ:
Унэ къобэ-щыб

Къесэнэбэ кІэт,
Зы кыІесэнэу кІэтэр
Цуйимэ зерафащ,
Аш япэІулъашъор
Шыбгъэлыбэм къесы,
Фарэу узытесэр
Хэусхъутэн
УшыукІытэжынджъэ
Боу кыпІэ бзаджь!

— Зы хабзы сыІукІэмэ
Зы пшъэжъы сыІукІэмэ
Сифарэ хеустхъутэнэу
Теним сыкъекІы
Къяхэм сыкъакІуа?
Тхъам сыкъемыплъэу
Быдзыщэм семыплъыжъмэ,
Іэпхъэмбэ бармэкъым укІэзгъэкІын!

Щышъхъэр къыутІобгъуи
Идэнэ кІеши
ЩыкІяпэм регъабзэ,
Гъогум къытехъагъэу къыреІо,

Іакодэ-дахэм
ИпсыхъэкІо пшъашъэмэ
Къызалъэгъум щыор,
Еүи ечэжъэжъыхи
Іакуандэм дэжьы кІожыгъэх:

— Мый зы щыу къакІуи,
Щыум фэдэ щыу
Натэ имыс,
Сипалыштиу къысфыхэжъугъэкІот,
Папыщымэ сариуцоу,
Пчэкъуахэм сеуцуалІэу,
Щыум сыкъежъугъэплъ...

— Нат Щэбатын,
Щэбатыныкъопщ,
А щыор ары!
Тянэ шъукъеджэ,
Янэ къакІуи:
— Мыфэбэ-мычыІэу

Щынэр къызэгъаф,
Щыор къынэсымэ
«Щыгъу-Пастэр» етIon!

ЩынышIэщым макIуи
ЫIэлыдджэнэфитIу
Къыдегъэлъэрызэ!

Зигъэлъэрызэгъозэ,
А пшиэтыр пэтыныя
Щыор къызынэсым,
ШхомлэкIитIор зэкинуугъуай
ИтIэнэ кIьепшэр
ЩыкIяпэм регъабзэ,
Пэнэсэраим къыдапскIьэ
Баджэм зыщиgъазэу
Цызэм зыдищахъэу
Iакондэ-дахэри
Щыум къыпэгъокIи:

— Зышъхъэр тымылъэгъоу,
Зигугъум тигъалIэрэр,
Лыджэ тызыфаер
Мыдэ укъэссыгъэмэ
«Щыгъу-Пастэр» осIon,
Гъэлъэхъу нэкIупсIэр
УиIэпэшыпс,
Цугъо бжъэпэплъэр
УихъакIэнышэу
Iакодэ-дахэри
Уипгошъхъагъэу,
Чэшыпэ чые
Мы унэм щипхын.

— Гъэлъэхъу нэкIупсIэр
Тхъам регъэлIахъ
Сэнэ фыжыкIадэм
Шъуаехэр хэлIахъ
Уицугъо бжъэпэплъэр
Мэзыхъам ешх,
СыещхэкIо-ешъуакIоуи
СыещъокIорэе джэгоуи
Мы хъабзым къысиIорэр
Шъыдым фэхабза

Щышъхъар къыутIокъуи,
Идэнэ къеpщэр
Щыкъапэм регъабзэ,
Цуимэ зерафэшэ пкъэор
Щыбгъэм пылъэу къехъи
Псыжъым хеупсIэ:

— Псэлъыхъо шъуаджъэмэ
Гъогур афэсэши.

Iакондэри-дахэм
ЫIуагъэр ымышIэу
ПчэIум къызыIонэм
Щыум къыкъяэлъыбгагъ:
— Уапэджъэ — гъозэу
Уаужыджъи — пщагъоу
Тхъам укъыхегъан.

ЫIпэджъи — гъозэу
ЫIужыджъи — пщагъоу
Пшъашъэм ибгыбзэ
Къытафи къыхэнагъ.

Удэджъэ рэкIуи — хъугъэп
Мыдьиджъэ рэкIуи — хъугъэп
Натыжъы яунэ
ЕкъинатIи дэхъагъ
ПщэрехъэкIо шъаор къыпэгъокIи
Исаgъындакъ къыздехи къыреты
Напцэр ыгъэупIапIэу
ИлъэкIапIэр ыгъэшшэу

Ерэгъэ дэдэу унэм къынэси
Дэпкъы дасэм пырелъхъэ
Дэпкъы дасэр къыхикIи,
Пхъэтэрым къытафи
Пхъэтэрыр ыубэтагъ.
Бгыкъум къыридзэкIи —
Бгыкъур къызэпикIыгъ
— Нат Щэбатын,
Мы унэжъэр
Къыттоумыкъутэнэу тыолъэIу.

— ШъуилIэужу тхъам егъэбагъу,
Аш игъэIылъыпIэр

Боу мэкІэ дэд!
ІэлхъэпэжъякІэджъэ
ПщэрэхъэкІо шъаом
Ищ кьеубыты,
Къэшэси Щэбатынэр
КъыдэкІыжки къэкІожьы,
А-а-ри-ра-рэ орэда!

238. НАРТ ШЭБАТЫНЫКЬО ИОРЭД

(Е д ж э р к ъ о е т е к с т)

Нарт Шэбатныкъу,
Ер зинкъокъогъу,
Хъагъу-шъогъу бэшI,
Шыу зыпамышІыжырэр
Нарт Шэбатыныкъу!
Тенэ къырэгъуазэ,
Гъуазэ къырыдэкIы,
Пшызэ иикІыгъор
О уишичэпэпс,
УилъэргъыпситIур
Ра щызэблэодз,
Ныбэпхищыр
Пытэу къыкIекъузэ,
КІэпщ щэогъур
Дуль-дулым къирехы,
Ибгъэшхъо IаситIур
Шъхъагъыми щэфарзэ.
Ихъа самыритIур
БгъуитIум щэчэрэза,
Нарт яIахъо-цуахъом
ПсынкIэуи тефарзэ.
Нарт яIахъо-цуахъоу
Нарт ячэмэхъожь
«Бэхъу апши!» реIo.

— Зышъхъэ тымылъэгъоу
Зигугъум тигъалIэу
Нарт Шэбатныкъу.
«Еблагъ» къыреIo.
Мы цугъо бжъэпэплъыр
О уихъакIэныш
Нышым ипщэрыпIэр

УиIапэшысыпхъ.
Сэтэнэе-гуашэр
Пшъхъэм хэдгъэуIони!

— Уицугъо бжъепэлъыр
ПсэхалIэ тхъэ ешI,
Ныщым ипщэрыпIэри
Хъами тхъэ регъешх,
Сэтэнэе-гуашэри
ТышрылIэ тхъа ешI.
СыешхэкIо-ешъуакIоп сэ
СылэгъунэкIолIэп,
Нартхэр зышзэпекIоу
ПекIор зышашIырэм
Гъогу лъапэ сыфай.

— Нартхэр зышзэпекIоу,
ПекIори зышашIырэр
Iалэдж яунэжъ.
Унэ къебэ-нэб,
КIэсэныбэ кIэт,
Ай ыгупэ кIэтыр
Цум зэрафаш,
Зы темэн иIэшъы
УхэускIытэн,
Iэкуандэ - дахэр
Тахътэм исышьы,
Аш укъильэгъун
УукIытэжьын,
Нарт Шэбатныкъу!

— Зы темэн сиIукIэмэ
СыхэускIытэнэу
Зы хъабзыжъ слъэгъумэ
СыукIытэжьынэу
Джырщым сыкъикIыгъэу
Нартым сыкъэкIуагъэп.
Мы тхъам семыплъымэ
Мы Iахъомбэ барыкъым
О учIэзгъэпшины!

Шы кIэпи щэогъур
Дуль-дулым къырехы,
Ибгъэшхъо IаситIури

Ышъхъагъым щэфарзэ
Ихъэ самыритIури
БгъуитIум щэчэрэзы
Иши лъэгу къикIэзырэр
КъопцIэ гъучIышъоу
Ошъогум дефые,
Ишипэбзыджын къикIырэм
Гъогу напцэр ылыгъоу
Шэбатныкъор макIo.
Iэкуандэ-дахэм
Чыжъэу къыщелъегъу:

— Тянэу Сэтэнай,
Сэтэнэе-гуаш,
Мыш зы шыу къекIошъы
Аш фэдэ шыу
Ори къэплъегъугъэп,
Сэри слъэгъугъахэп,
Джырщым къимыкIыгъэмэ
Нартым къихъухъагъэп!

АпIэдэр пэтыныя,
Нарт Шэбатныкъо
Чэум къыдэхъагъ.
Iалэдж яунэжъым
ПекIор зыщаширэм
Агу рагъэблэгъагъ.

Нартыжъхэр зэIукIи,
Нартыбжъэхэр къырати
Шэбатныкъор рагъашъуи,
Нартыжъхэр фэуси,
Чэум дашихъанэу
Къэблачъэхэр агъэпыти,
Нартыжъхэри Iууцуагъ.

Шэбатныкъор къэшэси,
Пчъэблыпкъыр къыхитхъи
А темэнэу иIэм
ШыплIэмкIэ хилъашъуи
Пчъэблыпкъхэри хидзагъ:
«Iэкуандэ ипсэлъыхъухэм
Гъогу афэхъун», — ыIуишъ
Нартыжъхэри зэбгырифи
Шэбатныкъори къекIожьыгъ.

239. БЭДЭНОКЬУЭ И ПЩЫНАЛЪЭ

(Къэбэрдэй текст)

Нарт пщы-Бэдэнокъуэ,
Чынтыр зи ныкъуэкъуэгъу,
Ябгэ щыхъэхуш,
Хъэхуншэ шуш,
ЩыгушыIум и шэтыр щеухуэ,
И бгъуитIым бгъэхэр щоджэгү,
ЯпэкIэ лыгъей мафIэр зэдедз
Я ужым къуалэ бзур шохуарзэ,
Нарт шууфIу исти ежьаш,
Гъуэгушхыбл щызэхэкIым
Iэхъуэжь цыкIуи къыщегъуэт.

— Уэр мы Iэхъуэжь цыкIу!
Нарт хъыбар къызжеIэт.

— Зы хъыбари сымышIэ,
Махуэм сыIэхъуэжь цыкIуш,
Жэцым сыхъэдэ хъурейш.

— Нарт хъыбар умышIэм
Гъуэгушхыбл щызэхэкIым
Шхъэ укъытеувэрэ,
Жэз къамышыр къыдейх,
И щхъэфэ-лъафэр хуейпщэж,
Уи лыжыгъэм семыплъам
Уи щхъэр пхуфIэсхынт.
Iэхъуэжь цыкIум ныбгъэдокI,
Зы тэлэй некIуж,

Iэхъуэжь цыкIур кIэлъогуоу;
— Къэгъазэ нарт хъыбар бжесIэнуш!
Къегъазэри къыбгъурошасэ,

— Сэтнэй ди пхъужьш,
Пщащэ хъещIэ ди куэдш,
Сэнэхум и бжьэри ди куэдш,
Еблагъэ!

— Сыпщащэ лъыхъуэкъым
Сыфэдэ лъыхъуэ щауэкъым,
Нарт щэуэгъу солъыхъуэ.

Іэхъуэжь цІыкІумій ныбгъэдокІри
Зытэлей некІужри
Къуажэбгъум ныщихуэм,
УнэІутыжь гуэрти
Псы бердакъ къегъанэри
Сэтэней деж щІолъадэ:

— Сэтэней, уэри умылъэгъуа,
Сэри сымылъэгъуа,

Зылъэгъуай щымыІэу,

Шу хъэльэмэт къесаш!

— И шуф э-лІыфэр къызжыІэт?

— Шыуэ зытесыр —

Шыгъуэ гей блэнашхъэ,

И щхъэр уэгум еташ,

Щауэ гуэ тесыр

Щауэ хужь Іэпщабгъуэ,

ЛыбгъэрлыкІуэ рыкІуэрискІэ

Бэлэрыгъ зейкІуэкІэ!

— Ар нартхэ я щхъэдыкъуакъуэш,

Мымыкъутыр и бжыкІш,

Нарт пызы Бэдэнокъуэр къесаш.

Сэнэхум и бжьэр къыхущІыргъэх,

Къышчумыгъэзэхэм Сэтэней къышІокI,

КъышчумыплъекІым и быдз Іуегъапльэ,

Къышчумыгъэзэхэм бэдракъыбгъур

ирегъэлъагъу.

Нартхэ я щхъэдыкъуакъуэм къегъазэ:

— Уэ Сэтэней хъэбз,

Уэр мы хъэбз куэпэч,

Сэ сипщащэ лъыхъукъым,

Сэ си фадэ лъыхъуакІуэкъым

Нарт щэуэгъу солъыхъуэ!

— АтІэ гъуэгуга нэпэ узыр тхъэм къуит,

Нарт щэуэгъу улъыхъуэм

Унэхужь лъеныкъуабэм екІуалІэ.

Ди Сосрыкъуэр къышІэсщ,

Хъымыщ и къуэжкыр щІэсихэш,

Нартыжьу щыІэр зэхэсщ,

Жэмбыгъе яяэри я нышищ,

Гъэлъэхъум и пишэрыр я шыпсщ

И шыгъуэ гейр мэджэгу

Унэ хужь лъэныкъуабэм ныIуехуэ,
Ди Сосрыкъuem гухэр къылъетэ,
Нартыжку щыIэр зэблож,
Сэнэхум и бжъэр иIыгъыу
Ди Сосрыкъuer къыщIокI.
Шымэ емыпсыхыу къыIехри
Шымэ емыпсыхыу иреф,
Шымэ нопсыхри
Нартыжхэм я унэм ныщIохъэ.

— Уэри куэдрэ ущIэсыну, — жери
ДжэтэпэкIэ ядэр щхъэгъубжэм къыдедз
Нартыжым я Iэнэм долъей,
Бгъуэр имыгъесысу къышофэ,
Шыпсыр имыкIуту къуофэкI.
Ди Сосрыкъuer долъейри къышофэ,
Нартыжку щыIехэр къышофэ,
Нартхэ я щхъэдыкъуакъuem
«Тыси» жари жыраIэ.
— СыефакIуэ-сыешхакIуэкъым,
ХэтIэ-хэсэ сыджэгунуш.
И сэшхуэр кърехри
Нартыжхэр къышIейху.
КъуэкIэ-бжэкIэм дегуашэ
Шыгъуэ гейм мэшэс,
Сэтэней къырегъаджэ:
— Уэ нартхэ щхъэдыкъуакъуэ
Шурэ лъэс къытхуэджэгут.
Щыблэ фIыцIэу къуогъуахъуэри
Дурэш плIэрэшым ныдехуэ.
Батырыбжъэр къыхущIах,
Сымыхъуахъуэу спэрэйм сефащ,
БлащхъуэжьеитIыр сипащIэкIитIым
есIулIыгъящ,
Фыхъуахъуэрэ фыхэфым
КъыпIысхынущи сефэнщ.

Нартхэ ящыщыр
Сосрыкъуи яхэту
КъуэгъенапIэм къуэгуэшащ.
Сэтэней жиIаш:
— Ныжэбэризэм къытхуэхъэшIэ,
Вы егъэхъуа ди нышщ,
Чейр зэгуэзыудыр ди фадэш.

— Сылэгъунэ хуэкIуэ щауэкъым.
Нартхэ Щхъэдыкъуакъуэ къуокIуэж.
Ди Сосрыкъуэм гухэр нылъетэ,
ИфIэшцу къыреутIыпшири къышIохъэ
Бэдэнокъуэм ишым.

240. НАРТ ШЭБАТЫНЫКЬО ИПШЫНАЛЬ

(Е д ж э р к ъ о е т е к с т)

Нарт Шэбатынэкъоба, уа-орэда
Лыхъухэр зинькъохъогъуба, уа-орэда
Хъэгъу-шъугъо бэшIыба, уа-орэда
Шыумэ анахы пагэба, уа-орэда
Шыумэ япэгэкIышъы, уа-орэда
Хашэми ааххэшъы, уа-орэда
Гъуазэми ридэкIыба, уа-орэда
Нарты Шэбатынэкъуа, уа-орэда!

— Нарт яIахъо-цуахъошъи, уа-орэда
Нарт ячэмэхъожъыба, уа-орэда
Късрэгъыжъ лъэшъу гущ, уа-орэда
Тэ щыI нарт яунэхэр? — уа-орэда!

Унэ фыжы кIыхъэба, уа-орэда
Ори къэплъэгъугъэ гущ, уа-орэда
Унэ фыжы кIыхъэба, уа-орэда
Унэ къебэ-небэгущ, уа-орэда
КIэсэныбэр кIэтыба, уа-орэда
Нартымэ яунашхъэхэр, уа-орэда
Дышъэ бгъэны фыжыба, уа-орэда.
Дышъэ бгъэны ГуантIэ гущи, уа-орэда.
Нарты, Шэбатыныкъо гущ, уа-орэда
Ра мы Гэкуандэ-дахэми, уа-орэда
Ра укъильэгъунышъи, уа-орэда
Ра къыпкIэнэкIэнны гущ, уа-орэда
А къыпшидэхъэшхыныба, уа-орэда
Ра къысфеуцIэпIыба, уа-орэда
Ра мы хъэжъы-хъэбзэуи, уа-орэда
Ра мы хъэбзы ежлагъэ гущ, уа-орэда
Дышъэ пхъэбгъужъыхэри, уа-орэда
Сыд папкIэ оуцIэпIыеба, уа-орэда.

Ра мы тянэ, тянэ гущ, уа-орэда
Ра мы тянэ делэба, уа-орэда.
Ра зышыу къэклошьы, уа-орэда
Іэкуандэм ипсэлъыхъо гущ, уа-орэда
Іэкуандэм илъыхъуакІоба, уа-орэда
Іэкуандэм зыкъызэкІеупкІашьы, уа-орэда
Нарты Шэбатныкъоми, уа-орэда —
Ра къыстыпэгъочьышьы, уа-орэда
«Благъэр» къыреІоба, уа-орэда
Нарты Шэбатыныкъоба, уа-орэда.
Отицу шхъожъы пэплъыхэр, уа-орэда
О уикъурмэнүхъэ гущ, уа-орэда.
Ра чэмыйгъэ яехэр, уа-орэда
Ра уихъэкІеннышьыба, уа-орэда!
— Еблагъэр къысаІо гущи, уа-орэда
Ра мы хъэбзы-хъэбзы гущ, уа-орэда
Ра мы хъэбзыжъы уды гущи, уа-орэда.
Зышхъэ мыпсэкІыхэр, уа-орэда
О пфэмидэ сэлъэгъу гущ, уа-орэда

Іэкуандэм къырифылІышьы, уа-орэда
Іэкуандэр къырихъыжъэба, уа-орэда
Іэкуандэр къызэтхъокІышьы, уа-орэда
Ра дышъэ шышІоІухэм, уа-орэда
Ра къысфебэнгъэ гущ, уа-орэда
О дышъэ шышІоІухэри, уа-орэда
Ор къыхыргъэтхъышьы, уа-орэда
Іэкуандэм итемэнхэм, уа-орэда
О къыхыргъахьыба, уа-орэда
Іакуандэм итемэнхэм, уа-орэда
Ор хыригъэкуагъэба, уа-орэда
Іэкуандэм ипсэлъыхъухэм, уа-орэда
Лъагъор афишІыгъэ гущи, уа-орэда
Нартым илъэрыгъыхэр, уа-орэда
Дышъэ лъэрыгъыпсы гущи, уа-орэда.
Нартым ионэпсыхэр, уа-орэда
Дышъэпсым хагъао гущи, уа-орэда.
Нарты шхомлакІэхэри, уа-орэда
Дышъэ шхомлакІэ гущи, уа-орэда
Нартым ишиджаагъухэм, уа-орэда
Нартымэ ятамыгъэхэр, уа-орэда
Ра къысфытедзагъэба, уа-орэда.
Іэкуандэр къысфычІедзэшьы, уа-орэда

Іэкуандэм къепэгэкІышъы, уа-орэда
Нарт Шэбатынекъохэри, уа-орэда
Ра къашІоклюжыба, уа-орэда!

241. НАРТ ШЭБАТНЫКЪО ИПЩИНАЛЬ

(Б жъэдыгъу текст)

Нарт Шэбатныкъоба, уа-орэда
Шэбатныкъопщыба, уа-орэда,
Ерэшкъэу хаф, уа-орэда,
Хъагъу-фыгъу бэшI, уа-орэда,
Ябгэр зишІыхъаф, уа-орэда,
Хъафынчъэ шыу, уа-орэда!
Тенэ къырэгъуазэ, уа-орэда,
Гъуазэ къырыдэкІы, уа-орэда,
Пшизэ иикІыгъор, уа-орэда
Шычэпэс фэмыхъу, уа-орэда,
ИльэрэгъыпситIор уа-орэда
Къыщызэбледзы, уа-орэда
Игужъ регъэзыхъэшъ, уа-орэда
Іалэджымэ яунэшко, уа-орэда
Ор къыфеунэтIы, уа-орэда
ИхъэпаныитIор, уа-орэда
Чылъэм щэчэрэз, уа-орэда
Ибгъэ ІэситIумэ, уа-орэда
Къауджэрэзахъэу, уа-орэда
Ихъэмэ къыхагъэштырэр, уа-орэда
Ибгъэмэ аубытыжы, уа-орэда
Зыкъыфыргъахъышъ, уа-орэда
«Бэхъу апщэр!» къыреIо, уа-орэда!
— Тхъам уегъэпсэу, уа-орэда
Зышъхъэр тымылъэгъоу, уа-орэда
Зигугъум тигъалIэрэр, уа-орэда
Нарт Шэбатныкъу, еIo, уа-орэда
Еблагъ, Шэбатныкъу, уа-орэда
Сицугъорыхъор сихъакІынышэу, уа-орэда
Гъэлъэхъум ипщэрэр, уа-орэда
Аиц ишыпсыпхъэу, уа-орэда
СэнэфыкІадэри, уа-орэда
Фэсыушъхъэсын! — еIo, уа-орэда!

— О тхъэм уегъеун, уа-орэда
Сыешкэ-ешъуакІоп, уа-орэда

Сыджэгок!о шъаоп, уа-орэда
Сежъэжыны хъак!, уа-орэда
Іалэджымэ яунэшко, уа-орэда
Іэ сищыгъозаджэшь, уа-орэда
Гъэгу лъапэр сэбгъэлъэгъумэ, уа-орэда,
Сежъэжыны хъак!, — е!о, уа-орэда!

— Нарт Шэбатныкъу, уа-орэда
Ер сэси къо!ас, уа-орэда
Іалэджымэ яунэшко, уа-орэда
Шъыдым сэ фэсшиэн? уа-орэда
Къэзгъэш!эгъэ т!эк!ум, уа-орэда
Нарт сырячэмахъу, уа-орэда
Сычэмехъожъэу, уа-орэда
Пэнэжъым сыхэт, уа-орэда
Шъыд гущэм фэсшиэн ар! уа-орэда
Зэра!оу зэхэсхыгъэр: уа-орэда
Унэ къогъу пэф, уа-орэда
Унэ фыжы к!ахъ, уа-орэда
Тхъащек! ик!ахъыгъ, уа-орэда
Пэ!улъашъоу Іулъэр, уа-орэда
Шыбгъэлыбэм къэсы, уа-орэда
К!эсэнэу аш к!этэр, уа-орэда
Цуйимэ зэрафиш, уа-орэда
Іэкондэ-дахэр, уа-орэда
Шэндакъыми исышь, уа-орэда
Нарты л!эу исэр, уа-орэда
Къыфыщизэблэки, уа-орэда
Чэу т!ок!э дэхъагъор, уа-орэда
Гаеу аутагъэшь, уа-орэда
Уифэрэ псыгъор, уа-орэда
Саэм хэуск!ытэнэу, уа-орэда
Іэкуандэ плъэгъумэ, уа-орэда
Уук!ытэжкытмэ, уа-орэда
Умык!у, Шэбатныкъу, — е!о, уа-орэда

— Е нартмэ ячэмахъу, уа-орэда
Чэмехъожъы мыгъу, уа-орэда
Бэш мыгъо зы!ыгъ, уа-орэда
О сэ къисап!орэр, уа-орэда
Шъыдым фэгъэзагъ? уа-орэда
Зысае сиукиэмэ, уа-орэда
Сифэрэ дахэр, уа-орэда
Аш хэуск!ытэнэу, уа-орэда
Зы хъабзыжъ слъэгъумэ, уа-орэда

СыукIытэжынэу, уа-орэда
Чытэ сыкъикIынышь, уа-орэда
Нарт сыкъэкIогъэна? уа-орэда
Уитхъэм семыпльэу, уа-орэда
Щыгъу-Пастэм сыкъимыбытымэ, уа-орэда
Iэхъомбэ бармэкъым, уа-орэда
Сэ учIэзгъэпшини, — еIo, уа-орэда!

Шэбатныкъопщэр, уа-орэда
А ЧыпIэм щэгубжи, уа-орэда
Идэнэ кIэпщэр, уа-орэда
Шычапэм щегъабзэ, уа-орэда
Иумэрэ бзагъорэ, уа-орэда
ПлIэГупэм щэлыды, уа-орэда
Зэпэллыджырэр, уа-орэда
ИщэкIыIу тель, уа-орэда
Бэ зэрылъэр, уа-орэда
ШыплIэджэ зэрехъэ, уа-орэда
ИхъэпаныитIор, уа-орэда
Чылъэм щэчэрэз, уа-орэда
Ибгъэ IаситIумэ, уа-орэда
Къауджэзахы, уа-орэда
Шы лъэгум къычIэчырэр, уа-орэда
КъочIэфы-къочIапцIэу, уа-орэда
Ошъопщым дефые, уа-орэда
ШыпэбзыджынитIумэ, уа-орэда
Пщэсэу къарихырэм, уа-орэда
Уцы шъихашъор ылыгъоу, уа-орэда
Iалэджмэ яунэшко, уа-орэда
Ащ къыфеунэтI, уа-орэда
Iэкуандэ-дахэр, уа-орэда
Щэндакъым исти, уа-орэда
Щэндакъым ар къехи, уа-орэда
ШкыншIэшым къычIахьи, уа-орэда
— Тянэу Сэтэнай, — ыIуагъ, — уа-орэда
Непэ щэджэгъо ужым, уа-орэда
Зы кIэпщэо макъэ, уа-орэда
Сэ зэхэсхыгъэшь, уа-орэда
А кIэпщэ омакъэр, уа-орэда
Чытэм къимыкIыгъэмэ, уа-орэда
Нарты ралъфэгъэ лIэп, — еIo, уа-орэда
Тянэ Сэтэнай, уа-орэда
А шыор мыш къэкIот, уа-орэда
Шыор къынэммысызэ, уа-орэда

Пиэлджэнэшъуйту, уа-орэда
Моу дэшаери, уа-орэда
Шкыны мэкиэ къабзэр, уа-орэда
О къыфызэгъаф, уа-орэда
Шыор къынэсэу, уа-орэда
Сэраем къызыдахъэджэ, уа-орэда
Чыжъэджэ щыпэгъокыри, уа-орэда
ХякIэщым егъэблагъ!
Шкыны мэкиэ Iэшиор, уа-орэда
Къыфзэтегъэпсахьи, уа-орэда
Щыгъу-пластэ егъяту, уа-орэда
Аш фэдиз ошIэфэджэ, уа-орэда
Сэш нахьи нахь дахэу, уа-орэда
Пшъэшъэ кыгъуйту сиIэу, уа-орэда
ХякIэщым пшъашъэу, уа-орэда
Ер сыкъыфэкIон сэ! уа-орэда
Аш фэдиз ошIэджэ, уа-орэда
Шыор тетыныя! уа-орэда
Шэбатныкъор къынэси, уа-орэда
Сэраем къызыдахъэм, уа-орэда
Сэтэнаер пэгъокIи, уа-орэда
ХякIэщым ригъэблагъ, уа-орэда
Шкыны мэкиэ къабзэр, уа-орэда
ШIэхэу къынигъэси, уа-орэда
Шэбатныкъо зыхаIэм, уа-орэда
Ынэбзыцджэ къызычIэплъым, уа-орэда
Iэкуандэ иухъуакIомэ, уа-орэда
Къэлапчъэр тырадзи, уа-орэда
Хялэр дадзэжьишъ, уа-орэда
Умэмдже къытеоу, уа-орэда
КъыщыIэкIэльагъу, уа-орэда
Шэбатныкъор къыщыгубжи; уа-орэда
— Ер, нартыжьы бзаджэхэр, уа-орэда
Шъуитхъэ штъурегъакI, уа-орэда
Дэштъушахын шыу, уа-орэда
Аш къыдэмыхъагъэмэ, уа-орэда!

Идэнэ кIэпщэр къыпихи, уа-орэда
Ифэрэ дахэм къещэсыжьи, уа-орэда
Идэнэ кIэпщэр, уа-орэда
Шы чапэм щигъэбзабзи, уа-орэда
Шы пэбзыджынитIум, уа-орэда
Пщэсыеу къырихырэр, уа-орэда
Щатырэу мэчъы, уа-орэда

Шы лъэгум къычIэкIырэр, уа-орэда
Ошьопщым дефье, уа-орэда
Сэраем шэр щигъэхъушIи, уа-орэда
Сэраем фиунэтIи, уа-орэда
ЗыIотэжкыни къыIуимынэу, уа-орэда
Iэкуандэ ипчъеIу Iутхэмджэ, уа-орэда
Гъогу шъуфэхъун, ар! ыIуи, уа-орэда
Къэблапчъэм фиунэтIи, уа-орэда
Шыжэ пхъэмбгъуитIумджэ, уа-орэда
Къэлапчъэр къыхельзъешъу, уа-орэда
Къамыш утIонкIагъэмджэ, уа-орэда
ЕIэшъ шъхъапыредзышъ, уа-орэда
Iэкуандэ ипчъе Iутхэмджэ, уа-орэда
Ар гъогу шъуфэхъун еIошъ, уа-орэда
Ащ къыдэкIыжкышъ, уа-орэда
Саусырыкъо икъалэм, уа-орэда
Ор къыфеунэтIы, уа-орэда
Нартмэ язэIукIэу, уа-орэда
Хъарам Iуашхъэ тесхэм, уа-орэда
Шыор къыщаIъэгъу, уа-орэда
Шыори агъэшIагъю, уа-орэда
КъафэмышIэжкыизэ, уа-орэда
Благъэу зафэхъум, уа-орэда
Саусырыкъо къуапцIэ, уа-орэда
КъыхэтэджкыкIышъ, уа-орэда
— Ер нартыжъы бзаджэхэр, уа-орэда
Шъуитхъэ шъурегъакI, уа-орэда
Мы шыоу къакIорэр, уа-орэда
Нарт Шэбатныкъу, уа-орэда
Тежъугъэзэотымэ, уа-орэда
Тичатэ ихыгъэу, уа-орэда
ТыпэжъугъэгъокI, уа-орэда
Тешъумыгъэзэотымэ, уа-орэда
Нартмэ яхъакIэшы, уа-орэда
Цыфы жъугъакIуи, уа-орэда
ПсынкIэу зэIуежъугъэх, уа-орэда
Сагындаkъэр Iызыхытэр, уа-орэда
Шыоу жъугъэнафэ, уа-орэда,
Нэжъ-Иужъэр тапэу, уа-орэда
КIэлэ-гъуалэр таужэу, уа-орэда
ТыпэжъугъэгъокIыри, уа-орэда
ХъакIэшым етэжъугъэшалI! уа-орэда

Ар Саусырыкъо зеIом, уа-орэда
Нартэу зыфиIуагъэмэ: уа-орэда
«Шыу закъоу къытхэхъагъэм, уа-орэда
Шъыд Iюу тезээт! уа-орэда
Адыгагъэджэ тыпэгъокIынышь, уа-орэда
ХъакIэщым едгъэблэгъэн! уа-орэда
ХъакIэщэр зэIихынэу, уа-орэда
Ащ цыф агъэкIуагъ, уа-орэда
Сагъындакъэр Iызыыхытэри, уа-орэда
Шыоу агъэнэфагъ, уа-орэда
Янэжъ-Iужъ апэу, уа-орэда
ЯкIэлэ-гъуалэ аужэу, уа-орэда
Шэбатныкъом пэгъокIыхи, уа-орэда
ХъакIэщым ращалIи, уа-орэда
Сагъындакъэр Iызыхыт шыум, уа-орэда
Сагъындакъэр рати, уа-орэда
ШыплIэм ар къыдалъхи, уа-орэда
Ерэгъэ-псэрагъэу, уа-орэда
ХъакIэщым къынегъэс, уа-орэда
ЫлъэкIапIэхэр ыгъэкIэзэзэу, уа-орэда
Ынэбзыцхэри ыгъеунIапIэу, уа-орэда
Ерэгъэ-псэрагъэу, уа-орэда
Унэм ар къырахъи, уа-орэда
Пкъэужъием палъи, уа-орэда
Пкъэужъиери къыпекIыкI, уа-орэда
Ошэкур телъхапIэм, уа-орэда
Ащ ыуж зытралъхъэм, уа-орэда
Ари рекIыкIэхы, уа-орэда
Шэбатныкъопщым, уа-орэда
Ар къызельэгъум; уа-орэда

— Ер нартыжъы бзаджэхэр, уа-орэда
Шъуитхъэ шъурегъекI, уа-орэда
Ащ игъэIылтыыпIэ, уа-орэда
Боугущэу макIэ, — ыIуи, уа-орэда
ЫIуи, Iэхъомбэжъиеджэ, уа-орэда
КъыIэтишь зыгуилъхъажь, уа-орэда

— Нартхэр, уа-орэда
Сыджэгуны хъакI сэ, уа-орэда
Нартджэ шъо шъуфэмышIоу, уа-орэда
ШъуишIэгъо шIапIэр, уа-орэда
КъысашъуIори сырыйжъугъэджэгу,
уа-орэда

Нартджэ, уа-орэда
ТэтишІэгъо шІапІэу, уа-орэда
ТфэмшІэрэр стІон: уа-орэда
Аштрамы цЫнэр, уа-орэда
Унэм рятэгъэтакъошъ, уа-орэда
ТльэкІэпІэ шъуитІор, уа-орэда
Дэшэягъэу лъапцІэу, уа-орэда
Аштрамы цЫнэм, уа-орэда
Чэтылыбжъэ Іанэр, уа-орэда
Ышъхъэ занкІэу тетэу, уа-орэда
Лэри щимыгъэзэу, уа-орэда
Щыпсэри римыкІутэу, уа-орэда
Аштрам цЫнэм, уа-орэда
ЛъапцІэу къышышъорэр, уа-орэда
Джар тишигъо шІапІ!
Аштрам цЫнэр, уа-орэда
Унэм къыратакъуи, уа-орэда
ЫлъэкІэпІитІу дещаешъ, уа-орэда
ЛъапцІэу аш зыкъешы, уа-орэда
Чэт лыбжъэ Іанэр, уа-орэда
Ышъхъэ тыригъэуци, уа-орэда
Лэри щимыгъэзэу, уа-орэда
Щыпсэри римыкІутэу, уа-орэда
Аштрамы цЫнэм, уа-орэда
ЛъапцІэу къышышъуи, уа-орэда
Хъаджыгъэ ришІахьи, уа-орэда
Нартмэ яхъакІэшы, уа-орэда
Лъэдакъэдже къеуи, уа-орэда
Бгыкъор къыригъэфэхи, уа-орэда
Пхъэцори къыригъэтэкъохи! уа-орэда
— Ныбжырэунэжъэу, уа-орэда
Нартмэ яхъакІэшыжъ, уа-орэда
Къытемыкъутэнджэ, уа-орэда
УнэшІу тхъэ къытщегъаф, — аюшъ
Агъэуцужьы, уа-орэда!

242. НАРТ ШЭБАТЫНЫКЪО СЭШХУАПЭМ КЪЫЗЭРЭЩЫФАР

(Лэбэдэс къэбэрдэй текст)

Ой, ой, ой, о-уи!..
Нарт Шэбатыныкъо, орэйдэ¹
Чынты нэктокъогъу!..
Нарт пшыы-Бэдынокъо, орэйда,
Хягъю-фыгъю фэшI, орэйда!
Ебгъэн шыыхъаху, орэйда,
Хыхунчэ щыути: орэйда

— О хамэ къилхуати, орэйда
Шытхъожъыр щIэшэри орэйда
Уанэр хутыралхъэ орэйда

Нартышхо шыути, орэйда
Ори мэшэс, орэйда
Терч регъэзыхри орэйда
ПсыжъкIэ шыыкъокIыжь, орэйда
Гъогу шъхъибл зэхэкIым, орэйда
Тету нарт Iэхъожъ цыкIум, орэйда
Ари къылошIэ, орэйда

— Нартэу Iэхъожъ цыкIу, орэйда
Зы хъэбар къызжье! орэйда
— Сэ хъэбар сымышIэ, орэйда
Мэхо псоум — сыйахъожъ, орэйда
Джэш псоум сыхъадэ хъурей, орэйда
— О хъэбар умышиэмэ, орэйда
Гъогушхъибл зэхэкIым, орэйда
Шыхъа утеува? — ыIуи орэйда
Шытхъожжым еори, орэйда,
Ори къирехулIэ, орэйда,
Фэлъырыху фыдехри, орэйда
Шытхъожжым еори, орэйда
— КъуажжэмкIэ къеунэтI, орэйда.

¹ Нарт Шэбатыныкъо нартмэ ацыщэу, анахь цэрыгуаю щытыти, аш ихъэ-
бар сицIыкIүгъюм къыщегъэжъагъэу сибу исыгубытэгъагь. Аш нахь лыхъужъ
ахэтгъэг.

Узэрэфаеу жыгу илтэу озгъэтхын слъэкIыщт, уфаемэ тхыдэу, орэдри къы-
хафэу озгъэтхын слъэкIыщт. Ар сэ сэшI. «Нарт Шэбатыныкъуи», «Пшыа-Бэдыно-
къуи» етэло, — elo Коцхаблэ (Адыгейм) щыщ орэдигу Хъажжэукъо Адэмым.
Бэз зэхапхъэклэ пшыналъэр къею. Мы текстыры магнитофон плёнкэм
19. V. 1958 илт. тетхагъэу АНИИ-м ифонетикэ хэль. — Х. А.

— Нарт пшъы-Бэдынокъо, орэйда
Абы кІолъэджэ: орэйда
— Мыдэ зыкъэбгъазэмэ, орэйда
Фыз хъэбар жьомыІэми, орэйда
Зы хъэбар бжъэсІэн!

Нарту о уздэкІом, орэйда
Вы гъашхэр — яІэнэ, орэйда
Гъэлъэхъор—яышыпс.
Іанэр ымыгъэсысу, орэйда
Щыпсыри римыкІуту, орэйда
Лъапэ шъэ шІэзысэм, орэйда
Япхъур ратыну жьаІэ.

Нарт Шэбатныкъо

— Е, хъамэ къильхуа, орэйда
Сэ сыгъогу лъапэм лъыхъокъым, орэйда
Сыпсэлъыхъо шІалэкъым, орэйда
Сэ сызекІо сыкІонэушъи, орэйда
Гъусэ сымыгъот, орэйда!

Щытхъожъым еори, орэйда
КъуажъэмкІэ къеунэтІ, орэйда
Сэтэнэй-гуашэм, орэйда
Фызу иунэІутыхэм, орэйда
Псы Іуфэм, орэйда
Шыу къакІоу шъалъэгъум
ГушІэ уз рагшъи,
БэгъындакъжъитІур зэраудэкІи, орэйда
УнэИут фызитІир, орэйда
Гуашэм дэй кІожьашъ: орэйда
— А Сэтэнэй-гуашъэ, орэйда
Дэ зышыу тльэгъуашъи, орэйда
О плъэгъуами—хэмыйт, орэйда
Дэ тльэгъуами — хэмты, орэйда.
— Сыт илЫо-лЫифэ, орэйда
Сыт ишифэ щЫкІа? орэйда
— Ар сытым дигъашІэра? орэйда
Дэ зэрэтфІэшІамкІэ, орэйда
Шытхъожъ кІэлъэфти, орэйда
Тельэфырыу, орэйда
Зэом исымыбзэшъюу, орэйда
Дыгъэм пэлыду, орэйда

О зэпэлдыжьу, орэйда
Ишытхэм тель, орэйда
— Е хъабз копэчыжъ, орэйда
Ар сыту гуих! — жьеIэ, орэйда
Шъхъангъуджэшхор, орэйда
КъызэIуехри, орэйда
Шыу къакIом къепль, орэйда
— Сэ сымыльгъуа шыухэр, орэйда
Тэнэ къикIына, орэйда
Ар нарт пшыы-Беданокъо, орэйда
Ар чынт ныкъокъогъу, орэйда
Хъагъу-фыгъо бэшI, орэйда
Ар ебгэн шыыхаху, орэйда
Ар хъахунчэ шыу! орэйда
Дэкигъом фыуви, орэйда
Мыдэ зэзакъо къисхуевгъэблагъэ, орэйда!

Псыхъэ фызитIыр, орэйда
Дэкигъом мэуври, орэйда
Шыу къакIор къынэсти, орэйда
— Мыр пшыы еблэгъапIэ, орэйда
Мыр пшыы епсыхыпIэ, орэйда!

Ар жеIэ шъхъакIэ, орэйда
Ар къахуемыгугъу, орэйда
Сэтэнэй-гуашъэр мэгузэвапэри, орэйда
Унэ Iут фызитIыр, орэйда
Абы къыкIерокI, орэйда
Сэтэнэе-гуашъэри, орэйда
Мэгузавэри, орэйда
Ар къыхуегугъухэтэкъым, орэйда
Ар къыхуеплъэктэкъым, орэйда
Ибгъэ худегъэшь шъхъакIэ, орэйда
Ар шыыхуемыгугъу, орэйда
Сэтэнэй-гуашъэр, орэйда
Мэгузавэри, орэйда
Абы кёльоджэ: орэйда
— Нарт Шэбатныкъо, орэйда
Мыдэ зэ къэбгъазэмэ, орэйда
Фыз хъэбар жъомыIэми, орэйда
Зы хъэбар бжъесIэншъ: орэйда
Нарту о узыдакIом, орэйда
Выгъещхар яланшь, орэйда
Гъэлъэхъур ящыпсышь, орэйда

Іанэр имыгъесысу, орэйда
Шыпсыр римыкіуту, орэйда
Лапэр шъэ шіэзысем, орэйда
Япхъур ратынэ!

— О хъабз копечыжъ, — жиіа, орэйда
Сэ сыләгъунакіокъым, орэйда
Сэ сышіэсекіуаләкъым, орэйда
Сэ сыгъогу лъепәлъыхъукъым, орэйда
Сэ сипсәлъыхъо шіаләкъым, орэйда
Сэ зекіо сыкіонәшни, орэйда
Гъусе сымыгъот, жыніери, орэйда!
Шытхъожъым еори, орэйда
Къамыщ омакъым, орэйда
Офэ хъонскіу, орэйда
Зызекъундзу, орэйда, орэйда
Шы лъегум шіидзым, орэйда
Бгъашъхъоуи хуарзу, орэйда
Шыпәбзым къырихым, орэйда
Гъогу нәпшінілір ылыгъосу, орэйда
Нарт ядей макіо, орэйда
Нарт ядэй шынәскіэ, орэйда,
Нартыжъ зәшиблым, орэйда
Шәбзибл алыгъу, орэйда
Абы къыпожъе: орэйда
— Нартыжъ гумахәхэр, орэйда
Сэ сыкъышіекіуар, орэйда
Фә фибләгъагъэ, орэйда!

Нарт зәшиблым, орэйда
Шіэкіубл къышіахри, орэйда
Къеззепаубгъури, орэйда
Шыгум нәмисыуи, орэйда,
Хашіешъым ращэ, орэйда,
Хасэу зәхосам, орэйда
Унафу яшіа: орэйда
Вы гъашхэр яләну, орэйда
Гъэлъехъур — ящыпсу, орэйда
Іанэр имыгъесысу, орэйда
Шыпсыр римыкіуту, орэйда
Лъапэр шъэ шіэзысем, орэйда
Япхъури ратыну, орэйда!
Нарту Сосрыкъор, орэйда

Абы яхэсти, орэйда,
Ианэри къештэри, орэйда
Къэфэну къытохъэ, орэйда,
Ианэр ыгъэссыси, орэйда
Щыпсыри рикIутри, орэйда
МакIуи мэтIысыжъ, орэйда

Нарт пшьы-Бэнэкъор, орэйда
Къэфэну къытохъэри, орэйда
Ианэри имыгъэссысу, орэйда
Щыпсыри римыкIуту, орэйда
Лъапэр штээ къышIесэри, орэйда
Ари мэтIысыжъ, орэйда.

Нарт Сосрыкъо, орэйда
ЛыцIыкIу губжылхэти, орэйда
Исэшхожъ къырехри, орэйда
СэшхуапэмкIэ хесэри, орэйда
Сэшхо дакъэм къышъофэр
Ари мэтIысыжъ, орэйда.
Нарт пшьы-Бэдынокъор, орэйда
Губжыгъахэу штысты, орэйда
Исэшхожъ къырехри, орэйда
Сэшхо дакъэмкIэ шIесэри, орэйда
Сэшхуапэм къышофер, орэйда
Ари мэтIысыжъ, орэйда,
А пIэльэ дыдэм, орэйда
Нарт пшьы-Бэдынокъор, орэйда,
Пшъаштээр къахуимышу, орэйда,
Къошэсшъи къыдокIыжъ, орэйда,
А купэу зэхэсхэм, орэйда,
Унафэр яшIу, орэйда,
— Мыйбы емылтэIу, орэйда
ЛыгъэкIэ къыдэзгъэзыхъэжырэм,
орэйда
Дипхъури еттынэшъи, орэйда.

Нарт Сосрыкъом, орэйда,
Хасэр егъэгугъэ, орэйда
— Сэ сыпэгъокIшъи, орэйда,
Хомыхъоу къыдэзгъэзыхъэжынэшъ,—жьеIэ

Нарт Сосрыкъо къэшэсри, орэйда
Жыжку къыпэгъокIри, орэйда
Жыжку къекIухъэ, орэйда

Япэ зыкъырегъахуэ, орэйда
Абы къөльэIур: орэйда
— Уянэ лыу укъилъхуамэ, орэйда,
УкъызыдэкIа пшIантIэм, орэйда
Зэ ныдэхъажь, орэйда!

ЛъэIум къеубыдри, орэйда
Нарт пшъы-Бэдынокъом, орэйда
Къызэпегъазэри, орэйда
Лыгъэшхо хэлъти, орэйда,
ПшIантIэм къоkложь!
— Нарту Сосрыкъо, орэйда,
Сэ сыкъыдэхъажымэ орэйда,
А пшъашъу узшъагъэгугъар, орэйда
О пхымэ-дэгъошь! — орэйда
Ари къышъжьеIери, орэйда,
Нарт пшъы-Бэдынокъор, орэйда
Япэ итуи, орэйда,
Нарт Сосрыкъор, орэйда
Яужъ иту, орэйда.
ПшIантIэм къыдохъажь, орэйда
Хасэм зэхаху къыжьеIэ:
— Нэрлъэгъу фхохъуакъэ, орэйда,
Нарт пшъы-Бэдыноукъор, орэйда
Хомыхъу къызэрэсхужьар!

— О уянэ лыу укъилъхуамэ, орэйда
Пшъашъэр сомыгъэхь! — жьеIэ,
Абы ягъэгубжъри, орэйда,
Пшъашъэм хомыяху, орэйда
Абы къафIыдехри, орэйда
Пшъашъэр яфIехь, орэйда!
Орэйда, орэйда, орэйда!..

243. НАРТ ШЭБАТНЫКЬО ИКИЭЛЭГЬОР (Бжъэдыгъу текст)

Зы лъэхъанэ горэм Чынтэмэ ядзэхэр нартымэ къязэ-онхэу Нарт хэгъэгум къихъэгъагъэх. Чынтэмэ Нарт хэгъэтогор аунекIэу, унэмэ машIор акIадзэу, лыжъыхэмрэ шъузыхэмрэ сабый цыкIухэмрэ аукIэу, джарэу жъалымагъэ зэрахъэхээ къакIотыгъэх. Ау зэхъум, нартмэ лIэу шым

ешэсын зылъэкІынэу Нарт хэгъэгум исыхэр зэкІэ къэзэрэ-
Іэтыгъх.

Нартыхэр чынтымэ язэонхэу алэгъокІыгъэх. Нартыхэр
лІэбланэу заотыгъэх, ау ахэр мэкІагъэх. Нартымэ яллы-
тыгъэмэ чынтыхэр бэ хъутыгъэх. Зы нарт шыу пэпчы
чынт шыуишъэ пыеу иІагъ. Нартымэ чынтэу аукІытыгъэр,
бэ, ау чынтыхэр бэ мэхъухэти, ахэкІыми пшІэтыгъэп. Ау
зы нарт чынтымэ заукІыджэ шІэхэу хэвшІыкІытыгъэ, нар-
тыхэр макІэти. Заор бэрэ щыІэны зыхъурэм, нартыймэ чын-
тыхэр къатекІоны, нарт лъепкъэр дунаем темытыжынэу
нартымэ къашІошІытыгъ.

Аузэ, нартыймэ къызыдэкІыгъэри амышІэу зы шыу го-
рэ къахэхъагъ. А шыор мары зыфэдэр: ижьабгүуджэ хъэ-
джашъо гот, исэмэгуджэ хъэджашъо гот, ышъхъагъиджэ
бгъэжъышкохэр щэхъарзэхэшъ итых. А шыор арэу щы-
тыгъ алошъ къаІотэжы. Шэу зытесым ыпшъэ блапшъэм
фэдэу, пчыпыджынэу лІэр зэрэзаорэм шыблэ макъэр пы-
гукІэу, жъыутэхэу тыгъэм пэджэгоу тандж паІо щыгъ.

А шыум чынтыхэр ыгъэштагъэхэшъ, зыдэкІожынхэ
ашІэжырэп. Шыоу къэкІуагъэм пыер зэхеупкІатэ, ащ зэ-
кІэ дзэу къэкІуагъэр зэхегъэтакъо.

ЗэкІэ нартыхэр зэупчыжых.

— Хэт мы шыор? джы нэсы тэ щыІагъ мыр, тэди щы-
зэуагъ?

Нартымэ агу чэф къихъажыгъ. Пыер къушъхэ тІуа-
кІэмэ адэтэу рафыжъагъ.

Шыоу къэкІуагъэм чынтыхэр къезэонхэ алъэкІырэп,
шыум ахэр уцым фэдэу еупкІатэх. Лыгъэшко хэлъэу ар
чынтымэ язэуагъ. Чынтымэ ядзэхэр ащ зэхиупкІэтагъ.
Джыри пыим щыщэу зы нэбгырэ къэнагъ. Шыор ащ жы-
хъарзэм фэдэу шъхъарэлъадэшъ, тамыгъэ редзышъ:

— Къэбар хыыжь чынтыхэр зэрэкІодыгъэмджэ, —
елошъ етІупшыжыхы. — Джы укъызыкІоджэ усыукІит.

Чынтыр ытІупшыжыхыгъ.

Нартымэ агъэшІагъо шыум ышІагъэр.

— Хэты щыщ мы шыор? — ало. — тэщтэу къэкІонэу
хъугъэ? Тэди къэкІырэ? Хэт ащ гъусэ фэхъугъагъ?

Нартыхэр зым-зэр еупчыжых, ау шыоу дзэр зэхэзы-
упкІэтагъэр зымни ышІэу ыНорэп.

Нэсрэн-жакІи шыор зыщыщэр ымышІэу ыНуагъ, Іашэ-
мэзи: «Ащ игугъу ашІэу зэхэсхыгъэп», — ыНуагъ, Саусэ-
рыкъуи а шыор зыщыщэр ышІахэтыгъэп. Нартымэ ашыщ
горэми а шыор къызыдэкІырэ ышІэтыгъэп.

Шыум екІолІэнышъ еупчыни нартыймэ къахэкІырэп.

ЕтIанэ зыми ымышIэрэ шыу закъор нартымэ къякIолIагъ.
Нартыхэри гушIозэ пэгъокIыхи:

— Тхъеугъэпсэу непэ къинэу тфызепхъагъэмджэ! —
райагъ.

Нартымэ тхъагъэпцIэу ыджи пцIыусэу Лъэбыцэ-кIак-
Iор ахэтиши шыум къызыдэкирэмджэ еупчIынэу ечъе-
лагъ.

— Сэри шьош сыфэдэкъабэ, нарт лъэпкымэ сашыщ,
шьыд паеджэ сэ макъэ къысэшъумыгъэIоу нарт хэгъэгум
ахэр къижъугъэхъагъэх? Нарт Хэгъэгор зэкIэ тызэхэтэу
къэдгъэгъунэнэу типшъериль, — ыIуагъ шыум. — Джи
сэ сыклюжыт, зыгорэджэ иджыри тхъамыкIагъо къычио-
хъулIэмэ нэIуасэ тызэфэхъун, тхъамыкIагъо къызяхъулIэ-
джэ ары цIыфыхэр анахъэу нэIуасэ зызэфэхъухэрэр, —
ыIуи шыор ежъэжыгъ.

— Шьыд пцIэр, тэдэ укъекIырэ? — аIоу нартыхэр шы-
ум еупчIыгъэп. Ашыджэ лъэшэу кIэгъожыгъэхэу нарты-
хэр шытыгъэх.

ЕтIуанэ Лъэбыцэ-кIаком шыор къызыдэкирэр зэри-
гъэшIэнэу унашьо ышIыгъ. Лъэбыцэ-кIаком а шыор ныб-
джэгъу ышIымэ ежырыджэ нахышIоу еплъыгъ.

Лъэбыцэ-кIакор шым тэисти, шыоу ежъэжыгъэм
ыужы ихъагъ. Зы шыум ыужы зы шыор итэу, тюри зэлъы-
козэ къушъхэ тIуакIэм нарт Шэбатынэ иунэу дэтым
нэсыгъэх.

Зыщищ ымышIэрэ шыор Iэгум дэхъажыи, шым епсы-
хи, шэр шышIоум шIохидзи, лIэр унэм зэрихъажыгъэр
Лъэбыцэм ылъэгъугъ.

Лъэбыцэр зыкупрыэ щити, ежыри Шэбатынэ иIэгу
дэхъагъ. Iэгум зыдахъэм, шъуз горэ сэнабжъэр ыIэгу игэу
къыпэгъокIыгъ.

— УтихъакI, тегъэпсахыгъэу Лъэбыцэ лIэбланэр, угу
хэмэгъэкI, «бзылъфыгъэ къыспэгъокIыгъ» умыIо, тиунэ
хъульфыгъэ зыпари исэп; зэкIэ зекIо кIуагъэу къэтих.
«Къысэзытырэр бзылъфыгъ» умыIоу, мы сэнабжъэм
ешъу!

— Ари арэу орэхъу — ыIуи Лъэбыцэ-кIаком сэнаб-
жъэр ришъугъ.

ХъакIэу къэкIуагъэм пае цу гъэшкэгъибл шIуабзынэу
шъузым унашьо ытыгъ.

ИлI дэмысэу шъузым Лъэбыцэм ешкэ-ешъо фишIыгъ.
Лъэбыцэр ешкэ, ешъо, мэчэфы, ау етIуани ежь къызыфэ-
кIогъэ Iофшъэфми егъэгумэки.

— Тэдэ хъугъа мы Iэгум къыдэхъажыгъэ лIэр? Мы

унэм джы дэдэм зы хъулъфыгъи исэп еЮ Лъэбыцэм. — Сэ слъегъуз мы Іэгум шыор къыдэхъажыгъ, унэми къихъажыгъ, тыдэ хъугъэ ар?»

Лъэбыцэм-кIакор унэм къызекIым, имынэIосэ шыор зытесыгъэшэр бзылъфыгъэмэ аукъэбзэу Іэгум дэтэу ыльэгъугъ.

Лъэбыцэм шэр ышIэжьыгъ, шым ыпшъэ блапшъэм фэдэу лы бэлахъэр зытесыгъэр. ары. Лъэбыцэ шэр зишимджэ бзылъфыгъэмэ яупчIыныджэ ыдагъэп. Зыми зи римыIоу унэм ихъажы, ёшкэ-ешъор ригъэжъэжьыгъ. Пчыхъэм ешъонэр заухым, Лъэбыцэр унэм ики шэщэу блапшъэ зиIэшэр зэрыйтм кIуагъэ, шэр къыритыгъукIын ихъисапэу. Ау шэщэр чIычIэгъым чIэтыгъ, арыти шэшынчъэм мыжъошкоу Іугъэуагъэр Іүигъэзынэу Лъэбыцэр кIо-чIэгъу фэхъугъэп. ЕтIанэ шыум ыкIуачIэ зыхэлъэр изекIо щыгъынхэр арынджи хъун ахэр стыгъуных ыIуи шъхъамджэ зекIо щыгъынхэр зэрыйтм унэр къыхигъэшын ыльэкIыгъэп. Лъэбыцэм зекIо шъуашхэр зэrimыгъотыгъэр лъэшэу шIоигъуаджэу шкыншIэшым ихъажы гъолъыжыгъэ, ау чыен ыльэкIырэп, зызэпыргъазэ - зыкъызэпыргъэзэжьыш щыль нахь.

Нэфшъагъом зекIо къикIыжы нарт Шэбатынэ къэкIожыгъ.

— ХээкIэ лъапIэ уиI, — аIуи Шэбатынэ зыраIом.

— Мой къашьущэ аш фэдэ хъакIэр шкыншIэшым рагъэлъя?! — ыIуагъ.

Нартымэ хъакIэр къызафакIоджэ хъакIэшым рагъэблагъетыгъе нахь, шкыншIэшым ращетыгъэп. Аш фэшIыдже Лъэбыцэр Шэбатынэ хъакIэшым аригъэшэжьыгъ. Мэлы гъэшкэгъиблэр хъакIэм фаукинэу Шэбатынэ унашьо ытыгъ.

ИкIэрыкIэу ешкэ-ешъор ригъэжъэжьыгъ. Шэбатынэ ягуашэ сэнабжъэр Лъэбыцэм къырихъылIагъ, санэр Лъэбыцэм къыритызэ бзылъфыгъэм зыкъызеуфэм, бзылъфыгъэм ыныбэ кIоцы кIэлэцIыкIу гъымакъэ къиIукIэу Лъэбыцэм зэхихыгъэ. Лъэбыцэм зыпари зэхимыхыгъэм фэдэзишIи бзылъфыгъэм сэнабжъэр Ихыгъ. Мэфиблырэ чэшибиблырэ ахэр ешкагъэх-ешъуагъэх. Яенэрэ мафэм Лъэбыцэр ядэжы къэкIожыгъ. Лъэбыцэм утегущэIены зыхъуджэ, ар зыфаер: ежь Лъэбыцэм нахь лъэшырэ нахь лы дэгъурэ Нарт хэгъэгум имысынэу, ежь Лъэбыцэм нартыхэр зэкIэ ыIэ илъынэу арыгъэ.

Аш фэшI ары зыщыц амышIэрэ шыори ныбджэгъу ышIы зыкIышIоигъуагъэр Лъэбыцэм. Зыщыц амышIэрэ

шумын ыкIуачIэ зыхэлъэр зэригъэшинышь, ар ыкуIынэр Лъэбыцэм ыгу хэлъигъ.

Лъэбыцэ-кIаком утегуучыIэнэны зыхъуджэ, ащ нартыхэр гъепцIагъэджэ зерищэхэу, ыгъапцIэхэу щитыгъ, ащ ыIорэри зэкIэ нартымэ ашIошты хъутыгъ.

Лъэбыцэ нарт Шэбатынэ дэжь къэтэзэ кIэлэцIыкIоу бзылъфыгъэм ыныбэ кIоцы къигъыкIэу зэхихыгъэр къызыхъуджэ ар Лъэбыцэм итIуанэ хъунэу ащ иягъэ къекIынэу шIошIытыгъ. Ащ пае а кIэлэцIыкIор къызыхъуджэ ыгъэкIодынэу Лъэбыцэм унашьо ышIыгъ.

Лъэбыцэр нарт Шэбатынэ дэжь къэкIыжки къызэкIожым Нартымэ зэIукIэ афишIыгъ. Нартымэ зэIукIэ ашIымэ тхъаматэу яIагъэр Шэбатын ары, ау мызэгъэгум Шэбатынэ зэIукIэм щымыIэнэу ежь Лъэбыцэр тхъамэтэнэу ыгъэпсыгъ, Нартымэ пцIыминхэр афиуси. Лъэбыцэм зэIукIэр къызэIуихи нартымэ къариIуагъ.

Нартыхэр сэ бэ мышIэу тхъэм дэжь сыкIогъагъ ыджи сеупчIыгъ. Нартхэр джыри дунаем бэрэ тетытыха сIуи Ар сIуи сызуупчIым нартыхэр бэрэ пэмйтэу дунаем ехижытых тхъэм къисиIожыгъ. ЕтIуани шыдыгъу ахэр дунаем зехижытыхэр? зысIом тхъэм къисиIуагъ.

Зы нарт бзылъфыгъэ горэм кIэлэцIыкIу хидзагъ а бзылъфыгъэм пшъэшъэжъые къылъфэу ар пшъашъэ хъоу зыдэкIорэ мафэм щегъэжъагъэу нарт шъузыхэр лъфэжытыхэп.

А шъузым шъао къифэхъоу шъаор лIы хъоу дэпкъым екIуалIэу чатэр къызиштэрэ мафэм нарт хэгъэгум лIэу исэр зэкIэ лIэт къисиIуагъ. Нарт шъузыбэ малъфэ ахэмэ ашыщэу нартыхэр зытекIодэтэр тэущтэу къэпшIэн сIуи етIуани тхъэм сеупчIыгъ. Нарт шъузымэ ашыщ горэм ныбэм зихъуагъэр мэзищи хъугъэу кIэлэцIыкIор ныбэ кIоцIым къегъыкIы ар пшъэшъэжъыеу къегъыкIымэ нарт шъузыхэр егъашIэм лъфэжытыхэп еIо.

Ар шъэожъыеу къегъыкIымэ нартылIыхэр кIодытых, нартылIыхэр зэкIэ лIэтых еIо, — тхъэм джахэр къисиIуагъ ыIуи Лъэбыцэм зэIукIэмэ къахиIуагъ. Лъэбыцэм къыIуагъэр зэкIэ нартымэ ашIошь ыгъэхъугъ. Арышь, нартыхэр, сэ тыгъусасэ Шэбатынэ дэжь сыщиIагъ. Шэбатынэ ишъузы сэнабжвэр къыситызэ зыкъызеуфэм ыныбэ кIэлэцIыкIу къигъыкIэу зэхэсхыгъэ ыджи ар гъэнэфагъэу шъао хъут, — ыIуагъ Лъэбыцэм. — А шъаор къызыхъуджэ тэ дгъэкIодын фае амырымэ текIодылIэт. Лъэбыцэ-кIаком къыIуагъэм нартыхэр лъэшэу ригъэгупшигысагъэх.

Нартымэ сабый къэхъугъакІэр зэраукиятэр лъэшэу агу хэкытыгъ, ау Лъэбыцэ пцыусым кІэлэцЫкІор къэхъоу чатэр зиштэджэ нартэу щыІэр етэкъохынэу нартимэ ашЮшь ыгъэхъугъети ашІэн ашІэтыгъеп. Ыджи нарт Шэбатынэ ишъузы кІалэр къызыфэхъуджэ къатыгъунышь аукынэу зэлукІэм унашъо щашыгъ.

— Тэштэу кІэлэцЫкІор къытІэкІэхъат? — еупчыгъэх нартыхэр Лъэбыцэм. — Тэ нартыхэмджэ мамыкоу тиІэр Бирамыпхъу ары ар кІалэ къызыфэхъурэ шъузымэ ащэзэпыт нахь нуюжъи нарт хэгъэгум исэп. Шэбатынэ ишъузы кІалэр къыфэхъуны зыхъуджэ Бирамыпхъу ныор дгъэ-клоц, — ытуагъ. Лъэбыцэм.

Шэбатынэ ишъузы кІалэр къыфэхъуны зыхъуджэ Бирамыпхъу агъэклонэу Нартымэ тыраубытагъ. КІэлэцЫкІор къэхъуны зэхъум мамыкоу Бирамыпхъу ныор кІуагъэ ыджи кІэлэцЫкІор къызэхъум Бирамыпхъу къытыгъуни кІэлэцЫкІор нартимэ къаритыгъ.

КІэлэцЫкІум нартыхэр зеплым кІэлэцЫкІор щхыгъэ аш ишхыкІэ тыгъэ нэфым фэдэу нартимэ къашюшыгъ.

КІэлэцЫкІор зэрэшхыпцигъэм мэхъанэ горэ иІэу нарт Шъэуае къытуагъ ыджи кІалэр амыукІэу псаоу къагъэнэнэу тыраубытагъ. Нартымэ чыгэешко раупкИи а чыгааем хэкъуашъо хашыкИи а хэкъуашъом кІэлэцЫкІор рагъэгъолъхъагъ.

КІэлэцЫкІор зерагъэгъолъхъэгъэ хэкъуашъор къушхъэм ахи къушхъэм хъуватэу иІэмэ анахь куум кІэлэцЫкІор зэрильэу хэкъуашъор дагъэуцуагъ. Хэекъуашъор хъуватэм къыдагъэуци нартыхэр къызэкІожыхэм унашъоу къэшигъэр дгъэцэкІагъэ кІэлэцЫкІор туукыгъе, — абу Лъэбыцэм ра туагъ.

Ар зырайом Лъэбыцэр гушуагъэ къэхъумэ тІуанэ фэхъутыгъэгъэ кІэлэцЫкІор аукыгъэу Лъэбыцэм шюши. Хъуватэу кІэлэцЫкІор зыдэлым чэшым жыбгъэшкор къыцилыгъ ошъопщэшко къэхъуи сщхышкор шырикыкІэхэу къышещхыгъ.

ПчыкІэр джэгоу, шыблэр гъуагъоу ошхышко къызещхым хъуватэу хэкъуашъор зыдэтым псэр дизы хъугъэ.

Хъуватэм псэр дизы зэхъум кІэлэцЫкІор зэрэдэлъэу хэкъуашъор псым къырихыжъагъ.

КІэлэцЫкІор зыдэлъ хэкъуашъор къушхъэм къычихи псым шъофышком къырихъагъ. А шъофышком нартимэ якъазыхэр щигъэхъоу нарт ную горэ изакъоу итыгъ. Зэджэм къэзэхъо ныор зэдаом кІэлэцЫкІу гы

макъэ ытхъакIумэ къыридзагъ. Ныор къызызэплъэкIым хъэкъушъор ылъэгъугъ. Ныор хъэкъушъом екIуалIи зеплъым хъэкъушъом кIэлэцIыкIоу дэлъэр щыхпцIыгъэ.

Ар зэшхим ищхыкIэ тыгъэнэфим фэдагъ. Ныом кIэлэцIыкIор ыштагъ:

— Шухъафтнынэу силIыжъ фэсхыт, — ыIуагъ ныом.

Ныом кIэлэцIыкIор ядэжкы ыхыгъ. А чыпIэм ехъулIэу нартымэ зэIукIэ ашIыгъ. Нартымэ зэIукIэу ашIыгъэм Бэрамбыхъу ныор къакIуи къариIуагъ. — ШьюшIэ шьо Нартыхэр Чинтымэ ядзэхэр къызытэкIум тичIыгу къытфэзыгъэнэжкыгъеу тэ псаоу тыкъэзыгъэнэжкыгъэ шыу бэлахъэу къэкIогъагъэр? А шыор хъулъфыгъэп ар Нарт Шэбатынэ ишъуз арыгъэ. Бзылъфыгъэм текIон кIуачIэджэ Нарт хэгъэгум лIы исэп.

А шъузым тхъамыкIагъо къехъулIагъ. КIэлэцIыкIоу къыфэхъугъэр кIодыгъэу лъэхъу. КIэлэцIыкIор шьо къызэрэшъутыгъугъэр ашI зинIэджэ ИэпцIанэджэ чыгор зэпырышъуигъэзэт шъузыфэсакъыж! Нартыхэр щатгъэх зэIукIэр зэбгырхъушъутыжыгъэ апэдэдэ Лъэбыцэ-кIаком кIитхъужыгъ.

Нарт Шэбатынэ ишъуз кIэлэцIыкIум лъыхъузэ къэзэхъо ныом дэжкы къэсыгъ. Шэбатынэ ягуашэ къэзэхъо ныом еупчIыгъ. «Шэбатныкъу ыцIэу кIэлэцIыкIу сшIокIодыгъ ар о зыгорэджэ плъэгъугъэна?» — ыIуи.

Шэбатныкъо ыцIэ къызэрэриIуагъэм тетэу зэкIэ къазхэр ошъогум дэбябэгъэх. Къазыхэр ошъогум зыдэбываа-хэм Шэбатныкъо янэ гушIуагъэ ыджи ныом зыжэхидзи IаплI рищэкIыгъ. Къэзэхъо ныом шъузэр ядэжкы ыщи кIэлэцIыкIор кушъэу зэрыльэр ригъэлъэгъугъ.

Шэбатныкъо янэ зельэгъум щыхпцIыгъэ. Шэбатныкъо янэ гушIом къыхэкIэу гыгъэ, ыджи кIэлэцIыкIор ыхыжки шъузэр ядэжкы кIожкыгъэ.

Шэбатынэ ишъузы кIэлэцIыкIор къыхыжки къызэ-кIожь нэүжим къэзэхъо ныоу кIэлэцIыкIор къэзыгъэнэжкыгъэмрэ ныом илIыжъыри лъигъакIохи къаригъэшагъэх. Ныом кIэлэцIыкIор хъэкъушъом илъэу зэргъотыгъэр къызIеутэм, нартымэ ашI горэ кIэлэцIыкIум къызэршэр ышIагъ Шэбатыны ишъузы.

Шэбатынэ ишъузы чIыунэ аригъэшIыгъ ыджи а чы-унэм Шэбатныкъо чIигъэгъольхъагъ. Къэзэхъо ныомрэ лIыжъымрэ ариIуагъ. Сэ Шэбатныкъо сырян ар шьо къэжъугъэнэжкыгъ арышъ шьо къэшумылъфыгъэми Шэбатныкъо шъорыдже хымэн.

Шэбатныкъо ыкуны шIоигъоу нартымэ ашI горэ

къешэ, арышь сэ сышъолъэу Шэбатныкъо мы чыунэм шъудычIэсэу шъулуныджэ, — ыIуагъ шъузым.

СикIалэ икъэбар нартымэ ашыц горэм ешъумыгъашI аужыпкъэм ятэу къязыгъэльфыгъэми ежъугъашIэ хъутэп.

Шым ешэсын ылъэкIыны охъуфэджэ шъулэжы, — ыIуагъ. Ар къазыреIом, ныомрэ лIыжъымрэ гүшIуагъэх. Мы уашъор тишихъатэу тхъэ тэIо! Мы кIалэр цыф етымыгъэльгъундже ыджи фэдэлI нарт шъузы къымылъфыгъэу ар тэ лIы тшIын. БIджыри тамэ зыгот шылъепкъэу Альпыджэ заджэхэрэ шылъепкъэр Шэбатныкъо пае ахъунэу лIыжъымрэ ныомрэ, — аIуагъ.

ЕтIуанэ Шэбатныкъо пай бгъэжъ чанхэмрэ Самырджэ зэджэхэрэ хъэ лъепкъыхэмрэ дгъесэнхэу гущаIэ отэты, — аIуагъ.

Хъут ашыгъум, кIэлэцIыкIум шъунаIэ тежъугъэт игъы макъэ цыф зэхешъумыгъэхы, — ыIуагъ Шэбатныкъо янэ. Ар гъы зыхъуджэ шкэнэу арышь, кIалэм дэжь сыйызызыкIотэр сэ сэшIэ, — ыIуагъ. Шэбатныкъо къизэхъум ятэ дэсыгъэп, зекIо кIуагъэу къетыгъ.

Шэбатынэ зекIо къикIыжки къызэкIожым шъузэр лIым ынэгу кIэмыплъэу сэ кIэлэ лIагъэ къысфэхъугъэти йошхъэ лъапсэм щычIэстIэжыгъ риIуагъ.

Ныомрэ лIыжъымрэ Шэбатныкъо чыунэм щапIутыгъ нартымэ амышIэу. Зы илъесым адрэ кIэлэцIыкIумэ ахахъорэм фэдиз зы мафэм Шэбатныкъо хахъотыгъ.

Шэбатныкъо кушъэу зыхэлъым хэмифэжъэу хъугъэ. ЕтIуанэ лIыжъымрэ ныомрэ чэц мэзахэм цуи кIэшIагъэу чыгэешко къалъэшьуи Шэбатныкъо кушъэ фашIыгъ. Шыыхышъор кушъэпсы фашIыгъ.

Шэбатныкъо янэ непэ блэ быдз ригъашъотыгъ. Ныоми шкын дэгъухэр ригъэшкытыгъэх. Шыыхъ куцIыхэр дэшкохэр бжъэ шъоу джахэр ригъэшкытыгъэх.

Ныом кушъэр ыгъэссызызэ Шэбатныкъо (моштэу) мыхэр къифиIотыгъ.

— Непэ мэфэшко маф, непэ сэ сIорэр шIэхэу орэхъу.

Заом узыкIоджэ нэфшъагъом уфэдэу унафэу мафэм фэдэу унэфэу Нарт шыу ухъут. Альпэу узытесэр жыхыарзэм фэдэу псынкIэу зекIоу уижъабгъуджэ хъэджашъохэр готыххэу уисэмэгуджэ хъэджашъохэр готыххэу бгъэжъышкохэр чанэу уашъхагъы итыххэу уитанджы паIо тыгъэ хъадзом пэджэгоу уипчыпэ шыблэ макъэр пыIукIэу дзэм ыцыпэ укъыщежъэмэ адрэ цыпэмджэ укIэкIыжъэу зэкIэ дзэмэ уатекIот.

Ахэр ныом къызел нэужым күштээпсихэр къызэпиути күштээм къыхэкі Шэбатныкъо джэхаштъом къытхягъ.

Дэлкъым екІулІи чатэу пылъагъэр къыпихи чатэм зэрэрызэтотым тетэу Нарт чатэмдже зигъэсагъ, бгъэжхэр нэІусэ ышІыгъэх. Шэбатныкъо Самгүурхъэхэр зэригъэсагъэх. Джар икъеххукІэу Шэбатныкъо къэхъугъ. Шэбатныкъо янэ ильэсиблэ быдз ригъэшъугъ.

244. НАРТ БЭДЫНОКЪУЭРЭ ИНЫЖЬЫМРЭ

(Къэбэрдэй текст)

Нарт Бэдынокъу щакІуэрэйу щакІуэнкІи Іэзэу, ІэшэкІэ ІэкІуэлъакІуэу, зэуэм щымыуэхъу щытащ.

Зэгуэрым Бэдынокъу щакІуэну дэктри зы псэущхы имылъагъуу куэдрэ къикІухьащ. Зыри имыгъуэтауэ къышыкІуэжым зы бжэнышхъу дахэ и цыпэхэр дышэм хуэдэу дыгъэм пэлыду къыхэжащ. Бэдынокъу и нэр зытеплъэм и шабзэ фИгъекІыртэкъым. И шабзэр зэІuidзу щеуэм, бжэныр джэлащ. «КъэзукІаш» жиІеу и шым къепсыхуу, уанэ къуапэ пхэнж фІидзэу, фИгъэжыну щекІулІэм, бжэныр къышылъэтри щІэпхъуэжащ. ЕтІуанэуи еуэри къыриудащ, щыбгъэдыхъэм аргуэру къышылъэтри щІэпхъуэжащ. Бэдынокъу губжьри ешанэу еуаш, бжэнри аргуэру джэлащ. Бэдынокъу бжэнным щыбгъэдыхъэм, бжэныр къышылъэтри ешанэу щІэпхъуэжащ. Бэдынокъуи и шым шэсыжри бжэнным иужь иувэри щІэпхъуащ. Бжэнри жэм, Бэдынокъуи кІэлъыжэурэ куэдрэ зэрызехъэу жахэш. Жэш хъуху Бэдынокъу бжэныр къырихуэкауэ зы къуажэ гуэрым фІыдэлъэдащ. КІэшЦу иужь иту бжэныр зы пшІантІэ гуэрым дэлъадэри фІэкІуэдащ, Бэдынокъуи а пшІантІэм дэлъэдащ.

Бэдынокъу и шы лъэмактыр щызэхихым, унэм зы нарт гуэр и Іэ лъэнныкъуэри пымытыжу къышІэкІаш.

— Еблагъэ, зи хъэшІэгъуэ тхуэмыйгъуэт, Бэдынокъуэ! — жиІэри фІохъус къырихащ.

— Фын дыхуиблагъэ уи благъэр куэд ухъу! Себлэгъэнут, — жиІэри Бэдынокъу эпсихащ.

— Еблэгъапэ, щауэфІ, уи хъэшІэгъуэр ди гуапэш. сэ синарт Хъэгъурц, мыр си унэш. Уэ сыкъыумыщыхуми сэ фІыуэ узоцІыху — жиІэри Хъэгъур Іэшэм Бэдынокъуэ хъэшІэшымкІэ иригъэблэгъаш.

ХъэшІэмрэ хэгъэрэймрэ къэхъуа-къэшІакІэ зэпсалъэу щысурэ хъэшІэннышыр къахьащ. АрщхъэкІэ Бэдынокъуэр

шхакъым. Гъуэлъыжри нэху щыху жеякъым. Нэху къекъири пшэдджыжь гуэрым къыхуахъа шхынири ишхакъым. Бэдынокъуэ къэтэджыжри къышцэкъыжину зыщызэригъэпэшыжым бысымым и джатэр къырихри бжэгум къышыпеващ:

— Дызэрмынкъауэ ущээзгъэкъынкъым, Бэдынокъуэ!

— жиаш Хъэгъур.

— Сыт къэхъуар? Уэсциар сыт? — еупшиаш Бэдынокъуэр.

— Къызжыэ сыйт ущэмьшхар, ущэмьжеяр? Ди шхыныр, ди хъэшцэшыр зумыпесу ара? — жиаш Хъэгъур.

— Атээ абы щхъэкъэ дызэрумыгъэуки, уи джатэри ильхъэж, бжесиэнщ: сэ, езыр сышабзауэ йэзэш. Сызэуэм сыщиуэшхъу си хабзэтэкъым. Сызэуай күэжыртэкъым. Ауэ дыгъуасэ зы бжэн щэ еуэгъуэ сеуаш, щэми тезгъахуэурэ джэлаш, сыбгъэдыхъэхукъи къышылъэтыжурэ щэпхъуэжащ. Щымыхъум си шым сышэсихри къесхуэкъыурэ мы уи пшантээм къыдэлъадэри сфэкъуэдаш. «Зэи къысщымыщиауэ ар щхъэ къысщымыщиа» жысэу сыгупсы-сэрти сымышхэнри сымыженири арщ къызыхэкъар.

— Уэ бжэн цыкыуэ закъуэ пфэкъуэда щхъэкъэ щхъэ узэгуэпрэ. Сэ абы нэхърэ нэхъ бэлыхъ къысщымыщиа пэтрэ итгани сошхэ икхи сожей, — жиаш Хъэгъур.

— Сыт уэри апхуэдизу къыпшищиа щхъэкъуэр? — еупшиаш абы Бэдынокъуэ.

— Дэ нарт зэшибл дыхъурт. Дэ зэхэтхырт зы щыпээ гуэрым хъэкъэхъуэкъэ щыкуэду. Ауэ а щыпээм күэну зыми дыхъ имыщиауэ апхуэдэти. «Къуейшцэйш, шынагъуэш» жаэрт.

Дэ зэшиблыр дызэрэгъэгушхуэри абы дыкъуэну дехъаш. Дыкъуэурэ зы къуэ кыифи дыдэ гуэрым дыдыхъаш. Къуэнэфыр апхуэдизкъэ куути щыкъатиблым и щагъ дыщыхъа къытиыхъуат. Абы дыдэту дехъурэ, зы иныжь и натэгум нэ закъуэ ису, абрэ мывэхэр йэдакъэкъэ идзу къуэ күэцэым дэту тлъэгъуаш. Абрэ мывэхэр йэдакъэкъэ къуршишхъэм дидзу, къышежэхыхжкъэ лъапэкъэ еузре дырихуенижу, къышежэхыхжкъэ еплъэр дыхъэшхыу, абы ириджэгүү щыту тлъэгъуаш. Езы иныжым пэмижижъэу мэл гуартэ зыбжани нэкүум щыхъуакъуэу итт.

Апхуэдизу батэр зыгъэш иныжь шынагъуэр щитлъагъум дызэшцэувыкъири зэшхэр дызэплъыжаш, арщхъэкъэ къэдгъэзэжину нархэм зыхуэдгъэфэшакъым — тфэллэгъэнщащ. Дыкъуатэу «Фюхъус» жытэу дыщыбгъэдыхъэм, псальэ макъыр кыифиэхуакъым, къытхуеплъэ-

кыни и щхэ трилъхакым, — Фэри пшапэ Йудз фысхуэхъунщ. ФыкIуэ си бгъуэщIагьми мафIэ фщы, лэгъупымкIэ псы къэфхь. Мэл гуартэм фыхыхы нэхъ пшеру, нэхъ ину щы къыхэфши зэIыфхи вгъавэ. Сэри си джэгун ирикъумэ сынэкIуэжынщ, — жиIэри унафаэ къытхуищIаш. Сыт тщIэнт, иныжым жиIар къалэн къытхуэхъуат, амал нэгъуэщI иIэжтэкъыми и псэупIэ бгъуэщIагьым дыкIуаш. БгъуэщIагь щIыхъэпIэм абрэ мывэ ин Йулъти тхуIугъэкIуэтакъым, щIыхъэпIи дгъуэтакъым. Зытплъхъри и лэгъуп фIэдзапIэр щытльагъум мафIэ тщIыну дыхуежьаш, арщхъэкIэ пхъэ къута щыIэтэкъым, пхъэ ткъутэн щхъэкIэ уэшыр къытхуэIэтакъым. «Зыри щымыхъуакIэ, езыр къэмисыж щIыкIэ мэлхэр къэтхынщи зэIытхынщ» жытIэри, дыкIу щхъэкIэ, зы мэли къытхуэubyдакъым. Зыри зэрыдмыгъээшIэфам зэшхэр дыригузавэу дызэхэту езы иныжыр къесыжащ. Зыри дымышIэфауэ щилъагъум гуфIаш.

Дэ деплъу дыштытурэ кIуэри мэлхэр къихужащ. БгъуэщIагь щIыхъэпIэм Йулъ абрэ мывэр лъапэкIэ ЙуигъэкIуэтри мэлхэр щIиутIыпщхъэжащ. Дэри дыкъиубыдри мэлхэр зыщIигъэхъэжа бгъуэщIагьым дыщIидзэри абрэ мывэр ЙуигъэукIуриежащ.

ИужькIэ еzym мафIэ ищIри лэгъуп IэмпIэр зэфIидзащ. Абрэ мывэр ЙуигъэкIуэту къышыщIыхъэм си къуэшхэр зэрыгъаштэри бгъуэщIагьым къызэрыщIэхаш. Езы иныжыр къакIэлъышIэжри зыкIэшIыхъэр къиубыдурэ бгым щидзурэ си къуэшихыр иукIаш. Къигъазэри бгъуэщIагьым къышIыхъэри нэхъ мэл пшеру щы къиубыдыри къышIишащ. ФIигъэжщ, зэIихри лэгъупым хилъхъэри игъавэри ишхащ. Лэпсым фIуэ тефыхыяжа иужь къакIуэри бгъуэщIагь щIыхъэпIэм зыщигъэукIурийри жеижаш.

Сэ си закъют къенари сыгузавэу сыйцыурэ нэхущ нэблэгъяуэ къэзгупсысащ си джатэр къисхыу иныжь жеям и нэ закъуэр измыщIмэ нэгъуэщI амалкIэ сыйкъызэрыIэшIэмыхIыжыфынур. «ЛIэнным лIыгъэ хэлъщ жыхуаIэр арщ», жысIэри си джатэр къисхри бгъуэщIагьымрэ абрэ мывэмрэ я зэхуакумкIэ къидэзгъэжри иныжым и нэ закъуэр исщIаш.

Иныжыр губжьяуэ къышылъэтри абрэ мывэм елъэпауэри бзу лъэтауэ уэгум дрихуеяш. Къехуэхыржи къуэкIэ-бгыкIэр игъэпсалъэу щIыкъатиблкIэ пхырыхуащ. МафIэ бзийр къиIурихыу бгъуэщIагьым къышIэлъадэу сыйкъилъыхъуа щхъэкIэ зэзгъэгъуэтакъым. Сыйцимыгъуэтим мэлхэр къиIэбэрэбыхыуурэ зырызыхэу бгъуэщIагьым щIигъэкIыу щIидзащ. Гузэвэгъуэм къыхэкIыу аргуэру

къэзгупсысац: ажэ ин гуэр мэлым яхетти абы и пщэм си Іэр есшэкыу, и ныбэгум си лъакъуэр щІэльу сыкъыщІэ-кыну.

А къызэрзыгупсысам хуэдэуи ажэм зыкъыщІезгъехац. Мэл бжыныр иухри сыйчимыгъуэтим гъумэтІымац: — Хъуакъым ар, сымышІэу ажэм щІезгъехауэ къышІэ-кынц. Ажэр быдэу къэсІэбэрэбыхын хуеяц. Уи насып къыстекІуаш, мэ мы си дышэ Іэлъыныр, хылагъэкІэ укъышыстекІуакІэ, си къарур зыхэлъ Іэлъынри уэрац зыхуэфацэр, — жиІэри иныжым, и Іэхъуамбэм Іэрыль дышэ Іэлъыным вууэ щІидзац. Къасштэри си Іэхъуамбэм хуэмыхъуу си Іэпшэм фІэслъхъэу Іэлъыным вууэ щІидзац. Іэлъыным и ву макъымкІэ иныжым сыйкъырихуэкІ хъуаш. «Сыкъеубыд» жысІэри сыйгузавэ щыхъум, Іэлъыныр зыІэрысхыхыну сышеІэм къисхуфІэкІыжакъым.

Иныжым си яужь имыкІыхэ щыхъум, си джатэр къисхри си Іэ лъэныкъуэ Іэлъыныр зыІэрыгъыр пызупщи-
жац. Си Іэ пызупщи-
жац дэшІыгъуу сыйкъырихуэкІ хъуаш. — Скъыеубыд» жысІэри сыйкъыІэшІэкІыжакъым.

Бэдынокъуэ къэпсалъэри, — А иныжым и щхъэр
къыпхуэсхэм, пцІыхужын? — жиІаш.

— СцІыхужынт, — къыжыриІаш Хъэгъурым.

— Къэхъуар зыщыщІа нартхэм сэ ялъ сщІэжыну пса-
льэ узот, — жиІэри нарт Бэдынокъуэ тридээри ежъаш.
И бысымым къызэрзыжыриІам тету иныжым зыдэшыпсэу
къуэ кІуэцІ кІыфІым Бэдынокъуэ дыхъаш. Зиплъыхым
ехыурэ жыжъэу Іугъуэ ильгъуаш.

— Шэч хэмэлтүү бысымым жыхуиІар мо Іугъуэ къэзы-
гъуэрш, — жиІэри нарт Бэдынокъуэ абы кІуаш. Иныж
нэфым мафІэшхуэ ищІауэ зыригъэууэ бгъэдэсу ирихъэ-
ліаш.

— МафІохъу апщи, бзэджэж! — жиІаш нарт Бэды-
нокъуэ.

— Еблагъэ, сыйту фІыт укъызэрлыкІуар, пщафІэ усхуэ-
хъунц, — къыжыриІаш иныжым.

— Узэрыхуей сыйхуэхъунц, — жэуап иритыжац Бэ-
дынокъуэ. Иныжым щэхуу гъумэтІымац:

— Уэри пшапэ Іус усхуэхъунц, цыкІужь, — жиІэри.
Уэ, цыкІужь, мэлым кІуэн мэлищ нэхъ пшэрү, нэхъ ину
къэхы гъавэ, зэпэшү дышхэнци дыжеинц.

— Хъунц, — жиІэри Бэдынокъуэ, мэлым кІуэри хэп-
лъыхъауэ мэлищ къихьри зэИиудри игъэвэну хилъхъаш.

Бэдынокъуэ мэлишыр къихьу игъэвэну щыхилъхъэм, иныжым и жагъуэ хъуаш. «ЦыкIужьеийуэ мыр мыпхуэтдэу зыщыф щыIэкъым, мыр сэ къистекIуэнкIэ хъунущ, къару зыхэлъщ» жиIаш игукIэ. Мэллыр вауэ Бэдынокъуэ къышыхыхыжым «дышхэнщ» жиIэри иныжыр къетысылIаш.

— Уэри пшафIи шхэж, сэ сырщэфIар си закъуэ схури-къун къудейщ, — жиIэри нарт Бэдынокъуэ идакъым.

Иныжыр зэгуэпу къэтэджри къыIукIыжащ. Лъа-къуэбыдыр къицтэри мэл минищым яхыхъаш. Мэллыр къиубыдым и тхыцIэм еIэбурэ, мэл минищым щысхьри, нэхъ уэд дыдэу щы къиубыдри зэIиудри игъэващ.

Нарт Бэдынокъуи мэл пшэришыр ишхри и лэпсыр три-фыхыжащ.

Апхуэдэурэ махуэ къэс мэлих яшхыу — иныжым мэл уэдиш ишхыу, Бэдынокъуэ мэл пшэриш ишхыурэ мэл минищир яухаш. ИтIанэ, Бэдынокъуэ иныжым и гъунэгъуу бгъэдыхъэри. — ХэтIэ-хэсэ дыздэгъэджэгу, — жиIаш. иныжъ нэфыр шынапэурэ — КъакIуэ, — жиIэри къэтэджащ. Зэрыубыдахэш.

— ЕIэ! иныжъ пщэяе, япэ Iэбэр ууейщ, — жиIаш Бэдынокъуэ.

— Хъэуэ, цыкIужь, уэ еIэ! — жиIаш иныжым.

— АтIэ сеIэмэ мыраш! — жиIэри Бэдынокъуэ иныжыр къиIэтри и лъэгуажъэ къэгъэшIеипIэм нэс щыим хитIаш. Иныжыр къыхэпщыжри Бэдынокъуэр къиIэтри и лъэтхэпэм нэсщ зэрыхитIэфар. Иныжыр хитIэри и бгырыхыпIэм нигъэсаш. Бэдынокъуэр хитIэри и лъэгуажъэм нигъэсыфа къудейщ. Ещенэу иныжыр хитIэри и пщэм нэс щыим хихуаш.

— КъеIэт! — иныжъ, — жиIаш Бэдынокъуэ. Иныжыр къеIэри зыкъыхичыжыфакъым.

Бэдынокъуэ и шыр илъэскиIэ щытауэ, фIыуэ шхауэ, зигъэпсэхуауэ зэпэшт. Уанэр трилъхъэри шэсри фIыуэ игъэджеугащ. И шым зэ еуэш, и джатэр къырихри иныжым и щхъэр пиупщIри езы Бэдынокъуэ щIэпхъуэжащ. Иныжым и щхъэ пиупщIар шум иужь иувэри күэдрэ къырихуэкIа нэужь къыкIэрыхужащ. Бэдынокъуи къигъазэри шым зэрытесу джатэмкIэ еIэбыхри иныжым и щхъэр дырихъейри шым кIэрищIаш.

Иныжым и щхъэр къихьри Хъэгъур и деж къэкIуэжащ. Ар Хъэгъурым гуапэ ин щыхъуат, гуфIат, Бэдынокъуэ иныжым и щхъэр Хъэгъурым щыритым, IэплIэ къыришэ-кIаш, ину къышыгufIыкIаш.

— Мис аращ, нартхэм жайлэм пцы къыхэкыркым, си
псалъэрэ си Йуэхурэ зэпышлаш,—къыжилаш Бэдынокъуэ.

— Бгъэзэшлаш нарт Бэдынокъуэ! Сызэрыпшыгугъари
арт. Сэ сщIэрт уэ фIым и ИэшIакIуэу узэрыштыр. Сэ си
къуэшхэм ялъ сщIэжыфыртэкымы си пхъур нэзгъакIуэ-
ри укъезгъешаш. А губгъуэ бжэну уэ узэуар сэ сипхъущ.
Уи шэуэпIишри и щIыфэм телъщ, — жиIэри, набдзэ зыте-
льным я нэхъ дахэу Хъэгъур и пхъур унэм къышIишащ.
Пщащэ дахэм и щIыфэм тель шэ техуэпIишри къыригъэ-
льэгъуш.

— Мыр сипхъущ, ухуйемэ щхъэгъусэу узот, — къыжы-
рилаш Хъэгъурым.

— Гуапэ зыщиэу фIы зыхуашIэжын урехъу! Уи пхъум
и щIыхьри нэхъ ин ирехъу. НыбжъэгъуфI сытри хущанэ,
зэхуэшIэкIэ ныбжъэгъу зэдэфIкъым. ПэжыгъэкIэ зэбгъэ-
дэт ныбжъэгъур сый нэхъри нэхъ зэхуэфIщ. Дызэрихъэ-
лIэмэ дызэрыгъэгъуэщэнкым, дызэрыгъэнцIэнкым. Абы
нэхъ ЙуэхуфI сэ щIыэу сщIэркымы уи Йуэху зэпэшу уре-
псэу, нарт усэр пхуэфащэу. Ди япекIи нэхъыфIкIэ дызэ-
IущIэ, — жиIэри Бэдынокъуэ къыдэкIыжащ.

— Хъэуэ, Бэдынокъуэ, сэркым нартхэр зыхуэусэн
хуейр, уэ уи щытхъурщ нарт усэ зыхуэфащэр, — къыкIэ-
льыжиIэри Хъэгъур, Бэдынокъуэ хахуэм и лыгъэм хуэу-
сэу щIидзащ.

245. НАРТ ШЭБАТЫНЫКЬУ

(А б д з э х э т е к с т)

Нарт Шэбатыныкъу,
Шэбатыныкъопщ!
Хъэгъу-фэхъу бэшI,
Ябгэр ишIыхъаф,
Хъафыншэ шыу!
Нарты къырэгъуазэ,
Гъуазэ къырыдэИ.
Пшизэжъ ииIигъохэр
Шыщэпэпс фэмыхъу
Хъоу клоцIыхэр къырикIуи,
Нарт ящемахъо зыкъыIуигъай,
Ахъретыкъо зыфишIыгъ.

Щэмахъор:

— Сиахърэтыкъоу, сикъо Йяси,
УкъызепсыхІе
Сицу гъэрыхъур сихъаIеныш,
Сищырмыщэу сиIядэр
Къэссыгушхъэсын.
Сифыгущалъэ
Пластэ фыдэссышІын.
Ситэнэ шъогурыр
Щыпсы фыдэсшІын!

Шэбатыныкъу:

— Уицу гъэрыхъухэр
Хъэлэлэу оуеI.
Уищырмыщэу уиIядэр
Хъалэлэу иошъу.
Уйтэнэ шъогурхэр
Хъалэлэу ошх.
Сыешхэ-ешъуакІоп,
СыджъэгокІо лІэп.
Іалэдж яунэр сильэгъунэу
Гъогу лъапэ сыфау сыкъыIухъагъ.

Щэмахъор:

— Іалэдж яунэр
Унэ плІэIуф,
Унэ фыжкы Iихь,
Унэ къебэ-неб,
Іесэнэбэ Iет.
ИпэIулъашьо
Шыбгъэлыбэм къызэлъынэсы.
Іэкуандэ пшъашъэу исышты
Бажъэм зырегъэзы,
Тыжъыным къырышІэIи,
ІигъунитІоу иIэм
Дышъэр яблэрыпсি,
Псэлъыхъо шъаумэ
ПшэIупэр аутагъ.
Псынжъым узхахъэIе
Уифэрэ псыгъор хэускIутэн,
Іэкуандэ-дахэр плъегъумэ

УуИтэжкыныба,
Сиахъретыкъоу, сикъояси!

Шэбатыныкъу:

— Нартэ ящемахъу,
Щэмехъожъ дел,
Зы псынжъы сыхахъэмэ
Сифэрэ псыгъор хэускIутэнэу,
Зы хъабз слъэгъумэ,
СыуИтэжкынэу,
Кытэм сыкъиIеу,
Нарты сыкъакIуя?
Ахъретыкъом семыплъыгъемэ,
Іэхъомбэшхо бармекъым
УдэзгъэИини!

Губжъыгъэу къэшэсыйжи
Шъхъам зиутIэбгъоу,
Дэнэ Iепщ бгъузэр
Шы ныбэм къырифэIи,
Шы лъэгум къычIэзрэр,
КъочIэпцIэ-къочIэфэу,
Ошъогум щыфэрэзэу,
КъызехыжыIе,
Шышхъэр тыриутэу,
Шым Iупсэу, кыIукIырэр,
Щэтырэу укоу.
Ибгъэшхъо Iасэр,
Ышхъагты щыфарзэу,
Ихъэ самритIур,
ЫбгъуIе щыщэрэзэу,
Хъэм къыхигъэшъутрэ,
Бгъэм ригъэубытэу
Бгъэм къыхигъэшъутрэр,
Хъэм ригъэубытэу,
Шэбатыныкъор кыIукIыжкыгъ.
Къоу-къонкI зыкъишIэу
Щэндакъым исэу
Щыжъэу къышелъэгъу.

Iэкуандэр:

— Тянэу Сэтэнэе-гуаш,
ШIуцIагъэ горэ сэлъэгъушъ

Дээле сшомаи,
Хъакэе сшибай.
Шхыншишым шахьэри
Мыфэбэ-мышииэу
Къызэтегъэпсыхъ!..
Сэтэнае ыэлджэнашъо къыдегъэчэрэз,
Ылъэ пашъо дегъэчэрэзае,
Шхыншишым киуи
Мыфэбэ-мышииэу
Зэтырэгъэпсыхъэ.
Ащ нэсыиэ Шэбатыныкъо
Къоу-къопкызыкъишиэу
Нартымэ къалъэгъу.

Н а р т х э р:

— Шицлагъэ тэлъэгъушъ.
Дээле тшомаи,
Хъакэе къытфакюмэ
Пэюшъхарьыхыиэ тыпэжъугъэгъои.
Аиэ тызмыхъиэ
Чэтэ ихыгъэе текюлэжын...
Шэбатныкъо къинэсыгъ.
Сэрэявшэм яхьи,
Чэупшэ блыпкыитиур хильэшъуи:

— Сэрэекю шъаоми
Лъэмыхы афэхъун, — ыиуи.
Псынжъым хидзи,
Къызегъээжым,
Нартыхэр къыпэзэрэгъохи:
— Тихъаиу, тиляси
Укъызепсыхыиэ
Тицугъо бжъэпэлъыр —
Тихэленыщ
Тигъэльэхъу пщэрыр
Къурмэн пфэтшын!
Тиэкуандэ-дахэр
Пшъхъэм хэдгъэуион...

— Шъуицугъо бжъэ пэплъыр —
шъуихъадэиуси
Шъуигъэлъэхъу пщэр — хъадэе ишъохи,
Шъуи иэкондэ-дахэр — шъуиунэ елихь!

Сыешихэ-ешъуакІоп,
СылэгъунэкІо шъаоп.
Лыхъу дэжъэгогъу сифаеІе
Чыт сыкъии
Нарты сыкъэкІуагъэшъ,
Нарт язэІукІапІэ
Къисэжъугъэлъэгъу!

Нартхэмэ Іалэдж яунэ къизырагъэлъэгъум, шым зэрэтсэу пчэу ыIыгъыр щагум дисагъ. ХъакІэщым ибзэкуалъэ зыгорэм зыIуехым ылъэІяпІэ ыгъэIезэзи, нэбзыцыр ыгъэуپІапІи. Ичатэ пкъэужъыем зыпалъэми — емыIыгъ!

— Сибысымхэр, сичатэ игъэIэлъыжыпІэ згъэIылъыжын разэ шъухъумэ, — ыIуи, ыбгы рилъхважки тъсыжъыгъ.

Пчэу шIисагъэр нартымэ къафыIечигъэп. Саусырыкъо хъор шэрти егъутхылIи, ыгъэсиси къыIичигъ. Пчыр унэм зырахъэм Шэбатыныкъо губжъи къежъэжъыгъ.

Іэкуандэ ятэ Іалэдж:

— Зэ маржь сихъаIе къезгъэгъазэрэм Іэкуандэ естьн, — зеIом, Саусырыкъо хъор-шэрти къылъежки:

— ТихъаIеу, тиIяс, къизыбгъазэIе Іэкуандэ къисатыштышъ къебгъээнIе сыолъэIу, — зеIом:

— Хъун, — ыIуи къыригъэгъэзагъ.

Ар нартхэмэ къизалъэгъум:

— ТихъаIе къыгъэзагъэшъ — зы гушIуагъо. МахъулъэтиIешъ — гушIогъуитIу! — заIом:

— Хэт махъулъэIе згъотырэр? — ыIуи Орзэмэдж къяупшIыгъ.

— Саусырыкъу! — раIуагъ.

— Хэты иджаурхэI махъулъэIе згъотыгъэр! Нартхэм-Іе шъуилIэуж кIодыгъагъа, сидэу шъуащиш горэ шъумыгъакIуи! — къариIуагъ.

Шэбатыныкъо унэм зехъэжым яупшIыгъ:

Сыд лIыхъужъ гъэунэфыкIэу шъуйIэр! — ыIуи.

Нартхэмэ унэ джэхашъом аштрамыр къытратацкъуи лъапцIэ зашы щыпсыр ашхъэ тетэу техъэхи Шэбатыныкъо ахэтэу къашъохэзэ, аштрамыр хъаджыгъэтрашIыхъагъ. Шэбатыныкъо унэм шIэлэ-гъуалэу итыр къыригъэ-Іи лIы ныбжыIеу итыр шIуиIи, Орзэмэдж Ииб шъхъэныгъупшэмIе Иижъээ зыльэIабэм ыцэгэнэлъиц зэпиIигъ.

Іэкуандэ ятэр Іалэдж Орзэмэдж нахь, Чылэхъстанэп.

**246. НАРТ ШЭБАТНЫКЬО
ИЗКУАНДЭ ДЭЖЬ ЗЭРЭКИУАГЬЭР**

(Б жъэдыгъу текст)

Нарт Шэбатыныкъу,
Шэбатыныкъопш,
Хягъу-фэгъу бэшI,
ЕмылъэIу шыхъаф,
Хъафынчэ шыу,
Шыумэ урягъуаз,
Гъуазэ иикIыгъор
О уишичэпэпс,
Уилъэрыгъэпсийу
Къышызэблэодз,
Огум зыкъиодзы,
Уидэнэ кIэпщэр
Шычапэм щэбзабз,
Уиши пэбзыджынымэ
МашIоу къарихырэм
Гъогунаццэр елыгъу,
Лыхъум зелыгъожьышъ
Онэгуми ис!
Ихъэ къыхигъэштрэр
Ибгъэ регъэубиты,
Ибгъэ кIый макъэ
Чылэр къыкIэдэIу
ИорэдыIохэр
ЫбгъуитIуджэ щыт.
Итар-Итыкоу,
Тыкужъы нэкIым
Зы шыу къитэджагъ,
КIэкIо зэрызэджэ
ТыпэжъугъэгъокI!
ЗыкъыIуагъакIэ:
— Тичылым еблагъ!
Фыгу мэтэ щэкIэр
Фэтыушхъасын,
Нэбгъушъу пщэрэр — уихъакIэныш,
Гъэлъэхъу пщэрэр — уиIэпэшыпс,

Шэбатыныкъу:

СыешкэкIо-ешъуакIоп,
СыджэгокIо шъаоп,
Гъогу лъапэ къисапIомэ

Гъогу сыркIот.
— УздэкIотэр къапIомэ
СэшIэмэ осIон!
— Галэджымэ яунэ
СырихъэкIэ-гъуакIу.
— Галэджымэ яунэ
Зытетэр осIон:
Унэ къогъу пэф,
Унэ фыжыы кIахь,
КIэсэнныбэ кIэт,
ИпэIулъашть шыбгъэлыбэм къэс,
ИкIэсэныхэр цуимэ зэрафаш,
Псэлъыхъомэ аутагъэшты
Сай закIэ хъугъэ.
Ащ ублэкIыгъэмэ
Зы гуашэ исышты,
Тыгъэм зыдегъазэ,
Мазэм къыдыкъокIы,
ИкIыгъуитIу
Ежь нахьи нахь дах!
Сэнэфы шъуагъор ыIэгу итэу
Иэкондэ-дахэр къызыпэгъокIырэм
УигъэукIытэжкын!
— Зы хъабз слъэгъумэ сиукIытэжкынэу
Чытэ сиыкъикIэу
Наты сиыкъекIуагъэп,
Щэндэрыкъо лъапсэр къыкIегъэтэкъу,
Лъэе бзаджэ-наджэр къыретэкъуахьы,
Хъэр мэхъакъу — бгъэр мэкъургъэ,
ИорэдыIохэр ыбгъуитIуджэ щытэу
Иэкондэ-дахэр шыплIэм къыделъхъэ,
Къехьышъ къэкIожкы.

247. НАРТ ШЭБАТНЫКЬО ИПШЫНАЛЬ

(Бжъэдыгъу текст)

Нарт Шэбатныкъо къэшэси, орэда
Тенэ къырыгъуази, орэда
Гъуазэ къырыдэки, орэда
Пшызэ иикIыгъохэр ишычэпэпс, орэда
ИлъерыгъуитIухэр къышызэбледз, орэда

Хъарамы иIуашъхъэ къышыдэкIуай,
орэда.
ТIэсхъэ-нэсхъашэджэ зыкъышеплъахь,
орэда.
Нартмэ ячэмахъо, орэда
Гъэгуабгъом чыжъэу щыIэкIэлъагъу,
орэда
Хъоумэ заритызэ зыкъафырегъахь,
«НитIоу узымылъэгъурэ о тхъэм рекI»
—Бэхъуапшы, чэмахъу,—ыIуагъ, орэда
ЕтIуанэ: О тхъэм уегъэпсэу, орэда
Зышъхъэр тымылъэгъу, орэда
Зигугъум тигъалIэу
Шэбатныкъопщ, орэда.
Цукъэрэ гъэрихэр уилэпс зэкIэт, орэда
Гъэлъэхъум ипшэрэр уиIэпэшыпс, орэда
Шъоныбжъэ дахэр дэснуушъхъасын,
орэда
Фыгу мэтэ щэкIэр пIастэу фязгъэшIын,
орэда
Еблагъ, сихъакI! — етIуанэ къыреIо.

— О тхъэм уегъэун, чэмахъу,
Сыешкэ-ешъуакIоп сэ, орэда.
Чыртым сыкъикиIыгъ, орэда
Нартым сыкъихъагъ, орэда,
СыхъакIэ гъозадж, орэда
Iалэджы яунэжъэр, орэда
Къысэбгъэлъэгъумэ, орэда
Сежъэжын хъакI, орэда.
— Е-о-ой, Шэбатныкъу, орэда
КъэзгъэшIэгъэ тIэкIум, орэда
Сычэмэхъожъэу, орэда
Губгъожъым сит, орэда
Шъыдэгүщэм сигъэшIэн ар сэ? — орэда
ЗэраIоу зэхэсхыгъэр, орэда
Сэ къыосIотэн, орэда
Унэгупэ пэф, орэда
Унэ фыжь кIахь, орэда
Тхъэ щэкI икIахыгъ, орэда
КIэсэнэу кIэтэр, орэда
Цуийимэ зэрафаш, орэда
ПэIулъашъоу Iулъэр, орэда
Шы бгъэлыбэм къэсы, орэда

Сэраем идэхьагъом, орэда
Псэлъыхъом ишъаохэр, орэда
Аш щызэблэкИхэзэгъо, орэда
Іаеу аутагъ, орэда
Іэкуандэ дахэр, орэда
Щэндакъэм ис, орэда
Саем узынэсыджэ, орэда
УхэускІутэн, орэда
Іэкуандэр зильэгъуджэ, орэда
Уукытэжынджэ, орэда
Боу ар щынагъу, орэда

— Нартмэ ячэмэхъожъэу, орэда
Нартэ яхъабзы къылъфыгъэр, орэда
КъысапІорэр шъыд джы! — орэда
Зы сае сыхахъэмэ, орэда
Зы хъабзы сильэгъумэ, орэда
СыукІытэжынэу, орэда
Чырцым сыкъикІыгъэу, орэда
Нартым сыкъихъатэп, орэда.

Дэнэ кіэпщэр, орэда
Шы чапэм щегъабзэ, орэда
Боу шыбзыгъуитІор, орэда
Зэпэлдыдижъэу, орэда
ИльерыгъитІор, орэда
Тыгъэ хъажъом пэджэгу, орэда.
Иши лъэгү къычІэзырэр, орэда
КъочІэпцІэ-къочІэф, орэда
Ошъопщым дефье, орэда
Шы пэбзыджынитІумэ, орэда
Пщэсэу къарихырэр, орэда
Купэрэ мэуцу, орэда
Ихъам къыхигъэшъутырэр, орэда
Ибгъэм регъэубыты, орэда
Ибгъэмэ къыхагъэшрэр, орэда
Ихъэмэ къаубыты, орэда
ИхъапениитІумэ, орэда
Къалъэрэзахъы, орэда
Ибгъэ ІеситІумэ къалъэрэзахъэу
Іалэджы яунэжъы, орэда
Іэкуандэ дахэу, орэда
Щэндакъэм исэр, орэда
Чыжъэу щыІекІэлъагъу, орэда.

— Ор тянэу тян, орэда
Ор тянэ гуаш, орэда
Зы шыор къакIошъ, орэда
Чырцым къимыкIыгъэмэ, орэда
Нартым къыралъфагъэп, орэда
Идэнэджанэ, орэда
ИПашъэр къыдешаери, орэда
УипапыштиIор, орэда
Лъапэджэ къызепфэу, орэда
ШкыншIэшым чахъэри, орэда
Мыфэбэ-мычъыIэу, орэда
Шкынэр фызэгъяфэри, орэда
Мы хъакIэу къакIорэр, орэда
О ебгъэблагъэмэ, орэда
Махълъэ хъут! — орэда

Сэтэнэе-гуашэр, орэда
А лъахъэм мэтэдж, орэда
Идэнэджанэ, орэда
ИПашъхъэ къыдефый, орэда
ИпапыштиIор, орэда,
Лъапэджэ зэрифэу, орэда
ШкыншIэшым чахъэшъ, орэда
Мыфэбэ-мычъыIэу, орэда
Шкынэр зерегъяфэ, орэда,

А фэдэ пэтыныя?! орэда
А зэогъум къынэс, орэда
Сэраем идэхъагъор, орэда
Зэлъэгъу фэмыхъоу, орэда
Нартыжъы делэхэр, орэда
Унэ щызекIохэу, орэда
Ипчэр а лъэхъанэм къычIесэ! орэда
Фарэу зытесэр, орэда
ШышIохэдзапIэм къышIохедз орэда
Нартыжъмэ къахахь, орэда
ШIуфэсэр къарехы, орэда
Ичатэ рапхыжьи, орэда
Пкъэужъыем къыпалъ, орэда
Пкъэужъыем къызпалъэм, орэда
Чатэр фэмыIэт, орэда
Зыдахытыэр амышIэу, орэда
Нартыжъыхэр еуцу, орэда.
— Мой къахыжь, нартыжъ,

248. НАРТ ШЭБАТНЫКЪО ИПЩЫНАЛЪ

(Б ж ъэдыгъу текст)

Нарт Шэбатыныкъуа, орэда!
Шэбатыныкъопща, о-орэда!
Хягъу-шIэгъу бэшIа, о-рэда!
О ебгэ шIыхъафа, о-орэда!
О хяфынчъэ шыуба, о-орэда!
Тенэ къырэгъуазэ, о-орэда!
Гъуазэ къырыдэкIы, о-орэда!
Пшызэ иикIыгъохэр, о-орэда!
Шычэпэц фэмыхъуа, о-орэда!
Хъоумджэ зырэгъахъа, о-орэда!
Нарт ячэмэхъожъым, о-орэда!
Ор зыфырэгъахъа, о-орэда!
— Бэхъуапщи, чемахъу! о-орэда!
— О тхъауегъэпсэуа! о-орэда!
Зыштхъэ тымылтъэгъоу, о-орэда!
Зигугъум тигъалIэрэ, о-орэда!
ЗихъакIэгъу тыфалIэу, о-орэда!
Еблагъ Шэбатыныкъуа, о-орэда!
Титхъэм уигъатхъэмэ, о-орэда!
Тэ удгъэтхъэжъыныри, о-орэда!
Ер цугъожъ бжъэплъыри, о-орэда!
О тихъакIэнышэуи, о-орэда!
Гъэльэхъум ипщэрэри, о-орэда!
Щыпсэу ащ дыкIыгъоуи, о-орэда!
Сэнэфыштхъэ кIадэри, о-орэда!
Фэтыуштхъасыныри, о-орэда!
— О тхъэ угъеуныри, о-орэда!
Гъогу лъапэ сыфаери, о-орэда!
Iалэдж яунэшкоми, о-орэда!
Сэ сырильыхъуакIошъы, о-орэда!
Аюу зэхэпхыгъэми, о-орэда!
Пштхъэджэ о плъэгъуазэми, о-орэда!
Сэ сицыгъэгъуазэри, о-орэда!

— Iалэдж яунэшкори, о-орэда!
Унэ быкIо-быщэри, о-орэда!
Унэ фыжъы кIахъэри, о-орэда!
КIэсэнэбэу кIэтэри, о-орэда!
ПэIулъашъоу Iулъэри, о-орэда!
Шыбгъэлыбэ къесыри, о-орэда!
КIэсэнэу ащ кIэтхэри, о-орэда!

Цуимэ зэрафаща, о-орэда!
Ичэупчъэжъыхэр, о-орэда!
Ар къэгтэпытагъя, о-орэда!
Чэушко дэхъагъухэр, о-орэда!
Шыумэ къаутагъэшь, о-орэда!
Уифарэр къыхахъэмэ, о-орэда!
Ар хэускытэнэ, о-орэда!
Іэкуандэр зыпльэгъуджэ, о-орэда!
УукЫйтэжъына, о-орэда!

— Сыешкэ-ешъуакІопи, о-орэда!
СыешъокІо шъаопи, о-орэда!
Псыжъ лъапэ слъэгъумэ, о-орэда!
Фарэр хэускІытэнэуи, о-орэда!
Зыхъабзы сэ слъэгъумэ, о-орэда!
СыукІытэжъынэуи, о-орэда!
Чыртэ сыкъекІэуи, о-орэда!
Нарты сыкъекІуагъэпи, о-орэда!
Ситхъэм семыплъэу, о-орэда!
Щыгъу-Пастэм семыплъыми, о-орэда!
Іэхъомбэ бармэкъыми, о-орэда!
О учІэзгъэпшыни, о-орэда!
Ор къамыщ щэогъухэр, о-орэда!
Фарэми къырехыри, о-орэда!
Шылъэгум къыкІэзхэрэр, о-орэда!
КъочІэпцІэ-къочІашъоуи, о-орэда!
Ошъопщым дифиеуи, о-орэда!
Ихъэ гъэсэгъитІум, о-орэда!
О къалъэрэзахъэуи, о-орэда!
Ибгъэ гъэсэгъитІори, о-орэда!
Ошъогум щыхъарзэуи, о-орэда!
Нарт Шэбатныкъори, о-орэда!
Игъогу техъажыгъэри, о-орэда!
Ор, Іэкондэ-гуашэри, о-орэда!
Щэндакъэм исэуи, о-орэда!
Къаплъэшъы къельэгъури — орэда!

— Тянэу Сэтэная, о-орэда!
Ер зышыщи къакІошъы, о-орэда!
Чырты къимыкІыгъэми, о-орэда!
Нарты къихъуахъыгъэпи, о-орэда!
Ар бэрэ пэтыния, о-орэда!
Шыури къынэсэри, о-орэда!
— О Шэбатныкъор, и о-орэда!

— О Шэбатыныкъори, о-орэда!
Шэбатыныкъопцыба, о-орэда!
Хъагъу-шъугъу бэшІыба, о-орэда!
О ебгэ шыхъафыри, о-орэда!
Зышъхъэ тымыльэгъуюи, о-орэда!
Зигугъум тигъалІэрэр, о-орэда!
Еблагъ, еблагъ, тихъакІа, о-орэда!
Ер цугъожы пэплъыхэр, о-орэда!
О тихъакІэусыба, о-орэда!
Ор гъэлъэхъу пщэрэри, о-орэда!
Щыпсэу ащ дыкІэтэуи, о-орэда!
Сэнэфышъхъэ кІадэри, о-орэда!
Шыонэу ащ дыкІыгъури, о-орэда!
О Іэкондэ дахэри, о-орэда!
Пшъхъэ хэдгъэуІона, о-орэда!
Титхъэм къытфиэм, о-орэда!
Лы копкъ о пхэтхыныба, о-орэда!
Сэтэнэе- гуашэм, о-орэда!
Сэнэфэр къыреха, о-орэда!
Ар Іэкондэ-дахэм, о-орэда!
Сэнэфэр къещэри, о-орэда!
Идэнэ кІэпщикидже о-орэда!
Сэнэфэр къырешъуа, о-орэда!
Сэнэфыбжъэ-шъулъэри, о-орэда!
Ер къызэрэдзэкІыри, о-орэда!
Ор къамыщ щэогъори, о-орэда!
Фэрэшком къыреха о-орэда!
Нарты иунэшко, о-орэда!
ЗыктыфеузэнкІа, о-орэда!
КІэсэнышкоу Іутхэр, о-орэда!
Шыбгъэджэ къыкІеха, о-орэда!
Іалэдж якъэблачъэ, о-орэда!
Пхыретхъушь клоцІэкІа, о-орэда!
Ер Іэкондэ-дахэм дэжь, о-орэда!
Псэлъыхъоу къыдахъэрэмэ, о-орэда!
Гъогу афрэхъу елошъ, о-орэда!
Ер зыблырегъэх ащ, о-орэда!

249. НАРТ ШЭБАТНЫКЪУ

(Б жъэдыгъу текст)

Нарт Шэбатныкъоу
Ерыхъы-ерышкэу,

Ышкырэр ымыпчиныжьэу,
Хыафычъе шыу!
Хыау-пэу бэшI,
ЕмылъэIу шIыхъаф!
Кытэ къырэгъуазэ,
Гъуазэ къырычIэкI,
Пышзэ иикIыгъохэр
Шы чэпэис фэмыхъу.
Хыаом зыргъахь,
Нарты ячемахъо
ЗырыргъэхъылI:
— Бэхъуапш,
Нарты ячемахъу!

— Тхьам уегъэпсэу,
Нарт Шэбатныкъу!
Зигугъу тигъалIэу
Зышъхъэ тымылъэгъу,
Адырэм умыкIоу
Мыдырэм еблагъ,
Нарт Шэбатныкъоу,
Шэбатныкъопш!
Цу къэрэ гъерыхъор
Ра фэсыукIын,
ШкIэхъужъым ипщэрэр
Ра уиIэнэшыпсэу,
Сэнэфыжы кIадэр
Фэсыушъасын!
Iэгордэ-дахэр
Пишъхъэ хэзгъэуIэн.
Адырэм умыкIоу
Мыдырэм еблагъ!

— Цу къэрэ гъерыхъор
ПсэхалIэ орэхъу!
ШкIэхъужъым ипщэрэр
Тыгъужъым ерэхь!
Iэгордэ-дахэр
Зэптыни бгъотын,
Сэнэфыжы кIадэм
Шъаохэр егъашъу!
Сыешкэ-ешъуакIоп,
СылэгъунэкIо шъаоп,
СыгъэгурыйкIолI.

Нартмэ яунэшком
Сыщыгъозаджэшь,
Аш игъэгу лъагъор
Къесэгъэлъегъу.

— Нарт Шэбатныкъу,
Нарт яунэшко
Сэри сымылъэгъу,
Зыльэгъугъэ цыфыми
Къызэралотагъэр
Къыослотэжын,
Къэуцури къедэйу:
Нарт яунэшко
Унэ къебэ-наб.
Кіэсэнбэ кіэт,
Иунэ кіэсэн
Цуймэ зэрэфэлъэшъу.
Ипхъэ пэйулъашъо
Шы бгъэлыбэм къэс,
Зы пишъашъэ исышъ
Фэдэр сэмылъэгъу,
Кыгъунитюр ийэшъ
Ежь нахь нахь дах.
Ичэупчъэ дэхъэгъор
Псэлъыхъомэ хаутыгъэшъ
Орыжъы бзадж.
Уифарэ хэускыытэнмэ,
Уускыытэжын!
Адырэм умыклиу
Мыдырэм еблагь!

— Нарт ячэмахъоу
Чэмэхъожъы дел,
Ситхам семыплъэу
Сэ сизэмыплъижъмэ
Іэхъомбэ цэрамылом
Учээзгъэпшын!
Зы псыжъ слъэгъумэ
Сифарэ хэускыытэнэу,
Зы хъабз слъэгъумэ
Сыукыытэжынэу
Кытэ сыкъикыыгъэп,
Нарты сыкъихъагъэп.

Нарт Шэбатныкъо
Идэнэ кіэпшэр
Шычапэм щигъабзэу
Игужъы нэкІым
Къыриушъокъуагъ.
Иши лъэгу чIээрэр
КъочIепцIэ-къочIэфэу
Ошъопщым хахъэ.
Иши тхъубэу ІукIырэ
Щатырэу укоу,
Иши жъэу ІукIырэм
Гъогу напцэр ылыгъоу,
Иаслъан хьитIор
Шыбгъум щылъэрэзэу,
Ибгъэ ІэситIор
Шъхъэпкъым щычэрэзэу,
Ихъэ къыхигъэштырэр
Ибгъ ригъэубытэу,
Игужъы нэкІым
Къыриушъокъуагъ.

Іэгордэ-дахэр
Лъэгуцым тетэу
Зегъэчэрэзы.
Зыкъыфегъазэшъ
КъыреIo:

— Тянэу Сэтэнай,
Сэтэнэе-гуаш,
Зы шыу къакIошъ
Къытэ къимыкIыгъэмэ,
Фэдэ шыу Нарты къихъуагъэп
ПIэлыйджэнэшъуитIор
Къыфыдэфыери
Шкыны ІашIоу щыIэхэр
Мыфэбэ-мычъыIэу
Къыфызэблэх!..

250. НАРТ ЩЭБАТНЫКЪО ИПЩЫНАЛЬ

(Ша псыгъэ текст)

Наты Щэбатын!
Щэбатынэкъопш,
Пщэр зихъагъу-фэгъу,

Хъагъу-фэгъу бэшI,
ИбэшIырэ хъаф,
Хъафычэ щыу,
Щыумэ урягъуэ!
Гъуазэ къыридэкIь,
Тенэ иникIыгъор
Зищычэпэпэс!
ИлъэрьгъыпитIор
Къышызэблыредз,
Ижъигум къыредзи,
Ифарэ къеутIэбгъу.
ЫтIобгъу къыкIеут,
Щы лъэгум къыкIэзэр
КъокIэфы-къокIасIэу
Огум къыдефый.
ИхъаджэшъуитIор
Кыльэм щэчэрэгъу,
Ибгъэшхъо гъесагъэмэ
Къачэрыгъуахъэу
Ижъигум къихъагъ.
Ныбаджэмэ яшакIо
Огум егъэбылъ,
Боры ятамыгъэ
ЩыпхэкIымы, тель,
Щыми тэлъы уанэр
Дышъэ хъэрэхъашъэу
Дышъэпсырыгъал!
Ижъигум къыредз,
Фарэ къегъэлэхъу,
Натым ячэмахъом
ЗыкъыПуригъакI,
Ыбгъэм зыкъыкIедз:
— Сыуихъырэтыкъу,
Сыуикъо-кIал, сыпсэм уфэд! —
Еши зыкIегъапкI...

Ч э м а х ъ о р

— О нэу узэмыльэгъор
Титхъэшхо рекI!..
ТихъакIэу тикIасэу,
Зышъхъэ тымыльэгъоу
Зигугъом тигъалI!
Цугъо бжъэпэплъэр

УихъакІэныш,
Гъэлъехъум ипщэрэр
Уищысы хэгъапкI.
Сэнэфы кIадэр
 фэсыушъхъасын,
Іэкуадэу исэр
Пшъхъэ хэзгъэуІэн.

Ш э б а т ы н э к ъ у

— Сиещхэ-ешъуакIуа,
СылэгъунекIо шъауа?!.
Уицугъо бжъэпэплъэр
ПсэхалІэу тхъа ешI,
Уигъэлъехъу пщэрэр
Тыгъужъымэ ащх.
Уисэнэфы кIадэр
ЫкIэджъэ екIошъ,
Іэкуадэу исэр
Іэлымэ къыращ!
Натым яунэжъым
Сыкъышыгъэгъуаз!

— Нарт яунэжъ
Унэжъы кIахъ,
ТхъашцкI икIахъыгъ.
Ыныкъом тыгъэ щепсы,
Ыныкъом осэпс щехы,
Натыхэр щызэIокI,
Наты язэIукIапI.
Унэ къеб-наб,
Пкъэубэри кIэт,
КIэсэнэу кIэтхэр,
Цуйимэ зэрафэлъешъу,
Ащ ипэIулъашъо
Щыбгъэм зэлъынэс.
Іэкуадэу исэр
Баджэм зыдегъаз,
Цызэм къыдэтэдж.
Ащ икъэтэджыгъор
О зищэджэгъуан.
Ежым нахы дахэу,
ЛэгъокIо пшъашъэр
Ар къызпэгъокIыджъэ
Укъэукийтэн!

ИкепчэIу пшъыжъ
Псэлъыхъ бзаджъэмэ
Iаеу аутагъ.
Фарэр хэутхъусэмэ
УукIытэжынмэ,
ПшъхъэкIэ умыкIу!

Шэбатынэкъу:

-- Зы пшъашъэ сиIукIэмэ
Сыкъэукийтэжынэу,
Зы пшъыжъы сиIукIэмэ
Фарэхэр усхъутэнэу,
Чытым сыкъикIэу
Натым сыкъэкIуагъа?
Тхъам серэмымпльи,
Сызэрэмымпльыжъи
Iэпхъо бармэкъым
О укIэзгъэкIын! — eIуи,
Зыкъегъэрэгъу,
Ныбгъум ригъэкIыкI,
Кочи-сысы макъэр
Чыджалэм хэIукI.
Ар, ихъаджэшъуитIор
Чылъэм щычэрэгъу,
Ибгъешхъо гъесагъэм
Ар къичэрэгъуахъэу,
Шы лъэгум къыкIэзрэр
КъокIэфы-къокIапсIэу,
Огум дырефый!
Шым тхъубэу къыпызырэр
Коренэу ыгъеуцу,
Тыгъехъажъом пэджэгоу,
Моу зэпэджэгужъэу
Ижъигум къихъагъ!..

251. ШЭБАТЫНЫКЬО ИЭКУАНДЭ ДЭЖЬ КЪЫЗЭРЭКИУАГЬЭР

(Б жъэдыгъу текст)

Нарт Шэбатыныкъуа
рирапэр-ща
Шэбатыныкъопчиа
рирапэр-ща

Ябгэр ишIыхъафыя
риарэ-ща
Ор хъафынчъэ шыуя
риарэ-ща.
Тенэ къырыгъузыя
риарэ-ща,
Гъуазэ къырыдэкIыя
риарэ-ща.
Тенэ иикIыгъоми
риарэ-ща;
ИльэрыйыпситIори
риарэ-ща.
Ай къыщызэбледзыя
риарэ-ща
Тенэ зыкъыхедзыя
риарэ-ща;
Адэмэ къисыкIыгъ;
риарэ-ща
Изыгужъы нэкIыми
риарэ-ща
Ар къыреузанкIыя
риарэ-ща,
Нартмэ ячэмахъоми
риарэ-ща.
Шъофым къыщыIокIыя
риарэ-ща.

Ч э м а х ъ о р:

— Нарт Шэбатыныкъу,
риарэ-ща
Шэбатыныкъопщыя,
риарэ-ща.
Зышъхъэр тымылтэгъоуи
риарэ-ща
Зыгугъум тигъалIэрэр
риарэ-ща.
Еблагъэ-еблагъэри
риарэ-ща,
Бэлъэхъум ипщэрэри
риарэ-ща,
КъыфышIосыбзыныри
риарэ-ща,

Сэнэфым икIадэри
рирапэ-ща,
Фэсыушъяашынри
рирапэ-ща,

Шэбатыныкъу:

— Сыешкэ-ещъуакIопи,
рирапэ-ща
СылэгъунэкIо шъаопи
рирапэ-ща.
Iалэдж яунэжъыми
рирапэ-ща,
Ра сычыгъозаджэшъы
рирапэ-ща,
Ар къесэгъэлъэгъури
рирапэ-ща

Чэмахъор:

— Ар сигъэшиэтиэклиуми
рирапэ-ща,
Ар сычэмехъожъэуи
рирапэ-ща,
Къорэгъыжъэр слъэшъоуи
рирапэ-ща,
Шъофижъыми сит
рирапэ-ща.
Iалэдж яунэжъэри
рирапэ-ща,
Шъыдым сигъэшиэнныя
рирапэ-ща.
Алоу зэрэсэIугъэри
рирапэ-ща,
Унэ щэгулэфья
рирапэ-ща.
Унэ фыжы кIахыя
рирапэ-ща,
ТхъащэкикIахыгъэри
рирапэ-ща.
Ащ ипэIулъашъохэр
рирапэ-ща,
Шыбгъэлыбэм нэсыри
рирапэ-ща.

Аш изыкIэсэнэри
рирагэ-ща
Цуиймэ зэрафищыри
рирагэ-ща.
Ай зы гуашэ исышы
рирагэ-ща,
Шэндакъэу иплъапIэми
рирагэ-ща,
Тесышы зеплъахъя
рирагэ-ща.
Ащы ипсэлъыхъомэ
рирагэ-ща,
ПчъэIор аутагъешы
рирагэ-ща,
Шы дэгъу утесымэ
рирагэ-ща,
Дэкъу-дэсы дэкIяя
рирагэ-ща,
Шы дэи утесымэ
ухэускIутэна,
Ар Iэкондэ дахэри
рирагэ-ща
Шэндакъэу иплъапIэми
рирагэ-ща
Тесышы зеплъахъя
рирагэ-ща.
Аш укъызилъэгъуджэ
рирагэ-ща,
УшыукIытэнэя
рирагэ-ща,
УукIытэжынэя
рирагэ-ща.

Шэбатыныкъу:

— Зы хья, бзэри ельэгъумэ
рирагэ-ща.
СышыукIытэнэуи
рирагэ-ща,
Зы бзылъфыгъэ слъэгъумэ
рирагэ-ща,
СыукIытэжынэуи
рирагэ-ща.
Шъыдэу къысэпIуагъяя
рирагэ-ща.

Уитхъэм семыплъэу
рирагэ-ща
Щыгъу-Пастэм семыплъымэ
рирагэ-ща
ІækIoцI барымэкъыми
рирагэ-ща
Ра учIэзгъэпшыныя
рирагэ-ща,
Ор идэнэ кIэпщэри
рирагэ-ща
Шы чапэм щегъабзыя
рирагэ-ща.
Шы лъегум къычIэчъырэр
рирагэ-ща
КъопцIækIэ-къопцIашхъоун
рирагэ-ща
Ошъопщым дефиия
рирагэ-ща.
Ихъэ къыхигъэшъутырэр
рирагэ-ща.
Ибгъэм ригъэубытэуи
рирагэ-ща,
Адэмэ, ежъэжъыгъя
рирагэ-ща.
Іалэдж яунэжъыми
рирагэ-ща
Ра къыфеузэнкIыри
рирагэ-ща.
О Іэкондэ дахэри
рирагэ-ща
Щэндакъэу иплъапIэми
рирагэ-ща
Тесышъы къельэгъя
рирагэ-ща

І э к у а н д:

— Тянэу Сэтэная
рирагэ-ща
Сэтэнэе гуашыя
рирагэ-ща,
Зы шыори къакIoшъы
рирагэ-ща

Нартым къимыкIыгъэмэ
рирапэ-ща
Чыртым къыралъфагъэпи
рирапэ-ща
Ра уишкыны IашIори
рирапэ-ща
Мыфэбэ-мычтыIеуи
рирапэ-ща
Ра къэгъехъазырыя
рирапэ-ща.
О Iэкондэ дахэми
рирапэ-ща
Ор икIыгъуитIори
рирапэ-ща
Ежь нахьи нахьы дахэуи
рирапэ-ща
Ащ къышыпэгъокIия
рирапэ-ща.
Ашы ибатырыхэр
рирапэ-ща
Ащ къышызэблэчъия
рирапэ-ща.
Ра икъэблэчъэшкори
рирапэ-ща.
Ра къыфыIуагъечъия
рирапэ-ща.
Шэбатнык'юр къэсышьы
рирапэ-ща.
Ор иши лъэкъуиплIэри
рирапэ-ща
Саем къынэмымсэуи
рирапэ-ща.
Къельи, къельи къидэхъагъэри
рирапэ-ща

I э к у а н д:

— Нарт Шэбатнык'уа
рирапэ-ща.
Шэбатнык'юпшыя
рирапэ-ща.
Зышъхъэр тымылъэгъоуи
рирапэ-ща,

Зигугъум тигъалІэрэр
рирапэ-ща,
Еблагъэ-благъя
рирапэ-ща,
Гъэлъэхъум ипщэрыхэр
рирапэ-ща;
КъыпфышIуязгъэбзыныя
рирапэ-ща
Сэнэфым икIадэри
рирапэ-ща
Фэсыушъхъащыныя
рирапэ-ща
Iэкуандэм ибатырыхэр
рирапэ-ща
Къэблачъэм ечъалІэшъы
рирапэ-ща
Къэблачъэр рагъасишъы
рирапэ-ща
Хъалэр къыдадзэжъиши
рирапэ-ща
Уатэмджэ теожъыхэу
рирапэ-ща
КъышыIэкIэлъагъя
рирапэ-ща
Шэбатныкъо мэгубжыя
рирапэ-ща

Ш э б а т ы н ы к ъ у:

— Уигъэлъэхъу пщэрыхэр
рирапэ-ща
Тыгъужъ Йусы охъя
рирапэ-ща
Уисэнэфы кIадэми
рирапэ-ща
Цыгъохэр хэлIахъя
рирапэ-ща
Къэблэчъэшко ельишъы
рирапэ-ща
Адэмэ, ежъэжъыгъя
рирапэ-ща.

252. НАТ ШЭБАТЫНЫКЪУ

(К фар Камэ щатхыгъэ хъакIуцу текст)

Натэу щэбатыныкъор!
 Натэу тыжъ пекIухэр!
 Натэу Щэбатыныкъор
 Пшызэ къыридахь,
 Пшызэр къыредэкIы
 ИшыпэбзыджынитIумэ
 МаскIыэу къарилъэлъэр
 Гъозэу мэуцу.
 Ишы лъэгум къыкIэзырэр
 Ошъогум еуцо,
 Икъамыш омакъэхэр
 Куогъуиблэу егъэIу,
 Сэтэнай-гуашэм
 Псэжъэу ипсыхъакIом
 Лыхъор IækIэлъагъо.
 Лыхъум
 Наты ямэлахъо зыIуегъакIэ.

Щ э б а т ы н ы к ъ у:

— Бэхъу апши, мэлахъу,
 Тхъэм бэу зэригъэхъун,
 Натмэ сащыгъэгъуаз!

М э л а х ъ о р:

— Натмэ сащымгъуаз сэ,
 Чэш рэхъумэ сыйдэхъажы,
 МэшIо макIэр къэсэшIы,
 ПIэстэ макIэр къэсэшIы.
 СиорзапIэ сэшIыжы,
 Нэф рэшъмэ сыкъдэкIы,
 Натмэ сащымыгъуаз сэ!

Лыхъор къызкIигъэгубжьи,
 Щышъхэр къэеутIобгъуи
 Щыбгъэм къекIэпауи
 Лыхъор ежъэжьыгъ.

Псэжъ тIупшыжьыгъэр
 Псы гугумитIор
 къызэриутэкIэу

ЗэриутэкІыжъэу
Псыхъом къэкІыжъы:

— Сэтэнай-гуаш!
Лыхъор къэслъэгъугъэшъ
Наты фэдэлІ имыс,
Зэу исмэ ашыщ!

Гуашэр къегъэгубжъи:
— Натхэр тэдэм къышыпши?
Натхэр къызэпэкІэбгъэкІи
Псыхъэ укъэкІыжъия? —
Чырэу илэнныстэхэр
Гуашэм къепхъуати
Псэжъэр къирегъэшти,
Лыхъор ІэкІэлъагъо.
Гуашэр къызэкІэумэ

Дышъэ пхъуантэм
Гуашэр къеуцуалІи,
Пырджыгун джанэр
Гуашэм къызтельашъо.
Шамэу игъоцэджыфо
къызщелъашъо,
Дышэ папышитІумэ
Гуашэр къареуцо,
ПчэІум къеуцуکІи:

Сэтэнай-гуашэр:

— ТихъакІэ, ор тикІас,
ХъакІэщым еблагъ!
Наты япишынэфохэр
ХъэкІэщым пыльагъ.
Мэлыхъу кіэлъышъухэр
ФядгъэукІын,
Чырэу тилэнныстэхэр
КъыфзэІудгъэбзэн,
Къыфядгъэфыжъын,
Чэц гъолъыгъо уфаемэ
Къыпфэдгъотын!

Щэбатыныкъу:

— СыхъэкІэкІо шъаоп сэ,
СыгъунэгъокІо кІалэп сэ,

Шъумэлыхъу кІэльшъухэр
Тыгъужым тхъэ регъешхых.
Чырэу шъуилэнстыжэр
Тхъэ зэпреут.

Щэбатыныкъу:

— СыхъэкІю шъаоп сэ,
СыгъунэгъюкІю кІалэп сэ,
Шъумэлыхъу кІэлъэшъухэр
Тыгъужъым тхъэ регъэшхых.
Чырэу шъуилэнстыхэр
Тхъэ зэпреут

Тхъэ зэргүеут!
Шъуицугъо бжъэпэплъ
ПсэхалIэу тхъэ ешI,
Наты япщынэфохэр
Тхъэ зэгуреут!
Натмэ сашигъэгъуаз.

— Натхэр дэшэсүк! Йыгъ!
Къэф тэкиу сыкъхэгъаф.
Гугъэ тэкиу сыкъхэгъаф!

— Ямэфибл гъогухэр
Щэджэгъяапэк! Ыэ зэпысчын!..

253. НАРТ ШЭБАТНЫКЬО ИПЩИНАЛЬ

(Шъхъашэфыжъ текст)

ҚызыпІэкІэльгъоджэ, орэда
Уифарэ хиускІытэнджэ, орэда
Бэу щычІыпІэ дэй ар! орэда
УшыукІытэжынджэ, орэда.
Боу гущэу чыпІэ бзаджэ орэда

— Нарты яІехъо-бжьяхъо, орэда
Нарты ячэмехъожыба, орэда
Нарты яхъэжъ кылъфыгъ, орэда
Зы хъабзы сыІукІэмэ сыукІытэжынэу,
Чыты сыкъикІэу, орэда
Нарты сыкъекІуагъэп, орэда.
АхъыретыпІэм семынэгуемэ, орэда
Іехъомбэшко бармэкъым укІэзгъэпшиң,
орэда

ПкІэгъолэ дахэм къамыш зэогъу къырихи,
Шылъэгум кІэзыгъэр, орэда
Ошъопщым щэзекІоба, орэда
Ихъэ гъесэгъитІум къаулъэджэрызэ,
орэда
Ибгъэ гъесэгъитІумэ, къалъэрызахы,
орэда

Е гущэм пекІори шыути, орэда
Іэгүм ихъажыгъ, орэда.
Сэтэнэе гуашэр, орэда
Щагъындакъым исэу, орэда
Зиплъахызэ зелъэгъум. орэда
ШуцІэгъэ купэу ылъэгъугъ, орэда
ХъакІэ ыІонджи, шІуабэу, орэда
Дзэ ыІонджи шІомакІэу,
Янэ щэгъэрдакъым дэкІуаишъ, орэда
Шыум къыпэгъоки
Алтэс къэптаныпхъэр, орэда
Ра чыпІэм къешт, орэда
ЧыІум иидэгъурэ, орэда
Шыум икъесыгъорэ, орэда
А чапІэм щызэтефишъ, орэда
Къамыш уплІэкІагъэмджэ, орэда
КъызэІэбэкІи, орэда
ШыкІэр къыубыти, орэда
Псыжъым къыхэкІи, орэда
ХъакІещым емыкІуалІэу, орэда
Унэшком къекІуалІи, орэда

— Жъэу, — ыIуи къызэджэм, орэда
Япхъо Iэкондэжъэр
Щэгъырдакъ — чыпIэ Iэтыгъ, орэда.
Тыгъужъышъо джэдыгор, орэда
IплIэу идзагъэу, орэда
Тыжын бэш тIаркъор ыIыгъэу, орэда
Шыум къыпэгъокIишъ, орэда
— Еблагъэр, сишъау, орэда
Танэу цугупщэрэр, орэда
Ра фэсцыукIын, орэда
Гъэлтэхъу нэкупцIэр, орэда
Шыпсэу къыпфэсшIын, орэда
Жъапхъэр фэзгъэжъэн, орэда
Лэгъупэр фэзгъэджэгун, орэда
Сэтэнэе гуашэм, орэда
Сэмэркъэубэр дэпшIын, орэда
Еблагъ, сишъау, орэда

— Тхъа уегъэун, орэда
СыешкэкIо-ешъуакIоп, орэда,
СыджэгокIо шыоп, орэда
Нартымэ язэIукIапIэ, орэда
КъызысалIоджэрэ, орэда
Сежъэжын хъакIэба, орэда
СыхъэкIэ гъозадж, орэда
— Сэ слъэгъугъэп, орэда
Зылъэгъугъэм зэриIуагъэр, орэда
Ижъыгужы нэкIым, орэда
ХъакIэшыжъы нэкIэр, орэда
Нартымэ рашиахыти, орэда
Нарт ис цыфэр, орэда
А чапIэм щызэIокIэ,
Шъогъср къыонэсмэ, орэда
Къазмэкъ панэр, орэда
Джэхашъом тетэкъуагъи,
ЛъэкIэпIэшъуитIор дыуагъэшэенышъ, орэда
Укъышагъэшъот, орэда!

Нартымэ язэIукIакIэ джары,
Сэ слъэгъугъэп.

254. ШЭБАТНЫКЬО ИПЩЫНАЛЪЭ ЩЫЩ ІЭПЭ-ЦЫП

(Ша псыгъэ текст)

Шэбатныкъо Іэкондэ-дахэм рею:
 — Уицугъожъы пэплъ
 Мэзыхъэм ерэл,
 Сэнеплъы кіадэр
 Ыкіэджъэ тхъэ регъекіосыкъ,
 Уичэцы гъольэгъу
 Къолbastэм реш!

Іэкуандэ иджэуап:
 — Угуджъэ о:
 У-амбрэ мыжъу,
 Мыжъо Іетахъу,
 Гъэхъыегъуай!

255. НАРТ ШЭБАТНЫКЬО КЪЫЗЭРИЩАГЪЭР

(Бжъэдыгъу текст)

Шэбатныкъо шакю кіогъагъэ чыжъ горэм, лэучыціэр бэу хэтэу. Ау щэпэрышэу кіозэ дышъечэт горэ цыраум хэтэу ылъэгъугъ. «Мыр слъэгъугъэ сэйоджи цыфмэ ашюши хүнэп, шыдэу гъэшигъон!» ыюу еплъы щитыз ээ чэтэр пэблагъэу кынхъагъ.

«Сеони сүүкійн» ыюу щабзэр къызештэм, чэтэр шыпээ къыкіэлъэдагъ. Еонэу зытрещаем, лъеричъэдже ечъэжъагъ. Зечъажъэм лъежъагъ. Лъежъи, лышиор чэтым кіэмыхъэ хъуна, ыубытыным фэдэу кіахъэмэ, еїэбэхымэ чэтэр кіэлхъушъутызэ, къушъхъэ лъапэ горэм рифылїи, чэтэр гъуанэм чіэхъажыгъ, — къушъхъэ лъэпэ гъуанэм чіэхъажыгъ.

«Непэрэ зымафэм зыужы ситыгъэ дышъэ чэтым рыйнагъэр сымышіэу згъэзэнэп», — ыюу чіэхъагъ къүнтихъэ лъэпэ гъуанэм.

Щабзэр гъонэйум кынхуилхьи, ехи, кіогозэ лъагъо горэм тетэу къушъхъэ чіэгъ мэзым хэхъагъ. Мэзэу зыхэхъагъэм ыгузыгу шьоф гъэхъунэ хъурае горэ иїэу, аш унэ фыжышко итэу ылъэгъугъ. Кіуи, унэм ихъагъ. Зехъэм: пшъэшъэ дэхэ дэдэ горэ медэрым хэсэу щысэу, дышъечэтим іэ щифэу: «непэ узымыгъэшкагъэу, мырэу узыгъэпшыгъэр хэт?» — ыюу еупчіэу, чэтэр джалхэу ихъагъ.

— Сичэт зымыгъэгупсэфыгъэу непэ къезыфэкыгъэр орыштын? — ыIуи къеупчыгъ пшъашъэр Шэбатныкъом.

Шэбатныкъо лы пхъашэти, «сэрэп» ыIуагъэп. «Сэры» зэIом, пшъашъэр тэджи, къамыщ шIуцIэ горэ пылъагъэти къипихишь: «Шыбы охъу», — ыIуи къеугъ.

Шэбатныкъо шыбзы хъугъэ.

Кю унэм итыныя шэр, къикIи гъэхъунэм шэхъогъу итыти, ащ ахэхъагъ.

Кым ахэти, гъатхэ хъуи хакIохэр атIупшигъэх. ХэкIо-
пкIэ-хэкIуапкIэу шыхэр агоштыгъэх а зэманым. Агощи-
хи, шымэ анах хэкIо бэлахым ратыгъэ хэкIуапкIэмэ
ащыщи хъугъэ, ыIуагъ.

Кю, зэрэцIыфыгъэри ешIэ, иакъыл ий. «ХакIо
къизэзгъэонэп» ыIуи шхъай, рифыжки къельагъ,
ыIуагъ.

ХакIоу къельагъэр тхъоу тхыцIэштыгъ, щитхъо тхы-
цIэштыгъ, ыIуагъ.

ХакIоу къельагъэр тхъоу тхыцIэштыгъ, щитхъо тхы-
цIэштыгъ, ыIуагъ.

ЕтIанэ ильэсы хъуи лъфагъэ, шыкIэ къылъфыгъ, шы-
бzym шыкIэ къылъфы хабзэти. А ильэсым шыкIэр ыIуи,
итIонэрэ ильэсими, а хэкIо дэдэм хэкIуапкIэджэ Iэклифи,
елъишь ыгъэлъыхъожыгъ.

ИтIэнэрэ ильэсым лъфи шыкIэ къылъфыгъ, ыIуагъ.
«Хъунэп мыр щыIакIэ, унэм сихъанышь мы хъабз удым
сешъутырыни сүүкIын» ыIуи зехъэм, ышъутыIу зыфегъа-
зэм, а къамыщ пакор къипихи: «Хъэджэшьо хъабзы охъу!»
ыIуи къеуи, хъэджэшьо хъабзы хъугъэ, ыIуагъ.

Иоф нахь дэи хъугъэ. «Ыпэу уцы схъутыгъ, ыдж
шъыд сшкын!» ыIуи тхъаусыхагъэ, ыIуагъ. Шахъомэ хъэ-
хэр ягъусагъэти, шы ныбгъэшьу афаукIытыгъ, ыIуагъ.
«Лыр сшкынэп» ыIуи шхъяе, лIэ хъуи: «ЗызгъэлIэнэп,
мы ашкырэр сшкын» ыIуи, ыIупшIэ нимыгъэсэу шкэу
ыублагъ. Лым хэблахы дэгъоу. хъэмэ зэрашкырэм фэдэу
ышкы хъуи, пшэрэу хъугъэ, ыIуагъ. Пшэрэу хъуи, хъэмэ
сагъэлъыхъожы хъажъуитIу къэслъфыгъ, ыIуагъ. Хъа-
жъуитIумэ адэу ашыгъ, ыIуагъ. «Мы хъажъуитIуми сау-
хэу, хъэми садашкэу хъунэп», — ыIуи хэгъэгоу къызди-
кыгъэм къэкIожыгъ, ыIуагъ.

КъэкIожы, мэлахъохэр хэгъошхъяIум Iутэу къябгъу-
кIуагъ, ащышинаIоу.

КIэлэ анах IушыIоу ахэтым: «Мы хъэджашъор, оды-
Iо нахь, хъэджэшьо дах», — ыIуи еджагъ. Хъэри, еджи
зэрищалIи, алъмэкъым къирхи хъалыгъу тIэкIуи, лый

ритыгъ. Кіалэм мафэм кЫгъуи ядэжбы ыщагъ. ИпІэль-
пэ гъольыпІ щыфишІи чэщым щылъыгъ.

Дэгъоу ыгъашкэу ыЫгъызэ пщэри хъугъэ. Пщэры
хъуи, мэлахъо дакІоу, тхъакІумкіахъи, лэучэцІи ыльэ-
гъурэм лъэубэкъу римыгъэдзэу къыубытэу хъугъэ. Тыгъу-
жъери ыубытымэ зэшІуутэу, пчэнэри нэм къызшилъэ-
гъурэм ымыгъакІоу хъэр цІэрыІоу, хъэ дэгъоу хъугъэ.

Гъэм ай тетэу кЫгъуи бжыхъэ хъугъэ.

— Бжыхъэ пщагъом тыгъужъышко горэ къакІошь си-
мэлыхэр ехы нахь, симэл бэгъот, — ыІуи мэлахъор
хъэм дэгущэлагъ, риІорэр зэхишІыкІэу ешІети.

— Джырэ фэдэ бжыхъэ чэщым яшанэрэм тыгъужъы-
шкор къакІошь симэлыхэр ешкы, — ыІуагъ.—Сихъэджэ-
шъожъ, симэлыхэмэ ахэзымыгъэхъорэ тыгъужъэр амал
хэлъымэ лы, — ыІуи къыриІуагъ.

Четы кЫбым орзапІэ ыхын ыгъэІылъи, хъэр хигъэ-
гъолъхагъ. Щылъызэ, тыгъужъышкор къакІоу ыльэ-
гъугъ хъэм. Ылъэгъуи, хъампІэлоу ежыри тЫсыгъэ, ты-
гъужъери ыжэ зэкІэкъыгъэу Йыстыгъэ.

«Сыфильымэ ыжэ сыдэфэнни сишкын», — ыІуи, егу-
пшицыэу Йыстыгъэ. ЕбгүкІо фэдэу, щыщтэ фэдэу зишІи,
къызэригъэзэкІи ыубыти, тыгъужъэр ылЫыгъ.

Хъэджашъор къэкІожьи игъолъыпІэ гъолъыжьи чэ-
щым щылъыгъ. Пчэдыхъым кІэлэ мэлахъор къэтэджи,
мэлыхэр дигъэкІыгъэх чэтым. Хъэр ыгу къэмыйкІыжъэу
мэлыхэр рифыжьи, чэупчъэм иэсыгъ кІалэр. «Сихъэ къы-
шысэнэ» ыІуи къыгъази зэкІом, ихи щылъэу, тыгъужъы-
ри ылЫыгъэу щылъэу ылъэгъугъ.

«Сыхъатмафэ сежъагъ, сихъэ тыгъужъэр ылЫыгъ»
ыІуи, кІалэр ишкончыджэ уй, цЫфхэр къырищэлІагъ. Ты-
гъужъэр хъэм зэрэфэлЫыгъэр агъэшІэгъуагъ. КІалэр гу-
шІуагъэ: «тыгъужъышкор щымыІэжымэ, симэл бэ
хъут!» ыІуи Хъэри нахь ыгъашІоу, нахышІу ылъэгъюу
хъугъэ.

Зы мафэ горэм мэлахъо кІуагъэу шыу куп къыІукІи:
«иши горэм уихъэ хъафэу къысэт», — аІуи къыраІуагъ.

«Мэфищ хъаф шъо шъоІо, тятэ къэтэдхыжынэу
ыІуагъэджи цЫф естьтэп», — ыІуи ытІупщыжыгъэх.

КІожыхи, «къытитыгъэп» рауагъ пщым.

— Олахъэ къыситынм!» — ыІуи пщэр губжи, пщэ-
рахь горэ гъусэ къышІи, къэкІуагъ.

— СикІалэ, мэфитІу хъафэу уихъэ къысэт, — ыІуагъ.

— Сыхъат хъафэу естьнэу цЫф щыІэп, — ыІуагъ.

— Ау умыІо, къысэт, кІал, — ыІуи шъхье, «остыхэ-

тэп» зөлөм, кіалэм къеуи къыриути, хъэр ышчи кіожыгъэ.

Пшым шъао ыгъоты къэси, къызыхъугъэ апэрэ чэщищым тигъужъ горэ къакъоти кіалэр ыхытыгъ.

«Хъэм тигъужъ еубыты» алоу зэхихыгъэти ары зыфишагъэр.

«Чэщым унэм раши шъхъантэр агъэйылъи трагъэтгъольхъагъ ылуагъ.

— Пшым шъаоу ыгъотырэр тигъужъ горэм ехъышъ, емыгъахъ, — алуишъ кіалэр къахъи ыкібыджэ дагъэтгъольхъагъ.

Къэси, жыыбгъэм фэдэу къилъади, күштэпсэр зэпиути, кіалэр рихи; рихыжъагъ.

Сэ сыхъяягъэп.

Лы горэ къихъи:

— Уихъай регъаф укъэзышагъэми! — ылуу бэщымджэ скіаеу къеуагъ.

Унэм ихъушъути, хъэхэр, цыфыхэр зыдэчъэрэ лъэныкъомджэ ежъагъ, ылуагъ. А пстэуми ашкоки, тигъужъым къахъи ыубытыгъ, ылуагъ. Ылыц ыубыти, кіалэр къычыригъэдзыгъ, ылуагъ. Ыгъэліэнджэ зыфежъэм: «сымыгъал», Шэбатныкъу, зымэфэ ягъэ горэм сыпшхъапэжын, ори уегъэзыгъ, сэри сыегъэзыгъ» къырилуагъ ылуагъ.

Укыти, тигъужъэр ытшыжъыгъ, ылуагъ. Кіалэм сыпэсси сыйсысызэ, апэрэ шыор къэсыгъ. Макъэ ыгъэлиу, цыфхэр нэси, кіалэр къахыжъи: — О уи-уиу, кіалэр къыщыригъэнагъ! — алуу гушлуагъэх.

А мэфэ зытшым егугъухэу агъэтхъагъ, ылуагъ. Аш ыуж къинаагъэм агъэшкэжыгъэп, оды дэхъуахыгъ, ылуагъ. (Пшым хъэр сидэу шлошын! — ело Тэхирэ).

Ыгу кіоди: «Сыклони мы хъабз удэу мыр къысэзышагъэр, себэныни зэлестхъын», — ылуу ежъагъ, ылуагъ. Гъуанэу зэрэчлэхъэгъэтиэм зылохъэм, зы лы къопцэ Иепшъабгъо горэ үутэу үуклагъ ылуагъ.

— Ыхы ыдж, Шэбатныкъу, зы мэфэ ягъэ горэм сипшхъапэжын зыфесюгъагъэр — неп, а узыдежъагъэр сэ сэшлэ шхъяа, узэрэкорэ шыкіэр кіуакі хъутэпышъ, сэ зэрэсюу зекло, — къырилуагъ а лы къуапцэм.

Къырикорэр ешлэ щхъяа, къэгущээн ылъэкырэп. Гушлуу ыцэ къылуигъэпсии. ыкіэ диупкіи еуцоллагъ, ылуагъ.

— А пшъэшъэ шхъуахышиэр зымафэм щаум екыышъ фэдэ мафэ нэс кіорэп, ар зыщыкіорэм зытегъафи, ихни къамыщэр къыпыхи «сызэрэ Шэбатныкъоу сыгъэхъужъ»

Иори цапэджэ зэожбы узэрэштыгъэу ухъужбыт, ыIуагъ.

Пшъашъэр унэм зекын, ихни къамыщэр цапэджэ къыпихи «Сызэрэ-Шэбатныкъо сыйгъэхъужь», — ыIуи зызэожбым, хъужбыгъэ.

Къамыщэр ыIыгъэу пчъэкъуахэм къотызэ пшъашъэр къихажбы, къамыщэр пымыльэгъэжбы зэхъум, мэхи джэхашъом тефагъ, ыIуагъ. Иаби пшъашъэр къыгъэтэджи:

— О ужъалым шъхье, сэ сижъалымэп. Дэогъуиту остыни язырэу сштэн зыфапIорэм уфит, — ыIуагъ. — Мы къамыщымджэ сиуаомэ осIуалIэрэр къызэрэздэхъутэр ошIэба? — ыIуагъ. — Ар ошIэмэ, «къохъусэкIако охъу» сIони устIупшыжбынымрэ, шъузыдже укъыздэкIони, хъаллэлэу укъыскIыгъунымрэ ядэ» зыреом, — Шъузы сиpфэхъун, къо сымышI, — ыIуи ельзIуи, зэзэгъыгъэх.

— Зы къисэмIуалIери аш фэшхъафрэ зэкIэ сшIэт. Джынэф пчъахым сэ сирыихъу. Джынэмэ сиpяпчъахь. Тятэ лIи сэ пчъахыгъор къисфэнагъ, — ыIуагъ.

ИтIани къыришажбы, къушхъэ лъапэ горэм шэш горэ чIэтIыкIыгъэу иIэу къыришэлIагъ. ИукIыбзэр Iуихи зехъэм, коу итым фэдэ ныбжбы ымыльэгъугъэу ыгъешIэгъуагъ, ыIуагъ. А кум кIэтынэу шыкъэритеIу итыгъ, ыIуагъ.

— Дышъэ — тыжбынэу сиIери икъут, — ыIуагъ пшъашъэм.

ЗэкIэ ригъэлъгъуи:

— Үдж тыкIожбын Помэ сэц пае къэнэнэп, — къыриIуагъ.

— ТыкIожбыт, ау мы гъуанэм нэмыхI иIахэп, мы кортри, шыхэри, мылъкори шъыдэуштэу итшыт? — зыреом:

— Ар Иофэн, аш тызэрэкIожбын гъогу иI, — ыIуи, къушхъэр ыбгъуитIуджэ Iуигъэччи, гъогу занкIэ дахэ дэкIэу дунаем къыхигъэплъагъ.

ШитIоу къылъфыгъэмэ яшIугъо хъугъети, зым ежь тайстагъ, ыIуагъ, адирэр Iедэжьэу ышIи, зэужэ пшъашъэри, имылъкуи къыришажбы къежьэжбыгъ. ХъэджэшъуитIоу къылъфыгъэри ягъус!

КъакIохээ ячIыгу гъунэ къэсыжбыгъэх ыIуагъ.

Аш зэужэ къыгъууци, ежь ежышь Шэбатныкъо хэгъуашхъэм Iухъагъ. Шэбатныкъо зыдэсыгъэ къоджэ хэгъуашхъэм къужье горэ Iутыти, мэлахъо горэ чIесэу ИукIагъ.

— Тэдрэ чылэ укъыдэкIрэ? — ыIуи еупчIыгъ.

- Саусырыкъо ичилэ сыкъыдэкъы, — ыIуагъ.
- Адэ лыжъэу дэсэмэ шыид аIорэ? — зысэIом:
- Шэбатныкъо тимыIэжъэу, Саусырыкъо тыкъызы-
фанэм тичылагъо кIодыгъэ, аIо — ыIуагъ.
- Ашыгъум, сэ мэлымэ сапэтын, о кIори, «Шэбатны-
къо къэкIожы» Иори яIу, — ыIуи, ыгъэкIуагъ.
- КIалэр чъээ Саусырыкъо хэгъуашхъэм Iутэу къинэ-
гъокIи:
- Шъыды уечъэрэ, КIал? — зеIом.
- Зы лышко горэ къужъаем чIэсити:
- «Шэбатныкъо къэкIожы, Иори яIу» ыIуагъэшь сэ-
чъэ, — ыIуагъ.
- КIо, кIо, — ыIуи, Саусырыкъор пэгъочни Шэбат-
ныкъом:
- ШIуфэсыжь, Шэбатныкъу, сэуагъэ! — къыриIуагъ.
- Ахад, — зыреIом, шытхъо Iэдэжъэр ыштагъ, зы
хъэджашъор ыштагъ. Джи ежь зытесэр ежь къылъфыгъэ
Тхъожъыер ары.
- КIалэм: «Шэбатныкъо къэкIожы» зеIом, иунэ цы-
рау жъужыгъети аукъэбзи, нартхэр дэкIыгъэх. Цыфэу
дэкIыгъэм иши зырыз къаритыгъ.
- Иунагъо ращэлIэжьи, унагъо Iыстыжыгъэ.

* * *

Хэтхээ: «ШакIо тыдэгъэкI, Саусырыкъу», — ыIуи
Шэбатныкъо, шэкIо гъусэджэ зэгохьагъэх. ШакIо зэда-
клохэмэ, хытIумэ ячъэри, шитIумэ ячъэри зэфэдэ, чы-
пIэм рагъекIырэп. Аузэ зы пхъэкIэхъу горэм къыхэкIы-
жыхъээ баджэ горэ алъэгъугъ. «Хайт» ыIуи хъэхэр ри-
тлупшигъ Саусырыкъо.

— ПшIагъэр шыид, Саусырыкъу, шьофымэ хъэмэ
аубытыгъагъэу, мэzym хэбгъэхъажыгъ, — ыIуагъ Шэ-
батныкъо.

— Ар пхэнджеу умылъэгъу, Шэбатныкъу, пчэдыхы
тыкъакIомэ, а баджэр тубытыгъахэ, ау мы шыхэр улэу-
гъэхи зарэгъэпсэф, шыжъымэ такъитеIыстыхъэни тыкъэ-
кIон, — ыIуагъ Саусырыкъо.

Пчэдыхым Шэбатныкъо шыжъы горэм тейстыхъи
екIугъ баджэр зыххъажыгъэм.

И Тхъожъые тесэу, лъэрэзэу Саусырыкъо Iухагъ.
Шытхээ баджэр къыхэкIыжы пэтэу алъэгъуи, шыуи-
тIор лъежъагъ. Лъежъэхи шъхье, Тхъожъыер чъэр, мы-
дирэр шыку шыжъыти, Саусырыкъо текIи, мэз къогъум
баджэр къуигъэзыхъагъ.

Шэбатныкъо зынэсым, хьэмэ баджэр аубытыгъэу, бэджашъор Саусырыкъо тырихи пэтэу Йухъагъ.

— Тхъэм егъэпсэу баджэр шъумыгъэкІожыгъэмэ! — ыIуагъ Шэбатныкъо.

— Шыыд уиIоф хэлъых, баджэр сэры зыубытыгъэр! — ыIуагъ Саусырыкъо.

— Мафэ къэси тызэгъусэ, дгъотырэр тимызэфэдэтымэ, ашыгъум шыыд пае тызэгъусэна, сэ сиши сытесыгъэмэ, ячъэ зэфэдэ, о сапэ ухъутгъагъеп, — ыIуи Шэбатныкъо лыжъитIор зэфэгубжыгъэх.

— Ар пIон пIуишь ары «шыку шыжъымэ такъитегъэIистх» зыкIэнIуагъэр, къэрар уиIеп, — ыIуагъ Шэбатныкъо.

Зэшыхъагъэхэу, шакIо горэ джау зэрэзэшыхъагъэхэр зызэхехым, къакIуи бэджашъом теуцуагъ.

— Джи шъузыфекIуагъэу слъэгъурэмджэ, шъуитIу язи мы бэджашъор естьтэп, — ыIуи нарт шакIор, ишконч къышэй бэджашъом теуцуагъ. — ШъуитIу язэу нахь шIагъо къизэхъулIагъэм къерIуи естьт.

— Бэджашъор зыгъотымэ зышIоигъор Саусырыкъошь къерIу, — ыIуагъ Шэбатныкъо.

— Шэбатныкъу, о къяIо, итIанэ сэ къесIон, — ыIуагъ Саусырыкъо.

— Бэджашъом ибылымыгъеп, ау шъузэу къэсцагъэм щъэо цыкIу горэу ыгъотыгъэм джэдыгу горэ фаухыгъэу пшъапIэджэ къисэнэцIыхэти фэсхын сIогъагъэ нахь, — ыIуи, джи мы къэбарэр къехъулIагъэу бэджашъом къирIотылIагъ. (Сыхэукъуагъэ нахь мы чыпIэм — шакIо зыщидэкIыгъэхэр — ары къэбарыр къзызышезгъэжъены фэягъэр, ар зыщымыгъэгъупшэу зэгъэфэжь, сишъау, бэджашъом къирIотылIэу, ар икъегъэжъепIэн фae, амыримэ хъутэп, — еIо къэбарыIуатэу Бэгъушь ТIахьирим).

— Саусырыкъу, къяIо о къюхъулIагъэр, — заIом:

— Хэдэжэшъо дэгъухэр сиIэу шакIо сидэкIыгъ, — ыIуагъ Саусырыкъо. — ТхъакIумкIахь горэ къыхэзгъэхъушъути сylъежъагъ. ТхъакIумкIахъэр есфыжъагъэу хьэмэ афызэ, агъэпшъи: «ар зыми кIожынэп» сIозэ, гъэпсэфыгъэу лъэкъуиплI ытхыцIэджэ къыхэкIи, зызэпыригъази кIиIэжьи хьэмэ аIэкIэкIыжыгъ.

Гум Iошхъэ закъо горэ итыти ечъалIи, ащ чIэлъэдагъ. Пхъэ горэ къасшти гъуанэм сипыджи шъхьай, нэсыгъэп. Пчъэ къыхэзгъэщи, Iуашхъэм сзычIахъэм, жъабгъумджэ цыф хьэдэ къупшъхъэр етэкъулIагъэу, лъэныкъомджэ шы къупшъхъэр етэкъулIагъэу, азыфагу гъогу

псыгъо кIахъ икIэу зысэлъэгъум: «мыш тхъакIумкIахъэр
рычъагъэштын» сIуи сызежъэм, зеIом Саусырыкъо...

— Пцы, пцы, къэмьIу, бэджашъом унIоф хэлъэп,—
ыIуи шакIом бэджашъор Шэбатныкъо рити, зэбгырыкы-
жыгъэх.

255 а. НАРТ ШЭБАТНЫКЬО КЪЫЗЭРИЩАГЪЭР (Б жъэдыгъу текст)

Нарт Шэбатныкъо нарт хэгъэгум исыгъ. Ягъунэгъу
хэгъэгум иныжъхэр исыгъэх. Нарт Шэбатныкъо кIэлэ зи-
къэмьщэу, икъэшэгъу хъугъэу, хазырэу блэкIэу щы-
тыгъ. Ай зэхихыгъе иныжъмэ зы шыпхъу дахэ горэ сым
исурэтэу яIэу, унэм исы зыхъуджэ остыгъэ пыбгъэнэнэу
пчыхъэ мэзахэми ищыкIэгъагъэп ежь унэр къызэпигъэнэ-
фыжытыгъ. Къанджым шIуцIэу хэлъэр ынапцэу, фы-
жьэу хэлъым фэдэр ыкIышъоу зэраюу блэкIыгъэу пшъэ-
шъэ дэхэ бэлахъэу щытыгъ аIо. Къызэралорэмджэ, пшъа-
шъэр зэрэдахэм имызакъоу, лъэшэуи Iушыгъэу ары.

Уий фэдиз щытхъу зыпылъ пшъашъэр нарт Шэбатны-
къо къыщэмэ шIоигъюу ыгу къекIыгъ. Ау ар зыми дэкIон
ымыдэу, псэлъыхъоу ыдэй дахъэрэри иныжъ зэшиблымэ
къаукIэу, ай фэдэу цыфыбэ екIодылIагъэу щытыгъ.

Еүи нарт Шэбатныкъо: «хъу шIоигъор орэхъу» ыIуи
къэшэси къежъагъ. ЫшнахыкIи къидежъагъ. Шэбатны-
къо ар къекIугъэп, ыдагъэп. «Гъэзэжъ», — риIуагъ. Ад-
рэми: «Хъау, згъэзэжъитэп, мыхъу хъумэ тичIыгу гъунап-
къэ сыкъэсынышъ сыщюжэн нахъ», — ыIуи ыгъэзэн
ыдагъэп.

Еомэ къакIохээ яхэгъэгу ыгъунэ къызэсихэм нарт
Шэбатныкъо: «Моджэ илъэрэ къыщысаж, ащ нахыбэрэ
укуысэмыж, сыпсаумэ а уахътэм къэзгъэзэжъитышъ», —
ыIуи ежьи кIуагъэ ышнахыкIэ къыгъеуцуи.

Нарт Шэбатныкъо еомэ чэшырэ зэригъахъэу мафэрэ
зигъэнсэфэу иныжъмэ яунэ фиузэнкIыгъэу кIозэрэ чэц
горэм шы лъэмакъэ горэхэр, гушиIэ макъэхэр ытхъакIу-
мэ къыридзагъэх. «Иныжъхэр арыкъомэ сшIэрэп!». ыIуи,
гъогум зыдидзыхи уцугъэ. Щитзэрэ шыуитIу етIупцы-
гъэу зэрэгъэгушаIэхээ къыблэкIыгъэх. ЗытегушаIэхэрэр
нарт Шэбатныкъо зыдэй кIорэ иныжъмэ ашыпхъу пшъа-
шъэр ары. Шэбатныкъуи ишынпкъэу ядэIугъ.

Шыумэ къаIуатэу зэхехы: «Хэтми пшъашъэр зыщэ
зышIоигъюу хъэхэмрэ бгъэхэмрэ ахидзэнэу мэлшъуйбгъу

зыдихын фае. Мэлышъохэмрэ шъхъэхэмрэ апэлъыфэхэ ежь ахэкЫнышъ дэхьат пэнэпцІэ сэраим. Ай зыдэхъахэджэ пчэгум итмэ анахь шышІоу лъахъчэм иш рипхын фае. ЕтГанэ а унэ лъэхъчэжъ цЫкІоу Іэгум дэдзагъэу дэтым шъхъангъупчъэу хэлъым Іухъанышъ пшъашъэм ыІорэм едэГун фае. Іухъагъэр къышІэу, ай ыцІэ къыІоу, си-дэкІот ай фэдэм ыІоу къызиІоджэ, аигъум а Іухъагъэр сыхъатмафэ ежъагъэшъ, ежэу щитмэ, пшъашъэр къи-кЫнышъ къыдэкІот. Арэу зымыхъуджэ зыгорэджэ ыцІэ къымыІомэ псынкІэу хъэхэмрэ бгъэхэмрэ мэлышъомэ ауж имыкЫыжыхээ зыкыІуригъэхыжын фае. Армыр-мэ аІекІекІодэт», — ыІуагъ зым.

Адрэр къэгущаИ, «нычэпэ фэдэ чэц мэзахэр ары узе-кюнджэ дэгъур иныжъхэри дэсэп лы щыІэп нахь», — ыІуагъ.

Шыухэр зыблэкЫхэм нарт Шэбатныкъо ыпэ ригъэхъугъ. Иныжъмэ ямэлхэр джау чыпІэ горэм щитхэу ылъэгъугъети мафэм мэлибгъу къытыгъугъ. Пчыхъэ зы-щыхъунам ашъо тырихыгъ. Мэлибгъумрэ шъуибгъумрэ зыдырихыжы чэц зэхъум ежъагъ.

Иныжъмэ япэнэпцІэ сэрай зынэсым хьишъэр къифи-лъыгъ, бгъишъэр къытебыбагъ. Лыхэр хъэмэ ахидзагъ, мэлышъохэр бгъэмэ афиизыгъ. Хъэхэмрэ бгъэхэмрэ ай аужы зехъэм еуи ежь дэхьагъ.

ЛитГумэ зэраІуагъэм фэдэу щышІоу заулэ щитыти анахь лъахъчэм иш шІохидзагъ.

Джау къогъу хъазырим къотэу щит унэжъ лъахъчэ цЫкІум ишхъаныгъупчъэ Шэбатныкъо Іухъагъ. Плъэмэ ылъэгъурэр шІагъомэ яшІэгъож: остыгъи шъиди хэмь-гъэнагъэу унэ кІоцЫр мастэу плэпзырэр къэпштэжын зыфайорэм фэдэу нэфын.

Нарт Шэбатныкъо зэрэІуагъэм тетэу иныжъмэ ашы-хъу къикЫыгъ. Нарт Шэбатныкъу, — ыІуагъ ай, — амал иІэмэ о мы Іэгум сыдэхыри адэр къанэрэ ыофыжьэп, — ыІуагъ.

Нарт Шэбатныкъо пшъашъэр шым къытыригъэИсти псынкІэу къыдэкЫыжыгъ. ЫшнахыкІэ зыдэштым къэ-сыжки зэшигГумэ пшъашъэр къахы къекІожыгъэх. Джэгушко ашыгъ. Чэц мэфиблэ нартхэр ешкагъэх, ешъуагъэх.

256. НАРТ ПИЦЫ-БЭДЭНОКЬУЭ

(Къэбэрдэй текст)

Нарт Пицы-Бэдэнокъуэ,
 Чынхэр зи ныкъуэкъуэгъу,
 Хъэр-хуэрэгъур зи башэ,
 Ябгэм я щыыхъеху.
 Хъэхуншэ шуут.
 Шуухэр зыпамыші,
 Лыр зыпамышыж!
 Нарт Пицы-Бэдэнокъуэ
 И шы уанэ зэтрельхъэ,
 Шыныбэпхыр щейкъузэ,
 Зэштэкъузауэ дошэсыкІ,
 Ноштопщауэри ножъэж.
 Зы тэлэйхэр нейкІу,
 Пщтэгъуалэр щамылъахъэ,
 Шылъэхъар щамутыпщ и щыпІэт.
 Гъуэгушхъиблыр щызэхэкІ,
 Абы ныщытехъэм,
 Нартхэ Iэхъуэжь,
 Ар абы щыIующIэ,
 Бохъу апшихэр нырех.

— Нарт хъыбар къызжыIэ,
 Нартхэ яIэхъуэжь цыкІу!

І э х ъ у э р:

— Махуэ псом сиIэхъуэш,
 Жэщым сыхэдэ хъурейш.
 Нарт хъыбар сымышІэ.
 Нарт Пицы-Бэдэнокъуэр къуолыд,
 Дэкъэжь мафIэти зэштонэ,
 Къамыш то уэгъуэри,
 Къыкъуедзэри ножъэж.

— Щауэ хужь Iэпщагъуэ,
 Бэлэрьгъ зекIуэкIэ,
 Фыз хъыбарщ жумыIэм,
 Сэ хъыбар бжесIэнт,
 Къэгъазэ!

— Уи лыжыгъэм семыплтэм,
 Ещамэуи зэ пкъуэздзэнт,
 Уи нэхэри къизгъепкIынт.
 Мэзым сыштэпкIэжынт.

— Ди гуэшэжыр ди къуажэпхъут,
Хужьгъэ матэ иЫгъыу,
Ди гъунэгъумкIэ екIуэкIауэ,
Уи хъыбар абы зэхихаш.
Сэтэнейуэ-гуашэр
Дэ ди пхъужьти къэкIуэжащ
Абы и сэнэху кIадэр
Уэ къыпхуагъувынщ,
И вы гъуабжэ бжээпэплъыр
Ари уэ уи нышщ.
Гъэлъэхъум и пшэрри
Уи Iэпэ шыпсщ.
Сэтэней-гуашэм удэдгъэджэгунищ.
Къан хъыдджэбзхэри джэгуу къуотщиkынщ
Неблагъэ, нарт Пызы-Бэдэнокъу!

Б э д э н о к ъ у э:

— Абы и сэнэху кIадэм,
Дзыгъуэр тхъэм хигъалIэ.
И выгъуабжэ бжээпэплъыри
ПсыхэлIэ ухъуж.
Гъэлъэхъум и пшэрри
Дыгъужым ишхых,
Сы ефакIуэ-ешхакIуэкъым,
Сылэгъунэ лыхъуакIуэкъым.
Сэ сызилъыхъуакIуэр,
Нартхэ я унэшхуэрщ.

— Нартхэ я унэшхуэр
КъуэжапщэмкIэ щытищ.

Нарт Пызы-Бэдэнокъуэр,
КъуэжапщэмкIэ дэкIуей,
Сэтэней и шыпхъум
БэдакъитI иЫгъыу,
Псыхъэ къакIуэу ныIоощIэ.
Сэтэнейм и шыпхъум
БэдакъитIыр хыфIедзэри,
ЩIопхъуэри нокIуэж.

— Уэри умылъэгъуауэ,
Сэри сымылъэгъуауэ,
Ди хэкум къимыхъагъэхэу,
Зы шу цЫкIу слъэгъуат,
Сэтэней-гуашэ!

— Хъэбзгуэрэ хъэбз куэпэч!
 Абы и щытыкIэр къызжуIэ?
 — И щытыкIэхэр мыращ:
 ЯпэкIэ сопльэри,
 Пшагъуэ гуэрэнщ,
 ИужькIэ сопльэри
 Вагъуэ бзути мэджэгу,
 И шыцIыкIум сопльри,
 Шыгъуэ цыкIу блэнашхъэш,
 И щхъэкIэ сопльэри
 Шэтыр къеухуэ,
 Езым сопльри,
 МафIэр къыIурех,
 И бгъуитIымкIэ сопльэри
 Гъуэгу нэпшIитIыр елыгъуэ,
 Зи лыгъуэжу къесаш!
 Сэтэней-гуашэ, мес!
 Жери ирегъэлъагъу.
 Сэтэней-гуашэм
 Щхъэгъубжэр дрегъэжери къыхукъуплъ,
 Сэху-сэплъыр зыщехуэ,
 ЩхъуэкIэ-плъыкIэу зехуапэри къышIокI:
 — Еблагъэ, нарт Пшы-Бэдэнокъуэ!

Ари щымыхъухэм,
 Сэтэнейм и пщэхур ирегъэлъагъу,
 Ахэр щимыхъухэм,
 ДжэнэкIэр хуфIегъэху.
 И щахэ хужьым Iуегъаплъэ,
 Ахэр щимыхъухэм,
 — Щыблэр тхъэм къуигъяуэ.

— Уэ ушхъухь псыхъышIэш,
 ЗинащIэу къоокIухь,
 Сыпхуейкъым.

257. НАРТ ШЭБАТНЫКЪУ

(Б жъэдыгъу - шапсыгъэ текст)

Нарт Шэбатныкъу,
 Шэбатныкъонш,
 Хаягъу-фэгъу бэшI,
 ЕмыкIу шыхъаф,
 Хяафынчъэ шыу,

Шыумэ урягъуаз,
Гъуазэ иикIыгъор
О уишичэпэпс,
УилъэрыгъыпситIу
Къышызэблэодз,
Огум зыкъиодзы,
Уиданэ кIЭпщэр
Шычапэм щэбзабз,
Уиши пэбзыджынымэ
МашIоу къарихырэм
Гъогунапцэр елыгъу,
Лыхъум зелыгъожышъ
Онэгум ис!
Ихъэ къыхигъэшырэр
Ибгъэ регъэубыты,
Ибгъэ кIый макъэ
Чылэр къыкIэдэу
ИорэдыIохэр ыбгъуитIуджэ щыт.
Итар итыкоу,
Тыкужъы нэкIым
Зы шыу къитэджагъ
КIэкIо зэрызэджэ
ТыпэжъугъэгъокIи
ШIуфэс етэжъугъэх,
Тыкъыкъонэжьмэ
Дэгъу дэд.

— Лэпый зиусхъан
Тичылэм еблагъ,
Фыгу мэтэу щэкIэр
Фэтыушъхъасын
Гъэлъэхъу пщэрэр уиIэпэшыпс
Нэбгъэшъу пщэрэр уикъурмэныпхъ

— СыешкэкIо-ешъуакIоп
Сыджеогою шъаоп
Гъогу лъапэ къысанIомэ
Гъогу сыркIот.

— УздэкIотэр къапIомэ,
СэшIэмэ осIон.

— Іалэджымэ яунэ
СырихъэкIэ гъуакIу.
Іалэджымэ яунэ
Зытетэр осIон:

Унэ къогъупэф,
 Унэ фыжы клахь.
 Кіэсэнүбэ кіэт.
 ИпэIульашъо шыбгъэлыбэм къэс,
 ИкІэсэнхэр цуимэ зэрафащ,
 Псэлъыхъомэ аутагъэшъы,
 Сай заджэ хъугъэ.
 Аш ублэкІыгъэмэ
 Зы гуашэ исышъы
 Тыгъэм зыдегъазэ,
 Мазэм къыдыкъокІы
 ИкІыгъю нитIу
 Ежь нахьи нахь дах.
 А гуашэ дахэр къызыпэгъокІырэм
 Ознэфы шъуагъор
 ЫIэгу итэу уигъеукІытэжъын.
 — Зы хъабз слъэгъумэ сүкIытэжъынэу
 Чытэ сыкъикІэу
 Наты сыкъэкІуагъэп
 Щэндэрыкъо лъапсэр къыкIегъэтэкъу
 Лъэе бзаджэ-наджэр къыретэкъуахы
 Хъэр мэхъакъу, бгъэр мэкъургъы.
 Хъэ хъакъу макъэм чылэр къыкIэдэIу,
 ИорэдыIохэр ыбгъуитIуджэ Ѣытэу
 Іэкуандэ дахэр шыплIэм къыдилъхи
 Къеори къехьи къэкIожь.

258. НАРТ ЩЭБАТНЫКЪУ

(Сирием щатхыгъэ хъакIуцу текст)

Хъагъу-фэгъу фэшI,
 Ебгэ шыыхъаф,
 Хъафынчэ шъчыу,
 Шъчыумэ ягъуаз.
 Чэты сыкъыдэкIый
 Тыэнэ сирсыгъуази
 Пшъызэ сыкъэкІуагъ.
 Нарты ячэмахъоу
 Сэмэгурабгъомджэ
 Хэтэу сыкъыIокIа.

— Чэмэхъо-чэмажъоу,
 Чэмэхъо-тхъамат,

Сышъчуу гъозаджэшь
Гъогу лъапэ сэгъэлъэгъу, — зесэIом:
— Зышъхэ тымылъэгъоу,
Зигугъум тигъалIэу
Зинэпэ лъэгъу тыкIэхъопсырэр орыба?
Нычэпэрэ хъакIэгъор
СипицыпIэ щычIэхыри
Тыгъо бжъэпэплъэр
ФэсцыукIын,
Гъэлъэхъу нэкIупцIэри

Щыпсэу фэсшиин,
Сэнэфым икIадэри
Фэсцыушхъасын, —
ЫIуагъ чэмахъом.

— Сыешъхъэ ешъокIо шъчыоп;
Сышъчуу гъозаджэшь,
Зы гъогу лъапэ сытегъеуцу о!

— ТихъакIэу тикIас!
Зы псальэ къыосIотышь,
ШъхъакIо къыхэумых.
КIэдэуи къысфэумышьI...

Iалэджы ящау пчъэIор
Щау пчъэIу псыжъ,
Сэтэнэе-гуашэми
Хъакъушчыкъуэр щыгъадж;
Жъапхъэри щыгъэджэгү,
Шъчыубэ щэускIутэ,
Лыхъужъыби щэукIытэжы.

УщыукIытэжыкъонмэ, — зеIом
Нарты ячэмехъуэжы:

— Чытэ сыйкъыдэкIэу
Тыэнэ сыйргъуазэу сыйкъэкIуагъэп,
Зычэу пчъэIу псыжъы сыйцыускIытэнэу,
Зы таучи слъэгъумэ
ПчэIум сыйцыускIытэжынэу!
Тхъэм сыйемыплъымэ,
Iэхъомбэшъхо гъуазэм
УкIэзгъэпкIыни
Чыгъу Пастэм иIэшIор

Уапэ къэумышыгъемэ,
Псэ закъуэу о уиIэр
Иджы дэдэм хэсхын

ЫнэIу дигъэзыкIыжыи,
Иши лъэгу тшьIэзырэп
КъокIэф-къокIапцIэу
Ошъогум щычэрэзэу,
Ихъэ самыритIори
ЫпхэкIы тыэсыхэу,
IэкIым сыэсы бгъашъхъор щыфарзэу,
Ошъогум щигъотырэ къолэбзыур
Кылъэм къырифыхэу,

Кылъэм щигъотрэ хъакIэуакIэр
Хъаджашъомэ амыгъакIоу ежъэж.

Чэмэхъо пищыIэм тыэтэу къэплъэрэ чэмахъом у
шъчыу хъарзынэр пчъэIум Iухъагъэу къылъэгъугъ.

Галэджы ячэу пчэIуэу чэу пчэIу псыжъэр, ишъчи пIэ-
гъу къэмисэу щызэбгырыкIи: «Уи!» ыIуи макъэ зешъым;
Сэтэнэе-гуашэм хъэкъушъыкъуэр ыгъаджьэу, хэджэгу-
кIэу хэкIыникIыгъ.

— Сышъчуу гъозаджэшъ.

Гъогу лъапэ сэгъэлъэгъуу, сигуаш,—зыэIом:

— Зышъхъэ тымылъэгъоу,
Зигугъу тигъалIэу,
Зинэплъэгъу тыкIэхъопсырэ Щэбэтныкъу!
Нычэперэ хъакIэгъор къитэптыгъэемэ,
Гъэлъэхъу нэIупцIэр фэсыукIыни,
Сэнэфым икIадэр фэсыушъхъасыни!
Кондэрье-дахэм уезгъэпсэлъыхъони, —
ЗыреIом;

— Уигъэлъэхъу нэIупцIи
Тыгъужъыми елIи,
Уисэнэфы кIади
Цыгъор хэлIахъ,
Уикондэрье дахэри
ТышрылIэ тхъэ ешъI.
Сыешъхэ-ешъуакIоп,
СыджэгокIо шъаоп,
Сышъчуу гъозаджэшъ,
Гъогу лъапэ сэгъэлъэгъу, — зеIом,

Гогу блэгъэ гъогу чыжьэр ригъэлъэгъугъ.

Ежь благъэмджэ шыІэхэу нэссыжыи, нартхэмэ ІЦэбатныкъо къызэрыкІорэр заралом, нартымэ агукІэ изыгъ. ХъакІэррагъэблэгъэнэу Саусырыкъо къыпагъэгъокІыгъ. Унэ пчъеІум зыІохъэм:

— Сэтэнэй-гуашэр.

Гуашэмэ ямышъогъоу
Шъонэгъор зихъакІустэл,
Мыдэ зэ къикІ! — ыІуи,
Макъэ ришъи,
ХъакІэшым ихъагъ.

259. НАРТ ПЩЫ-БЭДЭНОКЪУЭ

(А базэхэм адыгабзэкІэ зэрыжайэр)

— Нартхэ пщы-Бэдэнокъуэ,
Нартхэ лы икъугъэ.
Хъэгъуэ-хугъуэ бэшІ,
БэшІэншэ хъэху,
Хъэхуншэ шу,
Шухэм я лей,
Дэнэ укъикІа?

— Бөхъу апши, жэмыхъуэжь!
Тэч сырогъуазэ,
Жыжъэ сырыйдохъэ,
Къуаджэ дыхъэ-дэклыу
Мыбы сыкъесащ,
Гъуэгу сыбгъэлъагъум
Гъуэгу сырикІуэнш!

— Еблагъэ, еблагъэ,
Ди шкІэжь гъэрыхъур къыпхухэсшынш,
Ди шым и шы кІадэм
И щхъэр пхутесчынш.

— Уи шкІэжь гъэрыхъури
ФыкІэ ушхыж,
Уи шым и шы кІадэри
ГуфІэкІэ юфыж,
СыешхакІуэ-ефакІуэкъым,
Гъуэгу сыбгъэлъагъум
Гъуэгу сырикІуэнш.

— Нартхэ щызэхуэсыр Іалыджэ я унэш,
Унэ плІэ Іупэхуш,
Унэхужь кІыхьш,
Унэ небэ къебэш,
Щіасэ ныбэ щІэтш,
ТхъэшешІ и кІыхьэгъш,
Аргуандэ-дахэр шордакъым къисици
Къэплъэнщи укъилъагъунш,
Урагъэблэгъэнщи уагъэжейниш
Лыхъупкъыр пахынш, — уахуемыблагъэ.
Шылъэгум къышІэхур къуэшІапцІэу,
Уэ пшэхум ихъэу,
Къехуэрзэхыжым пшагъуэ гуэрэну,
Щылъэм щыуву,
Лыхъум зышигъазэкІэ
Дыгъэм пэлыду
МыдэкІэ зыкъигъазэм
Мазэм пэлыду
И шы пэбзиитЫм къырихум
Гъуэгү нэпшІитЫр лыгъэу илэу:

— Си анэу Сэтэней-гуашэ!
Мыбы зышу къуокІуэри,
Мыхуэдэ шу нартхэ искуым.

— Зи анэ тхъэ Иихын!
Нартхэ имыс шу
Дэнэ шыплъэгъуа?
Янурэ Сэтэней-гуашэр,
И бэшмакъитЫм къиувэри
Тхъэрыкъуэ гурым кІуэкІыу,
Шордакъым дэкІуэри плъаш.

— Пшы-Бэдэнокъуэ хэкум къихъэну,
ЖаIащи аращ мы къакІуэ шур,
Уи гъуджэ мажъэхэр щІэхыу.
Уи нэзкІап э нэжъгъуцхэр,
ЩІэхыу къщІэжыкІэ,
Къедгъэблэгъэнш, и щхъэм ухэдгъэурэнш,
Дгъэжейнщи лыхъупкъыр хэтхынш,
Гуашэм ар жиIэхукІэ,
Шури къэблэгъаш,
Абы лы дэстэкъыми,
«Уи», — жиIэи щыджэм

«Уит», — жиIэри гуащэр къыщIэкIаш,
— Еблагъэ, еблагъэ пшы-Бэдэнокъуэ,
Зи щхъэ дымылъагъуу,
Зи гугъум диукI,
Дэнэ укъикIа?
Хъэгъуэ-хугъуэ бэшI,
БэшIэншэ хъэху,
Хъэхуншэ шу!

— Тэрч сырогъуазэ
Псыжъэ сырьдохъэ.
Къуажэ дыхъэ-дэкIыу
Мыбы сыкъесащ.
Гъуэгу сыйгъэлъагъум
Гъуэгу сиринIуэнуш.

— Нартхэ щызэхуэсыр
Іалыджэ я унэш,
Іалыджхэ я унэр
Унэ плIэ Іупэхущ,
Унэ хужь кIыхьщ.
Унэ небэ-къебэщи,
Щасэныбэ щIэтщ.
Унблагъэмэ
Си шкIэжь гъэрыхъур къыпхухэсшиш,
Си шым и шы кIадэм
И щхъэр пхутесчиш.
Си Аргуандэ дахэр
Уи щхъэм хэзгъэурэнш,
Зозгъэгъэпсэхунш,
узгъэжеинш.

— Уи Іаргуандэ дахэр,
Амиэстын тхъэм ищI.
Уи шкIэжь гъэрыхъур
Дыгъужкыжым ишхыж,
Уи шым и шы кIадэр
И щIэкIэ пхыкIыж.
СыефакIуэ-ешхакIуэкъым
Сылэгъунэ кIуэлIкъым.
Лыхъум сомыхъуэр,
Ем сырильыхъуакIуэш.
Фызабэм сышыжеуэ,
Сищхъэм хэзгъэурэу

Абыхэм сышIескъым.

Гъуэгу сыбгъэльгъум
Гъуэгу сырикIуэнуш.

Нартхэ пицы-Бэдэнокъуэр мэгубжь.
Йолъэдэкъуаэри куэбжэри хетхъ,
Сэтэней и куэбжэр
И блыпкъ фIэдзэну,
Малъэ-макIуэри йожъэж,
Зы тэлай нышихъкIэ
ЩЦопщыкъукIэ ипщэми къыфIегъэхуж.

Нартхэ я зэхуэс макIуэ.
Іалыджэ щопсых.

— Еблагъэ, еблагъэ пицы-Бэдэнокъуэ! —
Ирагъэблагъэри и Іэщэр зэфIейх.
ПылъапIэм пилъэри —
ПылъапIэр хищIыкIаш.
Пхъуантэшхуэм тырилъхъэри —
Пхъуэнтэшхуэр зэгуиудаш.

— Зымем и хыижыныр
Зыми щыхуэмыйэтыхжкIэ,
Здэлъу сыкъэфэнщ, — жери,
ЗыпщIыхилъхъэжащ.
Блашэр хагъэтIысхъэри
Сэнэху чери къыхуахь,
Блашэр къыщыхэкIкIэ,
ПэщIэкIэ чей джабэм ирегулI
ЩIэтыр щIефыкIри
Чер нэщIри хыфIейдзэж.

— Къэхъуар сый?
Фэгъурэ-бжъэгъурэ къыдатыжыркъым,
ЖIаш зимыIуэху зыгуэрым.
Нарт пицы-Бэдэнокъуэ мэгубжь,
ДэмэпкъыщхъэкIэ нартхэр зэхегъэшIыщIэ,
КъафIыдокIри къуожъэж,

Нартхэ мэгужыеийр,
Сосрыкъуэми нольэIу:
Лыхъу бзаджэм къытхуегъэгъазэ,
Ди жэгъуэгъуу думыгъэкIыж.
Былымрэ гъуэмымлэкIэ

Сосрыкъуэр къащыхуеймыжъэм
Іаргуандэ-дахэкІэ къагъэгугъэри
Сосрыкъуэр къыкІэлъырагъажъэ,
Бэдэнокъуэр губжъаш.
И пэшІэкІэм зэрисаш,
Гъуэгу нэпшІитІыр елыгъуэ.
Сосрыкъуэм щхъэшэ ешІ,
Лъэгужажъэмыхъэ зыхурегъяуэ.

260. НАРТ ШЭБАТНЫКЬО ІАЛЭДЖ ЯУНЭЖЬ КЪЫЗЭРЭКІУАГЪЭР

(Б жъэдыгъу текст)

Іалэдж яунэжъ Пышыщэ Іушъо Іутыгъ. Хъураеу къэтІа-
хъыгъэу щыт зытетыгъэ чыпІэр.

Іалэджмэ Сэтэнае явшъэшъагъ. Ар пшъэшъэ дахэ-
тыгъ. Псэлъыхъо бэу илагъ.

Нарт Шэбатныкъо Чыртэ щылагъ. Ар чыжъагъэ ало.
Аш къикІи Сэтэнае дэжь псэлъыхъо къэкІогъагъ. Къакло-
зэ ячемахъо къылукІэгъагъ.

— Бэхъу апш, — риуагъ, — Іалэдж яунэжъ сэгъэ-
льэгъу! — ыуагъ.

Чэмажъоми:

— Еблагъ, тихъакІэ, — ыуагъ. — Сэнэф кіадэр фэ-
туушъхъасын, цугъо бжъэпэлъэр фэтыукиын.

Нарт яунэжъ
Унэ Іубэ-Іущ.
Унэ фыжъ кіахъ,
Кіэсэныбэ кіэт,
Пэулъашъоу Іулъэр
Шы бгъэлыбэм къэсы,
Чэупчэшкомджэ укомэ —
Псэлъыхъомэ аутагъэм
Уифарэ хэускІутэн.
Чэу пчъэжъыемиджэ укомэ —
Іакуандэр плъэгъумэ уукытэжъын!
Мэлым ипшэрэр
Щыпсыхъэдже кыгъоу,
Іакондэ-дахэр
Уакыб къетІэхъузэ удгъэчъыен.
Къеблагъ, — ыуагъ.
— Нарт ячемахъу, — ыуагъ, —

Нарт яхъажъы къылъфыгъ,
Сыешкэ-ешъакІо,
СыджэгокІо шыоп!
Псыжъ лъапэ слъэгъумэ
Сифарэ хэускІутэжъынэу,
Зы хъабз слъэгъумэ
СыукІытэжъынэу
Чырт сыкъикИ
Нарт сыкъекІуагъэп!

Іакуандэм ар чыжъеджэ къызельэгъум янэ риІуагъ:

— Зы шыу гъэшІэгъон къакІо. КіэкІо зэпедзэкІ. Унэм
къиш, щынаут хафэри жъугъэхъазыр, — ыІуагъ.

Нартхэр ешъоу санэм зэхэсигъэхэти Шэбатныкъо ра-
гъэблагъи, Іакондэ-дахэм щынаут зыхэлъ бжъэр къыри-
тыгъ. Ришъугъ итэр. Зэрэйт къамлыбжъэр ыкІыбджэ зэ-
ридзэкІыгъ.

Іалэдж яунэжъ якІоپІэ шъыпкъэу, Іофэу ашІэтмэ
ащытегушаІэтыгъэх, зэуакІохэр агъасэтыгъэх, хъакІэц
шъхъаІеу нартхэм яІагъ.

Нарт Іашхъэхэр Новороссийскэ щегъэжъагъэу
Пшызэ, Пшышэ Іушхъохэр къырыкІоу Гиагинскэм ылъэ-
ныкъоджэ макІо.

Адыгэхэр нартымэ къатекІыгъэхэу, абзи тэ тыбзэ дэ-
дэр арыгъэу аІо.

261. НАРТ ПШЫ-БАДИНОКЬУЭ И ТАУРЫХЪ

(Къэбэрдэй текст)

Іалэджхэ сэнахуафэ ящІауэ нартхэ я деж щызэхэст,
СатэнекІэ зэджэр Іалэджхэ япхъут. Фадэ, пІастэхэр куэ-
дуу ящІат, вы ехъуа пшэрхэр телъэу гъэлъэхъу пшэр-
хэр бгъуэ-бгъуэуэ гъэвауэ Іэнэ телъхэу пхъэмгъу
зэгуадзар я Іэнэу. Іалбэч и къуэр я нэхъыжыу нартыжь-
хэр ефэу щысхэт. Іэнэм СосрыкъуэкІэ зэджэр нартхэм
нохъес, Сатэней щхъухь псыхъкІэ иригъэуکІырт. Сатэн-
ней езыр Іал удым яшыщыт.

Іалбэч и къуэр жыхуаІэр нарт пшы-Бадинокъуэ ядэрэйт,
ар езыр чэф ирагъэгъуэтыр яукыну арт ягугъар езы нарт
пшы-БадинокъуэкІэ зэджэр шыри езыри щыунекІэ
япІырт, дунейм къытрамыгъыхъэу цыхум ирамыгъэлъа-
гъуу.

Нарт Пшы-Бадинокъуэмрэ нарт пшы-Бадиноукъуэ
ядэмрэ зэрышыхуртэкъым. Ар апхуэдэу дунейм къытра-

мыгъыхъэу щIапIыр, Iалыджхэрэ Iалбэчхэрэ зэжэгъуэтгъути, балигъ мыхъу яуIынщ жаIэри арат.

Iалбэч и къуэм «СыкъекIуэжынщ» жыхуиIа махуэ пIалъэр къэссыри блэкIат, къекIуэжыртэкъым янэм, жыриIаш.

—Пшы-Бадинокъуэ, а си шIалэ, уи адэр лы укIыпIэм яшауэ сиугүгъэш. ПIалъэм фIэкIай, къекIуэжыркъыми,— нарт Пшы-Бадинокъуэм янэм жиIаш.

«Сыт адэм и шыфэ лыфэ, ди анэ?»—жиIэри еупшIаш

— Нартыу щIэм икIи нэхъыжыщ, икIи я нэхъ инц, цей хужь быхъу шыгъыу жьантIэм дэснынущ, — жыриIаш, — шыуэ зытессыри пшIэгъуалэ уэгущ кIэмашыу икIи къахопыикI адрайхэм, — жиIаш. Еуэш аби ишыр къышIащири нарт Пшы-Бадинокъуэр къежъаш и унафэкIэ.

КъакIуэурэ гъуэгушхьиблыр щIазэхэкIым нартхэ я Iэхъуэ цIыкIур тетыу хуэзащ, Iэхъуэ цIыкIу шыхуэзэм бгъэдыхъаш:

— Boehъу-апщи, Iэхъуэ цIыкIу, нэ щIэпкIэ, уи нэр къизгъэпкIынщ, нарт хъыбар къызжэкIэ, — жиIаш.

— Махуэм сиIэхъуэш, жэшым сыхъэдэхъурейш, зыхъыбари сымыщIэ!

— Нарт хъыбар умышиIэу гъуэгушхьиблыр щIазэхэкIым щхъэ утет? — жиIаш.

Нартхэ щауэр ежъэжш, Iэхъуэ цIыкIури кIэлъыплъш, и шыфэ-ЛыфIэми дихъэхш, кIэлъыгуоуэ щIэпхъуаш:

—Хъэхъай ехъ, щауэ хужь Iэпщагъуэ, бэлэрыгъ зекIуакIэ, фыз хъыбарщ жумыIэм, зы хъыбари бжесIэнщ. Сатаней ди пхъущ нартыжыу щIэр зэхэсш. Хъымыщ и къуэжыри къышIэсш, Сосрыкъуэ щIэссыхэш, убэлэрыгъмэ гъуэгупэ узыгъуэр къуатынщ.—Нартхэ щауэр мэгубжь и Тхъуэжьеим зыреч, шы гүшIыгум сэмэрэш щыдджэгурт, и шы лъэгум къышIиха ятIэр къуанщIапцIэм щыхуарзэт. и шыпэ бзим къырихуа бахъэр пшагъуэ гуэрэным хуэдэу япекIэ къышытт.

Сэтэней и унIуутыр псыхъэ къекIуауэ къаплъэри къильэгъуаш, псы бэрракъыр хыфIидээри, куэдыу пIашIэу Сатэней дей щIэлъэдаш:

— Уэ Сэтэней-гуашэу, гуашэм я мыфэгъу, джэршыр зи дэгушыIэгъу, хэти имылъэгъуауэ шу бэлыхъ къэсаш!

— Сыт и шыфэ-Лыфэ, куэпэч?

— ЯужымкIэ къуэнщIапцIэр шохуарзэ
Я пэмкIэ пшэгъуэ гуэрэныр къышытт

Езыр шы гүшІыIум сэмэрэш щоджэгу
Шауэ хужь Іепщагъуэш
Бэлэрыгъ зекІуакІеш

— Мы уафэр си тхъамыгъэпцI, ар нарт пшы-Бадино-
къуэ къеъжауэ къышІэкІынщ, яужымкIэ щыхуарзэр и
ши лъэгум къышІихуа ятІерш, япэмкIэ пшагъуэ гуэрэ-
ныу къышыплъагъури и пэ бзим къирахуа гъуэзырш.
Ар къыдэдгъэхъэх, куэпэч! — жиIаш. ШIэхыу къесри Са-
таней унэIутри гъуэгум къитеуваш. Шури къесри хуом
зищІаш, цIыхубзхэр щилъагъум,

УнэIутым къиригъажъэри жиIаш:

— Уи, нарт пшы-Бадинокъуэ

Чынтыр зи ныкъуэкъуэгъу.
Хъэгъу-хуэгъубэш,
Ябгэ щIыхъэху
Хъэхуншэ шу
Мыр Іалыджхэ я уни
Сэнэхуэбжы я кIади
Вы ехъуя я ныши,
Гъэлъэхъу пшэри яукІай,
Къан хъыджэбзи ди бащи
Сэтэней ди пхъужьи.

— Я сэнэху кIадэм дзыгъуэ хырырелІэ,
Я вы ехъуай псыхэлІэ ирырехъу.
ПшэрырикI дыгъужым ирырешх,
СыешхэкІуэ-ефакІуэкъым,
СылэгъунакІуэ щауэкъым,
Нарт щэуэгъу солъыхъу! — жиIэри
Къышимигъэзэхэм,
И добракъыбгъэр хузылъэIуех.

— А сыбгъэлъэгъуар нартыжь джэгупIэш, куэпэч! —
жиIаш. Къышимигъэзэхэм, ушыкуIын жиIаш, — еблагъэ,
нывэ унэжьыу жыгеижь лъэгу, нартыжь джэгупIэм. Нарт
шыуфIыу щIээр зэхэсш, Сосрыкъуэ щIэсихъш, тъуэгупэ
узыр къуатынщ, — жыжъэу къаплъэри нартхэ плъакIуэм
къильэгъуаш.

Сосрыкъуэ и деж щIэлъадэри шыфэ-Лыфэр щыжы-
риIэм, Сосрыкъуэр хуабжъэу къыдэлъят абы и Iэу —
льяуэр щыблэ уакIэ ягугъэу щIыбым дэтхэм блэр къы-
хэдзащ, «щIэхыу мэрэмэжьеир къивгъахъуи блэшхъуэ-
жьеир хэвутIыпщхъэ, ар нобэ тIэщIэмымкIуадэм нартхэ
дыкIуэдагъэхъш ди щIалэ-гъуалэхэр бжыкIэ ипшыпынщ!»

Къэсри къепсыхащ, и шыр фИдзэри къахыхащ сэнэхуабжьэр пызы-Дадэм иЫгыщ, нартыжыхэм бгъуэр ямыгъэсысыу, шыпсыр ирамыкIуту Іэнэ кIапэм тету къышыфэрт.

— Ехъуэхъури къефэ! — жаIэри пызы-Дадэм саныхубжьэр нарт пызы-Бадинокъуз ириташ, ефэнэу и Гупэм щыхищIэм блэшхъуэжьеир и Гупэм къеуэну къидэрсеящ. И пэшIЭкIэр цыпхыдзэм хуэдэу жыр майст! Блэшхъуэжьеим епыджри, шынакъ джабэм ириIулIащ и щхъэр къыхимыхыу итыр ирифи блэшхъуэжьеир къыхилъэфри жэхэфэгум къытридащ, шынакъыр унэкум къыридащ:

— Мы кхъуэ жъакIэр ауэ щIэсынэу мыбы! — жери, Іэбэш, и адэр къиштэри щхъэгъумбжэмкIэ къидигъэтIылъыкIаш, къеплъэкIри и къуэр къыщицIыхум «нобэ си Іэшэр согъэтIылъыж» жиIэри пшIэгъуалэм шыфIэдза-пIэр къигъухъэу щитти, шэсри ежъэжащ.

Езыр губжым сей губжыр юбыдщ, сэнэхуадэр игъэлъэныкъуабэри. лъапэкIэ къышIэуэш, чейищIэр шИиудри мэрамэжьеир унэкум къырикIаш, цыкIур хэнэри иныр хэкIат.

Нартыжыхэр ебзэрэбзат:

— Къан хъыджэбзыр уууейт, уи лIыгъэр дгъэнэхуэнути арат!

— Фи хъэтыркIэ шэмрэ лъымрэ зэхэскIэнкъым! — жиIэри шэсыжаш.

262. НАРТ ЛЫХЬОМРЭ СЭТЭНАЙ-ГУАЩЭМРЭ

(К фар Камэ щатхыгъэ хъакIуцу текст)

Нартэ фэдэлI имыс,
Зэу исмэ ашыщ!
Нарто тызыпекIохэр!
ИпэбзыджынитIумэ
МаскIэу къарылъэлъэр
Гъозэу мэуцу,
Икъамыщ омакъэхэр
Куогъуиблэу егъэIу
Ищылъэгум къыкIэзыхэр
Ошъо куум еуцуэ!

Сэтэнай-гуашэм
Псэжъэу ипсэхъэкIом
Лыхъор¹ ИкIэлъагъо.

¹ Щэбатыныкъо «Лыхъор» райоуи мэхъу. — Ш. Я.

— Нарты ямэлахъо быхъоу
Пицы мэлахъо,
Тхъэм бо зэригъэхъунэр,
Нартмэ сащыгъэгъоаз!

— Нартмэ сащэмгъуаз.
Чэш рэхъумэ сыдэхъажы,
Машло макIэр къесэшIы,
Пластэ макIэр къесэшIы,
Сыорзапло сэшIыжы,
Нэф рэшьмэ сыкъдэки
Нартмэ сащымыгъуаз!

Лыхъохэр къызкIырэгъэгубжы
Чышъхъэр къеотIыбгъо
Чыбгъэм къекIыпао
Лыхъор ежъэжыгъ...

Сэтэнай гуашэм
Псэжъэу ипсыхъакIом
Псы гогмитIор къызэрреутэки
Зыриутэкижъэу къекIожы:

— Сэтэнай-гуашы,
Лыхъор къэслъэгъугъешъ,
Нарты фэдэлI имыс.
Зэу исмэ ашыщ!
Псэжъэу итIопшижыгъэр
Нартхэр къызэпэкигъэки
Псыхъуэм укъекIыжы
Гуашэр къызкIэгубжы
Чырэу илэньистэхэр
Гуашэм къепхъуаты,
Псэжъэр къырэгъэшты...
Лыхъор Иэкиэлъагъоы
Гуашэр къызэкиэуцо,
Дышэ пхъуантэм
Гуашэр къеуцуалIы,
Нырджыгу джанэр
Гуашэм къызщелъы,
Щамэу игъоджыщхэр къызщелъашъо
Дышъэ папыштыIомэ къареуцо,
ПчэIум къеуцокIы:
— ТихъакIэ, ор тикIасы,

ХъакIэщым еблагъы!
Нарты япшынэжъхэр
ХъэкIым пырылты

— Мэлышы кIельэшъухэр
КъыфреядгъэукIын,
Чырэу тилэнныстэхэр
КъыфзэIодгъэбзэн
Цугъо бжъэ пэплъижъхэр
КъыфреядгъэкIын!
Чэц гъольыгъо уфаемыкIь
Къыпфэдгъотын!
— СыхъэкIэкIо шъаоп сэ
Сыгъунэгъу кIалэп сэ...
Шъуимэлышы кIельэшъухэр
Тыгъужъым тхъэ регъещых,
Уицугъо бжъэ пэплъижъхэр
ПсэхалIэу тхъэ ешI.
Нарты япшынэфохэр
Тхъэ зэгуреут,
Чырэу уилэнныстэхэр
Тхъэ зэпреут.
Нартмэ сашыгъэгъуаз!

— Нартхэр дэшэсыкIыгъэх,
Гъод-гъод къалэ екIугъэх,
Къаф такIо сыкъхэгъон
Гугъэ такIо сыкъхэгъаф,
Ямэфибл гъогухэр
Чэджьэгъуапэджъэ зэпысчын!

263. НАРТ ШЭБАТЫНЫКЬО ИПЩЫНАЛЬ

(Шъхъа щэ фыжъ текст)

Орэдэ, орэдэ
Нарт Шэбатыныкъоуи,
Орэдэ, орэдэ
Ер зинэкъоокъогъури,
Орэдэ, орэдэ
Хъагъу-шъогъу бэшири
Орэдэ, орэдэ
Хъафынчъэ шыури

Орэдэ, Тенэ къыблэкІожышты
Орэдэ, Нарты яIэхъожьым:
Орэдэ, бэхъуапшэри къыреIори!
— Орэдэ, зышхъэ тымылъэгъоуи
Орэдэ, зигугъум тигъялIэуи
Орэдэ, теблэгъэнэу зыпIокIэ
Орэдэ, цунэжъеуи пщэрхэр
Орэдэ, уихъакIэнышэуи,
Орэдэ, пкIэнышкIэнушэуи пщэрхэр
Орэдэ, уихъэкIэ уцэуи
Орэдэ, Нарт Шэбатыкъоуи,
Орэдэ, ер зинэкъокъогъуи
Орэдэ, зы псынжд уIукIэтышты
Орэдэ, уиш хэуцыпэтышты
Орэдэ, ащ ушIокIыпагъэми
Орэдэ, пэнэпцIэ чэуми
Орэдэ, уиш ельэпэонышты
Орэдэ, ащ ушIокIыпагъэми
Орэдэ, чэукIоцI ухъупагъэми
Орэдэ, къэрэгъулишъэ дэтышты
Орэдэ, ащ ушIокIыпагъэми
Орэдэ, гошицIоуи исыми
Орэдэ, уагъеукIытэжьыни о!

— Орэдэ, нарт яIэхъожъеуи
Орэдэ, нарт ябзэджэжъеуи
Орэдэ, псынджа тызыIукIэкIэ
Орэдэ, сиши хэуцыпэнэуи
Орэдэ, чэу сызеуалIэкIэ
Орэдэ, сиш ельэпауи
Орэдэ, зы цыф цыкIу слъэгъуи
Орэдэ, сыкъызыкIэштэнэуи
Орэдэ, хъабзыхэр зыслъэгъукIэ
Орэдэ, сыукIытэжьынэуи
Орэдэ, сыхэгъэгу шыуа сэ!
Орэдэ, нарт яIэхъожъеуи
Орэдэ, нарты бзэджэжъеуи
Орэдэ, хъабзыжъым къылтыфыгъ! — eIo
Орэдэ, мы тхьам серэмыйлъыри.
Орэдэ, IахъомбэжъякIэкIэ,
Орэдэ, унэ къизгъэпкIынышты
Орэдэ, моу сыхэпкIэжьын! — eIo.

Орадэ, псынжъым къызы! Ок! Эми
Орадэ, зэогъур къырехышъы,
Орадэ, ишы къырегъалъашъы,
Орадэ, чэум къызезуал! Эми
Орадэ, щэогъу къырехышъы
Орадэ, чэум къырегъалъашъы
Орадэ, чэук! Оцы ээхъуми
Орадэ, къэрэгъулэу дэтыхэр
Орадэ, зэк! Э зэк! Егъачъашъы
Орадэ, еблагъэр къыраюшъы
Орадэ, Нарт яунежъыри
Орадэ, унэ къебэ-нэбэуи
Орадэ, к! Эсэнзыэк! Этэри
Орадэ, к! Эсэнэуи к! Этыхэр
Орадэ, цура-цура лъэшъоуи,
Орадэ, япэ! Ожъылъашъохэр
Орадэ, ишыпкъэми къесэуи
Орадэ, япчъе! Ульэшъуагъехэр
Орадэ, цуипл! Озы зэралъэшъоуи
Орадэ, шыбгъэк! Э рефэк! Йышъы
Орадэ, япэ! Ожъылъашъохэр
Орадэ, къамыш ут! Онк! Агъэк! Э
Орадэ, пайхэр тырекъышъы
Орадэ, л! Ыхъур рагъэпсыхышъы
Орадэ, пк! Ак! Оор зыш! Уехехышъы
Орадэ, зы! Атыны бгыкъури
Орадэ, унэми имылъеуи,
Орадэ, сэшхори зыш! Уехехышъы
Орадэ, зы! Атыны пкъеури
Орадэ, унэми ч! Эмьтэуи
Орадэ, к! Эны хъуны сэшхори
Орадэ, мон къысэшъут! — е! Ошъы,
Орадэ, пк! Ак! Оор егъеуцушъы
Орадэ, сэшхори ш! Ухельэшъы
Орадэ, л! Ыхъури мэт! Ысышъы
Орадэ, щэджыблыхэр хэсэуи,
Орадэ, бжъэри къыфыч! Ахъэшъы
Орадэ, щэджыблит! Оу хэсэри
Орадэ, пак! Эк! Э ре! Ул! Йышъы
Орадэ, бжъэри къаш! Урешъушъы
Орадэ, пщэрхъеуи ч! Этыхэм
Орадэ, пчъаблэр къыхалъэшъушъы
Орадэ, шъутык! Э къицохъужыхи
Орадэ, а ишхомылак! Эри

Орадэ, тыжын зэрэзакIэуи
Орадэ, илъэрыгъыкIэми
Орадэ, уцышъхъэр ылыгъоуи
Орадэ, лIыхъум зилыгъожъэуи
Орадэ, ионэгу исэуи
Орадэ, ихэ сэрамитIори
Орадэ, бгъуитIукIэ рэготэуи
Орадэ, шылтэгум кыкIэзыри
Орадэ, огум щэчэрэзышъы
Орадэ, чыгум щэчэрэгъушъы
Орадэ, къончIэф-къончIапцIэуи
Орадэ, гошицIоуи исыми
Орадэ, пацэм зырагъэзышъы
Орадэ, чыпцIэм зырагъэпкIышъы
Орадэ, лIыхъури мэкIожьы!

**264. ШЭБАТНЫКЬО НАРТЫ КЪЭЗЭРЭКИУАГЬЭМРЭ
САУСЫРЫКЬО КЪЫЗЭРЭРИГЬЭЩАГЬЭМРЭ**

(Б жъэдыгъу текст)

I

Нартымэ ялъэкъогъу.
Хъагъу-фыгъу бэшI,
ЯбгэрышIы хъаф,
Хъафынчъэ шыу,
Баджэм къырэгъуазэ,
Цызэм къырыдэкIы,
Пшызэ икIыгъончъэ
Ишычэпэпс,
Фэрэ псыгъоу зытесэр
КонкъитIуджэ ефызы,
Изыгужъ нэкIым
КъыриутIокIагъэу
Нартмэ ячэмахъо
Чэлым цычIэкIыгъэу
КъыIэкIэлъэгъуагъ.

— Уеблагъэ тшIоигъу,
СихъакIэ! — ныом ыIуагъ.

— Бэу себлэгъэн, тянэжъ,
Лъэгъун сиI! — ыIуагъ.

Шым зыригъэлъэтэхи Шэбатныкъо, ныом ыбыдзышь-хыт! ыкыбыджэ щагъети: «Сыуян, сүүят!» — ылуу зыгуулъхъагъ.

Чэлым ригъэблагъи Шэбатныкъо ныом, къэбарым хэхъагъех.

— Тянэжъ-гуаш, — ылуагъ, —
СыхъэкІэ гъозадж,
Чырты сыкъэкІыгъ,
Нартымэ яунэ
Сыщыгъозадж,
Сыбгъэгъуазэ силюигъу!

— Шыдым сиғъэшІэн, нынэ!
Нартымэ сирячемахъу сэ,
Чэцэу сыкъыдэкли,
Чэцэу сидэхъажы.
Алоу зэхэсхыгъэр
Мы чапІэм шыослон.
Нартымэ яунэ
Мы тхым узыдэклэу
Зы щэджэгъуакло
Бгым удэклуаемэ
КъыпІэклэгъот.
Унэ къебэ-наб.
Кіесэнэбэ кіэт,
Кіесэнэу кіэтэр
Цумэ зэрафаш,
Псэлъыхъокло шъаомэ
Къэлапчъэм идэхъагъу
ЛуаупсыжъыкІыгъ.
Уиши хэускІытэу
УшыукІытэжъынджэ
Бэу чыпІэ бзадж, — ылуагъ ныом.

— Тхэм семыплъэу,
Быдзыщэм семынэгуемэ,
Иахъомбэшко бармэкъым
УчІэзгъэплъыни, —
Ылуагъ Шэбатныкъо. —
Зы псыжъым сирихъылІэмэ
Сишэр хэджэрдэнэу,
Зы хъабз слъэгъумэ
СыукІытэжъынэу
Чырты сыкъэкІыгъэп!

Изгужъ нэкIым къыщыреузакIэ
ИлъерыгъыпситIор
Къыщызэбледзы.
Ихъэ къыхигъэштрэ
Ибгъэ регъэубыты.
ХъапанитIор
Чылъэм щэпэразэ,
Бгъэшхъо IеситIумэ
О къалъэрэзахы.
Шэу зытесым
Къэтуанэм¹ къэсэу
Чы гъугъэр пхыретхъу,
Иш пэбзыджынитIу къырихырэм
Гъогу нэпцитIор елыгъо.
Iэкуандэ щэндакъэм исти,
Чыжъэджэ Шэбатныкъо къельэгъу:

— Тянэу Сэтэнай,
Зы шыу къакIошъ,
Чырты къэмыйгъэмэ,
Фэдэ Нарты имыс!
Шкынэу ебгъэшкытэр
Мыфэбэ-мычъыIэу
Къыфэухъазыр!
Хъазырэу тыфэхъумэ,
Гъомылапхъэджэ тымыгъэукийтэмэ
Тыритэкъуахын!

— Зигугъу къэпшигъэмджэ,
Си Iэкуанд, — ыIуагъ, — аш пае,
УкъэмыйукIыт.
Укъэмышын!

Сэтэнай-гуашэм
Iэлджэнэ фыжытIор дегъэчэрэзае,
ЛъекIэпIэ фыжытIори
А чIапIэм егъэлъэрэз.
ШкынышIэшым макIо,
Цугъо бжъэпэплъэр
Икъурмэнэпхъэу,
Гъэлъэхъум ипшэрэр
ИIэпэ щыпсэу,
А чIапIэм щеухъазыры.
Хъазыры зыщыхъуным

¹ Лъэгуанджэм къэсэу.

Шэбатныкъо нэсы,
Къэлэпчъэ сэраим
Шыбгъэджэ еуцуалІэ.
Іэкондэ-туашэр
ИпапышитІумэ
ПсынкІэу къарэуцо,
Щэндакъ лъапсэм
ПсынкІэу къеуцохи.
Ежь икІыгъуитІу
Ежь нахь мылаеу
Щагум къыднэсых.

— Уеблагъэ тшІоигъу, Шэбатныкъу! —
Ело Іэкуандэ. —
Тхъэм тигъэхъумэ,
Удгъатхъэ тшІоигъу!
Цугъо бжъэпэплъэр
Уикъурмэнэыхъ! —
Гъэлъэхъум иишэр
Уиіепэ щыпс,
Анае ялыгъэу,
Къэлъшъхъэ зэрынэу
Цыф зэрытымыгъахъэрэм
Уиши щыдгъэхъущт.

— Уицугъо бжъэпэплъ, —
Ело Шэбатныкъо, —
Тыгъужъым ерэлІ,
Уигъэлъэхъу Іэпэ щыпсы
Цыгъор хэлІахь.
Сыешкэ-ешъолІэп,
Сышыу джэгулІы нахь.

Чъэрэу Бзэжъ шІагъор
Къызэтырекъузэшъ,
Къэлэпчъэ сэраер
Шыбгъэджэ екъутэ.

— Іэкуандэ, — ыIаагъ Шэбатныкъо, — псэлъыхъокІо
шъаомэ уикъэлапчъэ идэхъагъу IаупсынжъыкІыгъ аIуа-
гъэшъ, лъэмиджэр афыхалъхъ, къырыдэгъахъэх.

Нартымэ язэIукІэ
Шэбатныкъо къыфеузэнкІыжы.
Нартэу зэIукІагъэхэмэ
Шыор къызалъэгъум,
ПлъакІоу яIэм:

— Нартэу зэIукIагъэхэр! — eIo,
Унэм ехъешъ:
— Шъуезэрыгъашкэх,
Шъуезэрэгъашъохэшъ шъузэхэс.
Зы шыу горэ къакIo шъхьай
Чэрты къэмыхыкIыгъэмэ
Фэдэ Нарты исэп.
Зэдэлъэгоджэмышъхьэу.
ЗэдэпэIo шъхъэрыхэу
ШъупэмыхыкIымэ,
Хъалаачэ шъуригъэфэт, — apeIo нартэу
зэIукIагъэмэ.

Нартэу зэIукIагъэхэр зэдэлъэгоджэмышъхьэу, зэдэпэIo шъхъарыхэу къыпэгъокIыгъэх. Къэлапчъэр псыкIэу фыIуахышъ, дагъахъэ. Шым епсыхи, шышIoум иш ращэллагъ.

Сэгъындакъэу ыIыгъэр хэгъырэим зыратым, ылъэкIапIэ ыгъэхъурзээагъ.

Унэм рахыи пкъэужъием зыпалъэм, пкъэужъиер къырикIэхыгъ.

Пхъотэрэм зытралъхэм, пхъотэрэр зэгуикIыгъ.

— Мыщ игъэIылъыпIэ
Бэу мэкIэ дэд, — ыIуи
Шэбатныкъо къышти
Ежь зыгуилъхажыгъ.
Аштрамэр къахьи
Унэм къыратэкъуагъ.
ЦокъитIор зыщигъэпкIи,
Ианэр ышъхъэ тыригъэуучи
Ианэр бгыкъум зеулIэджэ
Бгыкъор къыфэхы
Къашъоу къызытефэрэм
Зыблыпкъ зэпиутре
УнэкIыбым ралъэшъокIы.
ИтIуанэ зэдэлъэгоджэмышъхьэхэу,
Нартэу зэIукIагъэхэр
ЗэдэпэIo шъхъарыхэу
КъельэIух Шэбатныкъо:
— Ныбжырэ зэIукIапIэу
Унэжъэр къытемыхыкъутэжъ!

Шэбатныкъо агъэукIыти, къахэкIыжыи къежъэжъыгъ.

II

Іэкуандэм ятэу Чылэхъыстэнү унашъо ышыгъ:

Мы ліэу ежъэжъыгъэм, ымыгъэукытэу, щынагъоджэ
къезгъэгъазэрэм сипшъашъеу Іэкондэ гуашэр естын, —
ышоешъ.

Саусэрыкъо а чыпіэм рихыллагъеу щыіети:

— Сэ къезгъэгъэзэт, — ытуагъ. Кылъежъагъ.

Саусэрыкъо зельеіум, Шэбатныкъо къеуцоллагъ.

— Шыид уильэгъун? — ытуи Шэбатныкъо Саусэры-
къо еупчыгъ.

— Мы Іэгум къэбгъазэу зэ укъыдэхъажы шыоигъу!

— ытуагъ Саусэрыкъо.

— Шыид адэ ар зытехъуахъырэр? — ытуагъ Шэбат-
ныкъо.

— Сэрыджэ джэуап ухъут.

Орыджэ былым сэгъоты.

Укъычыукытэ сшыоигъу!

— Шыда сызэрэфэхъутэр?

— Нарт Чылэхъыстэнү Іэмүр ышыгъ: «Къезгъэгъа-
зэрэм сипшъашъе естын» ытиши.

— Ай фэдэ күуакіеджэ укъысфэмекіожы! — ытуагъ
Шэбатныкъо.

Къыгъэзагъ итіуанэ, Іэгум дищэжъыгъ.

— Іэкуандэ къашэ, — Саусэрыкъо Чылэхъыстэнү
ритуагъ.

— Къэбгъэукытагъ нахь, мы ліэр бгъэшынагъэп,
щынагъоджэ къебгъэгъэзагъэп, — ытуагъ Чылэхъыстэнү.
— Іэкуандэ остыжъытэп!

Шэбатныкъо а чыпіэм щыгубжи, Іэкуандэ къаригъа-
щи Саусэрыкъо къыраригъэтыгъ.

265. БЭДЫНОКЪУЭ И ПШЫНАЛЪЭ

(Къэбэрдэй текст)

Нартхэ ди Бэдынокъуэ,
Нартхэ ди лы икъугъэ,
Чынтыр зи ныкъуэкъуэгъу,
Хъэрхуэрэгъу зи бащэ.
И зы пкъыгъуэр пкъыгъуишэ,
Хъэгъу-хуэгъу бәші,
Ябгэ щыыхъэху,

Хъэхуншэ шу.
Шур зыпамыщI,
ЛЫр зыпамыщIыж,
Шумэ я мыщIэгъу.
Иш уанэ трелхъэ,
И зекIуэныр къышохъэ,
Шы ныбэпхыр щIекъузэ,
ЗэшIекъузэри ношэс.
НошIопщауэри ныдокI.
Лыхъур ныдошэсыкI.

Нартхэ ди Бэдынокъуэ,
Нартхэ ди лIы икъугъэ.
И шы пцIэгъупль псыгъуэм
Зыхеч, зыхесэ,
ЯпэкIэ лыгъей мафIэр зыдедз,
И ужым къуалэбзур щохуарзэ,
Шы гущIум шетыр щеухуэ.
Хъэ самыр кIагуитIыр
И бгъуитIым щоджэгу,
И бгъэ гъесагъуитIыр
ДэмэпкъуитIым щохуарзэ,
Ар макIуэри мэлъей,
Мэджэрэз и закъуэ,
ПщIэгъуалэ щамылъахъэу
Шы лъэхъяр щамутIыпщым,
ЩIалэ зэрахь гъуэгүү
Бий зекIуапIэм къышекIухь.
ТэнкIэ къирогъуазэ,
ПсыжькIэ къокIуэкIыж,
ГъуазэкIэ къырыдокI,
Псыжъу икIыгъуэншэр
Шы джэбэпс хуэмыхъуу
Лыхъур зэпырокI.
Нарт IэхъупIэми нытохъэ,
Гъуэгүщхыибл щызэхэкIым
Нартхэ я Iэхъуэм щыIующIэ.

— Бонъу апщи,
Iэхъуэ цIыкIу нэшIэпкIэ!

— Тхъэм уигъэпсэу, щауэфI!
Нартхэ ди Бэданокъуэ,
Нартхэ ди лIы икъугъэ,
Зи щхъэ дымылъагъуу

Зи гугъум дигъал! Э!
И эхъуэ пицим неблагъэ.
Си шыгъупастэр къесщэнш,
Ди жэмийгъэ пишерыр
Уи хъещиэ нышш,
Ди шкиэжь гъэрыхъур
Уи Иэпэ шыпсц,
Санэху киадэр пхузэтесчынш,
Хугу матэ щециым сыйпухэ Иэбэнш,
Къырылъ-турылъ бганэ
Уи шым пэрыслъхъэнш.

— Уи хугу матэ щециым
Хъэлэлу ушхыж,
Уи жэмийгъэ пишерми
И хъер ульагъуж,
Уи санэху киадэми
Хъэлэлу уифэж,
Къырылъ-турылъ бганэр
Уи Иэш яушхыж.
Бэхъу-бэши Тхъэм уиш!,
Нарт хъыбар сыйгащи!
Гъуэгу сыйтебгъэувэмэ,
Гъуэгу сиринуэнш.

— Нарт хъыбар сэ сциэн?
Махуэ псом си Иэхъуэш,
Жэшым сыхъэдэ хъурейш.

— Нарт хъыбар умыщиэу
Гъуэгүшхыблыр щызэхэким
Щхъэ уИэхъуэу утет?

Жеиэри и шы пи Иэгъуэплъым зыреч,
Шы гущиум щыджэгуу ножъэж.
Нарт ди Бэданокъуэ
Зы тэуэгъуэ нышиким,
Иэхъуэжь цыкнур гупсысэш,
Псалъэ гуэри къишиэжш.

— Хъэхъей, Нартхэ ди Бэдынокъуэ!
Нартхэ ди лы икъугъэ,
Бэлэрыгъ зекиуэкиэ,
Уи шыфэ-лыфэр сфиэдахэш,
Уи къекиухыкиэри си жагъуэш.
Фыз хъыбарш жумыиэмэ

Зэхэсхари бжесIэнщ.
Алыджхэ я унэм и лъагъуэр
Гъуэгу нэшэкъашэш,
Унэ хужь лъэбышэш,
Унэ хужь кIыхьщ.
Тхъэ шэшI и кIыхъагъщ.
Унэ плIэ Iупэхущ,
Унэ небэ-къебэш
ЩIэсэн бэуэ щIэтш.
Зы щIэсэну щIэтыр
Вийм къызэралъэфш,
Апхуэдизи и күэбжэпэ Iулъыжщ,
Шы бгъэлыйбэми къос.
Псэлъыхъухэм яутауэ
Зы псыпцIи иIэш.
Уи шыр хэмыхыфмэ,
УкIытэжынщ.
Зы гуашэ исци
Бажэ зекIуэкIэш,
Унэ жыхафэгур
И тхъемахуакIуэш,
Псэлъыхъуу иIэм
ПищIатIэр яутэ,
Сэтэней и ефэш,
Гъуэгу щхъэIум тесщ,
Къан хъыджэбзи и бацэш.
Санэхубжэ я кIадэш,
Вы ехъуай я нышиш,
Гъэлъехъу пшэри я шыпсщ.
Къэсым абы щызэфIадзэ.
Нартыжхэри щызэхэсщ.
Нэсрэн-ЖъакIи къышысщ,
Сосрыкъуи щIэсихэш.
Пщащэ дахи я къэфакIуэш,
Уэ джэгүэгъуи пхуашIынщ.
Абы ущеблагъэмэ,
Нартыжхэр щызоуэр,
Хуарэгъуэ гейми щытесщ,
Джатэ кIэшIхэри я бгырыдзэнщ.
Лей къуахынщ, си щIалэ! —

Іэхъуэжь цыкIум щыжиIэм,
Бэдынокъуэ къэгубжьщ,
Дакъэжь нафIэу зэшIэнэш.

— Нартхэ я Іэхъуэ-жъэхъу,
Нартхэ я жэмыхъуэжъ!
Зы псынцэ сиIущIэмэ
Си хуарэр хэмыхыныу,
Зы щауэ сиIущIэмэ
СыкъыхигъэшIэну,
Зы гуашэ сиIущIэмэ
СыукIытэжыну,
Шхъэ уэ къызжепIэхэ!
СыефакIуэ ешхакIуэкъым,
СылэгъунакIуэ щауэкъым,
Нарт щауэгъу солъыхъуэ,
Ем сырилъыхъуакIуэш,
Фым сыриIещакIуэш.
ТхъэIухудми сыйдихъэхынкъым,
Нартыжхэми зыри къызащIэфынкъым, —
ЖеIэ Бэдынокъуэми
И шыщхъэр къеIуантIэ,
Домбяфэ щIопшыр
Шы джабэм къыщегъаджэ,
И щIопшыдджэ макъыр
Къуэ кIуэцIиблым щоIу,
Лэу чыцIхэр къыхегъэшт
Лэу чыцIу къыхигъэштыр
Хъэ самырхэм яубыд,
Хъэ самырхэм яIэшIэкIым,
Бгъэ гъесахэм яубыд,
Бгъэ гъесахэм яIэшIэкIым,
ПцIэгъуэплъ псыгъуэм къеубыдыж.
Нартхэ ди Бэдынокъуэ,
Нартхэ ди лы икъугъэ,
И шым гъуэзу къыхихыр
Жъаум хуэдэу щхъэштыш.
И шабзэшэр уэгум щохуарзэ,
Иш пэбзийм къырихум
Гъуэгу напIщIэр ёлыгъуэ.
Сэтэней и унэм
Лыхъу и гупэ хуегъазэ,
Сэтэней и пщащэр
Мывэ унэжьу
Жыгейжь лъэггуу
Нартыжь джэгупIэм
КъышIэкIауэ къельагъу.
БедакъитIи иIыгът

Сэтэней и пщащэм,
Псыхъэ күэнуи къежъат.
Шу къакIуэр щилъагъум
Пщащеми игъазаш,
Сэтэнейми жыриIещ:

— Уей, Сэтэней-гуашэ,
Гуашэу щыIэм я лей!
Гуашэм я мыфэгъу,
Джэшыр зи гушыIэгъу
Дыгъэнэбзийр зи нэгу,
Дышэр зи куэщи,
Тэджым я Мэзыитхъэ,
Гуашэ къатинэ,
Бэрэтинагъуэ
Дэнагъуэ Iупэ
Щхъэцынэ дыкъуакъуэ!
Уэри умылъэгъуауэ,
Сэри сымылъэгъуауэ,
Мыбы зы бэлыхъ къесаш.
Мы къеса шум хуэдэ
Ди хэку щыIэуи слъэгъуакъым.

Сэтэней-гуашэу, дышэр зи куэщиым
Дышэр зэхишэу ар щызэхихым,
Сэтэнейри къыхэшти,
Дышэри Iэпышэшти:

— Уэри умылъэгъуауэ
Сэри сымылъэгъуауэ
Нартхэ имыс шу
Дэнэ къышулъагъу?
Сыти и лыIуэ-лыIфэ,
Сыти и шыфэ щыкIэ?
ЩIэки къыкIэлъыплъ.

Пщащэр шыфэ-лыIфэм къеплъри
Дилъэгъуари жыриIещ:
— Ей, Сэтэней-гуашэ!
Джэшыр зи гушыIэгъу,
Абы и лыIуэ-лыIфэмрэ
Абы и шыфэ щыкIэмрэ
Сытым жызигъеIэн,
Сытым сигъеIуетэн?

И пэкІэ пшагъуэбэш,
И ужькІэ къуанщІэбэш,
Шы гущІыум шэтыр щеухуэ.
МаскІэу къыIурихым
Гъуэгу напщиtыр елыгъуэ,
Хъэ самыр и бгъуитІым
Щыджэгуу мэзежэ.
Бгъэ гъесагъитІыр
ІэшІым щохуарзэ,
И шабзэ бзащхъэ
Мэзышхуэм хуэдэш.
И дамэ ижым
Дыгъэр къыщопс,
Дамэ сэмэгум
Уэсыр къыщос,
И уэмэрэбзабгъуэ
Кыпкъым къышохъуэпскI,
Жыру и маисэр
КъоkI, йохъэж,
И шым уанэу телъыр
Дыщэ хъэрэхъищэш ,
И шхуэмымлакИитІыр
Дыжын зэрылэш,
Лыхъум зилыгъуэжуи
Уэнэгум исщ.
Къуалэхэр къеукI,
МаскІэр къыIурех,
Дыгъэри и щхъэцыгуш,
И щхъэри уэгум еташ.
Зэуэм щымыбзэщхъущ,
И фащэхэр дыгъэм полыд,
Зэпэлыдыжхэр и шыпхэ телъш,
Апхуэдэ шу
Нарт Хэкум имыс,
Мы Уашхъуэу ди къан!

Шур къыхуэмымщІэу
Пщащэм къынциIуватэм:
— Ар сыту гу их,
Уэри умыльэгъуауэ,
Сэ слъэгъуами ящымышу,
Нобэ ар дэнэ къикІт? —

ЖеIэри Сэтэней,
Дыщэр Iэпошэш,
Сауру пхъэ вакъитIым къоувэ,
Бажэм хуэдэу зыкъегъазэ,
Ужъэм хуэдэу кырокIуэ,
Щхъэгъубжэшхуэми къокIуалIэ.
Щхъэгъубжэшхуэр къызэIуехри
Сэтэней гуашэ шу къакIуэм йоплъ:

— Ар нарт Бэдынокъуэш,
Нартхэ ди лы икъуэгъуэш,
Зи щхъэр дымылъагъуу
Зи гугъум дигъалIэрш.
И пэкIэ пшагъуэбэр
Шы пэшхъын гъуэзш,
И ужыкIэ къуанщIэбэр
Шы лъэгу вабдэ ятIэш,
Шы гущIыIу шэтырш,
Нарт бжышхъэ дыкъуакъуэш,
Мыкъутэр и бжыкIщ,
МаскIэу кыIурихыр
И шы пэбзий гъуэзш,
УкIэлъыплъым щIыкIафIэш,
Нартыжхъэми ящищ.
Нарт Бэдын и къуэш,
Чынтри и ныкъуэкъуэгъуш,
Чынт зауэми къокIыж.
ДэнекIи щыгъуазэш,
ПсыжкIи щыгъуазэкIейш,
А лыхъуу шыщхъэмыйгъазэр
Деплъынщ къытхудэхъэхым.
Си дэхагъым къысхуемыплъу
Ар блэкIыфми лыгъэ иIэш.
Си гъуджэ мажъэхэр
ЩIэхыу къэгъэIэгъуэ,
Си нэzkIапэ, нэжъгъущэр
ЩIэхыу къыщIэжкыкI,
ЖыреIэ Сэтэней и пщащэм.

Мывэху унэжкуу,
Жыгейжь лъэгуу,
Нартыжь джэгупIэм
Самыр бжыкIыу
Сэтэнейми зыщегъэпс

Сэху-сэплъи йоуэж,
ШхъуэкІэ-плъыкІэуи зехуапэ,
Шхъэгъубжэшхуэми къотысылІэ.

— Къегъэблагъэ, ар щІэхыу!
Пщащэр къышокІри гъуэгупэм
къитоувэ.

Нарт Бэдынокъуи къесаш,
Цыхубзым нэмис къыхуещІ,
Хуэм зищлауэ щыблэкІым
Пщащэми къыжейэ:

— Уий, нарт Бэдынокъуэ!
Нарту лы икъугъэ!
Нарт бжышхъэ дыкъуакъуэ,
Лыхъуми я лыхъуж,
Мыдэ зэ къэгъазэт!

Пщащэр ныкІэлъыджэу,
Нарт лыхъум къышигъазэм,
И фохъуси къирех.
Санэхубжыя кадэш.
— Мыр Алыджхэ я унэш,
Вы ехъуари я нышш,
Гъэлъэхъу пшэри я Іусш,
Пщащэ дахи я бащэш,
Еблагъэ щауэфІ, —
Къыжыриэш а пщащэм.
— Мыр Алыджхэ я унэми
УнэкІафи ирехъу,
Санэхуу фи кадэми
Нартхэр ирефэж,
Вы ехъуауз фи нышыр
ФыкІэ фыушхыж,
Пщащэ дахэу фи бащэр
Нарт Іэпэгъуи ирехъу,
Нарт джэгуэгъуи къыренэ!
Сыгъунэгъу щІэсэлІкъым,
СыешхакІуэ ефакІуэкъым,
СылэгъунакІуэ щауэкъым:
Сыхъэхугъуэ бэщІкъым,
Сыябгэ щІыхъэхущ,
Сыхъэхуншэ шуш,
Сыщхъэхуит щауэш,

Нарт щауэгъу солъыхъуэ,
Ем сырилъыхъуакIуэш,
ФIым сыриIэшакIуэш!

— Нарт щауэгъу ухуеймэ,
Къанж и къуэр къыпхуэтшэнш!

— Къанж и къуэм сыхуейкъым
Нэрыбгейм и къуэ закъуэр ирепсэу!

— Къанж и къуэм ухуймейм
Нарт Пэнныкъуэ къыпхуэтшэнш!

— Нарт Пэнныкъуи сыхуейкъым,
Хъуагъэ-щагъэ и бащэш.

— ЖиIэу Бэдынокъуэ къышимигъазэм
Сэтэней гуашэм
Дыжын папыщыр зыпельхъэ
И лъэуей кIэшIым къуувэ
Дышэ джэдигур
И плIэ къыредзэ,
И дышэ башыр
Iэдакъэм щIэлъу,
ХуэльапэкIуашэу,
Бажэ хуэдэ зигъазэу,
Ужъэ хуэдэу щэбакIуэу,
Сэтэней-гуашэр къыпожьэ:

— Еблагъэ, еблагъэ, Бэдынокъуэ!
Чынтыр зи ныкъуэкъуэгъу,
Зи щхъэ дымылъагъуу
Зи гугъум дигъалIэ!
Сосрыкъуэ имысми
Шу шэс нарт сыпащи,
Сэ фызми сапумыщи.
Уэ зумусыгъуэджэу
Алыджхэ я унэ къеблагъэ!
Ди выгъуэ бжъэпэплъыр
Уи хъэшIэнныши,
Ди гъэлъэхъу пшэрыр
Уи пшапэ Iусщ,
Ди санэху кIадэр
КъыдокIуей, йохыж,
И щхъэр пхутетчиныш.

Ди уардэ лэгъунэ
ЗэгъүэкI пхуэтшIынщ,
Ушыдгъэшхъэукъуэнщ.
Зышодгъэгъэпсэхунщ.

— СыешхакIуэ ефакIуэкъым,
СылэгъунакIуэ щауэкъым,
Нарт щауэгъу солъыхъэ,
Ем сырильыхъуакIуэш,
ФIым сырИЭщаkIуэш.
Уи выгъуэ бжъэпэплъым
Аштым и хъун ирехъу,
Уи гъэлъэхъу пшэрри
ФIыкIэ фыушхыж,
Уи санэху кIадэри
ХъуэхъукиIэ зэтуч,
Уи уардэ лэгъунэри
Лъабжъэ быдэ ухъу! —

ЖиIэу щыхуемыблагъэм,
Сэтэнейуэ гуашэм
И щхъэ лъашIэ фIегъэху,
И жъэгъухуми Iуегъаплъэ.
Абы щыхуемыплъкIэ
КъырэгъэкIуэтэхри
Бгъафэм ныIуегъаплъэ.
Ари щымыхъухэм
Шур къыдихъэхыну,
ЗитIэщиIини къышIедзэ.
И джэнэкIэр фIегъэху,
И щIыфэхум Iуегъаплъэ.

Ари Бэдынокъуэм
ХъымпIари щымыхъу;
Еблагъэн щимыдэм,
Сэтэней къопсалъэ:

— Уэ укъемыблагъэкIи
Сэ хъэщиэншэ сыхъункъым,
Сэси фади къинэжынкъым!
Нарт щауэгъу ухуеймэ,
Нарт хъыбар бжесIэнщ:
КъуажэкIэмкIэ ех,
Нарт санэхуафэш,

Ар зышефэ унэр
Унэ хужь бгъунжышхуэш,
Унэ бгъунж лъэбышэш,
Насрэн ЖъакIэ я тхъэмадэш,
Сосрыкъуя я пщафIэш,
Санэхуафэр абы щашI.
Нарт щауэгъу бгъуэтинш.

Нартхэ ди Бэдынокъуэ,
Нартхэ ди лы икъугъэ,
Сэтэнейми ныхуемыблагъэ.
Зегъазэ, зыреч,
Зэ пкIэм, зэ малъэ,
Зэ лъэм плъагъужыркъым.
Лыхъур мэгубжь,
Санэхуафэм неунэтI,
КъуажэкIэмкIэ иреунэтIэх.
ЩIалэ цыкIухэри къыIуошIэ;

— Мыр сыйту шу мафIэ,
Мыр сыйту шу маскIэ! —
ЖаIэу цыкIухэр мэкий.

Нартхэ я санэхуафэш,
Нартхэ я ефэешхэш,
Нартыбэри щызоуэ,
Зэш зэхуефэри зэхуашI.
Нартхэ ди Бэдынокъуэ,
Нартхэ ди лы икъугъэ,
ЩIопщэуэгъуэр къищIым
Санэ ефэм Iурегъэж,
Щытыр къыщIегъэж,
Щысыр къыщегъэлъэт.
А шу мафIэм и даущ
Сосрыкъуэм къыщищIэм,
Мывэ шэнтыйм къолъых
Бжаблэми къыдолъ,
Бэдынокъуэми ныIуплъэ,
Зэрилъагъууи къециыху.

— Уий, нартыжь гуп,
Фи тетыгъуэр къыхъ ухъуи
Хъуэхъу фи куэду фыпсэуи!

Мы шу къакIуэр фымыцIыху?
Ар фымыцIыхумэ,
Нарт Бэдынокъуэш,
Чынтыр зи ныкъуэкъуэгъурш,
Чынт зауэм къокIыж,
Езыр щхъэкIуэ мышэчш.
Ар щхъэкIуэу дэкIыжмэ,
Нарт лIыгъэм къекIункъым—
Сосрыкъуэм щыжиIэм,

Нартхэ псори зэдэухэу
Сосрыкъуэм дохасэ:

— Дауэ тщIыну атIэ?
— Ар ди анэм къышыфIэкIакIэ
Зы амал етщIэнш.

Нартхэ Хасэ яухуэ,
Сосрыкъуэм нодайуэ
Санэхубжы къырагъахъуэ,
Нартхэр пыIещхъэрыхыу,
Псори лъайуэу къыпожьэ:

— Нартхэ ди Бэдынокъуэ,
Нартхэ ди лIы икъугъэ,
Чынтыр зи ныкъуэкъуэгъу,
Хъэгъу-хуэгъу бэшI,
Ябгэ щIыхъэху,
Хъэхуншэ шу,
Шур зыпамышIыж,
Зи шыужьэ емыкъуж.
Мы нартыбжьэм къытхуефэт!

Санэхубжьэри къырат,
Санэхубжьэри къыреф.
Нартыжь зэшиблым
ЩIакIуйбл къышIахри
Хузэпаубгъури
ЩIылъэм нэмису
ХъэшIэшым щIашэ.
Бэдынокъуэ йоблагъэ,
Санэхуафэм нахохъэ,
Санэхубжы къыреф.
Къэфэн Бэдынокъуэм тралъхъэ.

Іэнэ нэzym долъей,
 Іэнэри имыгъэсыу,
 Шыпсри иримыкІуту,
 Іэнэ нэзыр къефыхъ.
 Къэфэныр арыхэу
 Сосрыкъуэ тралъхъэ.
 Ари Іэнэм долъей,
 Іэнэри мысысу,
 Шыпсри иримыкІуту,
 Шыпс ІупшІакІэр къефыхъ.
 Къэфэныр арыхэу
 Батэрэзи трелъхъэ.
 Іэнэр имыгъэсыу,
 Шыпсри иримыкІуту,
 Іэнэ нэзыр къефыхъ.
 Батэрэзи щелъэжым
 «Щыблэ къытхэуаш» — жаIэри
 Щыбым дэтхэм
 Елеишхуэр¹ къырадз.
 Сосрыкъуэ мэгубжь,
 Санэхубжъэр иреф,
 Джатэпэр ныхетІэ,
 Джатэ тЫгум нырожэ,
 Джатэ Іэпщэм щыхетІэ.
 Бэдынокъуэ губжагъэхэт,

 Джатэ Іэпщэр ныхетІэ,
 Джатэдзэм нырожэ,
 Джатэ дзапэм щыхетІэ.
 Нартхэ ди Бэдынокъуэ.
 Нартхэ ди лы икъугъэ,
 Гъуазэу нартхэ къахонэ.

266. БЭДЭНОКЪУЭРЭ СОСРЫКЪУЭРЭ

(Къэбэрдэй текст)

Бэдынокъуэрэ Сосрыкъуэрэ щауэгъу зэхуэхъуа иужь-
кІэ, зэдэшцкІуэну гъусэ зызыхуашІауэ сый щыгъуи зэшэ-
кІуэгъухэт. Я шитІу зытесхэри, я хытІу ягъусэхэри зэхуэ-
дэхэт. Мэз бжэну ялъагъури и пІэм ирагъекІыртэкъым.

— Сосрыкъуэ, щакІуэ дыгъакІуэ, — жиIэри зы маxуэ
гуэрым Бэдынокъуэрэ Сосрыкъуэрэ щакІуэ зэдыдэкІаш.

¹ «Елэ-лэйкІэ» еджэу тхъэм хужаIэу щытащ адигэхэм.

Мэз лъэш! Эхум къыхэк! Йыжахэу зы бажэ гуэр щалъагъум, Сосрыкъуэ «хъайт» — жи! Эри хъэхэр бажэм ириут! Йып-щащ. Бэдынокъуэ и хъэхэри Сосрыкъуэ и хъэхэм щыгъуу илъаш. Сосрыкъуэ и хъэхэр сэмэгурабгъумк! Э къышыту, Бэдынокъуэ и хъэхэр ижърабгъумк! Э къышыту бажапц! Эр къахурти, нартит! Ым я шабзэ зэйуадзэри зэуэ бажэм зэдеуаш.

Сосрыкъуэ и шабзэр бажэм и нэ сэмэгу лъэнныкъуэм техуаш. Бэдынокъуэ и шабзэр бажэм и нэ ижь лъэнныкъуэм техуаш. Арти бажэр дэнэ к! Уэжынт? Бажэр нартит! Ым зэуэ къызэдраудааш. Тури зэуэ бажэр зыдэшылъым нэсри бажэр зэпаубыдааш, и пл! Э лъакъуит! Ыр Сосрыкъуэ иубыдааш, и пхэ лъакъуит! Ыр Бэдынокъуэ иубыдааш.

— Бажэр сысейщ, — жи! Аш Сосрыкъуэ.

— Хъэуэ сысейщ, жи! Эри идакъым Бэдынокъуэ.

— Си шабзэр мис, бажэм и нэ сэмэгум техуаш.

Бажэр сысейн хуейщ, — жи! Эри дауэу щ! Идзащ Сосрыкъуэ.

— Сэ си шабзэри мис и нэ ижым щ! Эхуаш. Сэраш бажэр зейр, — жи! Аш Бэдынокъуэ.

Арти, Сосрыкъуэмрэ Бэдынокъуэмрэ бажафэр зэпаубыдри зэхуйлъаш.

Сосрыкъуэрэ Бэдынокъуэрэ щызэхуилъам Мэзытхъэ жыгыщхъэм тести къаплъэри мо нартит! Ыр щилъагъум къабгъэдыхъаш.

— Пшэрыхь апши щак! Уэл! Хэ, — жи! Аш Мэзытхъэ.

— Уи пшэрыхьыр тхубагъуэ, — жи! Аш нартит! Ым.

— Сл! Ожь фызыщ! Ышыхъэжар? — жи! Эри Мэзытхъэр еупщ! Аш Сосрыкъуэрэ Бэдынокъуэрэ.

— Мы бажафэр тхузэрымыгъэгуещу арш, — жи! Аш Сосрыкъуэ. — Бажэр къэзыук! Аш сэраш, Бэдынокъуи еzym къиук! Аш же! Э, — жи! Аш Сосрыкъуэ.

Мэзытхъэ бажэр и пащхъэм ирилъхъэри, — Бажафэм и уинафэр сэ сщ! Ынщ, бажафэр зэрыфщ! Ынур къызжэф! И, зыхуэфащэми естынщ, — жи! Аш Мэзытхъэм.

— Захуэш! — жи! Аш нартит! Ым. Ат! Э, сый ящ! Эжынт? Мэзытхъэ упэрыуэ хъунутэкъым.

— Сый уэ Сосрыкъуэ, мы бажафэр зэрыпщ! Ынур? — жи! Эри еупщ! Аш Мэзытхъэр Сосрыкъуэм.

— Сэ ар зэрысщ! Ынур мыраш:

— Сэ си! Эт зы нарт пщащ гуэр щ! Аш эу. А си щ! Асэм! Эджеэр сык! Эльык! Аш, сык! Уэхунк! Э зыгуэр хуэзмыхъу идэртэкъым. Аш, зэгуэрым, зек! Аш сыкъик! Ыжу, къызэхъул! Аш щымы! Эу сыйдыхъаш си щ! Асэм гуащэм деж.

— Сложь ар, Сосрыкъуэ, къысчуумыхыауэ укъыс-хуэкъуа? — Сэ уэ укъысчуемэ, Сэтэней и тендж джэ-дыгум тель бажафэ фыццээм хуэдэ пщампапхъэ къыс-хуэгъуэт. Ар къысчуумыгъуэтаяуэ укъыскээльзымыкъуэ, — жиэрэри къызещащ. Сыт сциэжынт? Сежьаш бажэ фыццээм лъыхъуэ. Күэдри сиццэкъуа, Тэн губгъуи зыщысплъыхъай, Теманыкъэми сиццызекъуай, Индым Иуфэхэри къэзущыхъай. Сытми, сыт сымыццэми бажэ фыццээм згъуэтакъым. Ауэрэ, сицкъакъуэрэ зы бажащхъуэ бандэм къыхжжауэ щыслъагъум, — бажэ фыццэри бажащхъуэри бажэш, зэхуэдэш, — жысцэри сеуэри къэзукъаш. Бажащхъуэр сицгъыу си щасэм деж сицкъуэжри — бажафэр щестым, — сэ бажафэ фыццэш жыхуэслар, Сэтэней и джэ-дыгум и пщампээм телъым хуэдэш, уэ бажащхъуафэш къысчуэпхъар, — жиэрэри, си щасэр къэгубжьри жэз къамышыр къиштэри — «хъэжь ухъу» — жиэрэри къызэуэри хъэжь сыхъуаш.

А си щасэм сэ сицкъиужэгъуауэ нэгъуэш! нарт щауэм ехъуэпсати, арат хъэ сиццинцэлар. Сыт сциэжынт? Сыхъэжьти пщантээм сицкъыдэнаш. Соплъри солъагъу си щасэр гуашэм деж Къанж и къуэ Щауей, Хъымыщижь, Имыс, Уэзырмэс сымэ щопсыхри нэху щагъэш. Бэдино-къуи мызэ-мытэу щыслъагъуаш а гуашэм деж щепсыхуу.

Ахэр щыслъагъум схуэшэчынт? Си щхъэр къесхъэжьэри щасэр гуашэм и пщантээм сицкъыдэклаш. Дунейр къэзджэдыхъурэ, губгъуэм зы мэлыхъуэ пщиэ сихуэзэри ситехъаш. Мэлыхъуэхэм гущэгъу къысчуашчи сагъэшхащ. Мэлхэр жылэм къыщыдахуэжым сэри зы мэлыхъуэ гуэрым игъусэу жылэм синыхъаш.

А сэ сизыша мэлыхъуэм и фызыр сымаджэ лъеры-мыхът. Дунейм абы ирамыхъэлла хууяхъуэгъуэ щиэтэ-къым. Итганикъ ар хъужыртэжкъым. А жылэм дэст Къуйцыкъуи ари къэкъуаш мэлыхъуэм деж къызэплъину. Къуйцыкъуи мэлыхъуэм жырилаш жэшкъэрэ и фыз сымаджэм деж сицкъицанэну. Арати, Къуйцыкъу зэрыжиам хуэдэу, жэшым фыз сымаджэм зыщэлъ пэшым сиццаубыдаш. Гъуэлъыпэ щагъым сиццэгъуэлъхъуэ сиццэлъу жэшыбгым зы удыжь цыкъу гуэр уэнжакъым-къэ къихъэри фыз сымаджэм и лъыр къыццифыкъу хуэжъаш. Ар сэ сигу техуэнт? Сицкъицэлъ щагъими удыр дзапэкъэ субыдаш.

— Сиутыпшиж, Сосрыкъуэ, сэри сэбэп сицхуэхъу-жынщ, — жиэрэри къызэлъеуаш удыжь цыкъур.

— Хъэуэ, узутыпшынукъым мы сымаджэр умыгъэхъужауэ, — жеслаш удым.

Ар щыжысIэм, удым фалъэр къиштэри фыз сымаджэм лъыуэ къышIифыкIауэ щытар къырикIутыжащ. Фалъэм лъыр из хъуа нэужь, удым жиIаш!

— Пщэдэй мы лъымкIэ вгъепскI фыз сымаджэр. Апхуэдэу къышыэжиIэм удыр сутыпшыжащ.

Пщэдджыжым, мэлыхъуэр унэм къызэрышIыхъэу, фалъэм сыбгъэдэлъадэри си лъапэр лъым хэсщIэри фыз сымаджэм щысхуащ. Лъым ар щилъагъум гу лъитэри и фыз сымаджэр а лъымкIэ игъепскIащ. ЛъымкIэ фызыр зэригъепскIыу, къызыфIевэжащ, лажъэ лъэпкъ имIыэуи хъужащ.

Мэлыхъуэм ар игъэхъыбарынтэкъэ? Жылэм жынуи щIэуи дэсыр къызэхуэсащ сэ къызэплъыну. Ар сигу темыхуэу жылэм сыдэжри си щIасэ гуашэм и къуажэм сыдэлъэдэжащ. Си щIасэ гуашэм и пишантIэм сизэрыдэльдэу, сыплъэри шыфIэдзапIэм Хъымыщ, Уэзырмэс, Нэсрэн, Жынду ЖъакIэ сымэ яшхэр бгъэдэйт. Езыхэр си щIасэ гуашэм и унэм щIесу хъуэхъур яIэту щефэхэрт.

— Еууей, тхъэмьицкIэ, Сосрыкъуэ дыкъицIэркъым, армыхъумэ зэгуэдыйнт, — жаIэу абыхэм я псальэе макъыр щызэхэсхым, сизэгуэпышэри слъэкIыр арати бжэшхъэIум сытету сыбэнщащ. АтIэ, сыхъэти, нэгъуэшI зыри слъекIыртэкъым. Сыщыбанэм си щIасэ гуашэм си банэ ма-къымкIэ сыкъицIэри нартхэм гурышхъуэ яримыгъэшIын щхъэкIэ къыщIэкири, — «адакъэ ухъу» — къызжиIэри жэз щIопшымкIэ къызэуащ. Жээ щIопшыр къызэрыслъэIесу адакъэ сыхъуащ.

— Мыхэр мы си щIасэ гуашэм деж щефэу, сэ сыадакъэу? — жысIэри си щхъэ мыгъуагъэ хуэсхыжхауэ бжыхым сыдэлъеири адакъэу сиIуэу щIэздзаш. Бжыхым сыдэлъеяуэ сищыIуэм сыплъэри а си щIасэ гуашэм я гъунэгъу фызым ху щIигъэпшү слъагъури абы сыбгъэдэлъеташ. А фызым щIигъэпш хур къесщыныу сищыхуэжъэм, фызыр къэпсалъэри къызжиIаш:

— Умыгузавэ, Сосрыкъуэ, иджы зы жэш закъуэ адакъэу ехъэкIыф. Сэ си псэр пытмэ а уи щIасэм къуиха лейр хуэзгъэгъункъым, — жиIэри.

А фызыр мэлыхъуэм и унэм щызубыда удырат. А жэшым удыр си щIасэ гуашэм и унэм уэнжакъымкIэ ихъэри жэз щIопшыр къидыгъуащ. Джэдэшым накIуэри жэз щIопшымкIэ къызэуэри аргуэру Сосрыкъуэ сыхъужащ.

— Мы уэ къысхуэпшIар игъашIэкIэ сигу ихункъым,—

щыжысIэм, — Уэ къысхуэпшIар пхуэсщIэжащ. Сызыбу-
быда жэцым сыйбуIыпшыжати, жэз щIопшыр уи щIасэм
къыфIэздыгъуащи, мэ иджы сыйт ухуейми ещIэ уи щIасэ
гуашэм, — жиIэри жэз щIопшыр къысIэшIилъхаш.

Жэз щIопшыр къызэрсыIэрыхъэу, си щIасэ гуашэм и
унэм сыйшIыхъэри сыйплъэмэ, си щIасэ гуашэр Арыкъшу
и гупэ хэлъу мэжей.

— Шыд фыхъу! — жысIэри жэз щIопшымкIэ сеуаш
жейуэ хэлъхэм. Арати си щIасэ гуашэр шыдыбз хъуаш,
Арыкъшу шыдыхъу хъуаш. Иджы махуэ къэс а тIур зэ-
пэшIызошIэри совэ, мэш къырызошэ, хъэхуу хэт хуейми
изот.

Иджы, Мэзытхъэ, а бэлыхь къомыр си щIасэ гуашэм
къышIыстрилъхъар мыпхуэдэ бажафэ фIыцIэши, мыр си
пшэм едзэкIауэ сыйдэхъэжынурэ си щIасэ гуашэу щыта
шыдым езгъэлъагъунут, езгъэхъуэпсэнут. — Сосрыкъуэ
бажафэ фIыцI къегъуэтыф щыхуейм деж, — жысIэну
арат мы бажафэр зэрысшIынур. — жиIэри Сосрыкъуэ
псысэр иухаш.

Сосрыкъуэ щиухым, Мэзытхъэ Бэдынокъуэ еуп-
щIаш, — Уэ сыйт зэрыпшIынур мы бажафэр? — жиIэри.

— Ди жылэм си гъунэгъууэ щопсэу зы фыз тхъэмьиш-
кIэ гуэр. Абы иIэш щIалиш. Ахэр цыкIу-цыкIухэш, зе-
иншэхэш. Нартхэм къыхуахыIамэ абы иропсэухэр. Сэ мы
бажафэр абыхэм яхуэсху щIымахуэ пыIэ зырыз яхуэз-
гъэшIыну арат си мурадыр, — жиIаш Бэдынокъуэ.

— Уэ жыпIэр, Сосрыкъуэ, зы къэмьинэу псысэш. Пэ-
жыр жызыIам бажафэр лъос. Мэ, Бэдынокъуэ, бажафэр
уэращ зыхуэфащэр. Нарт сабий зеиншэхэм пыIэ яхуэ-
гъэшI, — жиIэри Мэзытхъэм бажафэр Бэдынокъуэ къы-
риташ.

267. ШЭБАТЫНЫКЬО ИПШЫНАЛЪЭХЭР

(Х ь а т и к ъ о е т е к с т)

I

Нарт Шэбатыныкъуи,
О-орэда¹)
Ер зинэкъо克ъогъуа,
Хъэгъу-шъугъу бэшIа.
Ябгэр зишIыхыфа,
Хъэфынчъэ шыуа,

¹ Ежтыурэхэм къаIo.

Шыумэ ямышъогъуа,
Нарт ишъэогъу имыс!

Тенэ къырыгъуаза,
Гъуазэ къырыдэкІа,
Пшызэ иикІыгъончъэу
ІэплІэкІо тхъашәкІыр
Зикуогъэ псыхъом
ИльэрыйгъыпситІор
О къыщызэбледза,
Тенэ къикІрэ шыор
Пшызэ къыдэкІошъа,
О къырекІошъэкІа,
Нарт яІехъо-жъуахъуа,
Нарт яшэхъожъа,
Къорэгъыжъы лъэшъум
«Бэу охъу апшый!» къыреIуа.

Iахъор:

— Ра тхъэуегъэпсэуа,
Зышъхъэ тымылъэгъоуи
Зигугъум тыфалІэрэ!
Шэбатыныкъопща,
Еблагъэри еIуа
Тичэмыйгъэ пщэрыри
Ра фэтыукІына,
Къылъы-гулъэ пкъанэри
Уиши жэхэтлъхана,
Тэ тифыгу матэри
Фэтыутэзэныба,
О тхъэми уигъатхъэмэ,
Ра удгъэтхъэжъына!

Шэбатыныкъу:

— СыешхэкІо-ешъуакІопи,
СыджэгокІо шъаопи.
Сышыу ежъэгъакІэпи,
О учэмыйгъэ баери,
ХъэдэIусы ошIа.
О уифыгу матэри
Бзыумэ тхъэ аргъашхи,
Къылъ-гулъэ пкъанэри
Хъамылыу тхъа ешI,

Іалэдж яунэжъыми
Сэ сыригъозадж,
Нафэу о плъэгъуна!

Шэбатыныкъу:

— Сыд ифэІо-фаши,
Сыдым хэшіыкыгъ?!

Iaxzor:

— Іалэдж яунэжъыхэр
Гъогу лъэпэ-лъаша,
Мые лъашэр Іута,
Гъогу лъэкъо закъуа,
Унэ фыжыы кІахъа,
ТхъашэкІ икІыхъагъа,
Унэ плІэІу пэфа,
Унэ къихъэ-нихъэба,
Унэ къебэ-неба,
КІэсэныбэр кІэта,
КІэсэнэуи кІэтыхэр
Цуймэ зэрафэлъэшъу,
Ащ ипэІулъашъори
Цу бгъэлыбэм къеса
Зыгуашэ исышъ
Баджэм зыдегъазэ,
Цызэу къырыдэкіы,
ИджэхэшъуакІэ
ИтхъэмэфакІу,
ЛэгъунэкІо шъомэ
ПчъэІур аутагъа,
Псэлъыхъо зэблэкІымэ
Зэхаутахъыгъеуи
Зы темэн иІэшъы,
Ра уифэрэ псыгъори
Ра хэускІынтэна,
Ра Іэкондэ-дахэми
Ра укыильэгъуна,
Уукытэжъина!

Шэбатыныкъу:

— Нартмэ яІэхъожъа,
Ра о чэмэхъожъа,
Зы темэнэ иІэмэ

О сифэрэ псыгъори
Ра хэускIынтэнэуи?!
Сэ зы хъабзы слъэгъумэ
СыукIытэжынэуи,
Чыртэ сыкъыдэкIэуи
Нарт сыкъэкIонэпи,
О тхъэми семыплтымэ
Iэхъомбэ бармыкъыми
Ра учIэзгъэпшыни!

Домбайшъо кIэпщыри
Ра къе утIэрэбгъуа,
Шыбгъэм къырефэкIа
Къыхырегъэута
Иши къыхиутырэр
КъочIэфы қъочIапшIэуи
Ошъофыми хехъа,
Ихъэ къыхигъэчъырэр,
Ибгъэ регъэубыта,
Иши пэбзыджынымэ
Пщэсэфэу къарихырэм
Уцышъхъэр елыгъю,
Лыр, зелыгъожышъ,
Ионэгу ис,
Исэмэгу тамэ
Тыгъэр къышепсы,
Ижъабгъу тамэ
Осэпсыр къышехы,
Хисэмэ хичыээ
Зыкъырегъахы.
Iалэдж яунэшхоми
Ра къыфеунэтIы.
Ра Iэкондэ-дахэри
Ра иплъапIэ исыти,
Нэчапэм къычIэплъа
О дышъэ пхъэмбгъуитIури
Ра къызэхетакъоба
Дышъэр Iэпытэкъузэ
Ра къызыщэлъэтыба.

Сэтэнай-гуашэр:

— Iэкуандэу хъабзы удэу,
Уды ежъэгъакIа,
А узыфэтэджырэр
Тэ къикIыгъэ шыуа?

Іэкуандэ-дахэр:

— Тянэу Сэтэнаеба,
Сэтэнай-гуашэба
О гошэшІу шъхьантэба
О гошэшхо нэфыба,
Мыш зы шыу къакІошъы
Чынты къимыкІыгъэмэ,
Нарт къыралъфагъэп!
ІэшІурекІы кІэкІыба,
ЦэкІэкІым къырэоба,
О ищэбзэ бзашхъэхэр,
Ра мэзышхом фэдэба,
Жъабгъу тэмэкъупшхъэми
Осэпсэри щехыба,
Осэпсэу къыщехырэр
Тыгъэпс зэпэлдыда,
Сэмэгу тэмэкъупшхъэми
Тыгъэри къыщепсыба,
Иумэ-обзэгъури
ПлІэIупэм щэлдыри,
Ра зэпэлдыдыхырэр
ИІэкІыІу телъ!
О иши джэрышІэхэр
КІэпхым къыщэхъупскІэба,
Шырэу имаисэр
КъекІоты ехъажыбыа,
Иши тхъубэу пызырэр
Щатырэу мэуцуба,
Ихъэ гъесэгъитІуми
БгъуитІур къыдачъахыбыа,
Ибгъэ гъесэгъитІури
ІэкІым щэчэрэзыба,
О зы шыу къакІошъы,
Нарт ишъогъу исэпи,
Тянэу Сэтэнаеба,
Сэтэнай-гуашэба!

Сэтэнай-гуашэр:

— Ар Шэбатыныкъоба,
Шэбатыныкъопициба!
Ар едгъэблэгъэна,
Лыхъу копкъ хэтхына!

Саурэу папышитIумэ,
Дахэу къарэуцоба,
Жъабгъум къитеуцомэ,
Зэхэбаджэрэм фэд,
Сэмэгум теуцомэ,
Тэмэтазэм къеоба,
Баджэу зыкъегъазэба,
Чэпчъэм идэхъагъуми,
Зыкъытырэгъафэба,
Ыбгъэ фыжь-чэсэйхэр
Е, къыфызэIуеха,
Сэе зэгохыпIэхэр
Е, къызэрегъэлъелъа.

Сэтэнай-гуашэр:

— О-уи! Шэбатыныкъоба,
Шэбатыныкъопшыба,
Зышхъэ тымылъэгъоу,
Зигугъум тигъалIэрэр!
Еблагъэри еIоба,
О тицуухъу бжъэплъыри
Ра тиIапэ щыпсыба,
Ти гъэлъэхъу пщэрыри.
Ра тиIапэ щыпсыба,
Ти сэнэфы кIадэми
Ышхъэ фытетчиныба,
Тиордэ лэгъунэри
Ра боуи зэгъокIыба,
Ра, ушыдгъэчъыеныба,
О Iэкондэ-дахэри
Пшхъэ хэдгъэуIоныба,
О тхъэми уигъатхъэмэ,
Ра, удгъэтхъэжъыныба!
Еблагъ, лыхъу хаф,
Гупсэ тыпфэхъун!

Шэбатыныкъу:

— О-уи Сэтэнай-гуашэ,
О гоцэ хъашхъуашъуа,
Сыешхэ-ешъуакIоп сэ,
СылэгъунэкIо шъаоп сэ,
Сышыу ежъэгъакIэп сэ!
Ра уицугъо пшъэплъэри

Псэхал! э тхъа еш!а,
Ра уигъэлъэхъу пщэрэри
Хъэмэ тхъа аргъэл!а
Уисэнэф к!адэми
Цыгъо тхъа хегъал!а,
Уиордэ лэгъунэри
Маш!ом тхъа регъеста,
Іэкондэ-дахэри
Тышырыл! э тхъаеш!а!

Сэтэнай-гуашэр

— Тэ титхъэры! уагъэми
Укъымыубытыгъэмэ,
Нарт ял!ы пыта,
Сэ усыубытына!

Чэпчъэ зэтеошхэри
Къызэ! уегъэожьыба,
Ра пелыуаныжъхэри
Чэпчъэм! уегъэуцоба,
Хъалэр дарегъадзэба!

Домбаишъо к!эпшыр
Ра къеут!эрэбгъуа
Шыбгъум къырепхъэк!ыба,
Къыхырэгъэутыба,
Ра пелыуаныжъхэри
Шылъэгуанджэ еш!ыба,
Хъалэр Гурегъэтхъыба,
Чэпчъэ зэтеошхори
Иши жалэ хэлъэу,
Темэним къыхедзэба:

— Іэкуандэм и псэлъыхъомэ
Гъогу афэрэхъу!
Нартхэр зыщэпэк!охэу
Нартхэр зыщыхасэхэм,
Нарт яш!эгъо-ш!ап!эуи
Іалэдж яунэшхоми
О сырилъыхъуак!о нахь,
Ер, Іэкондэ-дахэми
Сырипсэлъыхъуак!оп сэ!

II

О, Нарт Шэбатыныкъуа,
Ер зинэкъокъогъуа,
Къеошь-къелъекІона,
Нарт яунэжь ечЫнатІэ
ЯңунатІэ еблагъэ
Нартхэр езэрэгъашхэх.
Нартхэр езэрэгъашъох.

ПщэрэхъекІо шъаор
Гуайеу къыпетъокІа,
Исэ сапІэм къырехи,
ПщэрэхъекІо шъаоми ари къыреты,
Ерагъеу, исәшхо ыгъэупІапІэу,
ЛъекІапІэр ыгъещэу
Унэшхом негъеса,
Дэпкъ-дасэм къыпельэ.

Дэпкъ-дасэр къыхечы,
Гуайээ мо сәшхор
Бгыкъуми къыпельэ
Бгыкъури къызэпекІа,
Нарт япхъонтэшхо
Тефэшь егъешхъашхъа.

— Нартэу Шэбатыныкъу
Ер зинэкъокъогъуа,
Тхъэр отэгъэлъеу,
Мы унэжь закъор
Къыттемыкъутэжъя!

— Тхъэм шъурегъэшх аш,
Аш игъэйылъыпІэри
Э-а, бэуи мэкІэ дэда!
Іэхъомбэ цыкІукІэ
СапІэм къырелъхъажъа
Ай-ай, Іанэу къыфахыгъэм
Зандэу къытеуци
Шыпсыр римыкІутэу
Іэнэ цакІэм тетэу
Къашъоу къафеубла!

Э-а, къашъоу еубла
Ари римыгъэкъоу
Къашъор къызэблехъуа

Исэ кырыпхъоти
ДакъэмкІэ кычІиси
Ыңылә зыкъиши,
КъешІэу пидзэжыгъ.
Э-а, кІэбгыкъухэр къефэха,
Э-а, зышъхъэ зэгоутырэр
Э-а, унекІыб ращэкІэу
О-э, ныкъоукІ ышІырэр
ЫбгъукІэ ралъешъуа!
— Орзэмэджкъор, — еIo
Купым итхъэматэ, —
Нартмэ яунажъыр
Къиттемыкъутэжъа!

268. БЭДЫНОКЬУЭ ЧЫНТЫМ ЗЭРЕЗЭУАР

(Къэбэрдэй текст)

Нартхэм биижь бзаджэу чынтыр яІэт.

Чынтыдзэр Бэдын и гуашэм зэтриукІэу, хыбар егъашІэ шу закъуэ щигъекІуэжыгъа махуэм и гужъгъэжыр чынтыхэм яІэти зытэлай дагъэкІри нэхъ дзэшхуэжу аргуэру нартхэм къатегуаш,

А биижь бзаджэр нэцІгъущыдзэу къизэрыйгуауэ Нарт Хэкур етІуанэу яхъунщІерт.

Бэдын нартхэр къызэшІигъэшэсэну кІят.

Нартхэм я хэкум чынтыдзэм къыралъхъа гузэвэгъуэр Бэдын и гуашэм щызэхихым, — Чынтыдзэм сэ ясщІар ящыгъупщэу аргуэру къышыкІуакІэ, сэ си пІекІэ си Бэдынокъуэ ирешэс, и шабээ пэрыдзыр чынтыдзэм япхырырез, и бжыпэфІэГун ахэр ирехъу, — жиІэри Бэдынокъуэ дунейм къытыришац.

— Си анэ, мы сыкъызытепшар сыт лІэужь? — жиІэри Бэдынокъуэ и анэм еупщІаш.

— Дуней жыхуаІэр мырщ, си щІалэ. Алъандэрэ щыунэм ушыспІаш. Уи лъэрэ уигурэ зэрымубыдауэ нартхэм уакъыхэсшэн сышынэрти мы дунеижьми укъытесшакъым. Иджы уи лъэр быдэу, уи гур гуишэу узольга-гъури, адкІэ пищІенум ухуитш. Нартхэр фэрыщІщ, лынищІэ я хъуэпсщ, умыбэлэрыгъ си щІалэ, — жиІаш и анэм.

Бэдынокъуэ зиплъыхъаш, зигъэзац. Уафэм дэплъейри зэи имылъэгъуа дыгъэм щыІуплъэм, ауи и нэр игъэуплээрэпакъым.

— Мор сыт си анэ? — жиІэри дыгъэм Іэпэ хуишияш.

— Ар дыгъэш. Псори зыгъэнэхурц. Хахуэу псэухэм я тхъерыуэш, си щалэ, — жиаш Бэдынокъуэ и анэм.

Бэдынокъуэ и нэр апхуэдизкіэ жанти дыгъэps маxуэм уафэгум ит вагъуэхэри къилъегъуаш.

— Мо нэпшыпш-къэпшыпшу дыгъэм пэмыхъу цыкIухэри сый? — жиаш Бэдынокъуи и анэм еупшIаш. И анэр уафэм дэплъеяш, аршхъэкіэ «къэпшыпш-нэпшыпш цыкIухэр» сый имышIэми илъегъуакъым.

— А, си щалэ, сэ сымыльагъуми ахэр вагъуэш. Дыгъэps маxуэм вагъуэхэр щыплъегъукіэ, уэ жэш кыфIым бий лъэужьыр пшэцIэкIынкъым. Маxуэм бийр ебгъээмэ, дыгъэр уи гуфIакIуэш. Жэщым бийр епхужьэмэ, вагъуэр уи лъэужьш, — жиэри гуфIаш и анэр. Бийр маxуэм егъэзи жэштеуэ къэшI.

Бэдынокъуэ шым щышэсым и анэм фэлъэркъэб пши-нэр къиштэри пшинаем уеэурэ Бэдынокъуэ и шыр щин-гъэджэгукIаш, мыр пшинаем къыригъэкIыурэ:

Бэдынокъуэу бланэ гъэшхар зи
шэджэгъуашхэ,

Вы гъэшхар зи пшапэ Iус,
Уи шэсыгъуэр къесаш,
Уи алъпыжьу пцIэгъуэплъ псыгъуэм
Уанэ къытельхъэ,
Уи хэе самырхэр зышыгъу,
Уи бгъэ гъесахэри зидешажьэ,
Зехъэжы яхыхъэ,
Хэкум къихъа биижъхэр иупшIэ!
УпшIакIуэхэм закъуумыгъашIэ,
Уи лыгъэр ениш, —

жиIэу Бэдынокъуэ и анэм ар фэлъэркъэб пшинаем къышыригъэкIым, — Сызэребгъажьэш си къэкIуэжыкIэнур. Ауэ мы си анэмрэ си адэмрэ дауэ хууну? — жиэри Бэдынокъуэ щIэупшIаш, зыпIа лыжыымрэ фызыжымрэ щхъэкIэ.

— Ахэр уэ укъекIуэжыхукIэ, сэ схъумэнш, — къышыриIаш и анэм. Шу щышэскIэ Iэшэрэ фащэу зыхуенир псори Бэдынокъуэ и анэм и хъэзырти мыр пшиналъэу къышыриIэурэ къыриташ:

— Уи пцIэгъуэплъ блапшэу щхъегъурыр
IэкIуэцI ижину гъэпсаш,
Хъэгъуэ-хугъуэ щIэпIыкIш,

Мэкъу пэсэрышхш,
ЩыунэрыпІш,
Уи уанэр дыжын хэшЫкІш,
Уи Іещэ-фащэр пфІэдзаш.
Жыру уи майсэр къокІ-йохъэж,
Уи шабзэ бзащхэ мэзышхуэш.
Уи джатэ кІэшЫр лъэшІаш
Къипхауэ умыгъэдалъэ,
Уилъауэ къуумыгъээж,
Угужьеижуэ укъэмымызджэ.
Уи зы джэ макъыр макъишэу,
Нартишэ къарур уи зэ уэгъуэу,
Хуарэжь и жэгуэр уи зы лъэбакъуэу
«Мыхъу-МыпцІэ»¹ къинэс.
Чынту къесахэри хэгъашІэ!
Нартыжхэми закъуумыгъашІэ.
ЩыфыцІэ лъэгур къеубэ,
Биижьурэ чынтыдзэ пашэр къахэш,
Я нэхъ шэрыуэри къехъэх.
Зэхахыжын щхъэкІэ
НэпэIурыйдзэри Iурыйлъу
Я нэхъ лъэрыхъри гъэкІуэж!
Уэ, си щIалэу, нэ пIащэ!
Гъуэгүищэр зыпэжъэ,
Ежъэ, ежъэ, гъуэгу махуэ!

Бэдынокъуэ дэкІаш.

Шымрэ лЫымрэ я жэщибл-махуибл гъуэгур зы ма-
хуэ ныкъуэм икIуш. Чынтыдзэ бзаджэу хэкум къи-
зэрыгуам я деж нэсри, къалъагъуу ябгъумкІэ блэкІаш.

Зы теуэгъуэ икIуа иужь, къигъазэри хъыбар къа-
ригъешІаш:

— Зывгъэхъэзыр, сывэзауэну сынокIуэ, — жиIэри.

Чынтыдзэм ар щызэхахым хъэзырыхэти зауэр яублэ-
ри пишхъэшхэ эшэллээр къимыдзэу Бэдынокъуэм чын-
тыдзэр ИещІэухаш. Чынтыдзэ пашэр къиубидри шыпхэм-
кІэ и гупэр, шышхъэмкІэ и щыбыр гъэзауэ шым трип-
хаш. Чынтыдзэ пашэм игъуса шум и нэкIум дамыгъэ три-
дзэри, хъыбарегъашІэу я хэкум иутIыпшыжаш.

· Езы Бэдынокъуэ чынтыдзэ пашэр шым тепхауэ, Нар-
тыж Хэкум къыщыришэкIуэрэ наIуэ ящищІаш.

А шу закъуэм и лЫигъэр щальэгъум, нартыжхээр

¹ Щыпцэм ицIеш.

гүфIахэш, арэзы ину хуэхъуахэш. Нартыжь зырызи абы и лыгъэм ефыгъуаш.

Чынтыдзэ пашэр псоми науэ ящицIа иужькIэ, Хъэрэмэ юашхъэ дыришерий чынтыдзэр къыздикIа лъэнекъуэмкIэ и гупэр гъезауэ игъеуваш; и джатэмкIэ еуэри тIуу зэгуиупщIыкIаш, — Чынтыдзэм и кIэухыр мырауэ зэрыштыр псоми ярелъагъу, — жиIэри. Чынт лъэпкъри ныбжь бий зыхицIаш.

Бэдынокъуэ нартхэми яхэмыхъэу, зыщышири яримыгъашIэу, зыдэкIуэжри ямыщIэххэу и анэ и деж кIуэжаш.

Бэдынокъуэ щынэсыйкым, и анэр къеупщIаш:

— Пхуэфащэ щауэу къэбгъэзэжа? — жиIэри.

— Сэ сщIэни щызгъуэтакъым, нарт ищIэни къэзгъенакъым сыздэбгъэкIуам, зы закъуэ къэнати, хъыбарегъашIэу сутыпшыжаш, — жиIэри и анэм жэуап иритыжаш.

И анэм игу загъэри щIэхьу Бэдынокъуэр щIыунэм щIишэжаш. Лыжьымрэ фызыжьымрэ зэралI хабзэти илIэ изэгъэжаш. Бэдыни а чынт зауэм къикIыжри илъегъуахэр и гуашэм хуиIуэтэжаш:

— Нартыжхэр чынтыдзэм дэзэуэну дыпэувауэ, дзитIри хъэзыру дызэпшыту, къыздикIар дымышIэу зы щауэшIэ лъэрьетемту нэсащ. ДзитIми къытхэмыхъэу дблэкIри чынтым я щIыбагь щыхъум зыкъигъазэри, нартыххэр дэнлъурэ биндэг гуашIэр лъэрищIыкIыу IещIэухаш. Чынтыдзэ пашэр шым тепхауэ къыришажкъэри Хъэрэмэ юашхъэ дыришерий абы щиукIаш. Чынтыдзэ пашэм игъуса шу закъуэм нэкIурыдзэн хуицIри хъыбарегъашIэу иутыпшыжаш. Нартхэм къытхыхъэн и щхъэ иримыпэсу езыр къеуэри къежжэжаш. ЗдэкIуэжари, зыщышири нартхэм тицIэркъым, — жиIэри.

Бэдын и гуашэм ахэр «игъещIэгъуа» мыхъумэ зыри жиIакъым.

269. ШЭБАТНЫКЬО НАРТЫМЭ АШЫПХЪУ КЪЫЗЭРИЩАГЪЭР

(Шъхъашэфыжь текст)

Нарты Шэбатныкъо нартымэ япыитыгъ. Ар Чынт хэгъэгу исытыгъ. Ар лы дэгъутыгъ.

Нарты Шэбатныкъу,
Ер уинэкъокъогъу,
Хъагъу-шIэгъу бэшI,
Лымэ ялыягъ,

Ифарэ къычIещышъы
Ныбэпхыр кIекъузэ,
Уанэр тыргъакIашъы
Тены икIыгъожъым къылохъэ.

Тены икIыгъожъым фарэ къыхегъапкIэ; шы чэпэps фэмыхъоу Тены къикIыгъ. Тены къызекIыхъэм маисэу ичатэр копкъым къыдедзэ. Къызэпегъэлыды, зэпэлыдыжъэу онэгум ис. Шы лъэгум кIэзыгъэр ошъогум хегъэзыхъэ. Шы пэpbзыджыным къикIырэм гъогу нэпцэ уцхэр къелыгъо. Пыхъур зэлыгъожъышъы онэгум ис.

Нартымэ яIэхъожъэу къорэгъужъ лъэшъумэ а шыор алъэгъутъ. Отэрым мэкIожъышъ, мэлэхъо тхъэмэтэм ма-къэ рагъэIу:

— Тэзы шыу тлъэгъугъэшъ, тихэгъэгу шыон, — раю. А фэдизир аIофэкIэ, Шэбатныкъор нэсы. Зэрэ Шэбатныкъор къышIагъ мэлэхъо тхъэмэтэм.

— Еблагъ, Шэбатныкъу!
Тхъэм уигъатхъэмэ,
Удгъэтхъэн!
ЧэмыйкIэ пищэрыр уихъэкIэ ныщэу
Мэлэбгъэ нэкIуцIэр уиIэпэшьипсэу
УтхъэкIэн!

— Нартымэ яIэхъожъыхъ,
Къорэгъижъы лъэшъухъ,
УичэмыйкIэ пищэри
Уимэлы нэкIупцIэри
Мэлэхъуахъэмэ ятыри ягъэшхыжъ.
Сэ сзылъыхъурэр
Нартыхэр ешхэ-ешъоу
Зыщзэхэсхэр ары.
Гъогу лъагъо къысашъюомэ,
Джащ сэ сыркIюшт, — зеIом
— Гъэгу лъагъоу отюштим
Зы псынжъ итышъ,
Уиш лъэпэхъынтэнышъ,
Сэтэнэе-гуашэм укъилъэгъуншъы
УукIытэжъын.

— Зы псынжъ слъэгъумэ,
Сиш лъэпэхъынтэнэу
Зы хъабз слъэгъумэ — сиукиIытэжъынэу
Чынт, хэгъэгу сиукикIэу,
Нарт хэгъэгу сиукихъагъэп, —
къариIуагъ, —

Ситхэ семыплымэ,
Нартымэ яІэхъожхэу,
Къорэгъыжъ лъэшъухэу,
Іэхъомбэ цІрамыIом шъукІэзгъэпшын, — ариIуагъ.

Ишым къыхао, а псынжъым къырегъальэшъы, ашы-
пху тащэмкІэ зыблырекъэхьшты, кІэичІэм къыдаплъэ-
мэ, пэнэ сэраипцІэу щытым ифарэ Iуегъэзыхъэ. Чэупчъэу
зыIухъагъэм ифарэ къырегъальэшъы, зырекъэльэхь-
шты, фарэр шы шІоIум шIуедзэшьы, унапчъэр Iуехьшты
ехъэ. Нартхэр ешхэу-ешъоу зэхэсхэти Шэбатныкъор къа-
ши:

— Еблагъ, Шэбатныкъу, — къыраIуагъ.

КъыпэгъокIыхи жэнтIапшъэм аши дагъэIыстагъ. Къы-
дагъэIысти бжъэкI-Іыгъым къеджэхи, сэнабжъэр къыри-
гъахъуи, щэджниблыр къыхалъхыи, бжъэр къырати, щэ-
джниблы хилъхагъэр акIекIэ риIулIи, Iанэм къидэ-
кIуайи, Iанэр ымыгъэсисэу щыпсэр римыкIутэу столым
къышышъозэрэ, нартхэр къызэкIакIозэрэ унэм икIыжы-
гъэх. ИкIыжыхи нартхэр хэхъажыгъэх.

Шэбатныкъор къызехыжым нартхэр цыIэжъэп.

Ифарэ къещэси,
Фарэр къыгъэхъушIи,
Унэ къыбым екIокIи,
Цум зэрафэлъэшъурэр
IэдакъэкIэ къеуи.
Унэр зэхигъауи,
Маисэу ичъэпчъэм къекIолIэжки,
Фарэр къыригъялъи,
Сагъындакъым къекIуи
Онэкъопэпхэнджеу ышIи,
Фарэр къыгъэуци
Щагъындакъым дэкIуайи,
Нарт пшъашъэр IэплIыкIэ къырихыхи,
Чыгум къыгъэуцу.
Ифарэм къещэссыжки,
Пшъашъэр шыплIэм къыделъхъэ,
«Хъэхъай!» ыIоу къежъэжы:

— Нартхэр — шъубатыр,
Нартхэ, шъуцIэрыIу,
Нартхэ, шъузэшыб,
Шыпхъу закъоу шъуиIэр
Нарт хэгъэгу исэхы,
Чынт хэгъэгу сэхьы!

Тены къылохъэжы,
Тенэ пшъашъэр къыпрехы.

**270. ШЭБАРТЫНЫКЬО ІАЛЭДЖ АДЭЖЬ
КЪЫЗЭРЭКІУАГЬЭР**
(Б жъэдыгъу текст)

Нартэу Шэбартыныкъу,
Шэбартыныкъоиш,
Нарты къырэгъуазэ,
Гъуазэ къырыдэкіы.
Пшызэ иикіыгъор
Шы чэпэссы фэмыхъу
Хъоум зырегъэхъи,
Губгъэжъым къызехъэм
Чыжъэу зышиплъахъи,
Нартмэ ячэмахъо къылъэгъугъ.

Чэмажъом кіуи гохъагъ.
— Бэхъу апци, — риуагъ.
— Тхъэ уегъэпсэу,
Зышъхъэ тымылъэгъоу,
Зигугъу тигъаліэрэр! — ыуагъ. —
Цугъо бжъэпэплъэр тихъакіэныш,
Гъэлъэхъу пщэрэр шыпсыпхъэу игъус,
Тисэнэфы кіадэ фэтүушъхасыт
Еблагъ, нарт Шэбартыныкъу!

— Тхъэуегъэун, сыешкэ-ешъуакіон, — ыуагъ Шэбартыныкъо. — Іалэдж яунэшко силэгъунэу сэкіо. Укіуагъэу пльэгъугъэми, аюу зэхэпхыгъэми къысфэйуат, — ыуи ельэйугъ Іахъом.

— Іалэдж яунэшко
Унэ фыжь кіахъ,
Кіэсэнбыэ кіэт,
Пэйулъашъсу Іулъэр
Шы бгъэлыбэм къесы,
Укіоу чэупчъэм узынэсджэ,
Псэлъыхъо шъаомэ аутагъэм
Уифарэ хэускіутэн,
Іэкуандэр зыплъэгъуджэ уукійтэжъын!

— О тхъэм семыплъэу,
Сызэмиплъижъымэ,

Іахъомбэ паком
УчIэзгъэпшын! — ыIуагъ
Шэбартыныкъом.—

Чырты сыкъикии
Нарты сыкъэкIуагъи:
Псыжъ лъапэ сиIукIемэ
Сифарэ хэускIутэнэу
Зы хъабз слъэгъумэ
СыукIытэжкынэу! — ыIуи
Мэлахъом фэгубжыгъ.

— Ащ къыгъэгубжи, шым къызеом, шы лъэгум къычIэ-
зыгъэр ошъогум нигъесыгъ. Ибгъэ гъесагъэри ышъхъагъы
итэу, ихъэ гъесагъэри ыбг хотэу ежъэжкыгъ. Ежки кIозэ
нэплъэгъум ихъагъ.

Іэкуандэр щагындакъым исэу шыор къылъэгъугъ.
Шыор шыушкоу мэхъаджэу Іэкуандэм зельэгъум, къы-
гъащи хъакIещым нартыжъымэ адэжь кIуагъэ.

— Нартыхэр, шъуешкэ шъузэхэс, зы шыу къакIошъ
зэкIеми шъуекIодылIэт, — ариIуагъ. — Къызынэсджэрэ
кIэкIо зэпыдзэджэрэ хъакIещым къашъущэ, щэнаут хафэ
сэ къэсхынышъ езгъэшьот!

Чэупчъэм къызынэсым къыращаагъ. У щэнаут хафэр
итэу Іэгубжъэр къыхки Іэкуандэр къыпэгъокIыгъ. Иаби
бжъэр къыIихи ришъугъ. Бжъэр ыкIыбджэ къыдзыжьи
ыкIутэгъагъ.

271. ШЭБАТЫНЫКЪО КУАНДЭ КЪЫЗЭРИЩАГЪЭР

(Проф. Ж. Дюмезиль Париж щитхыжкыгъэ
шапсыгъэ-бжъэдыгъу текст)

Шэбатыныкъо нартыхэр зэригъэлъэгъуи ыIуи, кIуа-
гъэ адэжкы. КIозэгъо Сэтэнэй-гуашэ иунэ IукIагъ. Куан-
дэ, Сэтэнэй-гуашэм ишъаштэ, дышъэ шъагъэр ышъэо
щэндакъэм тесыгъ.

Шэбатыныкъо зельэгъум: «Шъэо дахэуэ, шъэо гъэ-
шIэгъонэуэ!.. — ыIуи, дышъэр Іэпызыгъ:

— А тян, зы шыу къэкIошъи, фэдэ тихэгъэгу ыджье
нэси къихъагъэп!

— Щхынэр мычыIэ-мыфабэуэ шIыри, гъэуцу! Ты-
пэгъэгъокIи мы шъаоуэ къакIорэр къэтэгъэблагъ!

— Хъуныба, сигуашэ, — ыIуи, пэгъокIыгъэх.

— Еблагъ, — зырайом,

Шэбатыныкъо:

— Нартымэ адежьы сэкІо сылъэгъуныхоуэ; къэзгъэ-
зэжымэ сыкъыдэхъан, — къариIуагъ.

— Аш умыкIу, аш кIорэм къыгъэзжырэп.

ЯмыдIоуэ кIуагъэ.

Нартымэ яунэ къызынэсым къагъэблагъи, щыхныхэр
къыфащти агъэхъакIагъ. Ары шъхъакIье агъэлIэн аIуи
шъоным щэгыблэ сIыкIу халъхъагъ. ХъакIэм зэкIье гу-
льитагъ шъхъакIье къызыхигъэшыгъэп. Бжъэур раты-
гъэр аIихи ешъуагъ, блэр пакIекIье хиIулIи.

Нартымэ агъэшIагъуи: «Мыш амалэу уфэхъун плъэ-
кIыштэп!» аIуагъ.

Ыгъаштэхи а чыпкъом агу щизыгъ.

Зязаом, Шэбатыныкъо зэужэ ыукIыхи, ахэкIыхжий
кIожыгъэ. КIожызэгъо зэриIогъагъэм фэдэуэ Куандэ-
гуашэм дэжы дахь ыгъэрэзи, къыщи къекIожыгъ.

272. БЭДЫНОКЬУЭРЭ ШУЖЬЕЙРЭ

(Къэбэрдэй текст)

Хъыжъэ и цIэу нарт лIыхъужъ гуэр щыIаш. Ар зекIуэ
кIуамэ куэдрэ къэтырт, илъэс нэхърэ нэхъыбэ къыщти
щыIэт. Ар ежъэрти иныжъхэм шы, былым къафиIихурт.
Иныжъхэм къафихуахэр, щакIуэ кIуэмэ, къиущэкIуу къи-
хья бланхэр нэхъ тхъэмышкIэхэм яхуигуэшырт, «нарт
тэкIэу» тэрт.

Хъыжъэ и фызым нэмыщи нэгъуещI и унагъуэм цIыху
истэкъым, быни иIатэкъым.

Абы тету Хъыжъэ, зекIуэ кIуэмэ куэдрэ къэту, илъэс
зыбжанэрэ щытащ. Зэгуэрым, и фызыр лIешиджэ хъуа-
гъашIэу, Хъыжъэ аргуэру зекIуэ ежъаш. Къэт зэрихабзэу,
къэтурэ, щIалэ къыхуалъхуаш. «КъэкIуэжмэ» — жаIэурэ
щIалэ къыхуалъхуам цIэ фIамышурэ илъэситIкIэ пэплъа-
хэш. ИтIанэ, фызым игу къеуэу, и лIыр мы псэужу и гу-
гъэу, абы иринэшхъеий хъуаш. Хъыжъэ и ныбжъэгъуу хэ-
кум исхэр къыригъашэри яжыриIаш, Хъыжъэ и къекIуэ-
жыгъуэ зэрыблэкIамкIэ, абы папщIэ зэрыгузавэр.

Ныбжъэгъу къызэхуэсахэм, — Хъыжъэ мы щы гу-
щыIум щыщыIэу щытмэ, псэууэ дэубыда хъуами, яукIауэ
хъэдэу щытми, къэдмыгъуэтыхуу къэдгъэнэнкъым, — жа-
Iэри ежъахэш. Зыдынэмис щынальэ къамыгъанэу лIы-
хъуахэш. Ямыгъуэтыххэ щыхъум, — Хэт щыщми езбы
и ныбжъэгъуу, хъэлэлу зыбгъэдэта зы цIыхуш зыIещIэ-

күэдар, армыхъумэ, зыІәшІәкІүэдар цыыхуитІ хъуэ щытамэ и лъэужь дытехъант, — жаІэри къагъэзэжащ.

КъэкІүэжхэри яжагъуэ дыдэ хъуаэ фызым жыраІаш:

— Хъыжъ щыІәжкъым, псэуэ дунейм теттэмэ, къэдгъуэтынт, — жаІэри.

Хъыжъ э нартыбэм ядэІәпыкъуаэ, и фыышІагъэр күэдти и ныбжъэгъу и цыыхугъэхэр и фызым и деж къакІүэурэ къыхуэнэшхъеящ, къыхуэгузэващ.

Хъыжъ э нэхъ и ныбжъэгъуфІ дыдэхэм ящыш зыкъомым жаІаш:

— Хъыжъ щыІәжкъым, щІалэ къалъхуам иджыри къэскІэ цІэ фІашакъым, унагъуэм къихъуа нэшхъеягъуэм къыхэкІкІэ. Иджы дэ абы цІэ фІэдывгъэш. И адэр ди ныбжъэгъуаш, къытхуэфІаш, ар тщымыгъупщэн папшІәкІэ Хъыжъокъуэ Шужьей фІэтишынш. Щытлъагъум и адэм и цІэр къыхэхуэу, езы щІалэри димыжагъуэу, абыкІэ ди гум нэхъ пэгъунэгъу хъуну, а цІэр фыдошыр, — жаІэри зэдаштащ.

— ЦІэ щыфІэтишакІэ и шы фащэм екІун Іәшэфащэ зыхуенихэр дэ къытхырекІ¹, — жаІэри, Іәшэфащэ щыІэм и зырыз къирахъэлІаш. ЩІалэм зыши къиратащ.

ЩІалэм цІэ фІамышурэ, ильэсиш и ныбжъ хъуат. И анэм щІалэр уэрамым димыгъехъэу, пшІантІэм димыгъэкІыу, имыгъеїуяшІэу и Ыыгът. И Іепкъльэпкъымрэ и зекІүэкІэ, ІэбэкІэхэмрэ лы къызэрыхэкІынур къырипшІэрт, ар щІалэм щыхъ хуэхъурт, лъэшу хуэубзэу, и нэІэ төтү анэмийпІырт.

Ауэрэ, зы маҳуэ гуэрым щІалэр къыдэкІри, щІалэ цыкІу джэгум яхыхъаш. ЩІалэхэр джэгуу, езыри абы еплъу зыкъомрэ щытащ. ИкІэм, ехъуапсэри, езыри джэгуну яхыхъаш.

Ядэджэгуну хуежъаш, адрейхэр зэрыдже гум хуэдэкІэ джэгуну щІидзэри псоми ятекІуэ хъуаш. ЗэІам и Іепкъльэпкъыр зэхигъэшІышІэрт. ЩІалэу зыхэтхэр къыхуэгубжъаш.

— Уи анэм уигъафІэурэ уипІащи зыпшІэжыркъым! Апхуэдизу улъэшмэ, уи адэр зыщыкІүэдар умышІэу, зукал умышІэу сый ушІыдэсыр? — къыжыраІаш.

Ар къызэрыжыраІэу, зы псалъи япимыдзыжу Хъыжъокъуэ Шужьей къигъазэри и анэм деж къэкІүэжащ.

— Си анэ, шы псафэ сыгъакІуэ, ди бом щІэт шыр псы езгъэфэнши къэсшэжынш, — жиІэри Хъыжъокъуэ Шужьей и анэм елъэІуаш.

¹ Сабийм цІэ къыфІэзышІыштыгъэ хуашІэу адыгэхэм я хэбзаш.

— Уей, си щІалэ закъуэ, ар гукъекІ щхъэ пщІа? Уэ шы псафэ укІуэфрэ? — жиІери и анэр гузэващ, Шужьей зы мурад зэришІар къицІэри.

— Си анэ, сэ шы псафэ схуэмышэну сицІыкІу дыдэ-къым, уэ къызэрыпфещІым хуэдэу, икІи сицІей-пейкъым, зыри кытсцыщІынкъым, умыгузавэ, анэ и къуэу сицЫы-пхущІэкІынщ, — жиІери и анэр хигъэзыхъаш, кІуапІэжапІэ иримыту.

И анэр гузэва щхъекІэ, и къуэ закъуэр имыгъэшІэхъун, и жагъуэ имыцІын папщІэкІэ, шыр псафэ ишэну хуит ишІаш. ЩІалэр гуфІэри зиплъыхъаш шхуэр къи-штэнү, аршхъекІэ игъуэтакъым.

— Си анэ, шхуэр дэнэ щыІэ? — жиІери Шужьей и анэм еупщІаш.

— Шы хуейм шхуэ егъуэт, си щІалэ! — жиІаш анэм и щІалэм жиІэр игъэунэхуну.

— Къуэр зыхуеймкІэ анэр дэІэпыкъу хабзэш, си анэ! — жиІери щІалэр къыцІэкІри бом кІуаш. Боубжэм Іулъ абрэ мывэр кытІуигъэуکІуриикІыну щІалэр щынэсым и анэр кІэлъысри жыриІаш:

— Си щІалэ, шым шхуэ пщІэхэлъу бом щІагъэткъым. Шыр бом щыцІэткІэ нахътэш пщІэхэлъыр. Мыдэ сэ зэ къызэдауэ, накІуэ унэм, — жиІери щІалэр унэм щІишэ-жащ.

— Шхуэм уанэ игъусэн хуейш, си анэ, шы фащэр ири-мыкъуятыркъым.

— Шы фащэм нэсу ухуеин хъумэ, бгъуэтынщ, си щІалэ, иджы шы псафещ уздэкІуэр, — жиІаш и анэм.

— Си анэ, сицІуэнур шы псафещ, ауэ уанэ тельхъэ-кІэм сесэн папщІэкІэ уанэри къызэт, анэ и къуэ игъэшІэхъу хабзэ си гугъекъым.

— Уанэр уэ къыпхуэІэтынукъыми араш, си щІалэ. УцІэлащэш, уанэгум укъицынукъым, уанэгу щхъэн-тэм укъыхэшынкъым, си щІалэ, — жиІаш и анэм гузавэри.

— Си анэ, хуит сицІ уанэри къэсштэну! — жиІеу щІалэм анэр щыхигъэзыхъым, анэм и къуэр хуэгъэшІэхъуа-къым, игу и жагъуэ хуэшІакъым. Пхъуантэ фыцІэжым уанэр къыдихри щІалэм ириташ.

ЩІалэм шхуэри уанэри Иихри шыфІэдзапІэм и гъунэгъуу ихьри игъэтІылъаш. Боубжэм Іулъ абрэ мывэр лъапэкІэ ІуигъэуکІуриикІри бом епхауэ щІэт шыр нахътэ пщІэхэлъу кытІишиаш. Фыуэ ээпилъэшІыхъщ, шхуэр пщІэхилъхъеш, и тхъэкІумэр фыуэ хуигъэсыси шы гъэ-

рыхъу-щырыхъужыр шынауэ кіЭкуакуэу уанэр тырильхъэри зэшікъузаш.

— Си анэ, бгъерышІэмрэ къамышымрэ къысхуэтш. Зи фащэ нэсу иримыкъу шы дауэ сышэсын? Си щыпэ шэсш. УэркИи напэкъым. Нэхъ нарт гуашэ лъэрыхъеми упаши, — жиІэри щІалэр нэхъ жъехъужъехъуу и анэм епсэлъылаш.

— Си щІалэ, зи фащэ иримыкъу шым лы зэрымышэсүм хуэдэу зи гурэ зи лъэрэ зэшімыхъэ щІалэри шу хъуркъым. УсфІешІелащэш. ПшІэну узыхуейр си дежкІэ гурыІуэгъуэ дыдэу щыткъым.

— Мы зэкІэ сэ сцІэнІауэ сзыхэт зыри щыІекъым, сышыпсафэш, — жиІаш Шужьей.

— Уи щыпэ шэсэр тхъэм махуэ иш! Уэ пхуэфІыни ирехъу, — жиІэри, и анэр унэм щыхъэри бгъерышІэри щІопшири къыхушІихри къыриташ. БгъерышІэр ирильхъэш, щІопшири и Іэнэм фидзэри Шужьей шэсри уэгум шыр пцІашхъуэм хуэдэу щигъэджэгушац. Щылъэм кіЭбдзкІэ щигъэтхъуаш. ЗэтевуыІэжри епсыхыжащ и анэ гулавэу щытым къыбгъэдыхъэри къыжырилаш:

— Си адэр зыдэшыІэр къызжыІэ!

— Уи адэр зыдэшыІэр сцІэркъым, сыбгъэгузавэурэ си тур дзапекІэ сыбгъэгъэнышкІуай, си щІалэ, — жиІэри и анэр къэгумэшІаш.

— Умыгузавэ си анэ, сэри си гур есыр си адэм папшІэкІэ, къызжумыІэу сыбэяунукъым. КъызжумыІэмэ, сежъенурэ къэзгъуэтыху сыкъекІуэлІэнукъым! — жиІэри и анэм и ІэблитІыр зэпишІыкІыным хуэдэу икъузу иубыдаш.

— Уэ, си щІалэ, сутыпш, сцІэр бжесІэнкІэ мы Уашхъуэу ди къан! — жиІаш и анэм.

Абдежым щІалэм псыншІэу и анэм и блитІыр иутІыппшыжащ, хуэнэфІ-гуфІэуи къыбгъэдэувац. Анэм и щІалэр унэм щІишэжри збыгъэдигъэтІысхъаш. Анэм къыжыриІенным и пекІэ езы щІалэм къыригъэжьяш:

— АтІэ, си анэ, иджы сзыреноупшІынур мыраш: нобэ щІалэу сзыыхыхъахэм си гур къырисыкІыу псальэ къызжаш. Си гум къэкІыу, — Си адэр хэт? — жысІэу, — Си адэр дэнэ щыІэ? — жысІэу, иджыри къэскІэ соупшІакъым, — Уэри уи адэм мыр къыщыщІаш, жыпІэу къызжепІакъым. Иджы си адэм къыщыщІар — яукIами, яхъами хэпшІыкІыр къызжепІэныр арш сзыхуейр. Абы адкІэ си адэм папшІэ схуэшІфынум сэ сеплъынш.

— Е, щІалэ махуэ хъун, — жиІаш и анэм. — Уи адэри дэкІмэ ильэскІэ къэту, нэхъыбэри къыщыт къэхъуу зе-

күэу къикIухьу щитащ. Ауэ уэ укъэхъуу лы и піэ унэмису зекIуэ кIуэн къебгъэжъаш. Илъес тIошI хуэдизым уи ныбжь нэбгъесатэм, Іуэхуу уи япэ илъыр икъукIэ зэхозгъэшIыкIынт, уи адэм къуэнтхъуу¹ къышIена шыри, Іэшэ-фащэу къыпхуэнахэри пIэрызгъэхъэжынти, итIанэ уи къарур нэхъ зэрыгъуэтауэ пIцIэфынур пIцIэнт. Цыху тезмыгъаплъэу, цыхум къыздимышIэу, уи адэм и пIцIэгъуалэр щIыунэм щIету зызошэ. Уи адэм Іэшэу къышинар, цыхум езмыгъэльагъуу, махуэ къескIэ щэ дыгъэ тезгъапсэу, пхусльэшIу зэпрызгъазэм пыслъэжу пхузызохъэ. Ауэ и гъуэм унэсакъым, ущIалэIуэу уожъэри, ахэри яхуэфэшэнум ехъулIэу пхузехъэфынкъым. Ауэ дауэ сцын, сый си амал, Іэшэрэ шырэ къэзгъэнэжкIэ, уэ нэмышIу хэтестын, ахэр уэ уихъэзырыш.

Уи адэм зекIуэ шитI иIаш, Іэшэ тIо щтэгъуи иIаш. Зэхъэжъэгъуэр уи адэм еzym дэкIуэдащ, къэнэжар уэ уэстыжынщ. БжесIэнум укъедаIуэу, зэрыбжесIэм тету гъуэгу урикIуэмэ, ПIцIэгъуалэр гъуазэ пхуэхъунщ. ПIцIэгъуалэм ушэсу удэкIа иужь шхуэмымлакIэм укъемы-Іэ, теутIыпщхъяуэ ар гъакIуэ. Гъуэгу зэхэкIыпIэ уIущIэми зы лъэнныкъуэмкIи ар иумыIуэнтIэкI, езыр зыдблэмкIэ гъакIуэ. Гъутхъэн хуей хъумэ, езыр-езырэу къэувыIенущ, абы дежым шыныбэпхыр тIэкIу хуэгъэлэ, уанэр щэ шы щIыбым щышIэутхыпIэ, жыы Iурыгъыхъэ, и нэхэм ІэкIэ хушIэлъэшIыхъ. Жэш хъумэ, ар уи адэм и увыIэпIэу щита щIыпIэм езыр къыштыувыIенущ. Апхуэдэурэ укIуэнщ. Гъуэгур тIууэ щызэхэкIым, «мыр нэхъ благъэш, мыбыкIэ сырикIуэнщ» — жыпIэу шхуэмымлакIэм укъемыкъу, теутIыпщхъяуэ езыр зыдэкIуэмкIэ гъакIуэ. Гъуэгум ушырикIуэм, гузэвэгъуэ зиIэ уIущIэмэ, удэмыIэпыхъуу ущхъэшыкIыу уемыжъэж, уи адэр гузэвэгъуэ зиIэу зыIущIэм блэкIрэ ежъэжу и хабзакъым. Уи лъэпкъ хъуэн къыхуумыхъ, емыкIу умышIэ. Араши, къэбгъэзэжынщ, сэ устлъагъужынщ жысIэу, сыпщыгугъыркъым. Сыту жыпIэм, ущIэлашэу, уигурэ уипкърэ¹ зэшIэмыувауэ уожъэ. ГуашIэр уиIэш, гу уиIэжкъым. Гъуэгу махуэ уижъэ! Уи адэм и ныбжъэгъу хъэлэлу щита нартхэм я зекIуапIэу щита щIыпIэ тхъэм ухуишэ. Уи адэр зауэм IукIуэдакъым, зэкIуэдлыIар и гъуса, и ныбжъэгъуу къышIэкIынущ. Абы и кIуэдыхIэр цыхуитI зэдащIу щитамэ, лъыхъуакIуэ ежъахэм къагъуэтынти. Сыт и IукIуэдыхIами, мы пIцIэгъуалэм узыдихъэу бысым пхуишIыр аращ уи адэм кIуэдыхIэхуэ-

¹ Къуэнтухъ - къышIэнэ хъэпшып, Іэшэ, фащэ.

хъуар. Араши ушынэскіэ пшіэнур уэ пшіэнщ, пшіэфынури плъагъунщ. Гъуэгумахуэ, ежъэ ушынэу къумыгъазэ, уи джатэ къипхауэ пшіэншэу иумылъхъэж! — жилащ и анэм.

Анэм и щіалэр гъуэгум хузэригъепещащ. Гъуэгу гъуэмымлэ щіным хуэїзэти зепхъэнкіэ мыхъэльэу, пшхынкіэ къару иїэу и гъуэмымлэри къыхуищіри Хъыжъокъуэ Шуҗьейр иригъэжъащ.

Гъуэгум техъауэ макіуэр иджы. Зыдэкіуэр ишіеркъым, пшіэгъуаләм ехыр. Еуэмэ кіуэурә, жәшыр къеблагъэу пшіэгъуалэр къышувыїэ щіыпіэм щопсыхри нэху щыгъуэ хъухункіэ зыщегъэпсэху.

Ауэрэ жыжъэ кіуауэ Іуашхъэ гуэрым щынэсим, занщіэу зэпрыплым, жылэ гуэр къуэм дэсу илъэгъуащ. Ижърабгъумкіэ зы гъуэгу кіуэуэ, сэмэгурабгъумкіи зы гъуэгу кіуэуэ илъэгъуащ. Ижърабгъу гъуэгу пшіэгъуалэр зэрыкіуэм Іуашхъэр къиухыуи, нэхъ жыжъэу къыфіе щіалэр. Сэмэгурабгъумкіэ кіуэ гъуэгур нэхъ гъунэгъуу щіалэм къыфіе щіри шы Іумпіэр къиіуантіэри пшіэгъуалэр абы къытыригъэхъащ. Пшіэгъуалэр ижърабгъу гъуэту лъеныкъуэмкіэ къигъэзэну щыхуежъекіэ имыгъакіуэу зыбжанэрэ кіуаш. Итіанэ и анэм къыжыриар и гум къеќійжри, — «ЕІ, мы сэ сщіэр сыйт!» — жиіери, пшіэгъуалэр хуиту къыщиутіыпцижым, кіе щіу гъуэгуншэкіэ къигъэзежащ. А Іуашхъэ зэкіуэкіым банды Іув кіеритт. Пшіэгъуалэм а бандхэр къызэпитхъри, жъэгъу гъуэгум къитетхъэжащ. Щіалэр и шым еплъри лъыр къежэхыу банды къиғищіауэ илъэгъуащ. А щіыпіэм щепсыхш, щаби узд іэпліэ къыриғищіири шым тельэщіыхъурэ иғъэкъебзежащ.

Щіалэм лъэшу игу зэбгъэжащ: «Си анэм къызжіам сизэридэхам Пшіэгъуалэр хэзулэуащ!» — жиіери, шы ныбэпхри хуигъэлалэш, иғъэхъуакіуэнни иутіыпцири, езыри тіэкіу шхащ. И іэщэхэм тельэщіыхъри шэсүжаш, Пшіэгъуалэри хуиту гъуэгум триутіыпцихъэжащ.

Гъуэгум тету кіуэурэ плъэри губгъуэр иуфэбгъуауэ дзэ Іув зэрызехъёу иту илъэгъуащ. Модунейр зуфэбгъуа шу дзэшхуэм яхыхъэну и мураду зызэшіикъузэри ежъауэ кіуэрэ пэт хъэ самыриті и пэм къильэдащ.

— Мыхэр сыйту хъэ дэгъуэ, шэч хэмымлъу мыхэр нарт ліыхъужь гуэрым и хъэш, — жиіери и гъуэмымлэм щыш яхуидза щхъекіэ хъэ самырхэр блэжри мэзым щіэлъэдахш.

Куэдрэ къэмыйту зым узд іэрамэ и дзапэм дэлъу,

адрэй зыми пщIащэ и дамэм тезу тету жыг къудамэ цIы-
кIу и дзапэм дэльу къагъээжри къыздикIа лъэныкъуэм-
кIэ щIэпхъуэжахэц.

Хъыжъокъуэ Шужьеий къежъэжри тIэкIурэ къекIуауэ
и гум къэкIыжаш «мы хъэхэм гузэвэгъуэ гуэр яIэу къы-
щIэкIынщ, си анэм къызжиIар сымыгъэзащIэу саблэ-
кIынкъым, си адэми хъуэн къыхуэсхынкъым» — жиIэри
ПщIэгъуалэм щIопщ уэгъуэ къырихри хъэ самрыхэр зы-
дэкIуэжа лъэныкъуэмкIэ иунэтIаш.

Къызэрежъэрэ емыуауэ ПщIэгъуалэм щIопщ уэгъуэр
щырихым щыблэм хуэдэу гуашIэу, мафIэр къыIурихуу
илъри къуажэбгъум щытт зы Iуашхъэшхуэ гуэри бгъеди-
хъаш. Iуашхъэ джабэм уIэгъэ хъэлъэу зыгуэр кIэрыльу
хъэ самыритIими къафэрэзыхуу бгъэдэту щхъэшыхъаш, и
шым зыригъэлъэтэхри, — СыткIэ дэIэпьыкъуэгъу сипхуэ-
хъун? — жиIэу щеупщым, къыжыриIаш:

— ПсынщIэу сыйIэщI мо узд тхъэмпэхэр, жыг тхъэм-
пэхэр си уIэгъэхэм къытельхъэ, — жиIэри.

ЩIалэм тхъэмпэ хущхъуэхэр уIэгъэм тырильхъэу
бгъэ дахитI къэтIысащ. Бгъэхэр лIы уIэгъэм кыбгъэды-
хъэри IукIэ псы къахьати тыракIэри напIэр дэпхьейуэ
къепхъэхыхыхукиIэ мыгувэу лIы уIэгъэр хъужри къышы-
лъеташ. И шыр пэмыхыжъэу щытти псынщIэу ыридзщ, и
джатэр къырихри — наkIуэ, щIалэ, уэ лIы ухъумэ, уи
шыр шы хъунщ, — жиIэри, щIыгур зуфэбгъуа дзэшхуэм
уафэхъуэпскIым хуэдэу псынщIэу яхэлъеташ. ЩIалэри
нэгъуещI зыпакIэкIэ дзэшхуэм къахыхъэри и зэ уэгъуэр
уэгъуищэ пэлъытэу щIидзаш. Нарт шууитIым дзэшхуэ
зыхыхъар хъэдэлъерыщIыкIыу губгъуэм къыранаш. ЩIа-
лэр плъэри жыжъэу шу гупышхуэ зэрызехъэу жэуэ уIэгъэ
зытелья нартыр абыхэм якIэлъыжэу илъэгъуаш. Езы
щIалэри абы кIуену щIэпхъуа щхъэкIэ, нэмис щIыкIэ,
уIэгъэ зытелья лIы мыцIыхум шу гупыр зэхиупщIатэри
къигъээжкауэ къэкIуэжу IуцIаш. ЗыщIэнур зыгъээ-
щIауэ къэкIуэж шум и шыплIэм бзылъхугъэ гуэр дэсу
къихыхыжырти еупщIаш щIалэр:

— Мы бзылъхугъэр хэт? Мыр сэ сцIагъэххэкъыми, мы
дзэшхуэм я бзылъхугъэу къатепха, хъэмэрэ яхьу къатеп-
хыжа? — жиIэри.

— Мы бзылъхугъэр арщ нэцIгъущIыдзэу мо дзэшхуэ
зэтедукIар къызыкIэлъыкIуар. Ауэ абыхэм я гугъар
къайхъулIакъым. Неблагъэ щIалэ, зодгъэгъэпсэхунщ, ды-
зэрыцIыхунщ, — жиIаш уIэгъэ зытелья нартым.

— ФIым дыхуйблагъэ, гъуэгу сытетщ.

— Уи гъуэгу тхъэм махуэ ишІ, япэ узэрихъэлІэ бысым хъуэж умышІ, — жиІери щІалэр имутЫпшу зыдишэри жылэм дыхъэжащ уІэгъэ зытельа лыр. ПиІантІэм дыхъэжри бзылъхугъэр унэм щІишащ. И гъусэу зыдиша щІалэр хъэшІэшым иригъэблэгъаш.

ЩІалэр зытэлайкІэ а унагъуэм щыхъэшІаш. Бысымыр щакІуэ щыкІуэкІэ зыдишэрэ зыдигъэшакІуэу щІидзащ. Лыгъэм хуиущийуэ, хэкум нэсэІуасэ хуищІу зыкъомрэ къыришэкІаш.

Жэшым гъуэлъыжауэ щІалэм игу къекІыжащ: Уи адэм къышІэна ПиІэгъуалэм уздихым кІуэ, абы уздихыраш уи адэр зызыкІуэдар. Абы унэсмэ, уэ пиІэнур пиІэжынщ» къызжиІери си анэм сыкъыригъэжъаш. ПиІэгъуалэм сыпэрымыуэурэ сыкъакІуэурэ лыр уІэгъэм сыкъыбгъэдихъаш. А лым еzym сыригъэблэгъяуэ сиыци-Іэш. Шэч хэмэлъу си адэр зыІэшІэкІуэдар мы бысымыр ару къышІэкІынщ, — жиІери.

ПиІэддэжыжым нэху къекІри щІалэр хъэшІэшым къышІишири бысымым и унэм ишащ, зыбгъэдигъэтІысхъэри къепсалльэуи щІидзащ:

— Уэ, щІалэ, уІэгъэ хъэлъеу сиычилъу уктысхуээри уктыздуІэпыкъуаш. Дзэ гуашІэр къыздебгъэшІыхаш. ФыщІэ пхузощи.

— Хъэуэ, фыщІэ къышІысхуэпшІын пхуэсцІакъым, — жиІаш щІалэм бысымым и псальэм пидзыжу. — СыгъуэгурлыкІуэу сиыкъуихъэлІати себгъэблагъяуэ хабзэкІэ согъэхъэшІэ, ущиякІуэ усхуэхъуаш. ДызэргъэцІыху.

— Сэ уэ узоцІыху. Япэ ущыслъэгъум уи шымкІэ укъесцІыхуаш. Ауэ уэ сиыкъуумыцІыхункІэ хъунщ, ныбжыкІэ ущІалэш. Сэ сиынарт Бэдныокъуэш. Чынтыр си ныкъуэкъуэгъуш. Узигъусэу зэтедукІа дзэшхуэр чынтыдзэ ябгэрщ. А чынтыдзэр си анэми сэри куэд лъандэрэ ди ныкъуэкъуэгъуш. Сэ сиыкъамылъху и пэкІэ Нарт Хэкум, а чынтыдзэр къитеуауэ яхъунцІэрти си анэр езауэри зэтэриукІауэ щытащ. Сэ сиыкъалъху и нүжькІэ, а чынтыдзэр Нарт Хэкум дапшэрэ къитезэрыгуами, псэуэ зыри изгъэкыжакъым. А гужьгъэжыр чынтым яІэти, иджы сэ сиышмыІэу ди Нарт Хэкум къитеуэри яхъунцІаш, си анэжы хъуари гъэрү ирахъэжъаш. Уэ узигъусэу абы къатетхыжар си анэр аращ. Уэ укъисІущІэнным ипэкІэ си шабзэшэр сухыхукІэ сайзуаш. Си шабзэшэр суха и нүжькІэ я күэдагъкІэ къыстезэрыхъри уІэгъэ сиыхъуаш. Аращи, уэ укъисхуэза и нүжькІэ зэрыхъуар плъэгъуаш. Къысхуэтгъэгъу алъандэрэ уи Іуэху къышІэпкІухым, узышыщым;

укъыздикIым сывэрышIэмуюпшIар. Япэ дыдэ укъызэрзы-
бгъэдыхъэу си щэуэгъу Хъыжъэ и ПшIэгъуалэ узытесыр
къесцыхужаш. Уэ уи адэм и лъыхъуакIуэ укъызэрежъэ-
нур сэ сщIарт.

— Ар щыпшIэкIэ, си адэр зыIешIэкIуэдар уэрш Бэ-
дынокъуэ! — жиIаш Шужьей нэхъ жъэхъу-жъэхъуу.

— Сэркъым, щIалэ, уи адэр зыIешIэкIуэдар. Уи адэр
фIыуэ слъагъуу си щэуэгъуу щыташ, — жиIаш Бэдыно-
къуэ.

— Си адэм и лъыхъуакIуэ нарт зыбжанэ къежъэри
ямыгъуэту некIуэлIэжаш. Сэ сыкъыщежъэм си анэм къыз-
жиIаш: — «Уи адэм и ПшIэгъуалэжым уздихъым кIуэ,
уи адэр зыIешIэкIуэдар зыш, хъыбар къэIунт. Уи адэм и
увыIэпIэу щыта щыпIэм шыр нэсмэ, езыр къэувиIэнщ,
зы щыпIи пхуэмымкIуэу. Итланэ уэ пшIэнур уэ пшIэ-
жынщ», — жиIэри сыкъыригъэжъаш. Си анэм зэрыжиIам
тету ПшIэгъуалэр сыкъышыкIуэм хуит сщIыри уи деж
сыкъихъаш, — жиIаш Шужьей.

— Уи адэр си деж зэрыщиIамрэ, сэ зэрызигъусамрэ
хуэдизрэ зышIыпIи щыIакъым икIи зыми игъусакъым.

— АтIэ, нарт Бэдынокъуэ, си адэр зышыкIуэдамрэ зэ-
кIуэдымIамрэ пэжу къызжыIэ! Пэжыр къызжепIэми узу-
кIынуш, пэжыр къызжумыIэми узукIыну араш сэ си гум-
кIэ си унафр. Ар сыйт щхъекIэ жыпIэмэ пэжым тету къыз-
жепIэмэ, си адэр уэ пшIэшIэкIуэдауэ къыжыпIэнши узу-
кIынщ. Ар сыйт жыпIэмэ си адэм, хэкуитI къызэпиchuеща-
нэм къышихъэм, уэ уриныбжъэгъуу мыбы ушысу, уэр фIэ-
кIа нэгъуэшI кIуапIэ щимыIакIэ, уэр фIэкIа нэгъуэшI
абы кIуэдымIэ хуэхъунукъым. Си адэр зэуапIэм ІукIуэ-
дауэ щытамэ, цIыхубэм зэдащIэнут. Си адэм и кIуэдымIэ
хъуар уэр нэмышI нэгъуэшIым къыбдишIэу щытатэм,
иджыри къескIэ и хъыбар зэхэтхынт. Ауэ щыхъукIэ, си
адэр зэкIуэдымIар уэраш, абы сыхуэшечкъым.

— Хъыжъокъуэ Шужьей, уи адэм и кIуэдымIэ хъуам
сэ хэсцIыкIыр пэжым тету бжесIэнщ. Абы адэкIэ уэ
пшIэнур уэ пшIэжынщ. Сэри Хъыжъэ куэдрэ сылты-
хъуаш, куэдри иужыр зесхуаш, къысхуэгъуэтакъым.
Нарт ныбжъэгъу хъэлэл закъуэу сэ згъуэтар зэрызимыIэ-
жымкIэ си гукъеуэр уэ уи гукъеуэм нэхърэ нэхъ машIэ-
къым. Хъыжъэ папшIэкIэ сэ сыкIуэдымыр щхъэуэ схуэ-
хъунукъым. Ар зэрыхъуар, сэ абы хэсцIыкIыр бжесIэнщ,
— жиIаш Бэдынокъуэ. — Хъыжъэ си щэуэгъу пэжу, си
зекIуэ гъусэу, къежъэмэ къызэкIуалIэу, бий диIэмэ дыз-
дезауэ щыташ. Апхуэдэу дыхэтурэ, Хъыжъэ си гъусэу

ди бий иныжь гуэрим амал хуэдмыгъуэту куэдрэ екIуэ-
кIаш. Ауэ зэгуэрим, зиужым уимыкIыххэм и тIэсхъэгъуэ
ухуэмизэу хъунт, абы дытекIуэри алъп шы лъэпкъыу и
шыблэр къетхужъаш. Шыпэм сэ ситу, Хъыжъэ шы ужым
иту къэтхуу дыкъыздэкIуэжым, шу закъуэ гуэр си япекIэ
къакIуэу къысхуэзащ. «Бохъу апщи, нарт Бэдыноқъуэ!» —
къызжилаш шум. «Тхъэм уигъэпсэу, яхэдэ щIалэ!» —
шыжесIэм, «Тхъэм фщхъэпэн ищI!» — жиIэри къызблэ-
кIаш. Сэ къызблэкIри Хъыжъэ и деж щынэсым, абы «Яхэ-
дэ, щIалэ» къыжырилаш. «Тхъэмадэ махуэ тхъэм уищI,
Хъыжъэ!» — жиIэри и Iэ къиубыдын хуэдэу къыбгъэды-
хъаш. Ауэ и Iэр къиубыдынм и пIэкIэ и пыIэр шхъэрип-
хъэтри, шур ежъэжащ. «ЕI, мыбы къызищIар!» — жиIэ-
ри игъазэри Хъыжъэ шум кIэлъыщIэпхъуащ. Сэри сы-
къызэпльэкIри а шум сыкIэлъыщIэпхъуащ. Хъыжъэ шум
лъэщIэмыхъэу, сэри а тIум сашIэмыхъэу жэуэрэ, Хъы-
жъэр абы сIэшIишри, жыжъэ схуэхъуащ. ШууитIым, сып-
льэмэ ерагъыу слъагъухэу, сыкIэлъыжэурэ, щIалэр къы-
зэтевылаш, Хъыжъэр шыбгъурылъадэм, къеIэш си Хъы-
жъэми уэнэгум ирипхъэтш аби ирихъэжъэри ежъэжащ.
«ЕI, мыбы къыдищIар!! ПыIэр Гуэхуж, лIыр тфIехъ!» —
жысIэри, бгъуитIщIэпшу сэри иужым сихъаш. Хъыжъэр
зыIэшIыхъа щIалэм и шыр сыпльэмэ уэфэпшэм хыхъам
хуэдэу, ежъэжащ. Шы лъэужым сиринIуэу, ауэ нэгъуэшI
сымыльагъужу, хы тIуашI гуэрим сыйдыхъаш. Лъэужыр
хым есхулIэри, сыхыхъэну икIыпIи сымыльагъуу сыкъы-
Iунаш. Шы лъэужь закъуэ хым хыхъэжар згъенахуэри,
нэгъуэшI хыхъэпIэ сымыгъуэту сылъыхъуэу хы Гуфэм си-
Iутурэ гъуэмымэу сIыгъыр щызухаш. АтIэ сыйт сщIэжынт,
а хэкум къуалэрэ бланэу щыIэр къэзукIуурэ абы сирин-
псэуащ. Ауэ къуалэрэ бланэу а щыIыпIэм щыIэр сухри гъа-
блэм сиғъалIэу, къарууфIагъ симыIэжу хъуаш. Уэс бза-
джэ къышесщ а хэкуми, си шым ихъуэкиун имыгъуэту шы-
ри сфиIэлIэ щыхъум къэзгъэзэжащ. Шы хъушэ дызыпэры-
кIар фэхум хэкIуапшIэ-хэкIуапшIэу зырагуэшэжахэу са-
къырихъэлIэжаш. Шыхэр къызэшIэзугъуаери къэсхури
сикъэкиуэжащ. Зы мазэкIэ зызгъэпсэхуш, гъуэмымлэкIи
зызэзгъэпэшщ; си Iэшэхэми сыйтельэшIыхъри, Хъыжъэм
сирильыхъуакIуэу етIуанэу сежъаш.

А щыIыпIэу шы лъэужыр хым щыIухъэжар згъенэхуа-
ти секIуэлIэжаш. Шы лъэужыр жыбгъэм зэрихъэ пша-
хъуэм щIигъэсеежа щхъэкIэ, мывэ щызэтеслъхъар къэз-
гъуэтыхъаш. АрщхъэкIэ, зы шы лъэужьи зы цыху лъэу-
жъи хым къыхэкиуэу е хыхъэжауэ еслъагъулIакъым. Ауэ

щыхъум «Сэ къысхуэмыхутауэ зы икІыгъуэ гуэр иІэми сщІэркъым» жысІери, жәш хъумә сыйысу, махуэ хъумә сылтыхъуэу илъес хъухукІэ иужь ситаш. Хым сыхыхъуэ сизәпрыкІыфакъым. КъызәпрыкІауи цыху еслъагъулІакъым.

А, си щІалэ, Хъыжъэ папшІэ саукІакІи сил мыузыжыну, ину гушыхъэ схуэхъуаш ар. Ныбжэгъугъэу къысхуіам и хъэтыркІэ, пәжыгъекІэ къызәрәзбгъедәтам и хъэтыркІэ, нобә къыздәсми Хъыжъэ и Іүәхур си гум къыхоуэ. Аүэ Хъыжъэ иужыр къызәрихуэну, абы уә пхуэдә гуэр къышІәнамә, сәри сирекІуәд. Абы и лыыр уә пшІәжыфынш. Уи фІәш хъумә, Хъыжъэ къехъулІар, сә ар зәрызбгъедәкІа щыгІэр арш. Уи фІәш мыхъумә, къызуисыну жыхуэпІәмкІэ уә ухуитш, — жиІери нарт Бәдынокъуэ хъыбарыр иухаш.

— АтІэ, Бәдынокъуэ а щыпІэр сыбгъелъагъуфын? — еупшІаш Хъыжъокъуэ Шужьей.

— Фыуэ уәзгъелъагъунш, щІалэ. Зызәдгъепәшынци дежъэнш, — жыриаш Бәдынокъуэ. Абы иужыкІэ зытәлай дәкІыху зызәрагъепәшү, загъепсәхуу щысахәш.

— Ыхы, щІалэ, иджы дежъэнш. Дишхәм сый я теплъә жысІеу абыкІэ соупшыжыркъым, ахәр зәхуәфІу гъәпсауэ, ІыгъыкІеу яІен хуейм тету уә зепшауэ щыташ, — жиІаш Бәдынокъуэ.

Бәдынокъуэ и анэр гъуэмымлә щыным есагъәжыти, зекІуэлІхәм хуашІ хабзә гъуэмымлә лъәпкъыгъуэу щыІәм хуәдәхәр къахуишІри хъэзыру зәрырахъәжъенум хуәдәу къариташ. Хъыжъокъуэ Шужьейми шыуанәхәр къызәригъепәшри, шәсахәш. ПшІантІәм къышыдәкІхәм Хъыжъокъуэ Шужьейр сәмәгумкІэ бгъурыуваш.

— А, щІалэ, — жиІаш Бәдынокъуэ, — нобә уи адәм и пІәм уитш уә. Дышесу дышыздежъэм ар си ижърабгъумкІэ щыту, мы куәбжәжым дыдәкІыу щыташ. Нобә уи адәм и пІәм уә уиту, увыпІәмкИи ушыту дыдәкІынш.

— Хъеуэ, Бәдынокъуэ, абыкІэ содәІуэнукъым. Си адәм нәхъыжыгъэ епхамә, ар абы хуәпшІаш. Нобә сә сыйзәштыпхъэр зәхәзмыщыкІыжыныр хъункъым, — жиІери Хъыжъокъуэ Шужьейм идакъым.

— Хъунш атІэ, — жиІери Бәдынокъуэ щІалэр сәмәгумкІэ къыбгъурыувәри еуәри ежвахәш.

Еуәм кІуәхәурә, мазә бжыгъэ, махуэ бжыгъэ зәрыкІуахәр, сыйми нәсаҳәш, еуәри хы тІуашІәм дыхъахәш. Гъуэгу лъагъуэжъхәри хәкІуәдәжахәу ерагъыу къыхигъэ-

шыжри, Бэдынокъуэ шум и лъэужыр зыдныигъесыгъам иришэлгаш.

— Мэуэ еплъыт, щалэ, — жиаш абы дежым Бэдынокъуэм, — мы мывитыр ищагъыу, зы мывэр ищыгуу, зэблэдзауэ згъэтылъаш. Лы гуаштэджэ къырихъэлтэй елэу зэшхъэшихын лъэмыйн апхуэдиз мывэм я инагъыу зэтеслъхъаэт. Мы плъагъу мывэшхуэм и занштэу а шум и лъэужыр хым хэктэй уэдаш. Абы иужым къехъултэжам хэштэй хузицэхъим. Ауэ сэ, сымыгъуэтыххэу щыхъум, хым хэхуэу шыри лыри хэктэй уэдам тезубыдаш. Иджы уэ къызэрэптиштыр къыжытэ.

— Сэ къысфтиштыр мыраш, — жиаш Хъыжъокъуэ Шужьейм, — си адэр зыхъар мы хым зэпрыкылаш, арзытесари шыщ, тесари лыш. Сэри сеуэнчи абы сыхэхъэнщ. Си шым сывэприхмэ, ар щытэхэмэ сэ къэзгъуэтинщ. Уэ сывэролтэйур: гъуэмымлэу пыгъыр бухыхуктэ, мы щыптэм къыщызэжъэ. Сыкъэмыйн эжыххэ хъууэ уи гъуэмымлэр бухмэ, сэр щхъэктэй зыбгъэлтэн, уи щхъэ хуэфын зехъэж.

— Сыт къызжептэхэр, щалэ? — къеуптишаш нарт Бэдынокъуэ.

— Сэ жыстэнур арш, зэхэпхарш, — жиаш адрейми.

— Атэ, уэ мыйбы ушыхыхъэктэ, сэ мы щыптэм сыйсынукум.

— Атэ сыт пштэнур?

— Абы сэ хэсцыхынур мыраш щалэ: мы хым хыхъэн хуей щыхъуктэ сэ япэ сыхыхъэнуш. Апхуэдэу мыхъуу, арэзы сыхъунукъым, — жиэри нарт Бэдынокъуэ уваш.

— Хъунщ, — жиаш щалэм, — унэхъыжыщ, унэхъыфтиш, сэ сириггъусэу къыздежъэнкъым жызоэри арш, армыхъумэ нэгъуэштэм къыххэктэй аркъым.

Хым хыхъэу зэпрыкынным траубыдэри, я шы ныбэпххэр щакъузаш, я гъуэмымлэхэр яеташ, я щактэхэр зэштиаш. Я къамышыхэр тиащтэяштиш. Бэдынокъуэ япэ иту, пштэгъуалэр иужь иту, еуэри хым хыхъаш. Хыуэ ахэр зыхыхъар, упльэмэ и гъунэр плъагъуу, ауэ жыжьеу апхуэдэт.

Сыт хуэдиз гугъу халъэгъуами, хым зэпрыкыахэш. Щызэпрыкыа щыптэм унэ лъэгум хуэдиз хъуну ныдже тэктэй иэт. А ныдже тэктэй и бгъуитымки, уректэйкын плъэмийн апхуэдэу, зыхуэзахэр дэктэйт. А щыптэм ныдже тэктэй зытеува.

хэм и зэхүэдитын дежым лъагъуэ цыклю гуэр, удэплъеймэ, ерагъу хэплъагъукI къудейуэ, хекIуэдэжу хуежъауэ ялъэгъуаш.

Яшхэм зырагтъэгъэпсэхуаш. Я щыгъын, щIакIуэ, шы щIэлъхэр псыф хъуати, щакъузыжаш, дыгъэм ягъэтIылъри ягъэжэпхъыжахэш. Итланэ еуэри ежъэжахэш. Ушуэ удэкIын плъэмыхыну щытти, яшхэр Iупшиашэу, езыхэр лъэсу джабэм дэкIыну ежъахэш. ДэкIыгъуйт. Зыкъомрэ дэкIым, къецIэнтхъуэхыжу, шитIыр лъэгуажъэпэкIэ увхэу, Iэбэм къурш мывэхэм къадэкIа уздзын гъурхэр я дзапэмкIэ къаубыдым, загъэбыдэурэ, сыту хъуми ерагъуурэ дэкIахэш.

Къуршыщхэм и щIыIу щыхъум, итланэ фIыуэ загъэпсэхуаш. Ежъэжхэри, къуршыщхэ тхыцIэм ушызекIуэн плъэкIыну щытти, зыбжанэрэ кIуахэш. ЩIыпIэу зэрыхъахэм цыху зэрышыпсэур пщIэну щытт. Мыйэрысэхэр, кхъужыIэрысэхэр къышыкIыу, къальгуль жыхуаIэхэм хуэдэу узд зэхэт дэгъуэхэр иту, фэху гъунэ гуэрым ихъаш.

— Ыхы, Бэдынокъуэ, си адэм и кIуэдыпIэм дыкъэсакIэ дыгугъэ хъунущ иджы, — жиIаш Хъыжьокъуэ Шуҗьеи, и гур къызэрыплъар хэпщIыкIыу.

— АтIэ, щIалэ, мэуэ сэ бжесIэнум къедаIуэ, — жиIаш Бэдынокъуэ, — уэнүм ухуэмыхашIэ умыукIыпхъэ букийм, къыпхуагъэгъунукъым, укIынүм сыйтим щыгъуи ухушIыхъэнц. Ар къэзыгъэпэжыр мыйрщ: си деж укъизэрысу, укъизэуэу сыйбукиятэмэ, Хъыжэе и кIуэдыкIэм и лъапсэр къышIэдгъэшыну иджы дэ дыздэкIуэр хэт къыбжиIэнт. УщIалэш, ухъыжъэш, уи гур къосыкIыр, гукъеуэшхуи шхъэкIуэшхуи уиIэш, лыгъэми ущIоныкъуэкъу. Ауэ сэ бжесIэр зыщумыгъэгъупщ: уэнүм ухуэмыхашIэ. Уэнүм щыхуэкIуэкIэ, узэрыуэфынур сощIэ. Умыуэм мыхъуну щыхъум, сэри сыйенущ, сыйкъышIежарь араш, нэгъуэшI Гуэху сэри сиIэкъым. Дыздынэсүнум дынэсу дэ тлъагъумрэ дызыхуэзэмрэ деплъмэ — етIщIэфынур тицIэнц.

— Хъунущ. КъызжепIэр пэжш. Си адэм къехъулIам, абы и щхъэм ирикIуар зэрыдмыщIэм си гур къызэшIегъянэ, армыхъумэ уэ сомыдэIуэныр си гум хэлъыххэкъым, — къеувэлIаш Хъыжьокъуэ Шужьеи.

Еуэм, кIуэхэурэ, къуршыщхэм еххэри зыкъомрэ кIуэтахэу, плъэххэри: адыгэм «банапцIэ чэу» жыхуаIэм хуэдэ къещIэкIауэ, мыйвэ унэжь гуэр дэту, шыфIэдзапIэри, жигыжь къуэбэжъабэм хуэдэу къыдэшу ялъэгъуаш. ШууитIым а пщIантIэм хуаунэтIаш. Куэбжэм щынэсүм щхъэ-

фэ щIэпхэ и шхьэм тельу сыйкIи дзы хүэпшIын плъэмыхыну пщащэ къабзэ гуэр унэм къышIэкIри куэбжэр къахуIихащ, къахуэнэжэгужэу дигъехахэш.

Хъыжьюкъуэ Шужьеий шым зэрепсыхыу, IэплIэ къыхуищIыным хуэдэу пщащэр къэIэбэри и щIопщыр Iихащ.

— О, фIохъус апши, Хъыжьюкъуэ Шужьеий! — жиIаш пщащэм, — зэ укъесамэ, гупсэхутгъуи бгъуэтыхынш. Нарт Бэдынокъуи гъусэ къызэрэхъуамкIэ тхъэм фIы къыхищIэ. Мы щIыпIэм укъызэрэхъуар ину дэркIэ гуфIэгъуэшхуэш, феблагъэ. ХъещIэшым щIишахэш, — Зывгъепсэху, фешащ, гъуэгуанэ къэфкIуаш, — яжыриIаш.

Пщащэм игъазэри унэм кIуэжащ. Мыдьрейхэм заплъыхъ щхъэ, пщащэм нэмыщиI-нэгъуэшI зырикI пщIантIэшхуэм щызекIуэу щалъагъуакъым. Туми абы жыраIэнур ящIеркъым. Хъыжьюкъуэ Шужьеий еупщIаш Бэдынокъуэм.

— Мыйбы дауэрэ сыйкIыхуа, хэти си цIэр жыриIа? Уэ нэхъыбэ бгъэшIаш, хэку куэди къэпкIухащ, уи цIэр цIыхум жаIэу зэхихынкIэ хъунш. Ауэ сэ сыйтым абы сиргъэцIыхуа? Сыт абы щхъэкIэ жыпIэр уэ, Бэдынокъуэ?

— А, щIалэ, абы хъыбар къыпыкIынуш. Абы дэ дымыщиIэ Iуэху дызыхуеин къыхэкIынуш. Ауэ щыхъукIэ, умынIашIэ уэ. Мыхъуным дыхуэзэу, Iэпщэлъапщэм Iуэхур щыхуэкIуэм, сэри си Iыхъэ хэсщIыхын си гугъэш. Сэ бжесIэм къедайуэ!

— Хъунш, Бэдынокъуэ, узэрыфIэфIу щIы. Унэхъыжьш, унэхъыфIш, апхуэдиз гугъуехъыр къыздээзышэч уэ сомыдэIуэну сигу ильяххэкъым. СодэIуэнуш, — жиIаш Хъыжьюкъуэ Шужьеий.

АпщIондэхукIэ пщащэм Iэнэр къызэригъэпэщри къырихъэжьяуэ унэм къыщищIихым, куэбжэмкIэ плъэри и дэлъхур къыдыхъэжу илъэгъуаш. ЩIэхыу Iэнэр игъэувш, унэм къышIэжри, хъещIэшым къэжащ. КъызэрэхъщIыхъэм хуэдэу пщащэм и IэлъэшIыр зытрихри, Хъыжьюкъуэ Шужьеийрэ езымрэ я зэхуакум дильэфащ. Хъыжьюкъуэ Шужьеийм зыгуэр жиIэнным ипэ къишу, Бэдынокъуэ къэпсалъэри жиIаш:

— Хъунш пщащэ, хъунш, уи гукъеуэр пщхъэшытхынш, узыхуейр пхуезгъэшIэнш, уи гур гъетынш. Уэим щIэкъым.

Ар щыжыриIэм, пщащэм игъазэри щIэкIыжащ. АпщIондэхукIэ абы и дэлъхури къыдыхъэжащ. ЩIалэ къыдыхъэжар шы зытесыр пщIэнтIаэу тхъурымбэр къехуэхырт, лъэрыгъым ижынным хуэдэу псыгъуабзэ хъуауэ, езы

щIалэри гъуэгуанэ къызэрзыэпичыжар пщIэнү, езэшауэ къепсыхыжащ.

— Пщащэр а и дэлхум пежьэри гуфIэу жыриIаш:

— Ей, сыхъэт махуэ уежъаш, Хъыжъокъуэ Шужьеий къытхуэкIащ! Ди Iуэхур иджы зыгуэр хъунщ!

— Сыту фIы, сыту сыбгъэгуфIэ! — жиIэри гуфIаш и дэлхури. — Шы лъэужжитI мо къурш щIыIум щыслъэгъуати, зыхуэзгъэкIаэнэр сымыщIэу, хуабжку сегупсы-сат. Ар сыту фIыгъуэ а къызжепIар!

И шыпхъур ижырабгъумкIэ щыту, и дэлхур сэмэтурабгъумкIэ щыту, хъещIащым къызэдышIыхъаш. Бы-сым фIохъус къарихри нарт Бэдынокъуэ IэплIэ къыхуи-щIаш.

— Нарт Бэдынокъуэ, сэ услъагъумэ усцIыхуу, уэ сы-къумыщиыхуу илъэсым и кIуэцIкIэ щIыIлIэ куэдым сыйчи-пхуэзаш, узэрызмылъагъужрэ куэд щIаш. Иджы си унэ укъэкIауэ узэрыслъагъур ину си гуапэш.

Абы иужым Хъыжъокъуэ Шужьеий зыкъыхуигъазэ-ри жиIаш:

— Уэ, фIохъус апи, Хъыжъокъуэ Шужьеий! Тхъэм уигъэпсэуи зэ укъытлъыIэсамэ, куэд щIауэ дыножъэу дынапльэрт.

Зэпсэлья нэужькIэ, — фIыгIысхэ, — жиIэри бысымым игъэтIысахэш.

— АтIэ, сыйтым ухуэхъэзыр? Мыхэр хъещIэ дыдэш, гъуэгуанэ къызэпачаш, — еупщIаш бысым щIалэр и шы-пхъум зыхуигъазэри.

— Сызыхуэхъэзырри Iэнэм телъыххэу щытш, Iэнэм и къэхьыгъуэмрэ уэ уи къыщIыхъэжыгъуэмрэ зэтезгъэхуэну къезгъэкIаакъым. «ХъещIэхэм я фIохъусыр зэфIэкIыху-кIэ» жысIэри згъэбияуауэ, зэтету щытш, — жиIаш пща-щэм.

— Зэдэлху-зэшыпхъум Iэнэр къахьри къагъэуваш. Бэдынокъуэ зырагъэтхъэшIаш. Хъыжъокъуэ Шужьеий зырагъэтхъэшIыну щыхуежъэм, Iэнкуну тIэкIу къызэфIэнаш.

— Сыт зыщIумытхъэшIыр? — къеупщIаш пща-шэр.

— ЗыщIэзмытхъэшIыр Бэдынокъуэ сэ сиринхэгъу-къым, сидэшхэну къыстехуэркъым, сидэмышхэхэну сфиэ-игъуэши арш, — жиIаш Хъыжъокъуэ Шужьеий.

Хъыжъокъуэ Шужьеий и фэхэр къызэкIауэIу, зэ-хужыбзэу жэшIу щыхъум, пщащэр къэпсалъэри мыпхуэ-дэу жиIаш:

— Бэдйнокъуэ, сынолъэIу, мы щIалэр унэшхуэм сшэ-
ну хуит сыкъэпшIрэ?

— Дэгъуэш, хуит узошI, си пщащэ, — жиIаш Бэдйно-
куэ. Итланэ, Хъыжьокъуэ Шужьейм зыхуигъазэри жи-
риIаш. — КIуэ, щIалэ, ядэIуэ мыбы уздашэм.

— СодэIуэнщ, имыгъуэмэ ар уэ къызжепIэнтэкъым, —
жиIэри, Жъыжьокъуэ Шужьейр ядэIуаш.

Унэшхуэм нагъэсри япэрай бжэм щIухъэхэм, абрэ
мывэр Iуахри щIалэр щIашаш, абрэ мывэри IуагъэукIу-
риежащ. Апхуэдэурэ абрэ мывэр Iуахым, IуагъэукIурие-
журэ бжищым щIашаш. Епланэм щIухъэхэм, — Мыбы
кIэ щIыхъэ, — жиIэри, щIалэр унэм щIагъэхъаш, езыхэр
бжэ щIыбым къышувыIаш.

Хъыжьокъуэ Шужьей зыщIыхъа унэр, удихъэхыу унэ
зэгъэпэща гуэрт. Зы лыжь гуэр, и жъакIэр хужьбызэу,
пIэ тощмыщым хэсу, арджэнри и лъапэм деж щылъу, и
къубгъанри щыту, «сшхынщ» жиIэмэ гур зэгуэкIуэн
шхын зэмьлIэужыгъуэхэу Iэнэм тету Хъыжьокъуэ Шу-
жьейм илъэгъуаш.

— Уи махуэ фIы ухъу апши, тхъэмадэ махуэ!

— Тхъэм уигъэпсэу, си щIалэ! — Тыс, щIэлэфI, —
жиIаш лыжьым.

— Сыштыми хъунщ, тхъэмадэ махуэ, сэ сышIалэш, уэ
улIыжьш, — жиIэри Хъыжьокъуэ Шужьей Тысын ида-
къым.

— АтIэ щIалэ, сыйт къэкIуэкIэ, сыйт хуэдэурэ укъышIы-
хъа хъун? Мы сыздыщIэсым, зы пщащэрэ зы щIалэрэ фIэ-
кIауэ и щхъэ уафэм хуэгъэзауэ цIыху къышIыхъэтэкъым,
пищIантIэми дэслъэгъуакъым. Дэнэ укъикIа? Хэтхэ
уашыщ? — къеупшIаш лыжьыр.

— Мы унэу узэрысыр цIыху кIуапIэуи сцIэркъым,
лыжь ТысыпIэуи сцIэркъым, уэ къохъулIами хэшIыкI
хузийэкъым. Аүэ сэ си адэм и цIэр къисIуэнным сышыуки-
тэжыркъыми, уэ пищIэмэ, къижыпIэнщ, тхъэмадэ махуэ:
си адэм и цIэр Хъыжьэш.

Лыжьыр щIалэм къеплъри, тIэкIу машIэу къышыгу-
фиIкIаш.

— Абы щыгъуэ, щIалэ, уэ мыбы ушытIысынкъым.. Уэ
гъусэ уиIэни хуейш. ХъэшIэщым екIуэлIэж, ар уэркIэ
нэхъ къекIунщ, нэхъ тыншыпIи пхуэхъунщ, — къышыри-
Iаш лыжьым.

— Абы щыгъуэ, хуит сышIым, уи махуэ фIы ухъу! —
жиIэри щIалэр унэм къышIэкIыжащ.

КъыщыщIэкIыжым, унэу къызэрхъэжам бысым щIалэмрэ пщащэмрэ щIэтти «накIуэ» жаIери, щIалэр къыщIашыжащ. ХъэшIэшым къашэжаш. Бэдынокъуэ щIалэм еупщIаш:

— Сыт къэплъэтъуа, щIалэ? — жиIэри.

Лыжь жъэкIэху къабзэ ильэгъуар зэрыпсэумрэ и унэр зэрызэгъэпэщамрэ игъэшIагъуэу Хъыжьокъуэ Шужьейм къиIуетэжаш.

— Уи адэ Хъыжьэ абы нэхърэ нэхъыфIу пхуэIыгъынт?

— жиIэри етIанэу Бэдынокъуэ еупщIаш.

— Абы хуэдэу сыгъыфмэ, си адэм езыми идэнт, сэри здэнт. ЗырикI щыщIагъэ иIэу слъэгъуакъым...

— Абы щыгъуэ, щIалэ, плъагъун хуейр плъэгъуаш, а лыжыыр уи адэр аращ, уи насыпым къиубыдаш, — къыжирIаш итIанэ Бэдынокъуэм.

ЩIалэр лъэшу гуфIаш.

— Ар си адэр арамэ, сэrikIэ гуфIэгъуэшхуэш, «и къупшхъэрэ и хъэдэрэ згъуэтыхмэ» жысIэрт и щхъекIэ псэуэ слъагъужыну сышыгугъыхакъым. Иджы, нобэ ар щыслъагъужакIэ гугъуехь сиIэр стехужауэ солъытэр.

Бысым щIалэр къэпсалъэри, — Нарт Бэдынокъуэ, уэри Хъыжьокъуэ Шужьейи, Iуэху къызыпыкIын, хъыбар зыпиль псалъэ вжесIэнуш, ауэ Iэнэр Iуахыжмэш къышезгъэжьэнур. Фышхэ, гугъу феҳъаш, фыгъуэтурыкIуаш, — жиIаш.

— Фыш, уэри жыIэгъуэ уихуэнщ, — жиIаш Бэдынокъуэ.

Хъыжьокъуэ Шужьейми зитхъэшIаш, Iэнэри къагъэуваш. Хъыжьокъуэ Шужьей Бэдынокъуэ и Iэнэм тIысын имдыэу, Iэнэ щхъэху щышхаш.

Шхэныр щызэфIэкIым, къыригъажаш итIанэ бысым щIалэм хъыбарыр.

— Нарт Бэдынокъуэ, уэри, Хъыжьокъуэ Шужьей, фыкъёдаIуэ! Иджы сэ къезгъэжьену псалъэ макъым сэrikIэ укIытэгъуэ тIэкIу хэлъщ. Бэдынокъуэ и пашхъэм къышыжысIэнkIэ сукIытэ щхъекIэ, Iуэху уиIэу щыхъукIэ, уукIытэkIэ хэт пхужиIэн. Абы амал хузиIэкъым. Хъыжьокъуэ Шужьей, мы Iуэхуу сзытепсэлъыхынум гугъуехь къызэрыхухэкIамрэ зэрытегузэвыхамрэ щхъекIэ къэмыйтэмакъуу жыIэгъуэ сиригъэухуэну, къэмыйпIэшIэну солъэIу. Бэдынокъуи хуэфэшэнkIэ, а Iуэхум щхъекIуэу, гукъеяуэу хуиIари щыгъупщащ жысIэу, ар къэспсэлъыркъым. Ауэ иджы, Хъыжьэ си деж щыIэныр къызыхэкIар вжесIэнщ:

Зэшиблым сэ сыранэхъыщIэ дыдэу, мо пщащэ плъетъуари ди шыпхъуу, ди унагъуэкIэ апхуэдиз дыхъуу шытаташ. А зэшиблыр шырэ уанэрэ зэхүэтхыну дышыхъуам щыщIэдзауэ, дыдэкIмэ зекIуэ дыкIуэу, иныжхэр едгъепсыхыу, бжэIу дэIэнкIэ дымыармыууэ дыпсэуаш. Хэкуудызэрысым щхъэгъу къытхуэхъун, къытпещIэн¹ зылъеткIын къахэмыйкIыжу хъуаш.

— АтIэ иджы, мы хэку дызэрысым лыгъэкIэ дыратепшэш, зэрыжытIэу хъунущ, жытIэу, абы деплъу дышыскIэ, дэ лыгъэ тщIа хъункыъм, — жаIэри, ди ялэ ита ди къуэш нэхъыжыхэм апхуэдэ унафэр къаIэташ. Нэгъуэщи хэкухэм зекIуэ кIуэуэ ирагъажьэри хэку гуэрым ису зэкъуэш иныжь гуп бий къахуэхъуаш.

«Абы датемыкIуэу, абы хуарэ шыбэр къафIэдмыхуу!» жаIэри, си къуэш нэхъыжыхэр абы япэшIэуваш. АршхъэкIэ, адрейхэр къельэщэкIыу, кIуэху къэскIэ зы къаукIыу, тIу къаукIыурэ си шынэхъыжыхыр абыхэм яIэшIэкIуэдаш. А иныжхэу абы къезэуахэр зэкъуэших хъурти, щыр си шынэхъыжыхэм яукIаш.

ИтIанэ, сэри сынэхъ щалэти, зэуэнры къыслымысу, абы сапехъункIэ слъэмыйкIыурэ ильэс зыбжанэ дэкIа нэуэжым, сэри си гуашIэр зэрубыдщ, нэхъ лыгъуэхэм сеныхъэкъуфын къысфэшIыжу сышыхъум, си къуэшхэм яль сиIэжыну мурад сщIыри, сэри а иныжхэм зэ-тIэу сатеуэурэ сайзэуаш. Нэхъ лыгъэ зиIэ цIыхуу ди хэкум исахэри гъусэ сщIырэ сыкIуэрэ сайзауэурэ куэди къезгъэукIаш. Амал сэ хуэзмыгъуэтыххэ хъури сытIысыжаш.

«Мыр дукIынкыым, дукIым абы и дежкIэ нэхъ тыншиш, абы нэхърэ и анэр къыфIэтхынхи, ар гукьеуэ мыкIуэдигжу иIэнц. И шыпхъур тхыкIэ, ар хэт щыщми зыгуэрым е ихынущ, е дэкIуэнущ, — згъуэтыхакъым жиIэнци иужым икIыжынущ. ЩIэхыни щыгъупщэжынщ, и анэр къыфIэтхыым игъашIэкIэ щыгъупщэжынкыым, щхъэкIуэ хуэхъунщ, гупсысэ хуэхъунщ. И анэр дэ пщафIэу, унэIуту диIэу, и къуэр къакIуэмэ ар ильагъуу, ихыжыну амал къыхуимыгъуэтурэ и гур узу и гъашIэр едгъэхынщ» — жаIэри, си анэр яхъаш. Си анэр щахым, дауэ хъунт схуэшчынт, гъусэ куэду сщIым, сыкIуэм сезауэу щIэдзащ. Си гъусэхэр къаукIырт сэ къэзгъазэрги сыкъыIукIыжырт. СаукIыну хуеймэ, ялъэкIынут, ауз саукIыныр ядэртэкъым. «Уи шынэхъыжыхэм я лъы уасэу, бгъэшIэнур а гуѓум ухэту уэдгъэхынщ!» жаIэрти, саукIын ядэртэкъым.

КъытпещIэн — къыдэнныкъуэкъун.

Цыхубэ езгъэкІуэдекІаш. «НакІуэ», — жысІэмэ гъусэ къысхуэхъун хэкум цыху измыгъуэтэжу сыхъуаш — хэт къыздежьэнт, къизэраукІынур гъэнэхуауэ яшІэрт!

Сыт си амалт, сщІэн сымыщІэу сыкъенащ. Сегупсысири, Уэрсэрыжь жыхуаІэм хуэдэу зыгуэр диІэти сеупщижаш:

— Мы ІуэхумкІэ сыйт амалу щыІэ, сыйт сщІэн? — жысІэри.

Абы мыр къызжиІаш:

— ЗырикІ амал яхуэбгъуэтынукъым. Ауэ зы амал сэ бжесІэнщ, ар бгъэзащІэмэ, уи Іуэхур зыгуеру хъунщ. ПхуэмгъэзащІэмэ, а гугъум ухэмыкІыу пхынщ.

— ҚыжыІэ, — жысІэри сеувэлІаш.

— Хым и щыбым узэпрыкІынщ, — жиІаш, — абы зы нарт лы гуэр щыІэш Хъыжъэ и цІэу. А лыр къэпхъинщ. А Хъыжъэ къэпхъинум и фызыр лъэшыджэш, абы къилъхунущ щІалэ, а щІалэм Хъыжъокъуэ Шужьей цІэуэ фІашынущ. Езы Хъыжъэр нарт пелуанщ, и фызири пелуанщ, а пелуанитІым къахэкІыну щайлэм туашІэкІэ зырикІ пэлъэштыжынукъым.

А пелуанитІым къалъхуну щІалэ нарт пелуану щыІэм я нэхъ пелуаныжым Бэдынокъуэ гъусэ хуэхъунущ. Хъыжъэ уэ къышыпхъкІэ куэд абы и лъыхъуакІуэ къыкІэлъежъянщ. Ауэ зыми къахуэгъуэтынукъым. ИужькІэ, а щІалэмрэ Бэдынокъуэрэ Хъыжъэ и лъыхъуакІуэ къежъенухэш. Дунейр къакІухынущи щІалэм и адэр къамыгъуэтыжу Хъыжъокъуэмрэ Бэдынокъуэрэ увыІэнукъым. Хъыжъэ уи деж щышиІэкІэ, ахэр уэ къокІуэлІэнщ. Абы тету щІалэмрэ Бэдынокъуэрэ, уашымукІытэ, уашымыштэу яжепІэфмэ, уи Іуэхур абы пхузэфІагъэкІынщ. Абы нэмышІ нэгъуещІ амал зырикІ уи Іуэхум сэ хэслъагъуэркъым, — къызжиІаш Уэрсэрыжым.

— Тхъэр зэбгар сэракъэ, иджы ныбэм иль щІалэр къалъхуу абы Бэдынокъуэ гъусэ хуэхъуху, си Іуэхур дауэ езгъэжъэн Сызэгүэудынкъэ! ЩхъэкІуэкъэ! — щыжысІэм, — АтІэ, щІалэ, — жиІаш Уэрсэрыжым, — сэ сыйт мыгъуэр пхуесщІэн. Уэ уапэлъэштынукъым, гушІэгъу уахуэхъунукъым. Хэкум, зыгуэр зылъэкІыну цыху къыребгъенакъым. УфІэфІ уфІэмымфІми, а палъэм унэсынущ, Бэдынокъуэрэ Шужьеэрэ фІэкІла а уи бийхэм ятекІуэн щыІэкъым.

— Үхъы, иджы сыйтыр си амалт, сыйт сщІэнт, Іуэху уиІэу щыхъукІэ, зэрызэфІэкІынум иужь уихъэн хуейт. Хэкум сыйкикІри Хъыжъэм сыйтыхъуэу сежъаш. Нарт

Бэдйнокъуэ и хэкур Хъыжьэм и зекIуапIэу, а тIури зэгъусэу зэдызекIуэхэу хъыбар къысIэрыхьаш. ЩыпIэбэм си-щыфхуэзащ, Бэдйнокъуэ! Аүэ фэ гу къыслъывмытэу, си-фхуэзэм сывблэкIыу, а IуэхумкIэ Хъыжьэ сещэу сублаш. Бэдйнокъуэр пелуант, Хъыжьэу сэ сзызэщэри пелуант, а пелуанитIыр зэцIыгъуу сахуэзэмэ, сеIэнкIэ сащышынэрти, саблэкIырт. Иужым, Бэдйнокъуэ шыпэм щыIэу, Хъыжьэ шы ужым щыIэу, пелуанитIыр зэкIэрычауэ сакъи-хуэзэри, абы адэкIэ къэхъуам фэри фыщыгъуазэш. Шы сзызтесар еутIыпщауэ сежьэм, бзур къышIемыхъэну ап-хуэдизир и жэрыгъэти, Хъыжьэм сышеIам къызэрыстеп-лъям фIэкIауэ Бэдйнокъуэ «мэуэ кIуаш» жиIэу, шы лъэу-жыр мыхъумэ нэгъуэшI зыри имылъагъуу, псынщIэу си-къыIужыжащ.

Хъыжьэу сэ къэсхъар щыхъ ин хэусщIу зэрысIыгъар пльэгъуаш, Шужьеий. Арщхъэ, Хъыжьэ гугъу ехъакъым, абы гүкъеуэ иЭкъым схужыIэнукъым. Сыту жыпIэмэ бжэм абырэ мывэ IугъеукIурияуэ унэ кIуэцIым щысIыгъщи. Апхуэдэу ар щIесIыгъыр Хъыжьэ пелуанш, хуит сщIынкIэ, тIасхъэ зимыIэ щыIэкъым, си щхъэ сыйтешынэ-хыжу арш. Абы лIыхъужыгъэу еzym хэлъым емыпесауэ, шхъэкIуэу есщIар щыгъупшэнж жысIэу, ари схужыIэнукъым.

Иджы, Хъыжьюокъуэ Шужьеий, Iуэхур зэрыхъуар ара-ши, уэ абы узэреплъщ: уэ сыт гукъеяуэ уиIэми, «си адэм сыйт и лэжья, сэри сыйт си лажьэ?» жыпIэу, сибукиIынуми, сибуриIэрылхъэш. Аүэ сэ сзызэрыгугъар мырщ: Хъыжьэ цIыху акъылыфIэш, абы къилъхуари лIы губзыгъэн хуейш, Бэдйнокъуи фIым и IещакIуэш, ауэ щыхъукIэ, щхъэжэу сэ сиIэмрэ гущIыхъэу къызашIамрэ я Iуэтэжыгъэу сирагъэхунэш, — жысIэу араши, уэ абы узэреплъыр, абы еппэсыр нобэ сэ си унафэш.

Пщащэр къэпсалъэри, — Мис иджы, а Iуэхур зэрыхъуауэ си дэлхум къывжиIа хъыбарым, итIанэ Хъыжьюокъуэ Шужьеий гукъеуэ зэриIэм къыхэкIкIэ, фэ тIум фи якум губгъэн къидэхъэнкIэ шынагъуэти, арат си IэлъэшIыр зытесхуу фи зэхуакум щIыдэслъэфыгъар. Iуэхум къыжыIэгъуэ, ивгъэхуэну, и Iуэхум тыншу фыхэдэIуэну, зэхэшIыкIыу фэ фиIэмкIэ гузэвэгъуэ дызэрытым фегупсы-сыну синывэлъэIуу арат ар апхуэдэу щIесщIар. Си дэлъхум и Iуэхур къижевгъэIаш, гузэвэгъуэу, тхъэмьщIагъэу къытщыщIари зэхэфхаши, сэ сзызэрывэлъэIуамкIэ сыв-мыгъэукиIытэжу, къистехуар къысхуэфщIаш. Абы адэкIэ Iуэхум фэ ефпэсынур фэ фщIэнш, — жиIаш.

Бэдэнокъуэ къэпсалъэри, Хъыжьокъуэ Шужьейм жыриаш:

— Уэ, щалэ, нобэ Йуэху дызэрихъэллар хъэлъэ къитхуэхъунуми, псынщээ къитхуэхъунуми сымыщэу, мы бзылъхугъэр къизэрылъэйамки, сыйт къижигами, — хъунщ, пфэигъуэр пхуэтщэнщ, удгъэукытэжынкъым — жеслаши а Йуэхум зырикI хыжытыыхыжынкъым. Иэрыхуэ дызэрыхуэхъунумрэ амалу абы къихуэдгъуэтинумрэ дегупсысын, щыпIэу зыдэшыIэр дагъэлъагъун мыхъумэ нэгъуэшI Йуэхум псальэ жысIэр.

— АтIэ, Бэдэнокъуэ сэри абы щхъэкIэ жысIэр мыраш, — жиаш Хъыжьокъуэ Шужьейм. — Мы Йуэхум гүгъуех къихэкIынуми, псынщээ къисхуэхъунуми, си за-къуэ си пщэрылъу солъытэ. Ар сыту жыпIэмэ, си анэм и ныбэм силъу, ди бысым щалэм силъапсэ къихутэу, ину къисщыгугъу, гугъуех ишэчащ. Ди адэ гугъуу иригъэшчамрэ щхъэкIуэу ирихамрэ зэхээммыщIыкIу, ар апхуэдэу жысIэркъым. Аүэ сэ а Йуэхум сызэреплъыр, цыхум Йуэху иIэу къышыпщыгугъкIэ, гугъуи уигъэшэчныуш, уригъэзэшныуш, апхуэдэу щытми, итIани къизэрыпщыгугъымкIэ, плъэкIынумкIэ уи флагъ ебгъэкIын хуейш. Абы нэхъыбэ жысIэнкъым, бийр зыдэшыIэр хэкур къизигъэлъагъумэ сежьену сыхъэзырш.

— Хъэуэ, апхуэдэу хъункъым. Абы уэ уи закъуэ удгъэкIуэнкъым. Иджырей къэсихункIэ дызэгъусауэ уи закъуэ губгъуэм укъизнэнкъым, къохъулIэр сымылъагъуу узу-тIыпщыфынкъым, — жиаш нарт Бэдэнокъуэ, — Бысым щалэри гъусэу къыддемыжъэмэ, иныжхэр зыдэшыIэр щIыпIэр дэ гъуэтгъуей тщыхъунщ, хэкур фыуэ тцIыхуркъыми, апхуэдэу щышыткIэ лИишри дызэдэммыкIуэм мыхъуну солъагъу.

— Мы бысым щалэм щIапIэр сиғъэлъагъунщи, а Йуэхум хэсщIыхыфын щыIэм сэ си закъуэу хэсщIыхынщ, сыйт къэхъуми абы фэ фыкъыхэмыхъэну — араш унафэу зыдыдиIэнур, — жиаш Шужьей нэхъ жъэхъу-жъэхъуу.

— Хъунщ, узыхуейр пхуэтщIэнщ. Аүэ дыбдэкIуэу къохъулIэр тлъагъуу дыригъусэну тфIэфIщ — жиаш адрей тIум.

— Абы щыгъуэм, дишхэм уанэ тедвгъалхъэ, соплашIэ бысымым къижигIа хъыбарыр гущIыхъэ схуэхъуаш. А бзаджэхэм ясщIэфынур ясщIэну сфиIэгъуэу сыхуопIашIэр, — къизэшIэплъауэ жиаш Хъыжьокъуэ Шужьей.

Бысым щІалэр щІэкири зэхуэдэу шиц къышіиші, зекіуэ уанэхэри ятрилъхьэри, шыфІэдзапІэм къыфІидзаш. Гъуэмымлэхэр уанэ лъэтэпсым кіэришІаш. ЩІалэр къышыхъэжри, — Накіуэ иджы, фыхъэзырмэ, — къажыри-Іаш.

Хъыжъокъуэ Шужьеир плъэри, пщІэгъуалэр шыфІэдзапІэм фІэдза шыхэм яхэмиту шильагъум, — АтІэси ПщІэгъуалэм щхъэ уанэ тумылъхъарэ? — еупЩІаш бысымым.

— Ар щІытезмылъхъар бжесІэнш,—жиІаш адрайм,— нобэ гъуэгуанэу дызытехъенум уи пщІэгъуалэр хуэфа-щэнкІэ езэгъынукъым. Мыхэр шы лъепкъыу ахэр зытесхэм хуэдэц. Езыхэр зытесым яхуэдэу, япэлъэшын шы утесу уапэмымувмэ, лей къуахынуущ.

— Фэ, щІалэхэр, мы шыхэм фышэс, ауэ сэси шым сышэссыжынш. Си шым къысхуимыщІэфа, сыздимыхъыфа нэгъуэшшын къысхуишІэфынукъым, сихыфынукъым. СыткІэ сывэдаІуэми, си шыр къэзгъанэу нэгъуэшшын сышэснымкІэ сывэдэІуэнукъым, — жиІэу зыдэштым Бэдьинокъуэ, и шыгбоубжэм Іуль абрэ мывэр пэкІэ къы-Іуидзри къышІэжри къыбгъэдэлъэдаш. Шым и щхъэр Бэдьинокъуэ и ИэплІэм къырилъхъэу къышыуым щІалитІир нэхъу-нэхъуу зэплъыжри ягъэшІэгъуаш.

Бысым щІалэр унэм щІыхъэри Бэдьинокъуэ и уанэр къышІихыжаш. Бэдьинокъуэ и шыгуанэ зэтрилъхъэри зэргъэшэсхэри ежъаш.

Еүэм кіуэхэурэ, куэдрэ кІуа, машІэрэ кІуа? Нэсахэш. Иныжь зыкІэлъыкІуахэм я щІыпІэм пэмыйжъяу и Ыти абы щынэсхэм къэувилахэш. Бысым щІалэм къажыри-Іаш:

— Мо банаңцІэ чэушхуэ зэшІэкІар араш ахэм я псэупІэр. Езыхэр дэсу уІущІэнкІи хъунш, дэмису уІущІэнкІи хъунш. Куэдрэ къэтыну дэкІмэ, ящыш зыр къидонэ. Зыри дэмисмэ, абы щыгъуэ жыжъэ ІукІахэкъым, жэш хъумэ къекІуэлІэжынуущ.

Сэси анэм увыІэгъуэ имыІэу яшхын яхуегъэхъэзыр. ЩыдэкІхэм вы укІа къыхуагъанэри, къекІуэлІэжхэмэ, ар мыхуабэ-мыщІыІэу, абы дашхынури игъусэу хъэзыру къыІуигъэшІэжын хуейш. Яхурикъуным тІэкІу дыдэ щышІэмэ, си анэм удын Іейирах. Къыдыхъэжынш, вы псэум нэгъуэшшын хуем и гъуэлъынхэши, жэшымрэ махуэмрэ жеинхэш. АпшІондэхукІэ аргуэру яшхыну ярикъун егъэхъэзыр. Мыхъэзыру къэтэджхэмэ, е хъэзырыр яхуrimыкъумэ,

аргуэру фызым удын ирах. Апхуэдэу тхъэмьцкIэгъэшхүэ тельу яыгъщ си анэжь гъэру яхъар. Араш абы я хъыбара.

— АтIэ, сэ сежьэнщ. А иныжыхэр дэсу саIущIэмэ, абыхэм семыжьэу дэгъуэу зэфIэкIынщ. Дэмысхэмэ, сежьенщ. Фэ мы щIыпIэм фыщыс, къызэхъулIэр фыкъаплъэмэ фльагъунщ, — жиIэри Хъыжъокъуэ Шужьеर банацIэ чэум дыхъэну щыхуежьэм, Бэдынокъуэ идакъым:

— Шужье, уэ уи закъуэ мо бэнапцIэ чэум удэзгъэхъэнукъым. Ар зэрыжысIэм щхэкIэ щхэжэ зыщумыщI, уэ усфIэлIыгъэншэу аракъым, ауэ дэ дышызэгъусэкIэ, зылъэужь дышытеткIэ, Гуэхур зэдэдгъэзэшIэн хуейщ. Мо бэнапцIэ чэум сэ япэ сыйдыхъэнщ. Абы иужькIэ бысым шIалэр ныдыхъэнщи дэ тIум увыIэпIэ тщIынщ дэнкIэ щызекIуери, сыйт дэнэ къыщыхъуми, тлъагъуу. Уэ иужькIэ уи закъуэ фIэкIа зыри ямылъагъуу уныдыхъэнщ. Уэ пщIэнур пщIэху, дэ зыдгъэхъеинкъым. Уэ пщIэнум къырикIуэр тлъагъумэ, итIанэ дэ тщIэнур дэ тщIэжынщ. Уэри, щIалэ, Шужье, ищIэнур зэфIэмькIыу, сэ жызмыIэIауэ укъэмьпIашIэ. Уэрэ сэрэ Шужье дэIэпыхъуэгъу дыхуэхъун хуей хъумэ, сэ хъыбар уэзгъэшIэнщ, — жиIэри.

— Бэдынокъуэ, къысхуэпщI си унафэщ, — жиIаш Шужье.

Бэдынокъуэ жиIам тету банацIэ чэум езы тIур дыхъэри увыIэпIэ зэрагъэгъуэташ.

БанацIэ чэум Шужьеर якIэлтыдыхъаш, и шыр шыфIэдзапIэм фIидзэри унэм щыхуунэтIым, бзылъхугъэ пщафIапIэм щIэсыр къаплъэри къильэгъуаш.

— Тхъэр къызэует, — жиIаш абы, — мы щIалэр сыйтим къихъя? ИмыщIэу къыхуэза, ищIэу къыдыхъя? ЩIалэ мэжэшIадIэу къыдэхъамэ, мы тхъэмьцкIэм сыйт жеIэн, шхыным сыхэIэбэн сыхуитыхэкъым, сыхэIэбэмэ къашIэжынущ, — жиIэри цIыхубзыр гузэващ.

Бзылъхугъэм щхъэфIэпхыкIкIэ и щхъэр фIэпхыкIауэ, и Iэшхъэлъашхъэ дэхъеяуэ, зэрылъэкIыу мафIэр щIигъэсту пщафIэу щысу, кIуэри Хъыжъокъуэ Шужьеर щыхъаш.

— Еуу-уей, щIалэ насыпыншэ, сыйт щхъэкIэ укъэкIа? — жиIаш бзылъхугъэм. — ПщIэуэ укъэкIа? УмыщIэу укъыдыхъя? Мыбы щыпсэухэр иныжь пелуанххэу, залымхэу зэрыштыр зэхэпхакъэ? СыткIэ гу плъистэн? УмэжэшIалIами, зы хъэлывэ тыкъыр къыхэсхыу уэзгъэшхыну сыхуиткъым. Махуэм шхыну згъэхъэзырыфынур

езыхэм ящІэ, ябжыжри къысчуагъанэ. Сыт пхуесщІэн? — жиІери бзылъхугъэр къэтхъэусыхаш.

— Ар Іуэхукъым, си анэ, — жиІаш Хъыжьюкъуэ Шужьей, — сэ сыкъызыхуэкІуар уэраш. А иныжь бзаджэу жыхуэлІехэм сэ салъохъу. Си насыпым къиубыдым, ахэр сукЫну, уэри усхыижыну араш сэ си унафэр. СымышІэуи сыкъекІуакъым, сщІэуэ сыкъекІуаш. Дэнэ щыІэ а иныжъхэр?

— А си щІалэ, — «си анэ» — къызжепІаш, си щІалэ ухуэдэш, къызэдауи закъыумыгъэльягъуу гъази дэкІыж. Абыхэм уэ зэ уэгъуэ уахуэхъунукъым, инхэш, хъыжъэхэш, мэхъаджэхэш. Мы пщІантІэм удэкІыжмэ, япэм укъимыхуэну гъуэгуншэкІэ заншІэу кІуэж. Сэр папшІэкІэ мыбы куэд къакІуэрэ щыкІуэдаш, ар ноби ныжэби си гум имыхуу гушыхъэу сиІэш. Шэр къыпІурыжу усабийщ. Уэ си пащхэм укъираукихъ нэхърэ сэ саукІирэ си гур псэхужмэ нэхъыфІщ. Къызэдауэ, гъази кІуэж, — къыжыриІаш фызыжым.

— А си анэ, а къызжепІа псори зэхэсхаш. Абы ящІэфыну дыдэм деплъынщ. ЗызгъэпшкІуи сэ мы пщІантІэм сыдекІыжынкъым. А ныбэ Іуэхум нэхъ напэ зимыІэхэм я Йыхъэм уэ ухэлІэбэн ухуимытми сэ сыхэлІэбэнщ, абы папшІэ ахэр къыпфІэнэмэ, къегъэжжапІэ дэгъуэ ар схуэхъунщ, — жиІери Хъыжьюкъуэ Шужьейм еуэри и цей ІэцхъитІыр дырихъеяш. Лыхыр къицтэри лэгъупышхуэ пылъам хэлІэбэри кІэбдээр къыхихамрэ хъэлывэ гъэжжаяуэ щылъымрэ ишхыфым хуэдиз ишхааш. КІэбдэ къупщхъэри лэгъупым хидзэжаш. ИтІанэ пщэфІапІэм къыпйт пэшым кІуэри, а нэхъ пІэ зэгъэпэщауэ яІэм зыхигъэукІуриери, иныжъхэр къэкІуэжыным пэплъэу тІысааш.

Иныжъхэм я къэкІуэжыгъуэ хъуати, къэсыйжахэш. Иныжъхэм я жъэхэр ущІауз къыщІыхъэжахэш. Хъыжьюкъуэ Шужьей и шыр шыфІэдзапІэм фІэдзауэ щальагъум, — Мы шы лъэпктыр доцІыхуж, тесыр тщІэркъым, иджырикІ зы насыпиншэ гуэр къигъэделэу къигъэкІуахъунщ абы, — жиІаш.

Еуэри унэм къыщІыхъэжахэш. АрщхъэкІэ ямы цыху щІалэ гуэр мыгузавэххэу, гъуэлъыпІэу яІэм я нэхъ зэгъэпэщам хэсу щыст, — «сит хъуми, ирехъу!» жыхуиІэ щыкІэу.

— АтІэ, цыкІужь, — жиІаш я нэхъыжыр къэпсалъэри, — ди пІэм ухэсщ, ди шыфІэдзапІэри бубыдаш, зыми упшІэж иумыхъэлІэу, ди унэр бубыдаш, дэ укъыт-

фIэмылIыкIыу ушысщ, сый уэ уи гугъэр? Ди гугъу ящIу зэхэпхакъэ? Хьэуэрэ уделэу зэхуумыщIыкIрэ?

Ар абы жиIэхукIэ, зэшищым я нэхъышIэр пщэфIапIэм кIуэри шхын ягъэхъэзырам хэпльаш. Хьэлывэ гъэжьам щышу зыкъом щымыIэжу, лэгъупми вы кIэбдз къупщхъэр лы темылъыжу къихэпIинкIыу илъэгъуаш.

— Мы Iеижь цIыкIу, мы щысым къыдишIар гъещIэгъуэнщ! — къэгуоуаш иныжь нэхъышIэр.

— Сый къыдишIар? — къызэдеупщIаш нэхъыжьитыр.

— Хьэлывэу ягъэжьам куэд хигъещIаш, ди вы кIэбдзри къыхилъэфш, лы телъыр ишхри, къупщхъэ шахуэр лэгъупым хидзэжащ! Бзылъхугъэу мыбы исыр апхуэдэу ди шхыним еIэбыххэнукъым, — жиIаш нэхъицIэм.

— Ара! — къэгубжьаш я нэхъыжьыр, — Сый уэ Iеир узыщиgугъыр? Удигуэшэгъукъым, дэ ди шхын хъэзыр ящIари узэрыхуейм хуэдэу зэIыпщIаш, сый уэ къытхуугугъэр? Ди шыфIэдзапIэм и лъабжьэм уи шыжь фIейм и вейуэ щIэлъыр IэбжыбкIэ дэпхыжынщ!

Апхуэдизыр къышыжыраIэм, Хъыжьюокъуэ Шужьеий напщIэ хуэдакъым, яхуэгузэвакъым, къышысыжахэми яхуэтэджакъым.

— Ыхы, иныжь лыхъужьхэ, дауэрэ фыкъызэпсалъэр? — жиIаш итIанэ Хъыжьюокъуэ Шужьеий, — лIакъуэкIэ фызыщиgугъыжу, фи бийхэри фухауэ, мы губгъуэри фи дунейуэ, дуней псори фэ фи закъуэ къыфхуэнауэ фызоплтыж фэ, аракъэ? АтIэ, фэ фхуэдэ губгъэныншэхэу, зи ныбэ щекIутэхкIэ из мыхъужын зи гугъэхэм есщIэnumкIэ сэ сыйэрыхуэш. ФыкъызэрыкIуэжынур сымыщIэу сэ мыбы дежым сыщыскъым, шынагъуи зырикI фхузиIэкъым. Iуэхуу сэ фэ вдзыиIэр иджыпсту фымышхэу вжесIэкIэ къывгурIуэнукъым. Модэ фыкIуэ, фи хъэныбэжьхэр быдэIуэу къевгъэнщIи, итIанэ къывгурIызгъэIуэнщ, — жиIаш.

Иныжьицри лъэшту абы къигъэгубжьаш.

— Шхэн тхущIыхъэнукъым, дэ къытхуигугъэр къэIуатэ! — жаIаш иныжьхэм.

— Хьэуэ, фIыуэ фымышхауэ вжесIэнукъым. Сэ жысIэнум губжьрэ зауэрэ къыхэкIынущ. Зауэнум Iуэхур щыхуэкIуакIэ, «ди ныбэ изу дышхауэ шытатэмэ, абы Iэджи етщIэнт», жыфIэжыну, а гукъанэр зыдывэзгъэIыгъынукъым. Нобэрэй махуэр махуэ мыгъуэ фэ фхуэхъунщ! — яжыриIаш Шужьеий.

Иныжь курытым адрей и қъуэшитыр зы лъэнүкъуэ-
кіә Іуиши къажыриаш:

— У-уей, а фызэпсалъэм Іуэхуу къыфхуйәр зэхыви-
гъещікіңиңиң! А зи нэгу сыйшіплъам фы къыптыхы-
нукъым.

— Уей, уей, деләшхуэ, — жиаш нәхъыжым, — си ту
шіәхуу укъигъешына, си ту щіәхуу укъигъәжыләші!

— Фә нәхърә сиңәхъ къәрабгъәкъым, — къыжиаш
курытым, — лы бланәри къәрабгъәри абы къышігъе-
кіңиң, мыдә дывгъашхэ.

Иныжь зәшишыр адрей унэм зәрышіләшері шхын хъэ-
зыру щыләр зырикі къамыгъанәу яшхащ. Шхәхәри къы-
шіхъәжакхәш.

— Зывгъеншіләр иджы? — еупщіаш Хъыжъокъуэ Шу-
жьей.

— Зыдгъеншіами зыдмыгъеншіами уи Іуэху хәль-
къым. Күэдрә умыпсалъэу жылә мыдә, щіагъуэ жыләнү
жоїри, — жиаш адрейхәм.

— Иджыри гукъанә тіләу фиін хуейш фә: вы кіәбдз
сә сшхар вгъуэтыхатәмә, тефшыхыкығыну си гу-
гъэт, — ауан ищіахәш Хъыжъокъуэ Шужьей. — Сә си-
зыхуейри иджы вжесіләш: мы бзылъхугъэу фи деж щыләр
сшәжынуш.

Иныжъхэр лъәшту дыхъешхащ.

— Қуэ, апхуәдизыр уи делагъэмә, пфіигъуэ дыдэр
щілә. Дә, «удотыж» жыләу, уэттыжынукъым, уә улімә
шәж. Уэр щихъекіә зекъуәшишри дыкъәгубжыу дыувын-
къым. Уә пхуәмидә лы Іәджи къекіуат ар яшәжыну. Мис
мы щіаләм уигъәшәжмә, шәж, дә зырикі тежитіхъы-
жынкъым, — жиаш я нәхъыжым, я нәхъышілә дыдәм
Іәпә хуищіри.

— Мис ар къызоштә, ар псалъэ икъущ, абы зырикі
пыхысіхъыкъым. Ауэ щыхъукіә, сә сежъәжынш
иджы. Ауэ а нәхъышіләм къыщышір фымышіләу фышілә-
мыс, унэм фыкъышіләни феплъ къыщышіләм, — жиіләш
Хъыжъокъуэ Шужьейми къэтеджри пщәфіапіләм кіуаш.

— Иджы, си анә, ирикъунш мы иныжь бзаджәхәм
уазерыхуәунілтар. Уә абы лейуэ къуахар сә нобә ахәм
лъырә уэтепсу я пәшхъынным къисхужынш. Ауэ уә умы-
дзыхә, зыгъәбыдә, зубыдыф.

— Хъунш, си щіалә, жыләлә сиңіләш. Мыхәм саілә-
щіләкіңиңиң, абы нәхъ насыпышхуэ сәркіә щыләкъым.
Ауэ мыхәр гуашіләшхуэ зыхәлъхәш, пелуанхәш. А зәры-
жыләу Іуэхур мыхъум, уәри сәри даукійнш. Ауэ сзызы-

шыщыр умыщІэу, уэ сэ спапшІэ узэуэну, зыкъебгъэукІыну уи гур щыщыткІэ, абы дежым сышаукІми, сэри си лыр узынкъым, — жиаш бзылъхугъэм.

Ар зэжраІэхункІэ, иныжкишым я нэхъышІэр унэм къадышІеташ. Щэху хэммылъыжу, мыдрей тIум жаIэнур зэжыраIаш.

— АтІэ иджы, фэ тIур фызэпсэлъаш, сэ фыкъысцы-мыштэу фежъэжащ, аракъэ! — жиIэри лъэшу къашыды-хъэшхащ иныж нэхъышІэр.

— УблапІэ ар тхуэхъунш, — жиIэри Хъыжьокъуэ ШужьеI триубидэри иныжкым и пэм IэштIымкІэ уэкIейуэ еуаш.

— ЕI, цЫкIужь, сыту щхъуэ къызэпшІэт сымышІэх-хъу, — къэгуоуаш иныжкыр. И пэм лъы къырикIыкIыр жэхэфэгум къытырикIаш.

— Иджы уэ пшIэжыфынум щхъекІэ, си щыгъын сүцIэпIу, лъыр къыспыжу синозауэу сыштыфынкъым, — жиIэри иныжкыр унэм къышIинаш.

Хъыжьокъуэ ШужьеI бзылъхугъэм и блыпкъ иубидри унэм къышIэкIыжащ. Шым къэшэссыж, къеIэбыхш бзылъхугъэр къиштэри, къежъэжащ. Къэхъuar адрей зэшийтIым ямыщІэу, я къуэш нэхъышІэр къэгуваш.

— Сыт мыбы и мурадыр? Мы кIуэжым мыр ишэжыну игугъэмэ, гъещIэгъуэнш! Мы щIалэри дэнэ кIуа? — жиIаш нэхъыжкым.

Унэм къышIена иныж нэхъышIэм и напэр къитхъэшIш, и Iэшэхэри зыкIэришIэри, и шым къекIуэлIаш, и нэIур икъуэшийтIым къахуэгъэзауэ къэшесаш. Адрейхэр къаплъэри, я шынэхъышIэм и пэр и напэм щизу хэупIэшIауэ къалъэгъуаш.

— ЕI, мыбы къыдишIар! Мыр и пэбгым къезышIам щIалэр IэшIэкIынкъым, кIэлъыдэкI, уэ гъусэ хуэхъу, — курытум зыхуигъазэри жиIаш нэхъыжкым.

— Хъэуэ, сыдэкIынкъым! Япэм щывжесIэм фыкъыс-шыдыхъэшхащ фэ! Уэри къыплъэIэссынуш ар, сэри къы-слъIэссынуш. А щIалэ сэ слъэгъуам и теплъэм мафIэр къыпех, и нэгу сыйэриплъэу, ар занщIэу къесцIыхуаш, — жиIаш курытум.

Хъыжьокъуэ ШужьеI пшIантIэм къыдэкIыжри къе-жъэжащ. КъэкIуэжыным ар хуеямэ, зыри къышIэмыхъэу, зыдэкIуэнум нэссыжынт, ауэ къыздыдэкIыжа пшIантIэм пэммыжкъэу къышувыIаш. Нарт Бэдныокъуэрэ бысым щIалэмрэ къаплъэмэ, ахэми фIыуэ къалъагъуу щувыIа-хэт.

Бзылъхугъэр иригъэувэхри и шыр уанэ къуапэ пхэнж фИндзащ. Игупэр хуэгъэзауэ, иужымкIэ къыкIэлъыдэ-Кынум и лъэныкъуэкIэ плъэуэ уващ.

Къесащ зи пэ пиуда иныжь нэхъышIэр, и шым мафIэр Гурихыу, езыри губжыкIейуэ губжьяуэ.

— Ыхы, цыкIужы! ЩIалэ цыкIухэм ящIэм хуэдэр нобэ уэ къызэпщIаш. Ауэ узэрыщIэмыхъуэжар лыгъэу пщIаш. Иджы уи псэр сэ пхэсхынщ! — жиIаш абы.

— УкъызэрыкIуэнур сымыщIэу сыйштилекъым сэ мыбы дежым, — жиIаш Хъыжъокъуэ Шужьей, — Куэд жумыIэу яхэдэ уэ зэуэкIэу пщIэм, узэрыхуей дыдэмкIэ сикъежъэнщ.

— ЗэзэуэкIэу диIэнур, — жиIаш иныжым, — уэ зыпфIэлI дыдэщи, ди щIакIуэ дыубгъунщ, шэ блырыбли дгъэтIылъынци духыхукIэ, дызэзэуэнщ. Ар духмэ, шыбгъэкIэ дызэзэуэнщ, ди язу ехуэхым ирищIэнум адрейр хуитш.

— Хъунщ, куэду фIыш, — жиIаш Шужьей.

ЩIакIуэхэр яубгъуаш, зэпэувхэри зэуэныр ирагъэжъаш.

— Зэ уэгъуэр сэ уэсхыгъаш, иджы ублэгъуэр ууейш, — жиIери уващ Шужьей.

— НокIуэ абы щыгъуэм! — жиIери иныжым къытритгъэпсихыри къеуаш. ИтIанэ Хъыжъокъуэ Шужьейми триубидэри иныжым еуаш. Джэду шыр ихуэным хуэдизу пхыриудаш и джабэр. Абы хуэдэу зэзауэхэурэ шэ блырыблыр яухаш. Яужым уар Хъыжъокъуэ Шужьейт. А яужьрэй шэм иныжыр уIэгъэ хъэлъэ ишIаш. Шэхэр щаухкIэ, шыбгъэкIэ зэзэуэжыныр я унафэти, щхъэж езбы и шым шэсигаш. Хъыжъокъуэ Шужьейм, зырикI темыхуагъэххэ хуэдэу, псынщIэу шэсигаш. Адрей иныжым ерагъыу и шым дэпщеижаш. Тури шы зытесыр асьтэнным хуэдэти, зи шыр нэхь зыгъэIурыщIэфым текIуэныгъэр и лъэныкъуэнут. Хъыжъокъуэ Шужьей, зэрышсхэй адрей иныжым шхуэмымлакIэ зэщIэкъуэгъуэ имыгъуэту, телъадэри шыбгъэмкIэ жъэхэуаш. Тесай темысай жыпIэну, зэщхъэшиудаш. И джатэр къырихщ, еуэри и щхъэр фИгъэлъеташ.

Тесар зэрехуэхыу, шыр щIэпхъуэжри кIуэжащ. Шыр зэрыдыхъэжар иныжь нэхъыжым щилъагъум, нэхъышIэу къыхуэнам жыриIаш:

— Уэ, щIалэ, мы шы къэкIуэжар сфиэтэрэзкъым. Ди щIалэр псэуатэмэ, а и шыр къэкIуэжынлекъым. Уи шыуанэ зэтелхъэ, уи Iэщи къашти кIэлъыкIуэ абы. Сыту

хуэмыху мы дгъэкІуар. КъиукІами, мо слъэгъуаракъэ къэзукІар! ЦыкІужым зыкъезыгъэукІам, гур щІэгъупхъэкъым.

— СыкІуэнщ, къэхъур плъагъунщ. Абы иужым сэри сырикІуэнщ, сэ сиужым уэри урикІуэнщ, итІанэ уэ уиужым къирикІуэн бгъэтыхынкъым. ЩыжысІэм вдакъым! — жиІэри куртыр дэкІаш. Нэсри и къуэш нэхъышІэм и хъэдэм щъэзыхъаш. — Ар шу мыгъуэ зэрыхъунур жысІа мыгъуэт. Ди нэхъыжым и делагъым утегІуэдащ уэ, тхъэмышкІэ, — жиІэри, и къуэшым и хъэдэр и гум щыхъауэ икІи къигъэгубжъауэ. Хъыжьокъуэ Шуҗьейм и деж нэсащ.

— Ыхы, цыкІужье мыгъуэ! Си шынэхъышІэр букауэ, ди пщафІэри пхыижу укІуэжын уи гугъаш уэ, аракъэ! — жиІаш.

— Абы и нэхъыжье згъэтми сукІынщ, — жызоІэри сыфоплъэри сыйысІщ, армыхъумэ сыкІуэжынут, — жиІаш Хъыжьокъуэ Шуҗьей.

— АтІэ, сэри хъыбар хыж къудейуэ сыкъыдэкІакъым. А ди шынэхъышІэм лъы щІэкІам хуэдитІуэ уи жъэмкІэ къыжъэдэсхуну сыкъэкІаш!

— Абы щыгъуэм кіыхъ зедгъэшЫнкъым, къэублэ уэ узыхуей зэуэкІэмкІэ, сэ сихъэзырыш. Фэ фхуэдэ удэфауэ зызымышІэжхэм яхуэфащэр езгъэгъуэтину сыйтым щыгъуи сихъэзырыш! — жиІаш Шуҗьей.

— АтІэ, зауэкІэу диІэнур дышууэ сэшхуэкІэ дызэзүену арщ, — жэуап къитыжащ иныжым.

— Дэгъуэш, — жиІэри Хъыжьокъуэ Шуҗьей и шым зыридзаш, я джатэр къызэхурахри зауэр яублаш.

Япэ уэнкІэ иныжым нэхъ Іэрыхуэгъуэ игъуэтри, къеуэри Хъыжьокъуэ Шуҗьейм уІэгъэ хъэльэ къытритищІаш. Абы нэхъри къигъэгубжъауэ, Шуҗьей илъщ, телъадэри, гуашкІэу иІэм къызэрихъкІэ еуэри, зэхуэдитІу иныжъыр зэгуигъэхуаш.

Иныжъыр зытеса шыр щІэпхъуэжри кІуэжащ. ПщІан-ТІэм дыхъэжрэ пэт, я нэхъыжье къэнам шы уанэгунэшЫир къилъэгъуаш.

— Мы къупщикъэпэ мыгъуэм зы мыгъуагъэ гуэр къызищІаш! — жиІэш аби гузэвэгъуэки и шым уанэ трильхъаш, и Иэшэхэр къиштэри, къэшэсри къидэжащ.

НэхъышІэ дыдэм и хъэдэм къыІушІаш:

— Еу-уей, си шынэхъышІэ тхъэмышкІэ! Зы мыгъуэ дыІушІэри, хъатэ пэзмыхыхэурэ, пщІэншэу уІещІэзгъэгІуэдащ. Уэ укъэхъуамэ, къарууфІэ бжыыфІэ ухъунут,

игъуэ унэзгъэсакъым. Сэ уэ уи лъыр згъэгъункъым, — жиIэри къыблэкIаш ар абы.

Адрей и къуэш куртым и хъэдэм къышысым, — Уэ узыщыща дыдэр къохъулIаш! Сэ укъысфIэлIыкIри мыбы укъыкIэлъыдэкIат, гуашIэмрэ гумрэ зэгъусэу абы къепхъэлIатэкъым. Фи хъэдэр мупшыIуу, ар сэ къыв-бгъурыслъхъэнщ, — жиIэри къышIэпхъуаш иныжь нэхъыжыры.

Хъыжьюокъуэ Шужьеим и деж къэсри, — Ыхыы, мыгъуэжьей! Унаарт гуашIэу къышIэкIынщ уэ, нобэ къидэпшIаэ слъагъумкIэ. Ауэ иджы уэ сэ усIэшIэкIынкъым. КIыхь зедгъэшIу куэд уэзгъэгъэшIэжынкъым, зауэр дублэнщ, — жиIаш иныжьым.

— Сызэрожжар сфиIэкуэдщ, сыхъэзырыхъэш! — жиIаш Шужьеим, — фэ щыкIа гупырзы маҳуэм фыкъамылъхуа щхъэкIэ, нобэ зы маҳуэр фи лIэгъуэ пIальэш! Узыхуей зауэкIэр къыжыIэ мыдэ, абы фIэкIа псальэ пылтыжкъым.

— ЗэзэуэкIэу дийенуыр мырш: шэ щэшI дзэпиткIутынщ, шэуэ плъагъужынури арщ. Шабзэ уэгъуэкIэ дызэ-пэувиныщи, едгъэжъэнщ, — жиIаш иныжьым. — Укъыс-текIуэмэ, къызэпшIэнумкIэ синоупшIыркъым.

— УмыIуэрыйвэу, къэув мыдэ! — жэуап иритыжащ Хъыжьюокъуэ Шужьеими. ЛIыхъужжитIир зауэну зэпэуващ. МыдэкIэ нарт Бэдынокъуэрэ бысым щIалэмрэ ахэр зэрызэзауэр яльтагъун папшIэ, пишIантIэм къидэкIыжхэ-ри Шужьеирэ иныжьымрэ зыцзызэзау щIыпIэм и гъунэ-гъуу мэз щытым къыхэувахэш. А иныжь иджы къидэкIар, адрей нэхъыщIитIым нэхъэрэ зэрынэхъ лъэшыр, зэрынэхъ гуашIэр ищIэрти, бысым щIалэр хуабжыу гузавэрт. Ауэ Бэдынокъуэ хуит къиширтэкъым мэзым къыхэкIыу Шужьеим и деж къэкIуэну.

— Сэ сщIэнщ Шужьеий дыщыдэIэпхыкъун хуейр, — жеIэр Бэдынокъуэ.

Мыдрей тIум зауэным щIадзаш. Иныжыр япэу Шужьеий къеуаш. Хъыжьюокъуэ Шужьеий шэ идзахэр темыхуэу зырикI блэкIакъым. Иныжьым и шэхэм ящышу къытемыхуэ куэд къыхэкIаш. Шэ ялыгъыр яухщ, джатэ къызыхурахри, лъэсу зэзауэнхэу зэхуэкIуэну ежвахэш. Шужьеий япэм къытрадза уIэгъэ къомри иджы къитехуа-ри къехъэлъекIри, икIунур зэхуэдитI имышIу мэхри джэлаш. Ар зэрыджэлар къызэрилъагъуу, бысым щIалэр мэзым къыхэшIэфтри къышIэпхъуаш. Зытес шыр шым

ялейуэ жэр щхъэкІэ, Бэдынокъуэ къыкІэлъыщІэпхъуэри бысым щІалэм къышхъэшыжащ.

— Сэ иджыри къэс сзыпэплъар мы иныжь иужькІэ къэсар арш. Абы иукІыныр сэ къыслъысырт. Къэхъунур сэ сцІэрги зысІэжъеу сышІыщытар арш, щІалэ, уишри си шым тежынукъым. Шужьеий сэ си лыгъэсэнщ. Абы ищІэфынури сэ соцІэ. Сэ сцІэфри иджы плъагъунщ, — жыриІэш бысым щІалэми, Шужьеийм къеуэну къышхъэшыхъа иныжым Бэдынокъуэ щыблэм хуэдэу къыжъэхэлъадэри еуэри и щхъэр пиупщиаш, кІэльеуэри тІуэ зэгүүпшикІыжащ.

Нарт Бэдынокъуэ псынщІэу Хъыжъокъуэ Шужьеийр къиштэри, ар и ІэплІэм илъу бзылъхугъэм бгъэдэлъедаш. Бысым щІалэм и анэри Шужьеийри иЫгъыу уэфэхъуэпскІым хуэдэу псынщІэу къыздэкІуэм бзылъхугъэр къэпсалъэри, — Нарт Бэдынокъуэ, мы уІэгъэ щІалэр сэ си бын хуэдэ хъуаш. Мир сэ згъэхъуужынщ. Зэ къызэтеувыІэ, — щыжиІэм, Бэдынокъуэ къэувыІэри бзылъхугъэри Шужьеийри шым ирихъэаш.

Шужьеийр удзыпциэм хилъхъэри итІэшщиаш, бзылъхугъэм удз тхъэмпэ тырилъхъаш. Бысым щІалэри къэсри псыбжэ иЫгъти иригъафэри Шужьеийм зыкъищІэжри къэувыжащ.

— Сыт къысщыщиаш? — жиІэри къыщІэупщиаш Шужьеий.

Нарт Бэдынокъуэ жиІаш:

— Уэ ушыхэшІэм, бысым щІалэри сэри дыкъыщІэпхъуа щхъэкІэ, тіум ди язи дыкъэмисурэ, иныжь яужым узэзэуар, лъэбакъуэ заул нэхъ къимычу езыри хэшщиаш. Дыщынэсэм абы и псэр хэжлиаш. Уэри мы ди анэм укъигъэхъужащ. Иджы дежъэжынщ.

Хъыжъокъуэ Шужьеий къыжилиаш:

— Сыт уз стелъами, сыт хуэдэ уІэгъэ къыстехуами, сыарэзыщ, иныжь ерухэу сзыпэшІэувахэм псальэ гуауэу къызжамрэ яжесІэжамрэкІэ ди насып ятекІуэу мы ди анэр къащиІэшІэтхыхакІэ.

Арати, иныжхэм хъугъуэ-фИгъуэу яІэр къызэшщиашуэри бысым щІалэм и деж къекІуажахащ. Зытэлайре абы щыхъэшщиаш Бэдынокъуэ, Хъыжъэ деж кІуэри, Гуэхур зэрыхъуамрэ щІалэр зэрыщытымрэ щигъэгъуэзащ.

— Иджы, нарт Бэдынокъуэ, дэ гъуэгу дытетщ. Илъэс бжыгъэ хъуаш, сэ си анэм и пшІантІэм сыкъызэрыдэкІрэ! Хъыжъэ кІуэдауэ, сэри абы сыкІэлъыкІуэднижауэ жеІэри, а тхъэмьщикІэр а гугъум хэтщ. Си адэм и пашхъэм сэ сисщ

жысІеу, си анэ тхъэмьшкІэр гугъуехъ зыхэтыр сцыгъупшэ хъунукъым. Ауэ щыхъукІэ, дежъажын хуейщ, — жиIаш Шужьей.

— Хъунщ, щІалэ, сэри ар сцыгъупшакъым, — къыди-щащ нарт Бэдынокъуэ.

Нарт Бэдынокъуэ ежъажын ІуэхумкІэ бысым щІалэм епсэлъаш.

— Куэду фIыш, куэду игъуэш, — жиIаш бысым щІа-лэм. — И анэр апхуэдэу гугъум зэрыхэтым шэч хэль-къым. Ауэ щыхъукІэ сэ нэхъыбэрэ сывбгъэдэсныу сфиIэи-гъуэ щхъэкІэ, куэдрэ фыщыс бжесІэнны Шужьей и анэм и дежкІэ къуэншагъещ, Іуэхуу сиIари схузэфIэвгъэкІаш, гукъеуэ сиIари стефхыжащ, ауэ, Бэдынокъуэ, зы Іуэху-гъуэкІэ сиIолъэIунущ. СызыролъэIунур мыращ: мы щІа-лэр былымкІи тхъэмьшкІэкъым, и гуашІэкІи хуэмыху-къым. «Зы шы хъушэ уэстынщ» — жысІэкІэ сиIихынкъым. Иджы къыжысІэну Іуэхуми, Хъыжьюкъуэ Шужьей же-пIэжыну щыхъум, езбыкІи сэркИи укIытэгъуэ тIэкIу къы-хэхуэну мэхъу. Ар сэ жызмыIэмэ, хэт схужиIэн. Ар уэ схужумыIэмэ, хэт схужыриIэн. Дэ ди лъэпкъкІэ дыпе-луанщ. Си шыпхъу нэхъыжьри, сэ схуэдэу, пелуанщ, езбы хуэдэу пелуану щымытим дэпсэуну лъэкIынукъым. Ауэ щыхъукІэ фIэмыIейуэ щытмэ, си шыпхъур естьнут, ди зэ-рыльагъуныгъери нэхъ быдэ ирихъунт.

— Мы Іуэху къыжыпIар, — жиIаш нарт Бэдыно-къуэ, — Шужьей имыштэмэ мыхъуну сиувынщ, а пща-щэм ублэлъыхъукІ хъуну щыткъым. Уи шыпхъум щэну хэлъымкІэ, и Іуэху щІэкІэмкІэ зэкIэлъыкIуэш. Езы щІа-лэми абы гу лъитауэ къышІэкIынщи сэ жесІэнщ, — жи-Іаш Бэдынокъуэ.

Бэдынокъуэ хъэшІэшым къышІыхъэжри, Хъыжью-къуэ Шужьейм жыриIаш:

— Уэ щІалэ, сэ зыгуэркІэ сопсэлъенущ, ауэ уримукIы-тэу тэрэзу дырипсэлъэн хуейщ. БжесІэнур сэ игъуэу къы-золъытэ. Абы папщикІэ жыпIэнур уэ пщIэжынщ. Бже-сІэр пштэну сиццогугъ.

— КъыжыIэ, Бэдынокъуэ, си адэм уриныбжъэ-гъужьщ, сиц къыжыпIэнуми седэIуэнщ, — къыжыриIаш Шужьей.

Бэдынокъуэ къыригъажьэри, бысым щІалэр къызэрэ-лъэIуа Іуэхур Шужьейм жыриIаш. Ар щызэхихым Хъы-жьюкъуэ Шужьейр тIэкIу укIытащ.

— Мы къыжыпIар пщIыхъэпIэу си гум къэкIынтэ-къым. НэгъуэшI Іуэху сфиIэшIаш, армыхъумэ псальзэ бы-

дагъэу уэстари уэстынтекъым. КъыжыпIакIещ, сэри пса-
льэ быдэ бжесIаш, пци сцIыжыркъым, пщIы унафэм
седэIуэнц. Ауэ си адэм и лъыхъакIуэ сыкъежьяуэ фыз
шшэуэ дауэ сыкIуэжын! ЕмыкIу хъункъэ?

Бэдынокъуэ, — Абы и емыкIур сэ къызоштэ, —
жиIери, щIалэр къигъэдэIуаш. Я бысым щIалэм ар Бэ-
дынокъуэ щыжыриIэжым, — Хъункъэ, арэзы щыхъакIэ
дэгъуэш, — жиIери, ари къеувэлIаш.

— А IуэхумкIэ дыщыэгүрыIуакIэ, иджы дызыре-
жьэжынум зыхуэдгъэхъэзырынц, — унафэ ищIаш Бэды-
нокъуэ.

Сыт лIэужыгъуэми, гъуэмылэу гупым ярикъунур
къыхуэт щымыIэу, бысым щIалэм къигъэхъэзыраш. Езбы
и шы лъэпкъым щышу шиплI къырипхаш, зекIуэ уанэхэ-
ри ятрилIхъаш. Шужьеरэ нарт Бэдынокъуэрэ зытеса
шитIри къахипхэжаш. ИтIанэ хъэщиIэшым къышIыхъэж-
ри къажыриIаш:

— Иджы, нарт Бэдынокъуэ, Шужьеरэ сэ къысхуишIар
былымрэ шхынкIэ къысхуишIакъым, цыхугъэрashi, ды-
псэуху дызэрыIыгъынц. Абы шыбз гуартэрэ былым
Iэхъушэрэ есткIэ зэrimыштэнури сощIэ. Ауэ мы шиплIу
къеспхар мы хы фызэрыкIыжынумкIэ лъэмыйжим тетым
хуэдэу, хъэлъэ къашымыхъуу икIынухэш, абы хуэгъэса-
хэш. Шы лъэпкъуу фэ фызытесхэр фи хэкумкIэ фыщ,
ауэ си шы лъэпкъым ахэр псы икIынкIэ къышIыхъэну-
къым, зыфIевмыгъэIейуэ, си шищым фышесу фарикIуэ-
жыну сфIэигъуэш.

— Куэду фыщ, щIалэ, — жиIаш Бэдынокъуэ, —
Хъыжьюокъуэ Шужьеरэ и Iуэху нобэ зытетымкIэ, шырэ
Iэшэрэ иIэн хуейш. Абы и къежьэгъуэш, и щIалэгъуэш.
Куэду игъуэш.

Къежьэжынхэу Iуэхур абы щинэсийм бысым щIалэр
къэуври жиIаш:

— Хъыжьэ, гугъуи уезгъэхъаш, укъызэлIэлIаш. Ауэ
Iуэхуу сизэрыпщыгугъяар Хъыжьюокъуэ Шужьеरэ зэфIигъэ-
кIаш. Гукъеуэ сиIари сцхъэшихыжаш. Нобэ ахэм ежъэ-
жын унафэр яташи, уэри уадежъэжынум, тхъэм фы къы-
пхуишIэ, гъуэгумахуэ бжызорэ. Уи къуэм и лIыгъэрэ и
гуашIэкIэ ублэмыхъуэпсыкIыну абы тетц. ГуIей къыс-
хуумышIыну синолъэIу. Гъуэгумахуэ!

— А, си щIалэ, — жиIаш Хъыжьэ, — уи Iуэхури
зэфIэкIауэ, уи бийхэми уигу ятепщэхауэ зэрыхъуар ину
си гуапэш. Жыжьэу уи япэмкIэ уплъэу укъысщыгугъуу
си ужъым уиташи, уи Iуэхур зэфIэкIамэ сэ гугъу сизэ-

рехъамкіэ гукъанэ пхузіїекъым. Си щіалэм и пащхэм сисыжами, уэр нэхърэ нэхъыфіу сиыгъыфынтэкъым, — жиащ.

Арати гупыр къэшесыжащ. Зэрыжаам тету и шыххур Шужьейм къыритат, ар Шужьей и адэми ищіерти, ари зы алъп къигъешесаш, Хъыжъокъуэ Шужьей зытеса Пшіїгъуалэр бысым щіалэм іїдэж къишіри къеуэри къежъажахэш.

Хым къызызыпрыкъижхэри, бысым щіалэри ягъусэу зыбжанэрэ къекъуахэу — «гъэзэж» — жыралащ щіалэм.

— Ар дауэ жыфіэрэ? Згъэзэнкъым, Хъыжъэ и унэр игъуэтыхункіэ, ар къызжевмыїэ, — жиіери щіалэм идакъым игъэзэныр. «Хъунш, дырипсэлъэжынкъым абы» — жиащ адрайхэмі.

Еуэм кіуэжхэурэ, нарт Бэдынокъуэ и жылэм нэсыжахэш. Бэдынокъуэ и деж дыхъэхэри, гуфіїгъуэ ешхэефэр абы щаублащ. Зытэлайрэ нарт Бэдынокъуэ къыримыгъэжъажу игъэхъяещіащ.

Фыуэ загъэпсэхуа иужкіэ, нарт Бэдынокъуи ягъусэу ежъэжхэри кіуэм лъейуэрэ, Хъыжъэ и хэкум ихъэжахэш. Хъыжъэ и Пшіїгъуалэм нэмыші нэгъуещі яцъыхун къыхэкъакъым.

Пшіїгъуалэр зыцъыхужахэм зэрәфіещіари Шужьей зы щіыпіэ гуэрим щаукіауэ, щыкіуэдауэ, и Пшіїгъуалэр нэгъуещі зыгуэрим іэрыхъажауэ аращ.

Апхуэдэу Пшіїгъуалэр зыцъыхужа зыгуэрим, «Хъыжъэ и гуашэ тхъэмымшкіэ зи закъуэ къэнам хъыбар езгъяшіїенш, мы гупыр щыблэкіым деж, шыр къырамытыжми, къыдэкіїинчи, тхъэмымшкіэм, шыр зыригъэлъагъужынш», — жиіери Шужьей и анэм и деж кіуаш.

— Уэ, ди анэ! Хъыбар къыпхуэсхьяш, — жиащ.

— Сыт хуэдэ къэпхъар, си щіалэ? Сыбгъэгуфіэмэ гуфіапшіэ уэстынш, — жиащ фызыжым.

— Узыгъэгуфіэн хъыбаркъым, ди анэ, тхъэмымшкіатъэ хъыбарш къыпхуэсхъар: сымышіэххэу сеуэліащ. Хъыжъэ и пшіїгъуалэр Хъыжъокъуэ Шужьей зытесу дэкіыгъар иджыпсту слъегъуаш. Си ужым куэдкіэ къимынахэу, мы жылэм къыдэмыхъами, блэкіїинухэми, Пшіїгъуалэр зэбгъэлъагъунш, — жысіэри аращ сыйкъышыпхуэжар.

— Күэду фыщ къызжепіар, си щіалэ, күэду фыщ. Гу лъыптамэ, зыкіэ синоупшіїинуши, тэрэзу къызжыїэ.

А гупыр шу бжыгъэу зэрыххур къызжыїи, итіанэ еспэсүнур сшіїенш.

— НэхъыжыIуэу лИтI, нэхъ щIалэIуэуи лИтI мэхъухэр, етхуанэр пщащэмэ схуэцIакъым. Ди хэкум измылъэгъуа шы лъэпкъиц зытесхэр. Хъыжьэ и ПщIэгъулэр я Идэжу къокIуэхэр.

— Абы щыгъуэм, си щIалэ, си пщIэгъулэм, си Хъыжьэми, си щIалэм я хъыбар къысхуэпхяаш. Ауэ щыхъукIэ, хуарэ шыбзу сищхэм яхэтим къялхуа хуарэр, игъэсэгъуэши, хуэсакъыурэ къэубыд. ГуфIапщIэу ар узот, — жиIэри фызыжым щIалэм шы къыриташ.

Ар жыриIэхукIэ, адрей гупри къэсааш. Къыдыхъэхэри къепсыхааш, еблэгъэжахэш.

ИтIанэ, Хъыжьэ и ныбжъэгъуу хэкум исыр, и лъыхъуакIуэ ежъэу гугъу дехъахэр псори къызэхуэсааш. ГуфIэгъуэ ешхэефэр, джэгур, ирагъажъэри жэшибл-мачиблкIэ зэхэтааш.

КъадэкIуэта щIалэр ирагъэжъэжааш, ХъыжъокIуэ Шужьеири и адэ анэм ябгъэдэсу, пщащэ тхъэIухуд пелуанри и щхъэгъусэу тхъэжрэ псэууэ Нарт щIыгум къинэжааш.

273. БЭДЫНОКЬУЭ НАРТХЭ КЪАХИЛЪХЬА ХАБЗЭФЫР (Къэбэр дей текст)

Нартхэ я лъэхъэнэм зы хабзэжь щIаш.

Джатэр IэпэгъуицкIэ къизымыхыжыфу жы хъуар, шым мышэсыжыфу зи ныбжь хэкIуэтар, пшерыхь еуэну шабзэр зымышэцIыжыфыр, зи лъейр зымыIуэтыжыфу къарууншэу зэфIэмэхар, мэкъу Iэбатэ зытезмылъхъэжыфу гуахъуэр зымыIэтыжыфыр, шкIашIэ зымыгъэхъуфу къесэхыжар тажьджэм ирагъэтIысхъэрти Нарт Жылэм дахырт.

Дахырти, Жыыгъэибг и щхъэм драхъейрт. Зыри зылъэмыхыж лыжь, фызыжыхэр зэрыс тажьджэм мывэ шэрхъышхуэ щашIыхырти Жыыгъэибг ираутIыпшхъэхырт Хъэдьрыхэр я гъуэгуанэу.

Бэдьинокъуэ и адэ Бэдьин зыри лъэмыхыжу жы дыдэ хъуаш. Хабзэжым ипкъ иткIэ Бэдьинокъуэ и адэри Жыыгъэибг тажьджэм ису ириутIыпшхъэхын хуейти, тажьджэр ищIри Бэдьин иригъэтIысхъэри дихаш Нарт Жылэм. Бэдьинокъуэ хуабжьу игу къеуэрт и адэр Хъэдьрыхэр гъуэгуанэм зэрытригъэувэн хуейр. Ауэ, сый ищIэжынт, хабзэр ткIийти имыгъэзащIэу хъунутэкъым.

И адэр дрихъейщ Жыыгъэибги тажьджэм мывэ шэр-

хъышхуит щилъхъэжри Бэдынокъуэ жиIаш:

— ИкъукIэ си гуаэш, си адэ, Хъэдьрыхэ гъуэгуанэм узэрьтезгъэувэр, ауэ сыт сщIэн, уэри уошIэр, хабзэжкыр тиIийш.

Бэдын зыри жиIакъым. Абы зыри зэрыжимыIэр Бэдынокъуэ хуабжью и жагъуэ хъуаш. Бэдынокъуэ еIунцIщ тажьджэми — тажьджэр Хъэдьрыхэ гъуэгуанэм теуващ. Тажьджэр Жыггъэиг щехуэхым зы жыгыжь лъэдакъэцэж гуэрым тажьджэр фIэнэри щыхупIэм елэлэхыу къэнаш. АдкIэ-мыдкIэ ешIэу тажьджэм ис Бэдын мыдыхъэшхуэ лъэкIакъым. Ар щыдыхъэшхим Бэдынокъуэ щэуп-Щаш:

— Сыт ушIэдыхъэшхыр, си адэ? — жиIэри.

— Уэри жыы ухъурэ уи къуэм Жыггъэиг щыридзыхкIэ, мы жыг лъэдакъэжым уфIэнэнкIэ хъунуши арапаш, — жиIаш Бэдын. Ар и адэм къыщыжыриIэм Бэдынокъуэ къэтубжьри и адэм пидзыжащ.

— Хэт сыт хуейми жыреIэ икIи ирешIэ, ауэ, сэ уэ Хъэдьрыхэ узгъэкIуэнукъым.

— УзэрыфIэфIщ. Пэж ухуеймэ, сэри сфиIэфIыщэкъым Хъэдьрыхэ сышыхъэулеину. Мы дунейм Iуэху сщIэн щыслъемыкIими гуппшысэн слъэкIынуш. Дунейм щытеткIэ зыгуэркIэ сэбэп умыхъумэ Хъэдьрыхэ укIуа хуэдэкъе! — жиIаш Бэдын.

Арыхэти, жыг лъэдакъэм ФIэна и адэр къыпихыжри бгъуэшIагь ин гуэрым ар ихъаш Бэдынокъуэ.

— Иджы, си адэ, уэ мыбы щIэс зымы укъимыщIэу. Сэ тхъемахуэ къэс пшхын къыпхуэсхынщ, ахъумэ, унэм усхыхыжме хабзэжкъутэ къысфIащи нартхэ сагъэ-псэункъым, — жиIэш, Бэдынокъуи, и адэр бгъуэшIагъым къыщIинэри езыр къеуэри къэкIуэжащ.

Апхуэдэурэ, Бэдын бгъуэшIагъым щIэсурэ, Бэдынокъуэ абы шхын хуихъурэ заул Iэджэ дэкIаш.

Зы гъэ гуэрым Нарт щыгум жыгхэм къыпыкIэ пхъашхъэмыхъэхэр икIуэдыкIаш. ЕтIуанэ гъэми зыри къэкIакъым. Ещанэ гъэми къэкIакъым. Зы мыIэрыси, зы кхъужьи ямыгъуэтыху къызэхэнаш нартхэр. Бэдынокъуэ и адэм деж гъуэмылэ ихь пэтрэ мыIэрысищ гуэлыщхъэм тесыху ильэгъуаш. «Мы мыIэрысищыр псым къыхэсхынши ди адэм хуэсхынщ» жиIэу Бэдынокъуэ псым щыххъэм, мыIэрысищым псым зыщIагъэмбырыуэри загъэкIуэдяжащ. Ар гукьеуэ щыхъуауз Бэдынокъуэ и адэм деж нэсащ. И адэр и къуэм къеплъри нэшхъейуэ щилъагъум къеупшIаш:

— Щхъэ унэшхъей?

— Уи деж сыкъакIуэ пэтрэ гуэлышхъэм мыIэрысиш цесу слъэгъуати «мы мыIэрысэхэр ди адэм хуэсхъынщ» жысIэу псым сыщыхъэм мыIэрысэхэр кIуэдышаши сывэгуоп, — жиIаш Бэдынокъуэ.

— АтIэ, си щIалэ, абы щхъэкIэ умынэшхъей. Ди япэкIэ псым мыIэрысэ къышумылтыхъуэж. Уи щхъэр Iэтауэ къэкIухьи мыIэрысэ бгъуэтнынщ, — къигъэIушащ Бэдын и къуэр. Бэдынокъуэ и щхъэр Iэтауэ къикIухьурэ, мэзхэр, къуэхэр, пабжъэхэр щIищыкIыурэ гъейм къелаузы мыIэрысэрэ зы кхъужьрэ жыгыжытI гуэрым пыту къилъэгъуаш. ДэкIуейри мыIэрысэри кхъужьри къыпичри нартхэ яхуихьри абы и жылэр хасэжри гъэ къэс мыIэрыси, кхъужьи Нарт щIыгум къыщыкI хъужащ.

Ауэрэ заул дэкIаш. Нарт мэлхэм зы узышхуэ гуэр къахыхъэри мэлхэр зэтелIэ хъуаш. Нарт Хэкум зы тIы закъуи къимынэу а узым ихъаш. Мэл къэна закъуэтIакъуэр зэрагъэбэгъуэжын тIы нартхэ ямыIэж щыхъум, псори гузвахэш, арщхъэкIэ зыми а Iуэхум и хэкIыпIэр къыхуэтгъуэтакъым. Нартхэ ящIэнур ямыщIэжу Хасэ ящIаш, арщхъэкIэ а Хасэми зыри къикIакъым: нартхэр мэлыннэхъупэрт, мэл закъуэтIакъуэхэри псэф зыщын тIы ягъуэттэкъым. Абы иринэшхъеийуэ Бэдынокъуэ и адэм гъуэмымлэ хуихъаш. Бэдынокъуэ нэшхъеийуэ щилъагъум и адэр къеупшIаш:

— Щхъэ унэшхъеий, сзырупIыр къохъэлъэкIыу ара?

— Хъэуэ, си адэ, аракъым. Нарт щIыум мэл къимынэжу ѹокIуэдыкI. Узым къела мэл закъуэтIакъуэхэри псэф зэрыйтшын тIы дымыгъуэтыхъхэу араши тщIэнур тщIэркъым.

— АтIэ, си щIалэ, абы щхъэкIэ умыгузавэ. Еүи, нартхэ къыфхуэна мэл закъуэтIакъуэр Амыщ и Тыхъяхъэр щыхъуакIуэу щыта ТыхъупIэжым ху. ЕтIэнэгъэ фи мэлхэр псэф хъунхи лъхуэнхэш, — жиIаш лыжь дыдэ хъуа Бэдын.

Арыхэти, Бэдынокъуэ къэкIуэжри нартхэ къахуэнэжа мэл закъуэтIакъуэхэри Амыщ и ТыхъупIэжым ихуаш. Мэлхэр, Амыщ и ТыхъупIэжым зэрэпэму псэф хъухэри щыниш, щыниплI, щынитху мэл къэсиху къальхуаш, Нарт щIыгум, Бэдынокъуэ и фыгъэкIэ мэл хъушэр бэгъуэжаш. Ауэрэ заул зыбжанэ дэкIаш.

Зы гъэ гуэрым нартхэ я мэшыр къэхъуакъым. ЕтIэнэтгъэми нартхэ трасэн жылэ тIэкIу ерагъкIэ зыхуахъэсри

мэш ящIаш. Мэшым и Iухыжыгъуэ дыдэм дунейм зыкъызыщицIэри уэшхуэ къехри мэшым Iисрафиблыр къыхуингъекIуаш, нартхэри мэшыншэу къэнаш, жылапхъэ къудей ямыгъуэтыжу. Нарт щIыгум къизэрхъа гузэвэгъуэм игъэнэшхъеяуэ Бэдынокъуэ и адэм деж кIуаш, ху гъэлыгъуа тIэкиур щилъагъум фIэмашцIэ хъури и къуэм еупщIаш:

— Мыр сыту машIэ нобэ къысхуэпхъар, сыйкъэбужэгъуа си гугъэш, — жиIаш лIыжым.

— Хээуэ ди адэ, удужэгъуаэ аракъым. Нарт щIыгум гузавэгъуэшхуэ къихъуаш. ГъитI мэхъури мэш къытхуэ-кIакъым, иджы жылапхъэ къудей димыгэжу дыкъэнаш. ТщIэнур тщIэжыркъым.

— АтIэ, си щIалэ, абы щхъэкIэ фымыгузавэ. Уэ пщIэнураш: еуи Тхъэгъэлэдж и мэшыпэIуэжь хъэмыр кIуэн вэ, Тхъэгъэлэдж мэш зэрызеришэу щыта гъуэгухэри къуумыгъанэу зэхэвыхи абы къытекIэр Нарт щIыгум жылапхъэ фхуэхъуниц, — жиIаш Бэдынокъуэ и адэ Бэдын.

И адэм къыжыриIэр быдэу и гум илъу Бэдынокъуэ къэкIуэжш и унэми, и пхъэIещэр зэшIишIэри еуэри Тхъэгъэлэдж и хъэму щытар ивааш, Тхъэгъэлэдж мэш зэрызэришэу щыта гъуэгухэри ивааш. Тхъэгъэлэдж и мэшыр щIуэжым хъэмым къытена жылэхэр, унэм щищэжым къыкIэрышэца жылэхэр Бэдынокъуэ щIы ивам бэву къыхэкIыкIыжааш.

Арти, Тхъэгъэлэдж и жылапхъэр нартхэ яхуэбэгъуэжаш. Абы щхъэкIэ гъэм и бэвигъуэ тхъэлъеIу нартхэ Хъэрэмэ Iуашхъэ и лъабжьэм щIащицIыжаш. ТхъэлъеIум щызыхуэса нартхэр Бэдынокъуэ санэхубжъэ хуаIэта нэужь къеупщIаш:

— КъыджеIэ, Бэдынокъуэ, дауэ уэ плъэкIа мыIэрысэ, кхъужь кIуэдыхахэр къебгъэкIыжын, тIыншэу мэлхэр нсэф пщIыуэ бгъэбэгъуэжын, жылэ томысэу мэш бэв къэбгъэкIын?

Бэдынокъуэ тхъэлъеIум и кум къиувэри жиIаш:

— Сэракъым, нартхэ, а лъэкIыныгъэр зи акъылыр.

— Хэт-тIэ? КъыджеIэ!

— Тхъэ къысхуэфIуэ вжесIэмэ фымыгубжыну, фиджатэ схуэвмыгъэдэльэну.

— Пхудойэр! — жиIаш нартхэм.

— АтIэ, нартхэ, — къыригъэжъаш Бэдынокъуэ, — сэракъым ар зи фIыщIэр. МыIэрысэ, кхъужхэр зыгъэкIыжар, мэлхэр зыгъэбэгъуэжар, мэш бэв къэзыгъэкIар си адэрщ. Фэ фоцIэр, хабзэжым ипкъ иткIэ зыри зылъэмы-

Кыж лыжыхэр Жыгъэибг драхьейри Хъэдырыхэ гъуэгу трагъэувэр. Сэ си адэр сукыжын слъэкIакъым, фыщэу слъагъурти. Си адэр бгъуэшIагъыж гуэрим щIэсу согъенсэур. Пхъашхъэмьшхъэхэр щыкIуэдыхам си адэм хъыбар езгъэшIати къызжиаш: зы мэз къэзмыгъанэу жыгъщхъэхэр къэсплъыхыну. Жыгъщхъэхэр къэсплъыхуу рэ гъейм къелауэ пхъашхъэмьшхэ тIуш къэзгъуэтри ар хэссэжри, мис иджы фольагъур, Нарт щIыгум мыIерысэ, кхъужыхэр ибэгъукIаш. Тыхэри щыкIуэдыхам щыгъуэ си адэм и унафэкIэ мэлхэр Амыш и ТыххуупIэжым схури Тыххэр зытета щIым мэлхэр зэрепэму псэф хъуахэш. Мэш жылапхъэри щыкIуэдыхам щыгъуэ си адэм и унафэкIэ Тхъэгъэлэдж и хъэмыйр, абы гъавэ щызыриша гъуэгухэр звэри — тезмысэIауэ мэш бэгъуа къысхуэкIаш, иджы Нарт щIыгум жылапхъэ ягъуэтыхаши нобэ гъэм и бэвыгъуэм и тхъэлъэIушхуэш. Араши, псори си адэжж Бэдын и фыгъэш. Ар Жыгъэибг езутIыпшхъэхауэ щытатэмэ а псоми дыхэкIыжат.

Нартхэр зэрыIэтхэри Бэдынокъуэ хъуэхъуушхуэкIэ кынпежъяш. Нартхэр зэхэтIысхъэжри унафэ быдэ ящIаш: ди япэкIэ зыри лъэмыйкIыжу жы хъухэр Жыгъэибг ямышэжыну, Хъэдырыхэ гъуэгу трамышэжыну, жы хъуахэм псэукIэ IуэхухэмкIэ дэчэнджащэу щытынхэу.

Ари зы хабзэфIу Бэдынокъуэ нартхэ къахилъхъаш.

274. НАРТ ШЭБАТНЫКЬОРЭ ЧЭЧАНЭРЭ

(Бжъэдыгъу текст)

I. Бзыльфыгъэр къызэрагъэнэжыгъэр

Нарт Шэбатныкъорэ Чэчанэрэ зэшъэогъуягъэх, зэдэшэситыгъэх. Зышэсихэдэжэ ильэсипшIы мыхьюу къыдэхъажытыгъэхэп, къепсыхыжытыгъэхэп. Шэсынхэ зэхъум Чэчанмэ ягуашэ гъумэу, зи ымыгъотыгъеу дэкIыгъагъэх.

Ахэр шэси дэкIыхи зы хэку горэм ихъагъэх. Егъэзыгъэ гумэкI къызыщихъурэм зи гум ранагъэп ежымэ алъэ-кIытымдже.

Чылэ горэм дээ къекIунэу алоу зэхахыгъэ. Зызэхахым а чылэм екъэрэгъулэнхэу къэхалъэм дэIыстагъэх. КIакIохэр агъэIылъи, ашъхэ къэ горэм тыралъхи IыстылIагъэх. ГумэкI мэкъэ тIэкIу къэм къычIэIукIэу зэхахыгъэ. Къэри гъэIылъыгъакIэ. Къэр атIэкIынэу агу къихъагъ,

ЧІэхъуахыгъэр зерагъешІэнэу. Къэр затІэкІым, бзылъфыгъэ къенехъэжыгъэ дэлъэу, чІэлъэу къычІэкІыгъ. Бзылъфыгъэр зэкуом: «Умышт!» раIуагъ адыгэ бзэгуджэ.

— Сымыкуо хъуна, сыпцIан, сышъущищынэжырэп! — ыIуагъ бзылъфыгъэм.

Щыгъын лыеу ашыгъыхэр зыщахи бзылъфыгъэм ратыгъэх. Зыкъызефапэм, бзылъфыгъэм ыблыпкъ къаубыти бэнэм къыдашыжыгъ.

— Хэтмэ уашыщ, сигуаш? — аIуи зеупчIыхэм, зыщыщэр къариIуагъ.

— УкIожкышъуна уизакъоу? — раIуагъ.

— ШъунэшIу къычэф, — ыIуагъ бзылъфыгъэм, — шъукъызэрэздэулэугъэм нахыыбэ хъунэп, тадый шъукъыздынэс!

— Тыкъыбыднынэсын! — раIуагъ. Иэгум нэсихи, бзылъфыгъэри аужы итэу дэхъажыгъэх.

— Тян, пчъэр Iух! — ыIуишъ бзылъфыгъэр пчъэм еуагъ.

— Тян къысиIонэу сэсиIэжьэп, нынэ! — къыIуагъ. — Зыпхъу сиIэти, дунаер зихъожыгъэр тхъемафэ хъугъэ.

— Ау умыIо, тян, Iух! Зэ уадый сыкъигъахь! — ыIуагъ бзылъфыгъэм, янэ ыцIэриIуи.

Пчъэр фыIуихыгъ. «Тянэ гуаш!» ыIуи бзылъфыгъэм янэ зыжэхидзагъ, хъулъфыгъэ шъуашэджэ зэрэфэпагъэу. Янэ щти мэхыгъэ. А чIапIэм бирисыры хъугъэ унэгъо кIоцIэр. Цыфхэр къырагъэолIагъэх, ахэгушэIэнхэу. Ягъунэгъоу екIолIагъэмэ а бзылъфыгъэу лIагъэр къекIожыгъэу алъэгъүгъ. АгъэшIэгъуагъ.

— ШъунэшIу къычэф, — ыIуагъ бзылъфыгъэм, — сывкъэзыщэжыгъэ хъакIэхэр мы Иэгум дэшъумыгъэкIыхэу къежъугъэблэгъэндже.

Нарт Шэбатныкъорэ Чэчанэрэ унэм къырагъэблэгъагъэх. Цыфэу рихыилIагъэхэр хъакIэхэм яупчIыгъэх. Зэрэхъугъэу зэрэолIагъэхэр Шэбатныкъорэ Чэчанэрэ къяIотагъ. Цыфымэ ашIошы хъуIотыгъэп. ИтIуанэ ашIошы а чIипIэм щыхъугъ, цыфымэ янэрылъэгъоу. ХъакIэхэр къыдамыгъэкIыхэу зы тхъамафэ ахъекIагъэх, чылэр къяIугъугъ.

— Къинэу къыдэшъулъэгъэгъэмдже тыпфэрэз, тхъаугъэпсэу! — аIуи Шэбатныкъорэ Чэчанэрэ къыдэкIожыхи гъогум къытехъажыгъэх.

II. Чэчанэ иклюдыкI

Хы Іушъо горэм къынэсыжыгъэхэу Шэбатныкъорэ Чэчанэрэ къырекIокIыжыхээ, къызызэплъэкIыхэм, аужылкъэджэ зы шыу горэ къакIоу алъэгъугъ.

КъэуцуаIэхи, къызкIагъэхъагъ. КъакIэхъагъэр шы къэрэ шIуцIабзэ тесэу, цыепхъэ цые щыгъэу, ыбгы щэреч къекIокIынэу псыгъоу щытыгъ. Къагохъагъэу къаготэу, къадакIо, шыущэри зэготхэу гьогум къырекIох, хы Іушъом къырекIокIыжых.

Зы нахь пэIо къабзэ зыщыгъэу мыхъужытгъагъэр Чэчан. КъахэIаби, азфагу ит Чэчанэм ипаIо щихыгъ. Къыгъэчэрэгъуи, къыздэкIыгъэм ылъэныкъоджэ ежъэжыгъ. Шым зэрэтесэу зигъэлъати хым хапкIи ежъэжыгъ.

— Шыыдэума, сипаIо ехымэ сшъхъэ ехыыба? — ыIуи Чэчанэ бырулэ къабзэм тесэу лъежъагъ. Чэчани хым лъыхэпкIагъ, кIахъэрэп. Адрэри макIо, мыдрэри макIо.

Шэбатныкъо хыIум къыIунагъ. А шыор адрабгъурэ хы Іушъом нэси дэкIыгъ. Чэчанэ зытесышым псэр кIоцIуцуагъэу бэгыгъэшь, нэпкъым фыдэкIырэп.

А паIор зыхырэ къыфэсакъыти, къыIухьи, Іэлъэнекъоджэ къэIаби шэри Чэчани дилъэштүгъэх. Дилъэштүни зыпсэ хэмикIыгъэ шэр нэпкъышъхэм тыригъэгъольхагъ, псэр къыхчэчъэу. Шэр къэтэджыжки зиутхыпкIыгъ. Чэчанэ паIор щызыхыгъэм къыгъэшэси:

— Еблагъ, Чэчан! — ыIуагъ.

Чэчанэ хъакIэшым ригъеблэгъагъ.

Чэшищэ Шэбатныкъо Чэчанэ ежагъ, хы Іушъом Іутэу. Ышкын ымыгъотыжы хъуи, Шэбатныкъо гъомлэпхъаджэ хъугъэ.

— Хъунэп, мы лым къехъулIагъэр сымышIэу сиIуукIыжынэп, — ыIуи Шэбатныкъо егуушысагъ. Шэу зытесым епсхихи, шым ышъо тырихыгъ. Къэбзэ-лъабзэу зэбгырихи, чыиг горэ Іутыти зэдыпилъагъ. Непэ фикъутэр къыгуигъечьимэ ыжъозэ, шэр ыухыгъ. «Хъунэп ыдж къызынэсыгъэм, сиамалыжъэп», — зэриIожыгъе ежь.

Шэбатныкъо къежъэжки къэкIожыгъ. Чэчанэ шъао къыфэхъугъэу Шэбатныкъо чылэм дэхъажыгъ. Шы рити, шъаом, «Чэчанэкъо Чэчан» цэу фиусыгъ.

III. Чэчанэкъо Чэчанэ ятэ къызэригъостыжыгъэр

Хэтыхээ, ыджы Чэчанэ ягуашэ Шэбатныкъо еупчыгъ лэр зыдэшы Іэмдже.

— Зыгорэ ильэгъунэу ыуагъэ, ари бэрэ пэмитэу къэкложыт, — ыуагъ Шэбатныкъо.

Чэчанэ псым зырашыгъэр ильэсипши хъугъэ. Кіалэри кіэлэ Іетахъо хъугъэ. Къэло-Іожхэр зэхихэу, гу алъитэу кіалэр хъугъэ. «Уятэ Шэбатныкъо екіодыллагъ» раомэ, кіалэм зэхишыкіеу хъугъэ. Кіалэр Шэбатныкъо дэй кіомэ, Іуупчахъэу фежьагъ, ятэ иоф зэригъашымэ шіонгъоу ыужы ихьагъ.

Кіалэм хъазырэу Шэбатныкъо хигъажъэу фежьагъ. Фимыгъэгъухэ зэхъум, Чэчанэ къехъуллагъэри, ежь шэр зэришкыгъэри, пстэури Шэбатныкъо кіалэм ријотагъ.

— Пшюшъ мыхъурэмэ, сыкъыбдэкіонышъ, шым икъупшъхъэхэр зэхэмзыгъэу озгъэлъэгъун, — ыуагъ Шэбатныкъо.

Кіалэм шиоштыпкъэ хъугъэпти, къежьэхи хы Іушъом къэкиуагъэх. Къызэкіохэм, шы къупшъхъэхэм зи ахэмзыгъэу, зэтесэягъэу кіалэм ригъэлъэгъугъ.

— Кіо ыдж сыкіожын піомэ, о кіожь, сэ Іофым рыхкорэм сеплъын, ыуж зесфэн! — ыуагъ Чэчанэкъо Чэчан. — Ыджыри Іофэр ухыгъапэп, сэ укъэзгъотыт сыйшыпфаем.

Шэбатныкъо къэкиожыгъ. Кіалэр хы Іушъом къиуучагъ зыщиплъахынэу, щыкіэупчіэнэу. Кіалэр Іашеджи зэтегъэпсаҳыгъэ, ау лъэсы. Лыжъы горэ хы ныджэм къырекіокіити:

— Мыщ узэпрырыкіымэ унагъо щыса, чылагъо иса? — ыуи Чэчанэкъо Чэчан еупчыгъ.

— Узызэпрырыкіиджэ, мыбащэу унэгъо заулэ ис, — ыуагъ лыжъым.

— Шыид иикілыкіе хъут, шыид амал къыфэдгъотын? — кіалэм ыуагъ.

— Осіон, сишау, Іофэр зэрэшытэр, — лыжъым къиуагъ. — Адрабгъу узызэпрырыкіиджэ хы ныджэ и іэп, зэфэдэу куу нахь нэпкъэр. Зы пкіэгъуалэ ящэу шиш аш къызэпрырэкіы, мыщ хэгъуалъхъэш щечье. Ашымэ ячьеегъум зытебгъафэу, шым ымышыеу утебанэу узытейстэджэ, а шы лъэпкъым щэхъу узэпрырихынэу бгъотытэп. Зыдыдзиет, ыкілыу узыхъуджэ, шыидэу зишигъэджи зыкіэммыгъэзы.

— Хъун арымэ! — ыIуи щэджагъом тегъэфагъэу кIалэр апэIыстагъ.

Щэджагъо зыщыхъуным шыхэр къизэпырыкIыгъэх хыныджэм. ЗагъэукIорэи пшахъом хэгъольхъагъэх. Шыхэр зэчтыехэм, кIалэр афэсакъэу фежьагъ.

МытIыркIаеу къунан горэ ахэтыти, аш екошьагъ, зыIэкигъэфагъ. Къунанэр шIуигъэ, зыдидзыягъ, лъэбжъэуагъэ, зызэrimышIыгъэ ѢыIэп. Ау кIалэм къытIушигъэп. Шыхэр зэхэлъэдэжыхи, кIалэри дырахи псым зэпырышъутыжыгъэх. Чэчанэ зыхыгъэ лым шыхэр иехэу къичIэкигъеш, аш иIэгу дэлъэдэжыгъэх.

— ХъакIашко ти! — аIуи кIалэр рагъэблэгъагъ. ШкIэхъужъ гъерищ горэ фаукIынэу агу къихъагъ. Бысымым ышыпхъу дэхэ дэдэ горэ Iащым дэхъагъ. Ар зэрэдэхъагъэр кIалэм шъхьаныгъупчъэмджэ ельэгъу. А бзылъфыгъэ дахэр Iаби, шкIэхъужъым ыкIэ еIишъ, къубути къыIэти чэум къышъхъадыридзыгъ. КIалэм ыгъэшигъуагъ, шкIэхъужъэр фаукIыгъ. КIалэр зэрэкIэлакIэр, ар хым къизэрикIыгъэр агъэшIагъоу афиkъугъ.

КIалэр хъакIащым ис. Бысымым пчъаблэр зэIуихи, акIыб дэдэрэ унэу Чэчанэ зэрысым ихъагъ.

— Чэчан, непэ ой нахьи синахь лЭбланэджэ мы Iофэр сшIагъэп, — ыIуагъ, — тхъэм унэшIу къичегъяф, Чэчан, сюолтэIунэу Ѣыт, къинишко сиI, Чэчан, кIуачIэ сиfyрикъурэп. Мы укъыздэкIыгъэ лъэныкъом цыф къэIыт, ай цIыфи къыгъэкIот. Джэнчым къизэригъэлъагъорэмджэ, ар уильэгъунджэ джэуапы къыпфэхъут къысаIо.

Чэчанэ къэтэджыгъ:

— УкъызэрэсэльэIутэр шъыд, сишъау! — ыIуи.

— Чэчан, Iофэу сиIэр — мы унэм сишъуз рахи иныжъ-мэ ахыгъэу гъочIэгъым чIэсих. Амал сафэхъурэп къесхъыжынэу, — ыIуагъ.

— Шъыд анахь сшIэмэ пшIоигъор, сикIал? — ыIуагъ Чэчанэ.

— УкъыздакIоу, лъэкIэу тиIэмджэ теплъы сшIоигъу, къахэтхъыжьшъумэ, — ыIуагъ.

Тэ зэшищи тэхъу, амал тафэхъурэп.

— Бэу тыкъыбдэкIон, тишIуагъэ къекIонмэ, — ыIуагъ Чэчанэ.

Зызэрагъафэхи ежъэхи кIуагъэх. Амал афэмыхъухэу къэкIожыгъэх.

ИтIуани кIуагъэх. ИтIуани амал афэхъугъэхэп.

Iофэр зызэхешIыкIым, зыкъаримыгъашIэу адэкIонэр кIалэм ыгу риубытагъ. КIалэм иIашэджэ зиухъазырыгъ.

Ежъагъэх. Бысымым ышнахыкІэрэ Чэчаныкъо Чэчанэрэ адрэхэм ауж ихэу кІуагъэх. Еуй Чэчанэ дэхэр дэхъагъэх, иныжъхэр дэсэу къычІэкІыгъ. Заоррагъэжъагъ. Бзыльфыгъэр зэрысым римыгъахъэхэу — кІуачІэ фырикүгъэхэп — ахэр къызыІокІыжыхэм, Чэчаныкъо Чэчанэ зиухазыри Іухъагъ. Бысымым ягуашэ зэрысунэм ихъагъ, къэбарэу щыІэр къыригъэлонэу. Шыхэр игъусэ кІалэм ыІыгъых.

— Шъы пай гущэ укъакІуи, кІал! — ыІуагъ бзыльфыгъэм, шъы пай зыдябгъэупкІэтахыре, сабий цыкІу. Анахъыжъэр сыхват горэджэ къэкІожкыт.

Анахъыжъ иныжъэр къыдэхъажыгъ. Арырэ Чэчанэм ыкъо Чэчанрэ заоррагъэжъагъ.

Чэчанэкъо Чэчанэ иныжъым иІоф ышІагъ. Ар Чэчанэ ёлъэгъу шъхье кІалэр зыкъор, зыщыщэр ашІэрэп. ИтІуанэ агу ифэрэ иныжъэр къыдэхъажыгъ, зырыз къыдэхъажыгъоу къыдэхъажыгъэхэти.

— Хэты яхъамэ къыльфыгъ тиІэгу зыупцІэпІырэ? — ыІоу хъуанээ къыдэхъажыгъ.

Чэчанэкъо Чэчанэ аш иІофи ышІагъ. Ящэнэрэри къыдэхъажьи, аши ай фэдэ къабзэу иІоф ыІуагъ. Ари кІалэм ыукІыгъ. ИзэуакІэ зылъэгъурэ Чэчанэм: «Хэты ихъакІэми, хэты икІалэми, ар къэхъумэ лы хъун!» — ыІуагъ.

Бзыльфыгъэр къыращэжъэжьи къащэжыгъ. Бысымэр Чэчанэ дэй ихъи:

— Чэчан, непэрэ кІалэр пкъонымрэ пшынахыкІэнымрэ язэу тар къэпштэн? — ыІуи еупчІыгъ.

— ЧынахыкІэми хъун, ау скъонджэ къэсэштэ, — ыІуагъ Чэчанэ.

— Ашыгъум, о пкъо ар. Ош пай, Чэчан, ыгъэгумэкІэу къэкІуагъ, лые отшІагъэмэ къытэупчІын ыгу хэлъэу, — ыІуагъ.

— Губгъэны хъуна, мыукІытэу садый къихъанджэ, — ыІуагъ Чэчанэ.

КІалэм ригъэупчІыгъэх.

— Шэбатныкъо шъыд илІыло — лышъу?

— Бэу псай, бэу ишІугъу, — ыІуагъ Чэчаныкъо Чэчан.

— Ашыгъум пшъхъэ Іуегъэхыжь, аш нахыбэу сьюопчІытэпышь, сишъэогъу псаймэ икъут, — ыІуагъ Чэчанэ.

ИтІуанэ бысымым иунагъо зэхэйсти, ашыпхъу а кІалэм къыратынэу рагъуахыгъ. КІалэми раІуагъ.

— А фэдэ иІоф лъэгъун сиІеу сыкъикІыгъэп, — ыІуагъ кІалэм. Ай фэдэ иІоф хъуны хъумэ, ыужыпкъэджэ тызэдэ-

гүшэлэжын. Непэ сыкъызфэклиогъэ тятэ чэжыт, ай фэшъхъаф Иоф мы чапнэм шысицэп — илуагъ калэм.

Къаухъазырыхишь, кложыкIэу щынэмджэ къырагъэтжэжыгъэх ятэрэ ыкъорэ.

Ыджаар икъэшэжыкIэу Чэчанэкъо Чэчанэ ятэ къыщэжыгъ.

275. НАТ ЩЭБАТЫНЭКЬОРЭ ЧЭЧАН ҮКЬО ЧЭЧАНРЭ

(Нэтхъоджэ текст)

Чэчанэ лыжьы хъугъэу тысыжыгъэу щытыгъ. Зымафэ горэм Чэчанэ Щэбатынэкъо дэжь рэклиуагъэ.

— НэкIо, Щэбатынэкъу, тыдэгъэкии зыкъэтплъа-хын, тикIэлэгъуи тыгу къэдгъэлижын, — риуагъ.

Чэчанэрэ Щэбатынэкъорэ къагъотыгъэ шIагъуи щымынэу къэкIожхээ калэ горэ къалукIагъ. А калэр къабгъодахь шIуфэс къарихыгъ:

— Шъуеблагъ, шъухъакI, — къариуагъ.

— Тхэ уегъун, сикIал, теблэгъэштэп, — аIуи феблэгъагъэхэп.

Тэкиурэ аготэу къадэклиуагъ.

Чэчанэ ипаю шъхъарихи, калэр ечэжъэжыгъ.

— Мы къысшышигъэр шъыд гъэшъягъона? — аIуи калэм ыужь Чэчанэ ихагъ. Щэбатынэкъуи ахэмэ алъежагъ. Калэм Чэчанэ зыкIигъахьи, Чэчанэ щым тырихи рихыжагъ. Щэбатынэкъо ахэмэ алъычэ фежагъ, аукинэмыхъээ калэр псы горэм зэпыклижыгъ.

Щэбатынэкъо аш хэхъанджэ щини, къыгъэзэжьи къэкIожыгъ.

Чэчацэ ищи яунэ къэкIожыгъ.

Щым изакьюу къызэкIожым, Чэчанэ ыужь афынэу, къагъотыжынэу бэрэ лъыхъугъэх. Чэчанэ дэклины зэхъум аш ишъуз калэ ышшо хэфагъэу щытыгъ. Чэчанэ ежэ дэмисэу калэ къифэхъугъ, аш «Чэчан ыкъо Чэчан» фаусыгъ.

А калэр къэхъуи, ильэс 15—16-м зехъэм, ятэ киэнэу ыгу къэкIыгъ. Калэр янэ еупкIыгъ:

— Тян, тятэ шъыд икIодыкI, лагъа, аукIыгъа? — аIуи.

— Уятэ зэрэхъугъэр сшIэрэп, — илуагъ янэ. Уятэ бэрэ цыфыхэр лъыхъугъэх, аузи икIодыпIэ къафэгъетыгъэп. Щэбатынэкъо дэжь сыкIон аIуи дэклии, къыгъэзэжыгъэп. Аш ымышнэмэ сшIэрэп.

— Ашыгъум, тян, гъомылапхъэ сфергъэхъазэри Щэбатынэкъо дэжь сыйюшт, — ыIуагъ кIалэм.

КIалэм Iашэхэмджъэ зызэригъафи Щэбатынэкъо дэжь рэкIуагъэ. Чэцым кIалэм зи ымыIоу ешъомэ-ещхэхэу шысыгъэх. Пчэдыжым кIалэр Щэбатынэкъо супкIыгъ:

— Сяте икIодыджъэ шъыд хэпшIыкIыра? — ыIуи.

— Уятэ зэрэкIодыгъэр сэшьIэ, ау икIодыкIэ сшьIэрэп...

Щэбатынэкъо къыригъажыи, зэужье зэрэхъугъэр кIалэм къыфиIотагъ.

— Адэ, Щэбатынэкъу, а псэу зызэпыкIыжыгъэр пшьIэжына? — кIалэр еупкIыгъ.

— Боу сшьIэжын, нэфагъэ фэсшIыгъагъ. Мыжъохо Iуслъхъэгъагъ, — ыIуагъ Щэбатынэкъо. Чечан ыкъо Чэчанрэ Щэбатынэкъорэ загъэхъазыри, а кIыпIэу ыгъэнэфагъэм рэкIуагъэх.

КIыпIэу ыгъэнэфагъэм зынэсихэм, псым хахъэхи зэпрыкIыгъэх. Псым зекIыххэм, зи унэ горэ шъофым итэу алъэгъуи, аш екIолIагъэх.

Унэм пшьашъэ горэ къикIыи къэлапчэр афыIухи, лIитIур щагум дицагъ. Пшьашъэр щуунтIумэ гушIозэ къапэгъокIыгъ:

— Тхъэм тигъэунэжы! Шъоры джыирэ нэс тызыпалльэштыгъэр!

Мыхэр ригъэпсиххи унэм рищагъэх, щыхэми уцуpIэ афишьIыгъ.

А щаou щыххэу зыдэхъагъэр Чечанэ зыхыгъэ кIалэм ищаугъ. КIалэр унэм исыгъэп. Ар къэкIожьэу зелъэгъум, пшьашъэр пэгъокIыи кIалэм риIуагъ:

— Тызажкэу тызыпалльэштыгъэр къесыгъ, — ыIуи. Чечан зыхыгъэ кIалэм Щэбатынэкъо зыфигъази риIуагъ:

— Мы кIалэр ятэ дэжь сщэ сшьIоигъу, — ыIуи.

КIалэр ятэ дэжь ышэнэу рищэжъагъ. А кIалэм Чечан ыкъо Чечанэ зэкIэри къыфиIотагъ:

— Уятэ сэ зи мыхъун горэ есшьIэ сшьIоигъоу къесхыгъэп. Зи зэужьеанахь дэгъоу сэIыгъы, сывфаещтыгъэр оры ныIэп, — ыIуагъ кIалэм.

— Тэ тянэ иныжъ зэщищмэ ахыгъэу къэт. Бэрэ къатэхыжы тшьIоигъоу тыпылъыгъ, ау зи ятшьIэн тлъэкIыгъэп. О щэхху аш зи зэрыримышIэшьущтыр къытагIуагъети, уятэ къесхыгъ. Аш укъизэрылъыкIоцтыр сшьIэти, — ыIуагъ кIалэм...

Чэчанэ зыхыгъэ кІалэмрэ Чэчанэ ыкъо Чэчанэмрэ иныжъмэ адэжь рэкІонхэу загъехъазэрыгъэх. Щэбатынекъу ахэмэ адэкІонэу фежьагъ.

Шыущыр иныжъмэ адэжь ежьагъэх. Иныжъ хэгъуашхъэм нэсхэу зыфежьэхэм Чэчан ыкъо Чэчан мырэу шытэу ыIуагъ:

— Сэ мы иныжъмэ адэжь сикІощт. Шьо мы кІыпІэм шъыд хъугъэджи шъуIумыкЬ.

Чэчан ыкъо Чэчан иныжъмэ яунэ нэсыгъ. Щагум кІалэр дэхъагъ. ПщэрахъыпІэм зы шъуз горэ пщэрахъэу итыгъ. Чэчан ыкъо Чэчанэ аш къызелъэгъум, лъэшэу ыгу хэкІыгъ.

— Шьыд гущ мыш укъэзыхъыгъэр? Мыш удэкІодэшт. Зыгори псасу дэкІыжкырэп, — ыIуагъ шъузым.

— Ар Йофэп, тян. Мыдэ тІэкІу сыгъаш.

Шъузым къыIуагъ: — А сикІал, мыр сэ иныжъ зэшишмэ афэсшыIы. Аш сэ зыджки сыхэIэн сывитэп. СшыIырэр афикъущт къодый ныIэп.

Шъузым лы такъыр къыхихи кІалэм къыритыгъ. КІалэм аш зи къыфишыIагъэп. Ежь Iаби ли лэпси зэджээ зыбгъэдигъэкІуати ыщхыгъ. Зигъэпсэфынэуи адэр унэм рэкІуи гъолъи чыягъэ.

Шъузэр икІэрыкІэу пщэрахъыкІо ежъэжъыгъ. Пщэрахъынэр ымыухызэ иныжъхэр къэсыжъыгъэх. Иныжъхэр шъузым тэбэнагъэх.

— Упщэрахъыгъэба?! — аIуи.

— Сыпщэрахъыгъ, ау зы кІалэ горэ къихьи зэджээ ыщхыжъыгъ.

— Тэ щыIа кІалэр?

— Унэм ихъагъэу илъ, мэчье. Иныжъхэр губжыгъэхэу унэу кІалэр зэрэлъым ихъагъэх.

— Тигъомылапхъи пщхэу, типІэкІори ухэлъэу, тэдэукъекІыгъ о?

Иныжъ шахыжъым нахыкІэм зыфигъази риIуагъ:

— Мы кІалэр дэши у щаум укъы.

ДэкІыхихи зэзаохэзэ, кІалэм иныжъэр ыукІыгъ. КъэмийкІожыхэ зэхъум, иныжъ гуритэр етIуани ыгъэкІуагъ. Хъугъэр зельэгъум иныжъым еIо:

— Ош нахь зыхэмым, сицинахыкІэ ыукІыгъэу сидэхэнэн!

НэбгыритIор зэзэонхэу уцугъэх. Зэзаохэзэ кІалэм иныжъэр ыукІыгъ. Хъурэр зэужъэ Цэбатынекъорэ кІалэу игъусагъэмрэ хэгъуашхъэм Iутхэу алъэгъутыгъэ.

ЫщнахыкIитIу якъэмымкIожыджэ ыгъэгумэкIы зэхъум, иныжъ нахыжъэр къалъыкIуагъ.

КъыздэкIуагъэм щилъегъуэр гъэшигъоны: ыцнэхъыкIитIуи укыгъеу щыль, КIалэр ахэмэ ашъхъащыт.

— Хъухэнэп ар! КъакIо джыдэдэм тызбенышт. КIалэм икъарыухэр хъазэрэу макIэ хъугъеу щытыгъ.

Бэрэ Чечан ыкъо Чечанэрэ иныжъымрэ зэбэнүгъэх. Туми афэшьIэжж хъатэ щымыIэу пшъыгъэх, тIори тэфагъэх. Ар зэлъегъум, Чечан ыкъо Чечан кIалэм къельеIугъ: иныжъым икятэ Iапызыгъеу кIыгум тэлъыгъэти, къыIэкигъехъанэу.

Чатэр кIалэм Iэкигъехъагъ.

Чечан ыкъо Чечан иныжъым еуи ыукIыгъ.

Чечан ыкъо Чечан пшъыгъеу уIэгъехэри тэлъеу щытыгъ. КIалэр унэу ятэ зэрылъыгъем къахыжъыгъ.

Чечанэ зыхыгъэ кIалэмрэ Щэбатынэкъорэ иныжъэмэ яунэ рэкIохи, шъузэри, егъашИ иныжъэмэ аугъоигъэ мылъкухэри къащи къекIожыгъэх.

КIалэу зянэ шъхъафит ыштыгъыгъэм Чечанэ ыкъо Чечанэ къыфишьIэштэр ышIагъэп.

Ышыпхъу къыфигъэшъуаши къиритыгъ. Ау Чечанэ ыкъо Чечан пшъашъэр шъузэу къиздишэу къекIожынэу фэягъэп. «Ятэ лыххунэу дэкIыгъэти шъуз къыши къекIожыгъ» язгъэIонэп, ыIуи.

Чечани, ыкъуи, Щэбатынэкъуи зэгъусэхэу, къежьэжъыгъэх.

КIалэм ахэр Щэбатынэкъо адэжь нэс къыгъэкIотэжъыгъэх.

Щэбатынэкъо джэгуфо Чечанэ фишьIыгъ. КIалэм ыгъээжки рэкIожыгъэ.

Ащ ыужым Щэбатынэкъуи ягъусэу Чечанэ яунэ къекIожыгъ.

Тхъэмэфэ джэгу фашьIыгъ. Ащ ыуж бэ тэмышьIэу Чечан ыкъо Чечан рэкIуи, пшъашъэр къышагъ. Псаоу тхъэжъеу къизэхэнэжъыгъэх.

276. НАРТ ШЭБАРТЫНЫКЬОРЭ ЧЭЧАНЭКЬО ЧЭЧАНРЭ

(Бжъэдыгъу текст)

Чечанэ дэкIымэ зекIо кIоу, ильэсирэ къэтэу ишэнүгъ. Зы шъуз иIагъ, ащ нэмикI иунаагъо цыфышъхэ исыгъэп. Ильэс заулэрэ, ар икIуакIэу зекIо кIоу, бэрэ къэтэу хэтыгъ.

Аш ыужым ишъуз гъумы хъугъеу, кІалэ к'ымыгъотыгъэгоу, Чэчанэ зекІо кІуагъе. Ильесырэ къызэретырэм фэдэу къэтызэ, шъас къыфэхъугъ. Къэкіожымэ алоу, кІалэу къыфэхъугъэм цІэ фамыусэу, илъеситІу фэдиз хъугъе. Шъузым ыгу кіоди, лыр щымыІэжыджэ енэгүеу, гумэкІэу хъуи, иныбджэгъоу хэгъэгум исыхэм ма-къэ аригъэІугъ. Иныбджэгъухэр къэзэрэугъоигъэх.

— Чэчанэ чым ынапэ тетымэ, псаоу гъеры хъугъэми, укІыгъеу хъадэу, щытыми зэтымыгъэгъотэу ыужы тикІынэп, — аIуи иныбджэгъухэр зэкІешасэхи ежьагъэх. Зы-дышынэситым гъунэ имыІэу лъыхъуагъэх.

Амыгъоты зэхъум:

— Хэты щыщыми иныбджэгъоу, ихъалэлэу зы нэбгырэ зэкІодылІагъэр нахь, нэбгыритІумэ тшІэтыгъэ, — аIуи, ар тельхапІэ аши, къагъэзэжки шъузым дэжь къэкІожыгъэх.

Шъхъашыгу ихыгъеу шъузым раIуагъ:

— Чэчанэ щыІэжьэп, щыІагъэемэ къэдгъотыжытыгъэ, ихъэдагъе ышъхъашыгу ихыгъэн фае. Чэчанэ фэдэлым пышIахыпхъэр пышIахыншты, иIoф уухын фае, — аIуи тыраубытагъ.

Аш тетэу Чэчанэ ихъадагъе къяIэтыгъ.

Хэгъэгум исэу хъэдагъэм къекІолІэтэр ымыухэу, илъесырэ хъэдагъэм пылъыгъэх. Чэчанэ дэкІымэ былымэу къыхырэр цыфыхэмэ аритэу, ахигъэIуадэу, цыфыхэм IэпыІэгъу афэхъоу щытыгъ. Арыти, зэраIуагъеу щыІэр зэкІэ ихъэдагъе къекІолІагъэх. Анахь ихъэлэлыхэу, ишъэогъу илъыхъуакIотыгъэхэр аш фэдизиджэ щысыгъэх. Хъэдагъэр заухым, шъузэр ахахышъ, ахэмэ ариуагъ:

— Сихъэдагъэ непэ зэрэзешъухъагъеу, ыужы шъузэритыгъеу, дахэу ешьуIуагъэр сышгъупшэнэп. Шъузабэу сыкъэнагъе шъхъаеджэ, хэгъэгум шъукъызихъэджэ, шъу-къисэмыуалІэу, мы чэлышъым шъукъемыуалІэмэ сырь-рэзэнэп.

Ліэу щысыгъэхэми мэрэу къяIуагъ:

— Чэчанэ иIoф тыухыгъэ шъхъаеджэрэ, кІалэм ифэ-шъуашэр къэнагъ. Къызыхъугъэмрэ непэ къызыэнсыгъэ-мрэ къазыфагу цІэ фаусыгъэп. Ioфышко унагъоми иIэ хъугъети, ар ашиIoфыгъэп. Джы тэ цІэ фэтэжъугъеус. Ятэ тинибджэгъугъ, тихъэлэлыхъешъ, зэрэшымыгъупшэ-ным пайджэрэ «Чэчанэкъо Чэчан» фэтэусыжкы. Зыщит-лъэгъурэм ятэ ыцІэ къыхафэу, ежыри тимыджаагъоу, ашыджэрэ тыгу рэхъаты ехъулІэнэу а цІэр фэтэусы, — аIуи, зэдаштагъэ.

Цэ заусыджэрэ джанэ фашынэр адыгэхэмэ яшэ-
ныгъ. Ащ ячIапIэджэ «шыкъонтхъы екIунхэу Iашэ-шъошэ
пчагъэр къытхэрэкI» аIуишъ, зефэмыдэджэ Iашэ-шъуа-
шэу щыIэм изырыз къагъэIылъыгъ. Зыши а чIапIэм кIа-
лэм къыщыратыгъ.

КIалэм цэ фамыусыгозэгъо ильэсиш ыныбжь хъугъа-
гъэ. Янэ кIалэр чылэм химыгъахъэу, димыгъэкIэу, ымы-
гъэхъачерау ыIыгъыгъ, къэхъумэ зыгорэ зэрэхъутым
шыгугъэу щытыгъ. ИIэнкъ-лъепкъыхэмрэ изекIуакIэ-иIэ-
бакIэхэмрэ лы зэрэхэкIытымджэ гугъапIэ къыратэу,
шъхъагъырытышкоу фэхъоу, лъешэу фэубзэу, ынаIэ тет-
тэу ыIугъ. Ащ тетзыэ кIалэм ильэс пиIыкIущ ыныбжьэу
хъугъэ.

Ащ ыужым, зы мафэ горэм, кIалэр къыдэкIишъ, кIэлэ
джэгумэ ахэхъагъ. КIалэхэр зэрэгъэджэгухэу, ежыри
яплъэу зыкупрэ щытыгъ. Яхъуапси ежыри джэгунэу ахэ-
хъагъ. Адэджэгунэу фежъагъ, ау адрэхэр зэрэджэгухэрэм
фэдэу захахъэм, джэгум хэтыгозрэ зэIагъэм ыIэнкъ-
лъепкъхэр зэхийцIагъэх.

Зы щэм къикIыгъэм фэдэу кIалэу зыхэхъагъэхэр
лъешэу къыфэгубжыгъэх:

— Уянэ укъигъэтхъагъэшь зыпшIэжъырэп... Мыш фэ-
дизэу кIуачIэ уиIемэ, улъэшымэ, уятэ зыдыщыкIодыгъэр
умышIэу, зыукIыгъэр умышIэу узпэсэр шъыда? — къы-
раIуагъ.

КъызэрераIуагъэм лъыпытэу, зы гушаIэ афимышIэу,
кIалэм къыгъэзэжыишъ, ядэжы къэкIожыгъ. Лъешэу
чэфынчъэу, сымаджэм фэдэу, епэзэзэхэу Iыстыгъэ. Янэ
арэу къызельтэгъум:

— Шъыд, си Чэчан къыпщишIыгъэр? Усымаджа?
КъыослIагъэ щыIа? Шъыд пае удэкIыгъ, ащ сенэгуе-
гъагъ, сыкIырыплъызэптын слъэкIына? Зыгорэ къыо-
лIагъэу къычIэкIын? — къыриIуагъ.

— Зыпари къысэолIагъэп, зыпарэми сиIукIагъэп,
сююцI тIэкIу мэузышь, зэнтхъ бэджынэ стырыре шъоу
Цынэрэ зэхэлтээу сшкы сшионгъоу сигу къэкIыгъ, —
ыIуагъ кIалэм.

— Ар Iофа, си Чэчан, фэсшIынба, — ыIуагъ яни.

ЗиIэм бэрэ пигъэтныя, — къыфишIыгъ. Къыфихий
ыпашхъэ къызрегъэуцом, кIалэр хэмийIэу Iыстыгъэ.

— Шъыда адэ, си Чэчан, узыфэмышкэрэр? — янэ
къеупчиIыгъ.

— Тян, орырэ сэрырэ тызэдэмышкэу, мы ныбэ узым
сигъэлIэтыджи, сыхэIэтэп, — риIуагъ.

— Орырэ сэрырэ тызэдэшкэгъуа? Непэ шыыд маф, угу къэкІыгъэхэри шыда? ЙофиІеныхэри сиІэх. Ныбжын, быдзым узыпкі Іыжыгъэмрэ иджырырэ къазыфагу, зылагъэ тызэдийагъэп. Уйлахь шъихафэу, уишкэндже сылфэсакъыгъ. ХъакІэ зиІэм зэригъашкэрэм фэдэу узгъэшкагъ, усыгъ. Сыуянэми, адигэ хабзэм унагъомджэ бзыльфыгъэм ІэнатІэу щыфигъэшъошагъэм, орыдже семыбакъоу успIугъ. Джыри шыыд пае мыхабзэр тшІэна? Хъакъушыкъухэр зэГэсхыхытыхэшъ, сзызылтынхэри щыІехэшъ, сэ укъысэмымжэу шкэ, — ыIуагъ янэ.

— Тухыжь, укъыздэмымжэу мы шкынэр сымышкынджэ тхъэ сэІо! — Чэчанэ щиIуагъ а чIапІэм.

— А кіэлэ мыгъу, сыхэміІэ мыхъутымэ, кіо къыбдэсүблэн, — ыIуи, янэ, щытызэ хэІэбэнэу къызэIабэм, кла-лэр еIи, ыIашхъэ бэджынэ стырым хиIугъ.

— Сызыфэбгъэстырэр шыыд, узэкІокІыгъа? — янэ къекууагъ.

— СызэрэоупчIырэм шыыпкъэу хэлтэр къызсымэІоджэ, пызгъэзындже тхъэ щысэІо!

— СшиІэрэ осIонджэ мы уашхъор тикъан!

Янэ ыIашхъэ псынкІэу къыхихыжын, къызыщылъети пилъэкІыкІыжыгъ, щхуу цынэ къыщифэжыгъ.

— Ашыгъум, тян, сызэрэоупчIытэр ары: непэ кіалэу сзыыххягъэмэ сыктаагъэущыгъ, ыджырэ нэсыдже сыгуи къэкІыгъэп, сэри сиоупчIыгъэп, ори къысэпIуагъэп: «Тя-тэ хэт?» осIуагъэп, «Тя-тэ тэдэ щыIа?» осIуагъэп, ори «Уятэ мыр къехъулIагъ» пIоу къысэпIуагъэп. Ау мы кіалэхэу мыр къысэзыIуагъэмэ, дэгъоу къысаIуагъ, сыкъагъэущыгъ. Тя-тэ къехъулIагъэр — аукІыгъэми, атхя-лагъэми хэпшIыкІырэр къысэпIот, адрэ къэнэжьирэмдже тя-тэ папкІэджэрэ сфыхэшIахышъурэм сэ сеплъыт. Тхъэу озгъэIуагъэм къезгъэубытырэр, аш хэпшIыкІырэр къысэ-Ионэу ары.

— Е, кіэлэ мыгъу, — ыIуагъ янэ. — Уяти сетхъылла-гъэп, ори сибгъэтхъэнэп. Уятэ дэкІымэ илъесыре къэтэу, аш къыригъэхъоу къыхэкІэу къэтитыгъэ. ГъэрыпІэм си-тэу гъэшІэнэр аш дэсхыхыгъ. О укъэхъоу лIы узыхъуджэ-рэ, уятэ ылъ пшIэжынэу сэри зызгъэспэфынэу, а хыиса-пэр фысиIагъ шъихае, игъом унэсыен! Сэ синасып зы-хэлтэр, илъесыбэ сэ згъэшІэтми, мэфэ тхъагъо симыІэ-нэу ар синэтIэрыIу. Иджы сэ уасIорэр: илъэс тIокІы горэ ныбжымдже нэбгъэсигъэмэ, уйIофыхэри хъазырэу зэ-хэозгъэшIыкІын, уятэ къонтхъэу къыкІэнэгъэу шы — Iашэу къыпфэнагъэхэри остыжын, етIанэ къыпфэшъуа-

шэр пшиени! Цыф ышъхьашъо исымыгъаплъеу цыф къыздимышIэу уятэ ипкIэгъулэ чыунэм чиэтэу сэ сыйгъыгъ. Уятэ Iашэу иНагъэу, зэштэгъоу къыщинагъор, цыф зэрымыхъат унэм илъеу, непэ блэ згъэунэфэу, сыйзихъэджэ о фэслъэкIэу, зээгъэзэкIымэ къыпыслъэжъеу фэсIыгъыгъ. Игъом улъыкIэхъагъэпышъ, яфэшъуашэу зепхъашъунэп, укIалэу уежъэт. Амал сэ фысиIэп, ау оц нэмыкIэу хэты естьн, Iашэрэ-шире къэзгъэнэжымэ хэт паккIэ сэ сыйгъын, ахэр о пфэхъазыр.

— Шыид тятэ иНагъ, — иНуагъ Чечанэ.

— ЗекIошитиу уятэ иНагъ, Iэшэ тIо штэгъу иНагъ. Зэхъыжъэгъор уятэ дэкIодыжыгъ, къэнэжъыгъэр о остын. УасIорэм къедэIуи, уасIорэр бгъэцакIэу, зэрэсIорэм тетэу гъогум узырыкIоджэ, пкIэгъулэр гъуазэ хъут. ПкIэгъуалэм уанэ теплъхъэу утейстэу, узыдэкIыдже, шкомлакIэм укIэмьI, тетIупщыхъагъэу ар гъакIо. Гъогум зэхэкI уIукла-гъэджи, яхэзыбгъу емыщэкI, ежь зыдблэрэм ар гъакIо. Гъутхъаным фэнацIэ хъумэ, ежь-ежырэу къэуцу, — умытхъытхъэу зэ гъэланлэ, уанэри щэ тегъяу, ынэкушъхьи кIэльэкIахь. Чэш уапэу къызыуцуджэ, уятэ иуцупIа-тIэм зынэсыдже къыщыуцут. Ащ щепсыхи, уиш онэ къопэ пхэдж шIыри, шым ептытэри хъазыр, ори гъомыла-пхъэ пIыгъымэ ухэIэт. Аугозэрэ укIот. ГъогуитIор зыщи-зэхэкIырэм «нахыы благъэшь мыр реcкIон» поу шкомлакIэр умыккьюдый. ТетIупщыхъагъэу орэкIо. Гъогум урыкIозэ, егъэзыгъэ ушыIукIэмэ, ушхъашыкIэу уемыжъэжь, уятэ ар ихэбзагъэп, плъэпкъы хъоны къыфэмыхъ, хайнапи умышIэ.

Янэ игушаIэ зэпигъэуи тIэкIурэ плъызагъэ.

— Къэбгъэзэжынышъ, сэ услъегъужын сIоу сый-щыгугъыжырэп. Шыида зыпIоджэ, укIэлащэу уежъагъэшъы, о пкъырэ-лырэ уцуугъэп. КIуачIэ уиI, гу уиIэмэ. Пэллыуанэ ухъутгъэу пкъы зэрэмыуцугъэм, игъом улъыкIэмыхъэу узэрежъагъэм ар къысегъяIо. Алахъэм сыхватма-фэ урегъажь. Мы пкIэгъулэр зыдэхъатэр хэт щыщыми, уятэ ишьэогъу хъалэлэу изекIуапIэу щытыгъ. Уятэ зао IукIодагъэп, пчъэIуи IукIодагъэп. ЗэкIодылIэгъэн фаер ишъэогъу. НэбгыритIу ащ икIодыкIэ зэдашIэтыгъэмэ, лъыхъуакIо ежъагъэмэ къагъотытыгъэ. Шыид иIэкIэкIо-дакIэми, мы пкIэгъулэм бысым пфишиIырэр ары уятэ кIодыпIэу фэхъугъэр. Арышъ, узынэсыдже, евшIэтэр о къэпшIэн, евшIэшъурэри о плъэгъун, — къыриIуагъ янэ.

Къытыригъэпсахьи, игъомыли зепхъанджэ мыхылтъеу

пшынджэрэ федэу, зекЮ гъомлапхъэм ишЫкIэ фэIазэти, къыфиши, янэ кIалэр къыдитIупщиgъ.

Гъогум къытехъагъэу макЮ джы. КIалэм зыдакIорэ ышIэрэп, пкIэгъуалэм ехы. Еомэ кIозэгъо, чещ зыщыхъурэм шэр къеуцумэ мэIысты, нэфшъагъо охъуфэ зегъенсэфы. Аугсээ чыжъэу кIуагъэ. Йашхъэ горэм зыщынэсыным, занкIэу зэпырыплымэ, чылэ горэ кIэим исэу ылъэгъоу ЙукIагъ. Жъабгъумджэ зы гъогу кIоу, сэмэгум зы гъогу кIоу ылъэгъугъ. Ау гъогоу пкIэгъуалэр зэрыкIорэм Йашхъэр къуахъэу, зэрильэгъурэм нахь чыжъэу кIалэм шIошIыгъ. Сэмэгумджэ кIорэ гъогур нахь благъэу кIалэм шIошIыгъ. Сэмэгумджэ кIорэ гъогур благъэу кIалэр еплыи, пкIэгъуалэр жъабгъум техы шъхай, къыIуантIишъ, сэмэгу гъогум къытехъагъ. ПкIэгъуалэр жъабгъум ёнэцIэу, а лъэнныкъом къыдигонтIэхымэ къымыгъакIоу зыкупрэ кIуагъэ. Янэ Йуагъэр ыгу къэкIыжки: «EI, сшIэрэр!» — ыIуи, пкIэгъуалэр къызетIупщым, гъогунчъэджэ къыгъэзагъ.

А Йашхъэу зыготым пэнэ шъхадэхэр, уды панэджэ адыгэхэр заджэрэм фэдэу, ычIэгъыхэр кIэхъоу, ышъхапэджэ зэуалIэу Йужъоу тетыгъ. Ащымэ къызахахъэм, пкIэгъуалэр зэхацутхъэу, панэхэр къызэпитхъузэ, жъабгъу гъогум къытехъажыгъ. КIалэр зыдэтплыхыжки, ипкIэгъуалэ лъэр къечъэхэу, панэм къызэхицунтхъагъэу, къызелъэгъум, а чIапIэм щепсыхыгъ. Шэбые IапIэхэр къышыритхъи, пкIэгъуалэм телъэкIахыгъ.

КIалэм лъэшэу ыгу хэкIыгъ. «Тянэ къысиIуагъэм сывэрэдэхыгъэм, пкIэгъуалэр хэсцутхъагъ. Хъэзаби щесхыгъ», — ыIуишъ, иныбэпххэри щигъэланли, ипкIэгъуали жы къыригъаши, шыIупхъэ тIэкIу а чIыпIалъэм къышыритыгъ. Ежыри тIэкIу къызыIулъхъагъ. Къэшесыжки, иашэмэ ахэупхъуаххыжки, пкIэгъуалэр ытIупшыгъ.

Гъогум занкIэу рыхIозэ, шыу жъонт макъэхэр зэхихыгъэх. КIалэр къэтхъэоягъ. Шъузыщэ орэдыю фэдэхэри къызэхихэу, тхъэусыхэ макъэхэри къызэхихэу хъугъэ. А купым ЙукIагъ. Иныхэу драгунхэу, шыу тIокIитIу зэрэхъакъу-жъокъухэу кум ыпэ итых. Коу аужы итым шиш кIэшIагъ. Инэу, джадэу зы шао куплIэм дэс. А шаом нахьи нахь иныхэу кукIэм нэбгыритIу исыхэу, ященэу зы бзылъфыгъэ аш аIыгъ. Бзылъфыгъэу аш аIыгъым щыгъым щыгъын къышымынагъэу, зэхэцунтхъагъэу, ышъхъацхэр зэIэхъагъэу нэбгыритIумэ зэпаIыгъ. Арэу щытэу кIалэр аIукIагъ.

Кіалэр къабләкІоти тІэкІурә къэкІотагъэу, чынегъэ къеушыжыгъэм фәдәу, зэкІэм къэлъэтагъ: «Ыхы, тянэ къисиуагъэр, апәрәу сызышыпукІагъэм, бләсәгъекы, итіуанә шыыд сшІәжына? Тяни хъон къыфәсхъэу, тяни ыуагъэр зысымышІәджә, сә шыыд сшІәшъунәу сыкъежъагъ?» — ыуи, пкІәгъуләм къиуи, кІәпши сгъу къышырихи, къыгъази къалъежъагъ.

Къызежъагъэмрә джырә къазфагу пкІәгъуләм емыуагъэу а чапіэм къызыхаом, пкІәгъуләр зэкІошычәу, ыжә зэкІәгъезыгъэу, мәшиуашэр жәм къидихъэу, хъашхъурәиум фәдәу кіалэр къатефәрзагъ.

— Ыхы, куп, гъогу мафә шыуежъ апши! — ыуишъ, купмә къариуагъ.

— Тхъэуегъэпсәу, кіал! — къирауагъ кум исхәмә. Бзылъфыгъэм зи къиуагъеп.

— Адә ыдҗы, шұузәфау шъокІожымә, мы бзылъфыгъэр нэтхъәпратхыи, шыда къехъулІагъэр? Зыгорәм ышәгъагъэу къешъохыжымә, — шұузыщә орәд къифәшьою, къешъоющәу шъукъекІожыми, мы бзылъфыгъэр шыидәу пціана? — а чапіэм къашеупчыгъ.

— Шыда о узыхәтәр, уйгъогу шыыд пае утекІира? Уимылофы шыыд пае ухахъэрә? — къирауагъ дысы хъазырәу.

— Ар сә сиIoф, сызыкІәупчIэн фаем сыкъирхылIагъәшшы, аш сә сыбләкІытәп. УпчIәгъуи шұусшIыжырәп, къэзыІотым ылъәныкъо зызгъәзен. Мыш фәдәу куп зызәрихылIәджәрә тхъакъуфагъә зәратыжырә хабзә сIуагъә шъхъае, адыгагъэр къәжъугъотыжытәп, цIыфыгъи къышъухәфәжытәп шъо. Ыхы ыдҗы сышъоупчIыжырәп шъо, къаю мыдә, о — ыуагъ Чәчаныкъо Чәчан бзылъфыгъэм зыфигъази. — О сызәрәпхаплъэрәмджә, лишомынгъоу мы купымә уахъэу ары. Уахымә — сшъхъэрә-спсәрә згъэIылъыт, умышын, умыкуIыт, Ioфэр зытетәр къысау, — ыуи бзылъфыгъэм риуагъ.

— А кіал, тхъэм шIу къыпфешI, алахъэм уеузәнкI! — къиуагъ бзылъфыгъэм. — Укіал о, уныбжыи уапә къэт. Сә папкIәджә заIэкІәмыйгъэкIуад, мыгъуагъэу сәрджи хъун. Мыш якІодылIагъэм боу лIыхъужъ ахәтыгъ, ау амал афәхъугътәп нахъ. Рәзә сә сымшIытымә, сапашъхъэзырямыгъеуқIахъ, гүгъоу сиIэм ори закъыхәмыйгъахъу. Узшың сә сымышIәу, шыдәу хъумә узгъекІодын, къис-фәпшIәгъахәдҗә исәгъекъу.

— УиIoф зытетәр сшIагъэмә, аш нахыбыә сә сифәягъәп, — ыуагъ кіаләм.

ЯтIуанэ купым зафигъэзэжки, мырэущтэу ариIуагъ:

— ЛъэIор згъЭIылъыгъэшъы, ыджы лыгъэ-лыгъэм тыхэхъагъ. Шъо шъулIымэ ар шъущэн, сэ сылIымэ шъозгъэшэнэп, — ыIуишъ апэджэ къеуцугъ.

— Шъуашыщ горэм Iэ пытыба! — ыIуишъы кум исымэ анахыжъеу а Iофэр зэзгъэфагъеу, а бзыльфыгъэр язгъахырэм купым къариIуагъ. Мынц тызфигъэгужъоу, Iофэр къыддыриIэр къежъугъяIомэ хъутыба!

Ар къызареIом, ашыщ горэм шкончыпэр къымыгъазэу, шкончы да克ъэр къыфигъазэшъ кIалэм къеуагъ.

— Аш щышуублагъ ыдж! — ыIуишъ, кIалэм ичатэ къырихи, къеуагъэм зи римыIоу, кор ежъэмэ мыклюжынэу, ку зэкIешIагъеу щытым постромкэу пылъыхэр еуи зэпиупкIыгъэх. Аш къыщадиубли, кIалэр ашIокIалэу ышIэнджэрэ рамыпесэу, а чыпIалъэм къашыхахышъ, шыу тIокIитIор щиукIыгъ.

КIалэр пелыуан гъэнэфагъеу щытыти, зэогъу къыфиримыкъухэу купэр хъелечы зэхишIахыгъ. Зэоным ар зыфежъэм, пкIэгъуалэр хъашхъорэIоу, шкомылакIэм фэмыубытыжъеу, апэм зыIутыгъэ гъэзэуатэр ыгу къекIыжыгъэм фэдэу, кIалэм хишишIахыгъэм фэдиз пкIэгъуалэми, шыбгъэджэ зэщиутызэ, хишишIахыгъ плонэу щытыгъ. Укъаплъэмэ, зэоным лъэшэу фэгъэпсыгъеу, пым игохье-кIэ-гокIыжыкIэджэ кIалэм нахни нахь гъэсагъэ плонэу пкIэгъуалэр щызекIуагъ. Кум ис нэбгырищэри а чыпIалъэм къышиукIыгъ. ЕIэбэхишъ, бзыльфыгъэр къыздыштагъ, икIакIо къырищэкIи, ыкIокIы ригъэIыстишъ, кIалэр къежъэжыгъ.

ПкIэгъуалэр гъогум техъажыгъ. Бзыльфыгъэм «Тэ сыйхыт?» ыIуагъэп, кIалэми «Тэ усхыт?» ыIуагъэп. Арэу къызынэсихэм, кIалэр чылэм къыIуплъагъ. Чылэу къызыдэплъагъэм ыгузэгум щау горэм цIыфхэр Iуизэу, хэгъуашхъэм къесэу цIыфхэр, урамым темыфэу тизэу ылъэгъу.

Аш фэдиз цIыфэр зыдэт урамым къафиузэнкIи, пкIэгъуалэр аш къекIугъ. ЗанкIэу гъогум тетэу цIыфымэ къахэхъагъ. Щыхъугъэри ымышиIэу, кIалэр купмэ ахэплъахъэу къакIоцIырэкIы. ЦIыфэр зэрэIужъоу, икIахыгъэджэрэ урамым дафэрэп, зы Iэгушко горэм дэмыфэу дэт. Унэми из, щызэблэкIыхэу, лъэшэу гумэкIыхэу фыжыхэри зэрахъэу, щыуанхэри аш рагхылIэу, хъакIэщым зэкIэекIухэу щытыгъ.

Шэр кIуишъ занкIэу а цIыф гумэкIышкор зыдэт Iэгум дахьи, шышиIум еуцолIагъ. Аш лъыпытэу кIалэр къеIэ-

бэхи бзылъфыгъэр зегъеуцум, цыф ыльэгъунджэ пцла-
нэу щытыти, бзылъфыгъэм зиуфишь, купэу ау дэтымэ
аххэхъуштуишь, унэшком илъэдэжкыгъ.

Калэр ау щепсыхи, иши шышЮум шИудзишь, исэ-
шкуи үухъазыри, ишкэнчи зэ еїэжкышь:

— Ыхы ыдж, сыкъызынэсигъэр тятэ икЮдыпI. Мы
заулэр зыфызблэкIэу, мы заулэр зикъулыкъушIэр арын
фае, ау зыхъуджэрэ сизэрихъагъэм лъыпытэу сеонышъы
сүүкIын, — ыIуишь, Калэм ыгу къихъагь.

Адэ цыфэу дэтыхэмэ, брысырэу зыхэтыхэмджэрэ,
ежымэ ащыщ ашЮощIэу гу лъамытэу; калэр унэм
ихъагь. Унэу зерыхъагъэм, джэхашъом инэу, джадэу зы-
иорэ тель. Джэхашъом тельям сэшко тыкъо имыIэу; мыу-
лагъэу Iапэ зытефэн имыIэжкышь ау щитэу ылъэгъугъ.
Газэхэри зэкIэ ышъихъагьы итыхэу, фыжыхъэри щызэIат-
хъэу, сабыны тхъубэхэри щашIыхэу, анатIи пкIатIэ къе-
хэу, կупымэ къазыхаплъэм, «Ыхы ыдж, мы сыкъызэри-
хыллагъэр лы укIыгъах. Мыр сэукIыжыдджэрэ, тятэ
папкIэджэрэ укIыгъэджэ аштэнэп. ЛIэмэ, сиоф сүүхы-
гъэ, зыхъужыдджэ сүүкIын», — ыIуагь калэм ыгуджэ
Ау щитэу ыIуи, хэгъэрэиним хэхъажыгъ.

Аш тетэу ежыри Iутэу, еIазэхэри еIазэу, ежыри а
зэрэхгэгъырэим тетэу илъэсирэ улагъэм екIепщагь. ЛIэу
зэIазэхэрэр Чэчанэкъо Чэчаным ышIэтыхъэп. Ау къызэ-
раIуагъэмджэ — Нарт Шэбартыныкъу.

Иулагъэхэр нахьышIу хъуи, ыгуджи нахь псынкIэу
къэхъуи, бэш ыIыгъымэ Iагум къикIын ылъэкIэу къызэ-
хъум ыужы, зы мафэ фэдиз щышIагъэу, — «Унэшком
ылъэныкъо зэ сыйкъэплъэн», — ыIуишь, Шэбартыныкъор
кIуагъэ. КIуи унэм зехъэм, ущ фэдиз Юфэр къызыфехъу-
лагъэу, хъэлэчы зытехъуахыгъэ шъузэр исэу унэм ри-
лъэгъуагь.

— Шыидэу хъумэ укъекIожыгъ, тэди укъикIыжы-
гъя? — ыIуи, ыгъэшIагъоу шъузым еупчIыгъ Шэбарты-
ныкъор.

— Ай нахьыджэрэ пшIэрэба? — къыIуагь шъузым.—
Сэр-сэрэу сыйкъекIожыын слъекIытыгъэмэ зязгъахыни!
О плъекIытыгъагъэмэ, шъыд папкIэ сябгъахыгъа? Ай
нахьыджэрэ хъугъэм зи хэмьшIыкIэу, хъакIэу уиIэм гу
лъымытэу, илъэсым къыдафэу блэбгъэкIыгъэ заулэр
шьыидэу хъумэ пфэшэIагъ? ХъакIэу уиIэр пшIэрэба? Чэ-
чанэ зытесытыгъэ пкIэгъуалэр мы шэщым ит. Ай калэу
тесэр къакIуишь, уипыхэмэ алъэпкъ къымыгъанэу үухи,
хъэ сщитхъын къысщымынагъэу сакъыхихыжьи, икIакЧо

къысишэкІишъ, ишкомлакІэ къыкІэмыІэу занкІэу сыкъи-
хыжыгъ. А қіалеу сыкъэзыхыжыгъер, тәди къыпфә-
рәкІ, Чәчанә ымыкъомә, ышIагъэм фәдә ңыф ышIэн
ылъекІытәп. Ифәшъуашәджә шIуфәси емыхыгъәу, сәла-
ми емыхыгъәу, ащ фәдиз мәфәл ышIагъэмә, узауІэм
уаукIыгъемә нахышIугъ. Хъенапәр тә къэтхыгъ. Шы-
дәу хъумә пфәшшIагъ! — къыриIуагъ шъузым.

— Мы къәпIуагъэр шъыдәу шIагъу! Мы унәм сыкъи-
зехъәм, усльэгъун сихьисапәу, мыш о узәрисәр сә сшIагъ-
гъәу сыкъакIоу сыкъихъагъәп. Тлъепкъыдҗә тә тимыха-
бзәу «сишъузы шъыд къехъулIи?» Слоу хәты сеупчIыни?
Сыкъэхъужымә сә сиIофы ыужыпкъә сихъажынәу, сы-
мыхъужымә сиIофы хәсшIахын ышымыІәжъәу ащ тетәу
сыштыгъ. Ыдҗ, сә къызнәсирәмдҗә, хъызыметәу сә
спылъымрә ңыфәу къыспекIорәмә гъомылапхъәу къа-
кIәлтыкIорәр, афәшъуашә къышымыкIэу зы ышIагъи
афәмыхъоу, мафә къәсими ащ тетәу, зәлъыпытәу къызә-
рәкIорәр згъешIагъоу, ар къәзышIырәр зәзгъәлъегъунәу,
тхъеуегъәпсәу ащ есIонәу а унашъомдҗә сыкъэкIуагъә
нахъ, о уисми сә сшIагъәп. Ау ыдҗ Чәчанә ипкIәгъуалә,
пшIәжкыгъәр шъыпкъәу, мы шәшкыым ислъегъотымә,
ар сәрдҗә гушIогъошку. Ашыгъум къинәу сиIәри стезы-
жыгъәу хъун, гугъоу сиIәри сшыгъупшән, ынәпашъуи Iә
шысфән, — ыIуишъ Орзэмәджыкъо Шәбартныкъо шә-
щым кIуагъә.

ИшиIуи, ащ ягъусәу, пкIәгъуаләри ащ ящәу, яшыкIа-
гъә къыфәмитәу щәщым итәу зельэгъухәм, къыIуиuti ай
шыгъыгъ. Шәбартныкъо пкIәгъуаләм зырищэкIишъ, къи-
мыкIыжъәу гтынным фежъагъ. Гы макъә къәIу зәхъум
хъакIәшым итәмә зәхахыгъә, хәгъырәхәри къынәсигъәх.

— Шъыд къәхъуи, Шәбартныкъу, шъыда угу къәзы-
къутагъәри, къылышIыгъәри шъыды гукъау? — къеуп-
чыгъәх.

— Мы пкIәгъуаләу сә слъегъурәр Чәчанәм ишыгъ.
Гъәззәуати бәу зыдесшIагъәу, былымыби зыдәзгъотыгъәу,
ныбджәгъоу сә сиIагъэмә бәдҗә апә итәу слъегъоу щыты-
гъә Чәчанә иш мый. Джы мы шәр зысәлъегъум; Чәчанә
ихъадә непә сышъхъарыхъагъәм фәдәу, сыгүхәр къэкъу-
тагъ. Сызыфәгъырәр аары, — къариIуагъ.

Шәбартныкъо ыблыпкъ къаубытишъ, шәщым къира-
щыжыгъ, хъакIәшым къащәжыгъ.

— О фәсапщи, сишъао! — ыIуишъ, Шәбартныкъо
хъакIәшым къызехъажым, шIуфәс қIаләм къырихыгъ.—
Непә бләкIыгъә Iофәу, шъхъакIәфагъәу о осымыхыгъем-

джэ, щIуфэсэу ослоjытымджэ блэкIыгъэ мэфэ пчагъэм сытемыгъекIуад. Чэchanэ слъегъужыгъэм фэд, — ыIуишъ кIалэм IаплI рищекIыгъ.

— Ыхы, нарт Шэбартныкъу, къебгъэжьагъешъ, мы къэбарым икъуджэ тырыгущэIэн фае. Къэбарэр къызебгъэжьагъеджэ ыныкъо къэбгъэнэжынэу, ятIуанэрэ къегъэжьагъум сыгуджэ сыфечэфэп. О къебгъэжьагъешъ, Ioфэу щIэр къыосIон. Ыджыри сшIопесаIоу а Ioфым зыфэсIажэу, нахышIуIo узыхъужьэу, игъом лъыкIэзгъахъэу, а къэбарым ышъхъашыгу къыпфисхы сшIоигъуагъэ шъхъае, ыдж къеуублэгъахашъ, моу къедэIу, — ыIуагъ Чэchanэкъо Чэchanэм. — Тю уцугъоджэ сыоупчIыт. СызэрэоупчIытэр: тятэ зыщыкIодыгъэмрэ, тятэ зэкIодылIагъэмрэ, шъыпкъэджэ къысэпIонэу унашъо къыбдэсэши. Мы Ioфымджэ шъыпкъэ къапIоми, ашыджи усыукIынэу сыгуджэ сиунашъо; а Ioфым пцы къеpIуалIеми, ашыджи усыукIынэу ары. Ар шъыда пюмэ: шъыпкъэм тетэу къызысэпIуатэджэ, тятэ пIэкIэкIодагъэу а къэбарэр о къэпIот. Ау щытэу къызыпIуатэджэ сэ усыукIыт. Пцы къызысфэуусыджи, ашыджи усыукIыт. Ар шъыда къызыпIоджэ: тятэ хэгъэгуйтIу къызэпичэу ящанэрэм къызехъэм, о уриныбджэйвоу мыш ушысэу, о шэхъу имыкIуапIэу зэрэштыгъэмджэ, о нэмыхI кIодыпIэ фэхъуугъэп. Тятэ зао Iутэу хэкIодагъэмэ, цIыфыбэмэ зэлъашIэтыгъагъэ. Тятэ о пIэкIэкIодагъешъ, а Ioфым сывфэшчэп. Ой нэмыхIэу ар зышIэрэ дунаим тетыгъэмэ, ыджы нэсыфэ къэтшIэтыгъагъэ. А Ioфым уеууалIеми, ашыдже усыукIыт. А Ioфым пцы епIуалIеми, усIэкIэкIэу зыми укIотэп, — ыIуагъ.

— Чэchanэкъо Чэchan, бэу шъыпкъэ къыосIон, — ыIуагъ Шэбартныкъо, — сымысэмэ сүуукIыт, сыхыемэ о уеплъин. Сихъакъэу къысфэплъэгъурэмджэ сэ шъхъэджэ сырыйраз. Чэchanэ пае сыкIодытымэ, лыузыгъо сэ фысиIэп. Бэу сывфэгоIагъ, бэу ыуж ситыгъ, амал сывфэхъуугъэп нахъ. Ioфэр зэрэшытэр, зэрэхъуугъэр къыосIонышьы, а къэбарым о къедэIу.

— Чэchanэ сихъэлэлэу, Чэchanэ сизекIогъоу, къежьэмэ къысэкIуалIэу хъункIэ тшIыми тызэгъусэу, пыи тиIеми тызэдеоу, ау щытэу тыхэтыгъ. Ау щытызэ, Чэchanэ сигъусу альпым ишылъэпкъэу шыбэ чIапIэ горэм щIэу тыутIэсхъй, амалы тыфэмыхъоу лъяшэу бэрэ тэ текIугъ. Ау щытэу текIуалIэгозэрэ, ыужыпкъэ уимыкIыхэмэ итIэсхъашIэ пIэкIэмыхъэ хъуна, ашыщэу зэ екIолIэгъум шыхэр тэ къетфыжьагъ. Шыпэм сэ сышыIэу, Чэchanэ шыужым щы-

Іэу къэтфэу тыкъэкІожызэ, шыу горэ сапэджэ къэкІишъ къысІукІагъ: «Фэсыжь апши, Шэбартыныкъу!» — а чапІэм къысиІугъ., — «Ахад, сикІал!» — зесэІом, — «Тхъэм шъушъхъапэ еш!» — къысиІуи, къызблэкІыгъ.

Сэ къызблэкІи, Чэчанэ дэжь къызынэсым, шуужым ар гъэзагъэу къакІоти, — «Ахад, сикІал!» жъыриІуатъ аши. «Тхъэуегъэпсэу, Чэчан!» ыІуищь ыІапэ къыубытын фэдэу къекІолІагъ. Ау ыІапэ къымыубытэу, къэлаби пайор щихишъ, кіэлэ шыор ежъэжъыгъ.

«Шыд мыш сэ къысишІэрэр!» — ыІуи Чэчанэ лъигъазишъ, кіэлэ шыум лъежъагъ. Сэ сыкъызэплъэкІи а шыум сэри сылъежъагъ. Сэри салъыкІэмыхъэу, Чэчани ащ кіэмыхъэу, кіалэм иш ымытІупщыпэу къыІуубытагъэу, Чэчанэ кіэхъаным щыгугъэу лъычъээ, Чэчанэ сіакІищи, чыжъашц сферхъугъэх. ШыуитІуми, салъыплъэмэ ерагъэу слъэгъоу, ауштэу салъычъээ, кіэлэ шыор къэуцуишъ, Чэчанэ зыголъадэм, къеіи си Чэчанэр онэгум къырипхъотишъ ышти ежъэжъыгъ.

«А!, мыш къытишІагъэр! Пайор Іофыжъа, ліэр тшІуехъы!» — сіуи, бгъуитІу кіэпщэу сэри сылъежъагъ. Чэчанэ зыІекІахъэм, кіалэр шэу зытесыгъэр ошъуапщэм къыхэмыхъэу, нэрыплъэджи сымылъэгъуным фэдэу, ащ тетэу ежъэжъыгъ. Шы ужым сырчъэу, ау нэмикІ сымылъэгъуҗызэ, хы тІуалэ горэм сыдэхъагъ. Шы ужэр ай нэзгъэсигъ. Ужэр ащ есфылІишъ сыххъаным сышыщиинэу, сильныхъомэ сымыгъотэу, икІыпІэ сымылъэгъоу сыкъыІунагъ.

Ужы закъоу хэхъажъыгъэр а чапІэм щыэгъэнэфи, сиІукІымэ сиІухъажъэу къыхэкІыпІи сымылъэгъоу, гъомылапхъэу сиІыгъэр а чапІэм щысыухи, шэу сэ сзытесыри щысшкыжъыгъ.

Амал сиғэмыхъоу гъаблэ сиғъалІэу, джэуап симыІэжъэу хъуишъ, къэзгъэзэжки губгъом сиқъихъажъишъ, сиуанэ кыбырыхъэу, алажъэр къысэуагъэу сиқъэкІожъыгъ. Шы кортэу къетфыжъагъэхэри шъофым итэкъуахъыгъэхэу, хэкІопкІэ-хэкІуапкІэу зэбгырызыгъэхэу сакъыІукІэжъыгъ. Зы шы щысыубыти, а чапІэм щысыуکыгъ. ТіекІури сиқъышыІи, шылы корти къышызгъэгъугъ. Зыш къэсүубытишъ, сиқъекІэси, шыл гъомылапхъэри дэсІыгъэу, шым сиғтесэу сиқъежъэжки сиқъэкІожъыгъ.

Зы мазэрэ зызгъэпсэфи, гъомлапхъэхэри язгъешИи, сиашэджи сиғэупхъужъи, етІуанэ Чэчанэ сирилъыхъуаклоу сежъагъ. А чыпІалъэу, а хым шы ужэр зышыІухъа-

гъэ чапIэр згъэнэфагъети, секIужыгъ. Шыу ужэу Iухьагъэр жыы хъотым зэрихъэрэ пшахъом ыгъэсэижыгъагъэ шъхье, шым ыуж зынэсыгъагъэм мыжъохэр щызгъэйшъиешъ, секIолIэжын симорадти, згъэнэфэгъагъэ. КъыхэкIыгъэу е хэхъажыгъэу шы уж иIэмэ зэрэсшиIеным папкIэджэрэ згъэнэфагъети, а чапIэм секIужыгъ. Зышыу ужи, зы цыф ужи а чыпIальэм къыхэкIыгъэуи, хэхъажыгъэуи, апэрэ мафэм еслъегъулIагъэм инэпэмыкI, есымылъэгъулIэу ай тетэу хъугъэ.

ЕтIуанэ, сэ къисфыхэмыгъэшими зы икIыгъо горэ мыш иIэмэ, ыхэми ыпшъэми езгъотылIэмэ сIуишъ, чэш хъумэ сыйстэу, мафэ хъумэ ыуж ситэу, ау щитэу зы илъэсы охъуфэ ыужы ситыгъ. Хым сыхахъэу сывэпырыкIышъугъэп. КъикIыгъэу цыф еслъегъулIагъэп. НэбгыритIоу Чэчанэрэ сэрырэ тызэкIыгъоо зышэтэм, уахътэдже а кIалэр загъорэ къытихылIэу къыхэкIыгъагъ. Ау ынужыпкIэджи, ыпэджи, Чэчанэ зысшиIодым ыуж кла-лэм ситеplъэжыгъэп.

— А сикIал, Чэчанэ папкIэджэ сюукиIыджэрэ сыл мызузыжынэу сыгоЙагъ. Къин теслъэгъуагъ. Мы къесIуагъэр, шылыпкIэу зэрэштыр арышты къыосэIо, ыджен къызынэсыгъэмдже непэрэ лузыгъоу къисэнэсыгъэм сцигъэгъупшэнэп ар. Ныбджэгъугъэу къисфыриIагъэм папкIэджэрэ, шылыпкIаgъэджэ къызэрэсготыгъэмдже, жыы къасщэмэ сыгу къыхао. Аш пае сыкIодыджэрэ сылы мызузынэу сышыт. Ау Чэчанэ ыуж къызэрифэнэу, ош фэдэ горэ къыкIэнгъэми сэри сарэуkI, Чэчани орэкIоды еблэми. Аш ыль о пшиIэжын. ПшиIошты хъумэ, Чэчанэ къехъулIагъэр, сэ зышызбгъодекIыгъэмрэ ибгъодекIыкIэ хъу-гъэмрэ джарары. ПшиIошты мыхъурэмэ, къисэпшIэн о зы-фапIорэм уфит, — ыIуишъ нарт Шэбартныкъо къэбарэр къуухыгъ.

— Адэ, Шэбартныкъу, чапIэр сэбгъэлъэгъун плъэ-кына? — Чэчанэкъо Чэчанэр еупчIыгъ.

— Бэу озгъэлъэгъун, сикIал. Ау ыджен дэдэм шым се-кIунэу, Iашэ сыйгын слъэкIынэу сышытэп. КIуачIэрэ гъэретырэ тIэкIу къэзгъотыжыIомэ, тежьэн, алахъэм си-хатмафэ тырегъаж.

Мээихы фэдизырэ аш ыужым щысыгъэх. Шэбартны-къо узэу иIэмрэ, уIагъэу тетхэмрэ хъужьишъы, ыкIуачIэ къихъажы, шым тейстын ылъэкIы зэхъум, етIуанэ ауштэу кIалэм риIуагъ:

— ыIхы, сикIал, ыджен скIуачIи къихъажыгъ, сиуз-хэри схэкIыжыгъэх, гъомылапхъэ ядгъэухъазырынышъ

тежъэн. Тишихэмэ шъыд яыгъыкIагъ сюу сюупчIырэп, зэфэшIоу гъэпсыгъэу о пыгъыгъэхэшъы, уанэ ательхи ухъазырых. Сэ сиашэхэри дагъэ езгэшшон, ситехъутэй теслхъан, сиашъуи зыщыслъэн, сикондэгъхэри къэситэн.

Шымрэ уанэмрэ Чечаныкъо Чечанэр афекъагъ. Шэбартныкъо ягуацэ гъомылэпхъэ шынэр арыти зэсагъэр, зепхъанджэ мыхъылъэу, пшкындже федэ хэлъэу, зекоЛымэ афашиэу гъомлапхъэ лъэпкъэу щыIэр афишишъ Iальмэкъымэ къарилъхагъ.

Яыхамэ уанэ атырилъхагъети, нэбгыритIори зэдэшэсигъэх. Иэгум зыщыдэкIынхэм, Чечанэкъо Чечанэ сэмэгумджэ къэуцугъ.

— А сикIал,—ыIуагъ Шэбартныкъо,—непэ уятэ уричIапI, тышэсэу тызэдэжъэмэ, сижьабгъуджэ ар щытэу, мы къэблачъэм тыдэкIытыгъ. Аш ычIапIэ о уйтэу, аш тэтэу джыри тыдэкIын.

— Ихъау, Шэбартныкъу, тятэ дахэ епIуагъэмэ, нахыжъыгъэ епхыгъэмэ, ар аш фэпшIагъ. Непэ сэ сзыдэштиэр сымышIэнэр емкиIу хъун. Къаплъэрэм тыкъильэгъоу, ау щытэу тызыдэкIыдженэр емыкIу сэ сыхъун, «шъхъаубат» къисаIон. Ари сэ фэсшIэтэп, сишIени ситетIытэп, — ыIуи, Чечанэкъо Чечанэм ыдагъэп.

— Ашыгъум, сикIал, шъыд пае тышызэнэкъокъун, хъунба арэу оломи, — ыIуишъ, Шэбартныкъо жьабгъум щытэу, Чечаныкъо Чечанэ исэмэгуджэ щытэу ежъагъэх.

Ежъи, кIохэзэгъо, мэээ пчъагъа, мэфэ пчъагъа зэрэкIуагъэхэр — нэсигъэх шъыдми, еуишъ хы тIуалэм дэхъагъэх. Гъогужхэри хэкIокIагъэхэу, ерагъэу къыхигъэшыжъи, Шэбартныкъо шы ужэр зынигъэсигъагъэм рищэлIэжъыгъ.

— Мэ эплъ зэ, сикIал, — ыIуагъ Шэбартныкъо, — мыжъуитIор мыш ычIэгъоу, мыдырэ мыжъор аш ыкIыIоу зэблэсидзи згъэIылъыгъэх. Лы кIочIаджэ къырихъылIэджэ еIэу зэщимыхынэу аш фэдиз яинагъэу, хэмыхIуакIэ сишIоигъоджэ зэтеслхъагъ. Ыджы мы пльэгъурэ мыжъошком ичIнатIэу шы ужэр хэкIодагъ. Етпэситэр о къаюыдж. Аш ыужым къехъулIагъэм хэшикI сэ фысиIэп. Ау сэ, сымыгъотыхэ зэхъум, зэрэсшIошIыгъэр: мы хым хэфагъэу, ши ли хэкIодагъэу сIуишъ, ау щытэу згъэIылъыжъыгъагъэ.

— Ыхъы, Шэбартныкъу, ыджы аш еспэсирэр къиосон, — ыIуагъ кIалэм, — тятэ птезыхыгъэр мы хым къикIыгъ, ар зытесигъэр шы, зыхыгъэри хъулъфыгъ — сеонышты сыхэхъат. Сиши сыйэпэрихэу, адырабгъу сэ сзызы

хъуджэ, щылэхэмэ къэзгъотын. Унашьоу сэ къыбдэсши-
рэр: мы чаплэм, гъомылапхъэу о пыгъэр оухыфэджэ,
ущысыт. Сэ сыкъэтэзы, уигъомылапхъэ зыуухыдже, уиш
укири мы чыпталъэм щышк. А заулэр оухыфэджэ, си-
псаумэ, сыкъэклижын. Е тятэ къэзгъотын, е зыукыгъэр
сыукын. Ылъапсэ сэ къэсшиэн. Зыгорэджэ сыкъаукы-
къомэ, сэ укъысажэу ущысына, гъомылапхъэр зыуухы-
дже, сэц паеджэ зыбгъалэ хъутэп, пишхъэ фэшбу о
ихважь. Сэ сынатлээ итхагъэр къысэхъуллэн.

— Къэлэгъаха, сиктал, а юфым евшыллэтэр? —
ыиушь, нарт Шэбартныкъо жалэм кьеупчыгъ.

— Къэлэгъах, — ыиагъ адрам.

— Мыщ, уеоу узыхахъэджэ, мы чыпталъэм същысы-
тэп, — ыиагъ етанэ нарт Шэбартныкъо.

— Адэ шыыд о пишлэтэр?

— Ай сэ хэсшахытэр, сиктал, мы хым узыхахъэджэ,
сэри сыкъыхэхъат, уиш ыужы сыкъырыкыт. Шэу о узыте-
сым хэр зэпкыгъэут. Шым псэр ау щытэу зикъутэджэ,
сиш нахь кючаджэ шъхьай, гъэрет ришыллэт. Ори си-
къаплъэмэ укъеслэгъоу, ухэкүадэми къеслэгъунэу
уауж ситыт. Къаигъагъэджэ сыппэгъокырэп, ау съкы-
хэмэгъэхъанэу зыпюоджэрэ, мы чаплэм същыуукыт, ар-
мыромэ сърыразэп, — ыиши нарт Шэбартныкъор уцугъэ.

— Хъун, Шэбартныкъу, — ыиагъ жалэм, — уллыжь,
уузкээзыжь, гъэрет еумышыллакъомэ, ухэкюодакъомэ
сэло нахь гъусэджэ усмыштэу арэп.

Хэхъаным тыраубытэхи, яныбэпхыхэри агъэпытаагъ,
ягъомылапхъэхэри алтыгъ, якылакюхэри зыкылаупкыагъ.
Якъамыщхэр аутыакы, яшыпшъэ хаохээ, пкэгъулэр
ыпэ итэу, Шэбартныкъо ыуж итэу, еуишь хым хэпкыагъэх.
Хэу ахэр зыхэпкыагъэр, уплъэмэ ыгъунэ плъэгъоу, ау чы-
жьэу, ишъобгъуагъэ ай фэдизэу щытыгъ.

Еуишь, шыыд фэдиз къин халдэгъуагъэми, хым зэпы-
рыкыгъэх. Зыщызэптырыкыгъэ чаплэм унэ лъэгу щизы
фэдиз, нэпкыям удэкүаеу ущыуун плъэкынэу, чыпэ-
тиэкү иагъ. А чаплэм икээу ыбгъуитлуджэ урекюкын
умылъэкынэу, къушхъэр хым къыххэхъажьэу, дысыгъэ
зэолагъэхэр.

А чаплэм зэфэдэ тээклюу илэр зэфэдитлюу зыщыхъу-
рэм лъэгъо цыкыу горэ, удэплъыемэ ерагъэу хэплъагъоу,
хэкюодэжындже ежьагъэу а чыпталъэм рилъэгъулагъ.

Яшыхэм зарагъэгъэпсэфыгъ, ежыхэри тээклюу зып-
лъэкыахыжыгъэх, якылакюхэри, яшыкыэлхэри афызхи,
тыгъэм къырадзыхи, тээклюу агъэчъэпхъыгъэх. Етанэ

яуанэхэр тралъхъэжий, ушыоу удэкІын умылъэкІынэу щытыти, яшыхэр ІупІаштэу ежыхэр лъесэу къушхъэм дэкІынджэ ежьагъэх. Къушхъэу зидэкІхэрэр зандэу, дэкІуаехэмэ къецеохъожыхэу шитІоу аІыгъыхэм къазщыр уц лъапсэу къушхъэ мыжъо лъапсэхэмэ арытэр ашкІынджэ емыцакъэхэу, ацэпкъыиджэ еІэмэ аубытэу лъэгонджэмышхъэджэ тЫсыхэзэрэ, ІепэІэгъунчъэу къушхъэм дэкІыгъэх.

Къушхъэ кЫу зэхъум, лъэшэу загъэпсэфыгъ, анэгу жыыбгъэ тІэкІу кІагъэугъ. Шэсыжыхиши, къушхъэ кЫ-Іум ушызекІон плъэкІынэу щытыти, тІэкІурэ кІуагъэх.

ЧапІэу зынэсыгъэхэм цЫиф къызэрынэсыре пшІэнэу щытыгъ. Къушхъэ мыІэрысэхэр, къужъІарысэхэр итхэу, къалъ-къулъ зэхэт зыфаІорэм фэдэу уц зэхэт дэгъухэри итэу шыбо гъэхтунэ дахэ горэм ихъагъэх.

— Ыхыы, нарт Шэбартныкъу, мы ЧапІэу тызэрыйтэр, хэты исми, зы цЫиф горэм ыІэ иль. Хэти щэрэцц еблэми, мыр зыІэ илъэу, мыш къэсырэцЦыфэр, тэ щыІэми, чыжъэп. Мыш тыкъызикІыгъэджэ, тишихэмэ замыгъэпсэфэу аштетэу тежъэжынэп, — ыІуи а чыпІалъэм Чэчанэкъо Чэчанэ къышыІуагъ.

— Хъун, сикІал, — ыІуагъ нарт Шэбартныкъум.

— Үджы, Шэбартныкъу, непэ сзыэрихыыІэрэм хъу исими сүүкІыт, бзы исими сүүкІыт. Тятэ икІодыпІэ ыдж тыкъэсыгъэн фае.

— Ашыгъум, сикІал, уасІорэм моу къедэІу: оным уфэмыхъыхъ, умыукІыпхъэ зыуукІыджэрэ къыпфэгъэхъужытэп. УукІыным нэужыпкъэджэ укІэхъажыт, зыуукІыхэрэм укІэхъажытэп. Ар къызэрэпшІэтэр: тадыжы укъызэрэсэу укъысаоу сэ сзыуукІыгъэмэ, Чэчанэ ылъапсэ ыдж къычІэдгъэшынэу тэ тызыпылъэр хэты къыуиІони. Лъэшэу укІэлэ хъыжъ, угуджэри осты, гукъэошкуи уиI, штъхъакІуи пшІыгъэ, лЫгъэми уенэкъокъу. Ау ыдж уасло-рэр: оным удэмыхъыжъ, уоны зыхъуджэри узэрэошъутэр сэшІэ. Умыомэ мыхъунэу зыхъуджэ, сэри съют, ары нахыджэ сыкъызыфежъагъэр, ай нэмыкІ Іоф сэри сиІэп. Тызыдхъатым тынэсэу, дэтлъагъорэмрэ дэдгъуатэрэмрэ тлъэгъумэ — етшІэфытэр къэтшІэн. Аш нэсыфэджэ ай зыфэпшэІэн фае.

— Хъунба. КъызыфэпІуагъэр шылыкъэ. Сэ сыгу къэзгъэплъэу, апэ дэди тиІагу сыкъызыдэкІым кІалэмэ хъонэу къысфашыгъэр непэ къысаІуагъэм фэдэу сыгу хэлъ. Аш ригъунэрэ джырэрэ азыфагу къинэу ислъэгъуагъэмрэ, тятэ къехъулІагъэмрэ яшъхъакІу сыкъызэкІэзгъянэрэ

нахь съомыдэIунэу сыгу хэлъэп, — къеуцолIагъ Чэчанэ-къо Чэчанэ.

— Ыхы ыджы, тишихэмэ загъэпсэфыгъ, тэри гъомы-лапхъэм тыхэIагъ. Тежъэжын ыдж, — ыIуи нарт Шэ-бартныкъо, къызелом, кIалэм шыхэр къыубыти нэбгыри-Тори шэсыжыгъэх.

Ежы клохэзэ, къушхъэм ехыхи хъазырэу кIотагъэх. Зэпльэхэм, адыгэмэ «пэнэпциЭ сэрай» зыфаIотыгъэм фэдэ къешIыгъэу, унэ закъорэ шещ-хъакIещ зэпытрэ дэтэу, ишшиIуи чыгым фэдэу къидэщэу ащ тетэу алъэгъугъ.

— Ыхы, Шэбартныкъу, тыкъэсыгъ ыдж. Шъид хъутыми, а Iофым хъукIэу иIэр ащ щытшIэндыжи хъун, — Чэчанэкъо Чэчанэ къыIуатъ, ышIуабэ шIэу гумэкиЭу.

Еуй клохэгозэ, Iэгум дэхъагъэх. Къэлапчъэм зыщынэ-сынхэм, шъхьэшьокIапхэ шIыгъэу щыкIагъэ имыIэу бзыльфыгъэ горэ, пшъашъэу, къихъушути, къэлапчъэр къафыIухышь лъэшэу къафэчэфэу дигъэхъагъэх.

КъапэгъокIыгъэ пшъашъэм, шым къызэрепсихыгъэм тетэу, IаплIыдже зыкъыридзыным фэдэу, къэIабишь, Чэ-чанэкъом икъамыщ Iихыгъ.

— О фэсапчи, Чэчанэкъо Чэчан! Тхъэм уегъэпсауи, ээ укъэсыгъэмэ, гужыдэкIыгъуи дгъотын, гъэпсэфыгъуи къытэкиIун. Тхъэм шIу къифешI нарт Шэбартныкъуи ари гъусэ къызэрэпфэхъугъэмдже. Мы чапIэм укъызэрэкIуагъэр, нахь былым кIасэ тыфэмыенэу тэрыдже гушIогъо-шкоу тыфалIэтыгъ, — пшъашъэм къыIуагъ.

— Шъуеблагъэх, — ыIуишь, хъакIещым рищаагъэх.

Шъхъантэ-пIуаблэ къафихы, хъакIещым афиgъэIы-лъыгъ.

— Зыжъугъэпсэф, шъупшъыгъ, шъуулэугъ, гъогу шъукъырыкIуагъ, — къариIуагъ.

Пшъашъэм ыгъазиши, унэу ежь къызэрэрыкIыгъэм кло-жыгъэ. Пшъашъэм инэпэмыкI зи Iэгушком щызекIоу алъэгъурэп, нэбгыритIум ащ раIолIэн ашIэрэп.

— Мыщ шъидэу щытэу сыкъишиагъ, хэты сцIэ ри-Иуагъ? О унахыжь, уныбжь хэкIотагъ, хэгъэгухэри къэп-кIуахыгъэх, мы хымыкIыбы укъэкIуагъэп шъхье, о ицIэ аIоу зэхихыгъэндже хъун нахыбэ бгъэшиагъэшь, ау сэ шъидым сиргъашIэра? Шъид епIуалIэрэр о ащ Шэбартныкъу? — ыIуишь еупчиIыгъ кIалэр.

— А сикIал, ащ есIуалIэрэр: къэбар къыхэкIыт. Ай тэ къэтэмышIэрэ Iофэу тызэолIэн къыхэкIыт. Ау зыхъуджэ, умыпсынкI, умыхъыжь, мыхъуным тызыфакIоджэ, Iэп-шъэлъапшъэм тызыхахъэджэ, сэри зыгорэ сшIэн сыгу

хэлъ. УасIорэм къедэIу, сIорэм ублэмыкI, — ыIуи джэуап къыртиыгъ нарт Шэбартныкъо.

— Хъун, Шэбартныкъу, сымыдэIотмэ, аш фэдиз къин къыздэпльэгъоу гъогу тызэдьрыкIона, сыодэIун, — ыIуагъ кIалэм.

А заулэр зэрайофэ, пшъашъэм Iанэхэри къыхъазырихи, унэм къызырихынам, къэблачъэм ылъэныкъоджэрэ пшъашъэр зэплъэм, ыш къэкIожьэу ылъэгъугъ. Iанэхэмэзи аримыIоу пшъашъэр унэу ежь зерсым къихъушьутишь хъакIэщым къэкIуагъ. Къызэрихъагъэм лъыпытэу ишъхъатехъо зытырихи, Чэчанэкъо Чэчанрэ ежь пшъашъэмрэ азфагу рилъэшьугъ. Чэчанэкъо Чэчанэм зи къыримыIуалIэгоу, нарт Шэбартныкъо къэгуша-Иишь:

— Хъун, пшъашъ, хъун уилъэгъун дгъэцэкIэн, узыфа-ер фезгъэшIэн, угуджэ рэхъат зышI, уаим щыIэп, — ыIуишь пшъашъэм риIуагъ.

Ар къызреIуахэ ужым пшъашъэр къикIыжыгъ. Аш нэсү ыши къыдэхъажыгъ. КIалэу къыдэхъажыгъэр шэу зытесым пкIэтIэ тхъурбэр тизэу, лъэрыгъынэм ипльэгъу-ным фэдэу псыгъо хъугъэу, кIалэри гъогу къызэрэрыкIожыгъэр пшIэнэу, улэугъеу къепсыхыгъ.

Бышихъу къэкIожыгъэм туахы гушIоу риIуагъ:

— О сыхъатымафэ тежки, Чэчанэкъо Чэчанэу тхъэм ынэшIу зыщифэнэр къитфэсигъ! Iофэу тиIэр ыдж зэго-рэу хъунджи къэнэнэп, — риIуагъ.

— Тхъэм уегъэпсэуи, сыбгъэгушIуи, аарымэ къэба-рэу къисэпIуагъэр! Шы ужитIу мы къушхъэ IыIум зы чыпIальэ горэмджэ щыслъэгъугъети сигъэлагъ. СичIыгу гъунэхэри къэскIуахыгъэх, зыфэсхыни сымышIэу лъэ-шэу сизэгүигъэтугъэу сыкъэссыжыгъагъэ шъхье, сыгу бгъэрэхъатыжыгъэ ашыгъум, — ыIуишь кIалэр гушIуа-гъэ.

Бышихъу ижъабгъуджэ щытэу, кIалэр сэмэгумджэ щытэу хъакIэщым къызэдихъажыгъэх. Бысымым шIу-фэс къарихи, Чэчанэкъо Чэчанэ къекIуалIишь ыIапэ къыубытыгъ.

— Фэсапщи, Чэчанэкъо Чэчан! Тхъэм уегъэпсэуи, зэ укъытэнэсигъэмэ, — ыIуагъ. ЕтIуанэ нарт Шэбартныкъо екIуалIишь, ыIапи ыубытыгъ, лъэшэу IаплIи рищэ-Кыгъ.

— Орзэмэджыкъо Шэбартныкъу, сэ услъэгъумэ ушIэу, о сыкъэмышIэу а зы илъесым къыкIоцIы чыпIа-бэрэ съоолIагъ. Узысымылъэгъужыгъэри бэ машIэ.

Үйдьыри усльэгъугъэшь, гузэжъогъо узэртымрэ, къинэу плъэгъугъэмрэ айкIэ алахъэм ыгъэкIодынэп, — къириуагъ.

ЯгушаIи зэблагъэкIи, «шъуIыст», — ыIуишь Шэбартныкъо ыгъэIыстыгъэх.

— Адэ шъыд афэпшIагъ, мыхэр хъакIэх, гъогум къырыкIуагъэх? — ыIуи еупчIыгъ бысым кIалэр ышыпхъу зыфигъазишь.

— АфэсшIэтэри хъазыр, тшIыгъахэшьы щыт. УкъэIожьы зэхъум, Іанэм ихынрэ о уикъихъажыгъорэ зэтезгъэфэнджэрэ къисфегъэкIуагъэп. ЯшIуфэс зебгъэкIуахэмэ сIуишь, ащ папкIэджэ сыбыяугъэ нахь, — ыIуагъ пшъашьеми.

— Ашыгъум некIо, Іанэхэр къэтхын аIуи, — ышырэ ышыпхъурэ пытым зэдэкIуагъэх.

Іанэ къахьи джэхашъом къагъеуцугъ. Шэбартныкъо зырагъэтхъакIыгъ Чэчанэ зырагъэтхъакIынджэ зыфежъэхэм, тIэкIу дэдэ зэшIонаагъэ.

— Шъыда зызыфэмыхъакIырэр? — ыIуишь, пшъашьэр, къеупчIыгъ.

— ЗызыфэмыхъакIырэр, — Шэбартныкъо сэ сишкэгъоп, сыдэмышкэн сиунашьо. Сымышкахи сэ сшионигъу, — къыIуагъ Чэчанэкъо Чэчанэ.

Пшъашьемрэ ышырэ къызеплъиджэрэ, Чэчанэкъо Чэчанэ ышъохэр къызэокIэу, зэ плъыжыбзэу къызэкIанэу, зэ фыжыбзэу чьэкIэу зэхъум, пшъашьэр къэгушаIишьы, миэрэу щытэу къыIуагъ:

— Шэбартныкъу, силтэIу хэсэгъэты: мы кIалэр мы унэшком зэ нэзгъэсынэу Іизын къысэота?

— Боу осэты, сипшъашь, — ыIуагъ Шэбартныкъо. ЕтIани Чэчанэкъо Чэчанэ зыфигъази:

— АдакIу, сикIал, мых зыфаIорэм, — риIуагъ.

— Шъыдэу сшиин, садэкIон, имыгъомэ о къэпIонэп, — ыIуи Чэчанэкъо Чэчанэ адежьагъ.

Унэшком нагъэси апэрэ пчъэм зыIохъэм, ІункIыбзэр Іуахишь кIалэр ращагъ. ІункIыбзэр къырагъэтыхъыгъ. Аугозэгъю, ІункIыбзэр Іуахымэ къырагъэтыхъызэгъю, унищымэ аращагъ. ЯплIэнэрэр Іуахишь, — «Мых о ихь», аIуи кIалэр унэм рагъахьи, ежыхэр пчъэм ыкIыбы къэуцугъэх.

Чэчанэкъо Чэчанэ зэрыхъэгъэ унэм ІашIумэхэр къырихэу, унэр зэгъэфагъэу щытыгъ. ЫжакIэ фыжыбзэу, шIо шIыгъэм хэсэу, инэмазыкъ щылъэу, икъумгъан ыпашхъэ итэу, сшкын зыфиIорэ гъомылапхъэр зэфэшь-

хъафэу иланэ тетэу, — зы лыжьы горэ ай фэдэу зэтгээ-
псахыгъэу исэу, Чэчанэкъо Чэчанэр ихагъ.

Зэрихъэрэм тетэу Чэчанэкъо Чэчанэр къэгушайшъ:

— Уимафэ шиу охъу апши, тхамэтэ маф! — лы-
жьым риуагъ.

— Тхаяугъэпсэу, сикал! Хэты ущышыми лы ухъун!
«сэлам алейкум» поу укъизэrimыхъагъэмджэ, уллыхэ-
кэу къычиkын, — къыриуагъ лыжьым.

— Йист, кал, — итуагъ итуанэ лыжьым.

— Сыстынэп, тхамэтэ маф, сыштыми хъун, сэ си-
калэ ныиэп, о уллыжъ, — итиишъ Чэчанэкъо Чэчанэм
ыстын ыдагъэп.

— Ыхы, калэ, адэ шыдэу щитэу укъихъагъ,, шыди
уикъекиуакиэ хъугъа? Хэти ущыш? Мы сывэрысым пээ-
пытэу зы нэбгырэ горэ, зы пшъашъэрэ зы калэрэ нэпэ-
мык, ышъхъэ уашъо фэгъэзагъэу цыфы къыслъихъа-
гъэп, Иэгуми дэслэгъуагъэп. Тэдджэ укъекиыгъ? — къе-
упчиыгъ лыжъэр.

— Мы унэу узэрысэр цыф киуапиэуи сиэрэп, лы-
жьы йыстыпэми сиэрэп, о къиохъуллагъэмрэ къыпщи-
шыгъэмрэ сэ зи ахэсшикыиэрэп. Ау сэ сятэ къеслонкиэрэ
сыщукытахырэпышъ, о пшиэнэм, къослон, тхамэ-
тэмаф: сятэ ыцэ Чэчан, Чэчанэ сирикью.

Лыжьыр калэм къидэплъишишъ, къэцхыпциыгъ.

— Калэ, ашыгъум о мыш ущыштынэп... О гъусэ
уйиэни фае. Хяккэшым екюлэжь ар орджэ нахышиу,
нахь рэхъатыпэуи фэхъун, — итуагъ.

— Ашыгъум, йизин къисэотымэ, уимафэ шиу охъу, —
итиишъ калэр унэм къикыжьыгъ.

Къызекиыжым, унэу къызэрыхъажьыгъэм калэмрэ
пшъашъэмрэ итхэти «Нэклю» аишишъ, Гункибызэхэр къи-
зэиуахымэрагъетыжыхэээрэ, калэр къирашыжьыгъ.
Хяккэшым къащежки къызехъажым, нарт Шэбартны-
къо калэм къеупчиыгъ:

— Шыд къэплъэгъугъ, кал?

— Къэслэгъугъэр ослон: сывдашгэгъэ унэм еспэ-
сын сэ сиагъэп, зы лыжъ закъо ис. А унэу ар зэрысэр
плэу зэкиоцыйт, Гункибызипли егъетыгъ. Зэиуахымэ сау-
жиджэ къагъэптижьизэ сирашагъ. Лыжъэу аш исэр
инэмазыкъ ыпашъхъэ ильэу, икъумгъан киэлтырытэу,
ишкынхэр зэфэшхъафэу, заблэрэм хэиэн фитэу слъэгъу-
гъэ, ыжакиэ осым фэд, ышъомэ уакъирэщи, ай фэдэу те-
гъэпсахыгъ, — Чэчанэкъо Чэчанэ къэбарэр къиотэ-
жьыгъ.

— Уятэ Чэчанэр ай нахышлоу пыгъыныя? Иыгъыкэ тэу щытэу уеплъыгъа? — нарт Шэбартныкъо етлуани калэм къеупчыагъ.

— Ай фэдэу сыйгъымэ, тятэ ежыри езэгъын, сэри сэзэгъын. Зи щыклагъэ илэу слъэгъугъэп.

— Ашыгъум, сикал, тхъэм урихъак, уильэгъун биэцэкилагъэ: а лыжъэр о уят, уинасып къыубытыгъ, — ытуагъ нарт Шэбартныкъо.

Калэу къызэриуагъэм ынэкиушхъэмэ къахихэу лъэшэу гушлуагъэ.

— Ар сэ сятэмэ, икъупшхъэрэ ихадэрэ нахь сэ сыйзлъыхъутыгъэр, ышхъэджэ поаоу къэзгъотыжын слоу ай сынцыгүгъыгъэп. Ихадэ згъотыми, ыкъупшхъэ згъотыми, зэрэятэм пае, сшибомыиэнэу къайнэт езыхыгъэм ифэшъуашэ слъэгъунэу сиунашьюу тыкъежьэгъагъ. Ыдж непэ зэрэслэгъурэмджэ къинэу сиэри стезыжыгъэу а тофэр сэ сэлъэгъу.

Бысым калэр къэгущайшь:

— Нарт Шэбартныкъу, Чэчанэкъо Чэчан, гущайэу къезгъэжьэтэм тофэу къыпыкытымрэ къэбарэу къесюолэтымрэ къесэтофэ мы иенитор щытынэу зыхъуджэрэ, мыхъэмэлэмджэрэ жъалымагъэу сэлъэгъу. Гъомылапхъэм тоф ишыклагъэ хэжъугъэкири, тофэу щыэр шъослот. Къины шъори шъуххъягъ, инэу шъулэугъ, — ытуишь бысым калэм къариуагъ.

— Иотэгъу ори уифэн, гъомылапхъэм тоф хэдгъэкыхэмэ, — ыту Шэбартныкъу диштагъ.

Къумгъан-лэджэнхэр къашти, Чэчанэкъо Чэчани зырагъэтхъаки, Ганэр агъеуцугъ.

Чэчанэкъо Чэчанэ а Ганэм пэмытыстэу, Гэнэ шъхьафыджэ а чыпгалъэм щышкагъ, Ганэхэри ражыжыгъ.

Ганэхэри зырахыжы ыужы, бысым калэм Чэчанэ икъахыхкэ хъугъэу къариуагъэр мары:

— Нарт Шэбартныкъу, ори, Чэчанэкъо Чэчан, ыджы непэ сыкъызытегущийахыт тофым сэрыджэ укытагъохэр къыхэфэт. Шэбартныкъо ыашхъэ къызэрэшыютымджэрэ сэукытэ шъхье, тоф уиэ зыхъуджэрэ оукытэджэ хэты пфиотэн. Ащ амал фысиэп. Чэчанэкъо Чэчанэ, мы тофэу сыкъызытегущийахытим ежь къинэу хилъэгъуагъэмрэ, улэоу ащ фыриэмрэ къагъэпсынкиэу, къэйтэгъу сыримыгъафэу къэмыхъыжъэнджэрэ сельэйу. Ифэшъуашэджэ Шэбартныкъу а тофым шъхъакиу гукъяуи фыриэр щыгъупшагъ слоу ар къесюалэрэп. Ауыдж мы лым тофы сзыфынэсыгъэмрэ сиагъэр зытес-

шахыгъэмрэ къышъосон, — ышишъ къыригъэжъагъ бысым калем.

— Зэшиблы тыхъсу, мы пшъашъэу ыдж мыш къихъэр сэц нахыжъэу сэ зэкиэмэ санахыкай, пшъашъэр тяеу тиунагъоджэ ащ фэдизы тыхъутыгъэ. А зэшиблым-джэ шыре уанэрэ зэфэтхынэу тызыхъугъэм щублагъэу тыдэкимэ хъункай тишай, пелууанхэр едгээпсыхэу, ичэйе еэнджи тыбэлахъэу тыхэтыгъ. Афэдэу тыщтызэ, хэгъэгоу тызэрысым щыхъагъу къыфэхъун, къытпешийн къахэмыйжъэу, зэпстэури тэ тээ ильэу хъугъэ. Ащ ыужы — «ыхы ыджы, мы хэгъэгоу тызэрысым цыфэу исэр тэ тээ иль, зэрэтиу къытфэхъун тлоу ай тяплъэу тыщэсиджэ, лыгъэ тишагъэу тэ тлэгъурэп», — ыши, тапэ ит тшинахыжъхэмэ а унашъор къаатыгъ. Хэгъэгу шъхъаф горэм шыбзыхэу, зигъесэгъоу шы шыитф ахэтэу, къуаными шыдыами шы минитиу фэдиз фарэ шы лъэпкъыхэу яйэу зы лыхъужы куп щыагъ. «А купэр къэтымы, фэу а лы купри тымыукаймэ ашыгъум шыыдтишы-жъ», — ышишъ, тшинахыжъхэр апыхъагъэх. Апыхъа-хишъ, купэр къялъэшэкинэу хъуи, яку къэси зы къаукай, тиу къаукайзэгъо, шы купым щыщи къафын амыльэ-кай, тшинахыжъэу нэбгырих а купымэ къаукайгъ. А ин-хэу ащ къязаохэрэмэ ашыщэу, нэбгырихы хъущтыгъети, нэбгырищыр тшинахыжъымэ аукайгъ.

Етланэ, сэри зэонэр къисэнэмымсэу, санах калэти, салэгъокийн сымылъэкинэу ау щитэу сыштызэ, ильэс пчагъэ зэпичыгъ. Ащ ыужы сэри киуачай къэзгъоти, нахь лыгъэхэмэ сянэкъокью, сэри сзыништишайжъэу ау щитэу сизэхъум, зэтю горэм, сшинахыжъхэмэ аль сшэ-жын сишишъ, сэри ащ секиугъ. Зыгорэм ехыищырэу хэгъэгум изгъотагъэр гъусэ сшишэрэ, нэбгырабэ шязгъэу-кайгъ. Амалэ сафэмыхъу хъуи сицайзэкиакиу, ти-унэ сицайзэкиайзэгъэу ау щитэу сихэтыгозэ, мы тшип-хъоу мыш щысым — «къэмыйшэ хъутэп», — ыши зы бзылъфыгъэ горэм ыапэ фишай, а бзылъфыгъэу ай зыфи-иагъэр къэсщагъ.

Мэзищэ фэдизрэ бзылъфыгъэр сиунэ исыгъэу, а инэу, а батырхэр къисэкиугъэх. Ахэр морадэу зэгупшигъэхэр ары. Теоуи тыукинэп, ашыгъом зигъэлсэфыжыт. Гу-къаоу мыш фэхъутэр — ишъуз тхыниэр ары. Бышыпхъу зытхыиджэ ар хэт щыщымы зыгорэм ыхыйт, е дэкиот, згъотыжыгъэп ыон ыужы икайжыт. Ишъуз зытхы-дже, егъашайм щыгъупшэтэп. Шъузэр тэ зытхыиджэрэ шъузиджэ тэ тенэциирэп, тыукинэуи тыфаеп, дгээпшэ-

рахьэу тэтийн. Кынхэмэ ылъэгъоу, ар лым фэшэйнэпышьы, ау щитэу ыгу узэу гъэшийнэр едгъахын», — аюи шъузэр ахыгъ.

Шъузэр захым ыужы, тэу хъумэ сферэйн, гъусэхэр зээгъэгъотэу сякIумэ сяаоу адэсыублагъ. Сигъусэхэр къаукIыхети къэзгъазети сякынкIыжытыгъэ, саукIын аюмэ алъэкIытэу, саукIын адэтыгъэп. «Тшинахыжъэмэ аль уасэу бгъэшиэтэр а гугъум ухэтэу одгъахыт. О узытыукIыджэрэ, зыбгъэпсэфыжын угу хэлъ. Ар тэ пфэтшIэхэнэп», — аюти саукIын адэтыгъэп. Цыфыбэ езгъэцкIодылIагъ. «НекIо» сюмэ, хэт къыздэкIожын нэрылъэгъоу къаукIытэу, хэгъэгум цыф исмыгъотэжъэу сихъуахыгъ.

Сегупшишишьы, хэсшIахын сымышIэу хъуи, «Шыдамал сеусэн?» — сюи, усэрэжь зыфаюрэм фэдэу зыгорэтийэти сеупчIыгъ: «Мы Юфымдже шыдамал, шыдэу зысшIын, шыдамал къыхэпхыра?

КысиIуагъэр ары: — «Зи джэуап хэбгъотэнэп, ау зыамал сэ осон, а Юфэр зыбгъэцакIэджэ уиЮф зыгорэу хъун. ПфэмыгъэцэкIэшъумэ, а гугъум ухэтын».

«Кыло, сиусэрэжь», — а чыпIальэм сэ щесIуагъ. «Хым ыкIыбы о уикIынышь, — иуагъ, — зылIы щыIэшь, а лэр къэбгъотыт. А лэр къэпхыт. А лэу къэпхытэр Чечан зыфаюрэ лэр ары. А Чечанэу къэпхытэм ишъуз гъумы. Чечанэр пелууан, ишъузи пелууан, ыйтIумэ ахэкIыгъэм Чечанэкъо Чечанэр фаусыт. ПелууанитIумэ ахэкIыгъэм кIуачIэджэ зи ешиэн плъэкIытэп, успешIэтэп. Ильэс пшIыкIуи зыщыхъуным ар зынэсыдже аджалышэ инэпэмыкI зи фэшиу хъутэп. КIуачIэджэ зи пфемышIэнэу, зэоным фэкъулаеу аш тетэу ар къэхъут. Чечанэр о къызынхъиджэ, бэ шIэн-макIэ шIэн, а кIалэр илъыхъуакIоу магэ горэм къежэйт. Дунаер къыкIуахыгъэми Чечанэр ымыгъотэу Чечанэкъо уцуунэп. Чечанэ о уадэжы щыIэ зыхъуджэрэ, ымыгъотэу зымыуцуджэрэ, ар о къыоолIэт. А чыпIальэм а кIалэр зыщыбгъотыджеэрэ, бгъэукIытэу о пфеношъутымэ, Юфэр уиIэр зэшиуихыт. Ай нэмымэ зи амал а Юфим сэ хэслъагъорэп», — кысиIуагъ усэрэжь.

«Тхээ кысаи, усэрэжь! Ыдж ныбэ иль кIалэм сиЮф езгъэжэна! Тау хъумэ сферэйн! Аш фэдиз ильэс пчъагъэмэ азыфагу сэ сывэгоутынба! ШъхакIошкоба! Къитшышигъэр тхъамыкIагъоба!» — усэрэжь сэ есиуагъ.

«Адэ, кIэлэ бетэмал, сэ шыд фэсшIэхэн. О кIочIэгъу уафырикIунэп. Хэгъэгум цыф къиунагъэп. Пфэхъу-пфэмыхъуми а пIальэм унэсын», — кысиIуагъ усэрэжь.

Ыхы ыджы, амал сиІәп, Іоф уиІә зыхъуджэрэ зэрэхъуным ыужы уимыхъэ хъутэп. Чечанэ сылъыхъоу хэгъэтгум сыкъики, Чечанэ ыуж сыкъихъагъ. Нарт Шэбартныкъо ихэгъэгу язекIуапIэу, а нэбгыритIор зэгъусэу а къебарэр кысаIуагъ. ЧыпIэлъабэри саIукIагъ. Ежыхэмийгү кыслъамытэу, саIукIэмэ саблэкIэу а Іофымджэ сэ сяшэу адсыуبلاغъ. СызфыблэкIытыгъэр: нарт Шэбартныкъуи зы пельуан, Чечанэу сзыфаер ай нахь бэлахыхыжь, нэбгыритIор зы чIапIэу сэ сзыщаIукIэрэм, сяIэнджэ сашыштэу саблэкIытыгъ. Яхазы изакъомэ зэуи сшIомышIэу къесхыт, ау нэбгыритIор къизэдеIэмэ сэ сафыримыкъунэу, сыгуджэрэ сыкъагъаштэу, саблэкIэу сыхэхъажьэу, ащ тетэу гъэр сшIокIуагъ. Ау зыужы уимыкIыхэрэм итIасхъэ утемыфэ хъуна: зы мафэ горэм алъп шылъэпкъэу, ибагъэ зи хэсшIыкIырэп, шы Iэхъогъу къафэу къекIожыххэу сакъыIукIагъ. Нарт Шэбартныкъо шыпэмшIэу, ар ягъуазэу, Чечанэу мыш исэри шыкIэ къалэу пым ар фэгъэзагъэу ащ тетэу къекIожызэ, апэ зыкъэшишь: «ШIуфэсыжь-апщи!» — къесIуагъ.

Нарт Шэбартныкъо: «Ахад, сикIал!» — къысиIуагъ.

«Тхъэм шъушъхьапэ ешI!» — сIуи нарт Шэбартныкъо сыкъебгъукIуагъ. Шы ужым сыкъизэсим, Чечанэм сыкъыбгъухьишь, — «фэсыжь-апщи!» — ащи къесIуагъ.

«Тхъэуегъэпсэу, сикIал, ахад!» ыIуи ащи къызысеIом, — «Гъогумафэх, тхъэм шъушъхьапэ ешI!» — сIуи, ыIапэ сыубыттыт фэдэу, сеуи зыбгъуезгъахьишь, ипаIо къышыхишь сыкъежъэжыгъ.

Сэмэркъэу къыфэсэшIы шIошIэу, Чечанэ къыскIэлъыплъэу зытIэкIурэ щити, етIуанэ къыслъежьагъ. Сэсиши къыIускъудьеу, Чечанэ зэрильэкIэу къеоу сэ къыслъчъэу зэхъум, нарт Шэбартныкъуи къытыригъэзагъ.

Чечанэ шэу зытесэр бирулэу, ежь ишылъепкъиджэрэ нахь пхъашэу шы щымыIэу щитти, ар хазырэу къыIусшыгъ, етIанэ нарт Шэбартныкъо къыкIэмыхханэу, чыжьэу зэхъум, зэкIэм къытезгъази, Шэбартныкъо къаплъэмэ, есшIэрэ щыIэмэ къылъэгъунэу ай нахьэу сыпэмыйблагъэу, Чечанэм сыкъигуахьишь, онэгум исхи сежъэжыгъ.

Шэу сэ сзытесэр естIупшэу сыкъызежьэджэрэ бзыор къытемыкIонэу ащ фэдизэу чъэрьгъэти, лIым сзызищеIагъэмэ тыкъызыщежьагъэмэ азыфагу, нарт Шэбартныкъо къызэрэстеплъагъэм нэмыкIыдджэрэ, «моу кIуагъэ» ыIонэу сзыэхимышIыкIыжынэу, псынкIэу сыкъыIукIыжыгъ. Шэу сэ сзытесэр чылъэм сзыэрэтеуцорэмджэ ыуж къэмынэтэмэ, ай нэмыкI химылъэгъожынэу ащ тे-

тэу сыкъесыжбы, хэу мы шъукъызэрыкIыгъэм къазым фэдэу сыкъызэпырысыкIыжыгъ.

Ыджы Чэчанэу сэ къесхыгъэр зэрэсIыгъэр о плъегъутъэ. СызэрешхъэкIафэрэм слъэкIытымджэ гъунэ иIэн. Ау мы Чэчанэм къин ылъэгъурэп, ыгуджэ матхъэ сIоу ар есIуалIэрэп. Ар зыкIесымыIуалIэрэр: — IункIыбзилIым акIоцIэу Чэчанэр сэ сыгъ. Гъомылапхъэу шъыд ышкыгъеджи, тэу хъумэ ар тхъэн. IункIыбзэр зыкIезгъэтээр: Чэчанэ пельуан ышхъэ фитэу къестIупщинджэ, тасхъэ имыIэу цыф щыIэн, сэ сшхъэджэ сэщини ары. Лыхъужыгъэу ежь хэлъымрэ, шхъакIоу сэ есшIагъэмрэ — ыйтIор щыгъупшэнышь, Чэчанэр рэхъатын сIоу зи фетэу естыгъэп.

Ыхы ыджы, Чэчанэкъо Чэчан, а Iофым есымыIуалIэрэ, уятэ къин ылъэгъугъэп сIорэп. Джи о пшIэнным о уфит: «О шъыд гукъао уиIэми, тятэ шъыд илэжъагъ, сэри шъыд хъакъ сиI!» ПIоу сиуукIын Поми, орыдже сиIа-рыльх. Ау сиэрэпшыгугъугъэр: «Чэчанэ цыфимэ, ай цыф хэкIын, ау зыхъуджэ шхъакIоу сэ сиIэмрэ, гухэ-кIэу къисэхъулIагъэмрэ яIотэжыгъо сиригъэфэн, сиIо-фы гуапэу хэлъэр къисфыхын», сIуи ары сиэрэпшы-гугъугъэр, — ыIуи ау щитэу бысым кIалэм къиухыгъ.

Ащ ыужы пшъашъэр къэгущайшь:

— Ыдж непэ гушай эшкъяа къежъугъэшIыгъэмрэ, Iофэр къизэрежъугъэIотагъэмрэ, итIуанэ ащ ыпкъы къикIэу Чэчанэкъо Чэчанэ а Iофым икъуджэрэ шхъакIо зэрэфыриIэм къихэкIыдже, азыфагу губгъэн къидэхъандже щынагъоу зэрэштэр ары сишхъатехъо къизтес-хишь, тазыфагу зыфислъэштүгъэр. Iофым Iотэгъу фи-жъугъэфэнэу, тиIоф зэхэштүшIыкIынышь, акъылэу шъо фышайIэмджэрэ гузэжъогъоу тызэрытим шъукъыде-плъинэу аары а сшIагъэр зытесшIахыгъэр. ИIофымэ арыкIуагъэри псаоу къежъугъэIуагъ, тхъамыкIагъоу къе-хъулIагъэхери икъуджэрэ зэхэштүхыгъэшь, сэ сиэрэ-шъолъэIугъэмдже сикъэштүумыгъэукиIытэжьэу, къисте-фэрэ къисфештүшIагъ. ХэштүшIахынным шъо шъуфит, бэрэчэт босын шъосIо, — ыIуагъ бысым пшъашъэм.

Нарт Шэбартныкъо а чыпIалъэм къэгущай, Чэчанэкъо Чэчанэм къыриIуагъ:

— О сикIал, непэ Iофэу тызэрихылIагъэм къин къы-хэкIытыми, псынкIэу къытфэхъутыми симышIэгозэ, мы бзылъфыгъэр къызысэлгъэIум шъыд къыриIолIэтыми, — «пшIонгъор фэтшIэн, удгъэукиIытэжынэп» — есIуа-гъэшь, а Iофым зи хэтIуахыжытэп. ТызэрэпэгъокIытэу,

амалы тызэрэфхъутымрэ, чIапIэу зыдэшыIэр тэзгъелъэтгъунрэ нэмикI Йофым гушаIэ хэмилъыхъеу сэ сэло

— Ыхы, Шэбартныкъу, — ыIуагъ Чэчанэкъо Чэчан, — мы Йофым къин къыхэкIытыми, псынкIагъо къыхекIытыми, унаеу сэ сипшъэрэлъ. Ар шъыд зыпIоджэ, тянэ ыныбэ сильэу тибысым кIалэм слъапсэ къизэрифи, икъуджэрэ къисцыгугъеу къин рильэгъулIагъ. Тятэ къинэу ригъелъэтгъемрэ хъазабэу ыщэчыгъемрэ зэхэсмышиIыкIыджэ ау щитэу ар есIуалIэрэп. Ау Йофым сизэреплъярэр, цыфым Йоф иIэ зыхъуджэ, къизэрипицыгугъиджэ, къини уигъелъегъут, къизэрепцыгугъигъемджэ феди уфэхъужжын фае. Ай нахыбэ къесIуалIэрэп. Сиши уанэ тырилхъеу зыдэшыIэр «мыры» къизысиоджэ, сежъэнэу сыхазыр, — ыIуагъ Чэчанэкъо Чэчан.

— Хъау аш тет дэдэуи хъунэп. А Йофым о узфежьэджэ уизакью удгъэкIонэп. Ыдже нэсы тызэгъусагъеу ыдж гум уисынэжжэу, къюхъулIэрэ сымышIэу устIуцишъутэп, — ыIуагъ нарт Шэбартныкъо. — Мы кIалэр гъусэ къытфэмыхъумэ, чIапIэу зыдэшыIэр тэ къэтшIэнэу хъурэп. Ау зыхъуджэрэ нэбгырищэри тызэдэмикIомэ мыхъунэу а Йофым къесIуалIэ.

Чэчанэкъо Чэчанэ а Йофым къыриIолIагъэр:

— Мы бысым кIалэм чIапIэр сигъэлъэтгъуны, а Йофым хэсшIахырэ щыIэмэ сизакьюо хэсшIахынэу, сфешиIешъутэр а чIыпIалъэм сэ щесшIэнэу ары зэдтиунэшъон фаер. КъисэхъулIэрэ щыIэмэ къэшъулъэтгъунэу, ау нахыбэджэ шъукъысмыкIолIэнэу, шъыд къисэхъулIагъэджи IэпэIэгъу тыфэхъун шьо шъумыIонэу, а унашъор къиззыдэшъушIыдже, тызэгъусэу тыкIон. Ау фитыгъуджэ сэ сизыхъуджэрэ, сыкъаукIыгъэми, сыкъауIагъэми, ашыдже, тыдеIэн, мы Йофым тыриIэпэIэгъун, шъуIоу шъукъызежъэджэрэ, сизээзотэу, пыеу сизыпэгъокIытым ясшIэтэр шъосшIэнджэрэ тхъарыIо инэу сэ сэши, — ыIуи Чэчанэкъо Чэчанэм нэбгыритIумэ ариIуагъ: Ашыдже унэшъо пытағъэ адишIыгъ.

— Хъун, зэрэпIоу тыхъун. Ау тыкъыбдэкIонэу, къюхъулIэрэ тлъэтгъунэу ыджай тыкъыкIэлъеIу. Ау нэмикIырэ Йофиджэ зыфапIорэм тыблэкIынэп, — къаIуагъ нэбгыритIумэ.

— Ашыгъум, тишимэ уанэ ятэжъугъэгъекIу, лъэшэу тшIуабэ фашIэ, тибысмы къисиIуагъэм лъэшэу шъхъакIо сигъэшIыгъ ХэтшIахышъунэу щыIэр шIэхэу къисфэнафэу, сэри зыщысыуштыжынэу а чIыпIалъэм сизэрэнэситым сифэтхъытхъы, — ыIуагъ Чэчанэкъо Чэчанэм.

Бысым кіалэр икіи, зәфәдәу шищ шәшым къычіи-шыгъ, зекіо уанәхәри атырилъхагъәх, щышіоум къыри-пхыгъәх. Гъомылапхъәр рызәрахъәхәу онәкіе қалымә-къыхәу яңәхәр рихыхиши, гъомылапхъәхәр къарилъхагъәх. Ахәри шыхәмә апипхагъәх.

Қалэр къихъажыши: — «Некіо ыджы, шъухъазыр-мә», — къариғуагъ.

Чечанәкъо Чечанәм зыкъигъазиши пчәм къизе-пильым, ипкіәгъуалә ахәмитәу къылъәгъугъ.

— Шъыд сә сипкіәгъуалә уанә зыфытесмылъхагъәр? — ығуашь къеупчыгъ бысым қаләм.

— Ар зыкытесмылъхагъәр осіопән, Чечанәкъо Чечан. Непә гъогоу тызытехатым үипкіәгъуалә ифәшъуа-шәдҗәрә гъерет ришилләтәп. Мы шищәр шы лъәпкъәу ахәр зытесымә афәд. Ежыхәр зытеси шымә афәдә утемы-сәу узапәгъокылдҗәрә, лые къуахыт. Хъәләчы уяхъулләт. Уиши уанә зыфытесмылъхагъәр аары нахъ, сә съошхъуагъоу, а гудафәр къысфәмеші, ғофәу узығуахъа-тәр унаеу сә сиғофы. Къинеу ай хәплъәгъотәр зәхәсымы-шыкылдҗә сыйканәрәп, — ығуагъ бысым қаләм.

— Хъун, арәу оғомә, ашыгъум тыхъазыр, тежъэн, — ығуашь нәбгырищәри зәдежъагъәх.

Хәгъушхъәм зыщиғуахъәм пәмыйчыжъәу мәзы пы-рыпыцу горә иәти, ащ дәжыы зынәсихәм, нәбгырищәри къеүүгъәх. Зишъуз ахыгъә қалэр а чыпқалъәм къы-шыгущаиши:

— Мы пәнәпциә сәрәешко зәшикылдҗәу щитәр ары сиштүз зыдесәр. Инәу зыхыгъәхәр дәсәу уағуқіәндже хъун, дәмисәу утефәндже хъун. Дәкіымә къакылахъәу, зы тхамафә-мәфә пшыкіутфы горәдҗә къагъазәу къеоллә-жыхыхәу яхабз. Ахәр зышыдәкіләрәмәрә къызышыдәхъа-жырәмәрә азыфагу етіпшыгъәу сиштүзу гъомылапхъә афегъажъә: Цу псау ащ къаукы, ео дәкіых, къызагъәз-жырәм, ар мыфәбә-мычыләу къызығуымыкіәжыхәдҗә, укыләу шъузәр аукы. Ащ фәдизәу ашыныз, егъә-шыгъәу ащ ехы. Къызыдәхъажыхәдҗә а мәфә пшыкіут-фым гъомылапхъәу ащ ышыгъәр зәйстыгъом ашхы, зы-шахәдҗәрә, затікіны гъолынхәшь къәмыйшыхәу тхамафәрә чынетых, шыда зыпқоджә апирекъун цыф-шымыләжъәу ащ фәдизыдҗә рәхъатых. Сә къысцышынә-жыхәрәп, зыщышынәри щыләп. Ау шыу мыгъо уафи-шынндҗәрә алахъәм сельәу. ғофыр зәрәштыр ыджара-ры, — къыриғуагъ.

— Ашыгъум сә сыйкіт. Мы чапләм шъо шъущыт. А

купэр дэсэу сытефэмэ, сямыжэжынэу синасыпы къыубытгъ. Дэмысэу сытефэми, къашлостыгъужьэу къэсхыхыжытэп. Къэклюжыфэхэ сэ сяжэт. КъисэхъулIэрэ щылэмэ шъукъаплъэмэ къэшъулъэгъун. Мы чыпIалъэм шъо шъущыс, сэ сежъагъ, — ыIуишъ Чэчанэкъо Чэчанэ изакью къахэкIишъ ежъагъ.

КиуI эгум зыдахъэм, зыригъэлъэтэхишъ иш шышлоIум шIуидзагъ. Унэм факлоу ежъагъэу, бзылъфыгъэу ащисэр къаплъи къылъэгъугъ.

— Тхъэ къысауи, мы кIалэри шъыдым къыхыгъ! ЫмышIэу къяолIагъа, ышIэу къыдэхъагъа? КIэлэ мэлэкIалIэмэ, мы тхъамыкIэм шъыд есIон, сыхэланы сэ сифитэп, сыхаIэмэ ашIэжьыт. Шъыдэу зысшихэн, — ыIуагъ бзылъфыгъэм.

ШъхъэшъокIапхэ шIыгъэу, ыIэлджанэхэри дэфье-жыгъэу, зэрилъэкIытымджэрэ машIом кIигъэстэу, ау щытэу пщэрахъизэгъо, Чэчанэкъо Чэчанэр кIуишъ унэм ихъагъ.

— Е-о-о-й, сикIал, шъыд пае укъэкIуагъ? Тэди укъэ-кIыгъ? Шъыдыми укъихыгъ? — къыIуагъ шъузым. — ПшIэу укъэкIуагъа? УмышIэу укъэкIуагъа? Мы унэм исыхэр пелууанэу, бэлахъэу жъалымыхэу зэрэштыхэр зэхэпхыгъэба? Шъыд уилъэгъун? УмэлэкIалIэджи зы хъа-лыжъо тыкъыр фэдиз къыхэсхэу озгъэшкынэм сэ сифитэп. Мэфэ пчъагъэу къызэрэтырэм гъомылапхъэу сэ сиIы-рэр телъитагъэу ежымэ ашIэ. Шъыд озгъэшкыхэн, — ыIуишъ бзылъфыгъэр ау щытэу тхъаусыхагъэ.

— Ыхы, сышпхъу, сэ сыкъызыфэкIуагъэр оры. А инэу бэлахъыхэр тэдэ щыIэу къисэпIот? Ахэмэ сэ салъэхъу. Синасыпы къыубытымэ, ахэри сиукIынышъ, ори усхыхыжынэу, а унаштюор сэ сиI. Аары сикъэкIуакIэ. Сы-мышIэуи сиукъэкIуагъэп, сиIэзэгъо сиукъэкIуагъэ нахь, — ыIуагъ Чэчанэкъо Чэчанэ.

— А сышнахыкI, сышпхъу къисэпIуагъэшъ, сыш-шъеджэ сиэбгъэплъыгъ. Ау укъисэдэIунымэ зыкъя-мыгъашIэу, зямыгъэлъэгъоу гъазэри дэкIыжь. Зэогъу уафэхъутэп, бэлахъэр атефагъ. Ау зыхъуджэрэ, мы Iэгум удэкIыжымэ, гъогунчэджэрэ занкIэу кIожь. Мыщ укъе-зыщэлIагъэм тхъэм шIу ферэмышI. Мы чыпIалъэм къи-нэу сэ сиэхэтэй нахьи, нахьы къины кIысфэхъурэр — хэгъэгоу тызэрысым зыгорэм яхъышырэу шыре Iашэрэ зэдьриIэу исэр къыIуищээрэ, цыфы къызэраримыгъэна-гъэр ары. Сэц фэдэу зыхъабзыуд зыщымыкIодырэ щыIа! Цыфэу къистыригъэкIодагъэр икъуджэрэ сигукъау, ай

нэмүкі кын симыңеми узы сферхъуным фэдизэу, сшымыгъупшэу непи нычэпи сыгу хекі. Мы илтэсы заулэм кьеоліәжыгъэти, лъецэу сшіоигъуагъ: «сышыгъупшэжыгъэу, рэхъаты зэ хъужыгъэмэ, о тхъэм егъепсэу» — сютыгъ. Ыджаири о укъыпшищагъ! Щэ цынэр къыпшучъеу усабый цыкіу, сапашхъэ о ураукіахыны нахы сэ саукіымэ сэрыджэ нахь псынкі. Ау зыхъуджэрэ, къисәдәүи, гъазэри клюж, — ышишь бзылъфыгъэм къыригуагъ.

— А сшыпхъу, мы къәпшагъэхэр зэкі зәхэсхыгъэ, аузи зәхасшірэ ахэтэп. Ашымэ сэ сафирекъушъумэ сеплъит. Ау зашіозгъебылъеу мы Іагум сидэкійжытэн. Ильесырэ къэтыхэм сяжэу сышысит. Аш ягъомылапхъи, сашымышынахэу, сфершырэр хэсшкыкыт. Ар сэ зэрэшкырэм пае, а купэр къызыпшыхъеджэ, ай нэмүкі Йофадысиңеми, аш езгъэкіодыліәнных.

— Сшірәп, сшынахыкі, къыхэсхэу сэ остыным сывимытэу тхъэ сагъеуагъэ. Хэзыхырэ щыңеми ясымыютежымэ мыхъунэу сиунашъоу ары мы унэм сывэрисэр. Нэбгырищми зэфэдэджэ яунашъоу, бзылъфыгъэ Йофыджеэрэ къисәнэмисынхэу, гъомылапхъеу ашкырэр афэсшынэу, а унашъор зэдашыгъ. А унашъор ау щитэу зыкіашыгъэр, къисәнәціхэу кіалэ сшьо хафэмэ, гъомылапхъеу афэсшытэм щыкіагъэ фэхъундже енэгуехэшь ары. Сымымаджэмэ къышыгъакірэм ифешъуаджэрэ утын къисахынэу ар сэ сихъазабэу аары сывэрэштиэр. Ау зыхъуджэ, сэ саукытыми, сэц папкіәджэрэ зябгъеукин угу хэлъеу о укъекіугъэшь, о хэпхын зыфапшорэм уфит нахь сэ къыхэсхэу остын слъекійтэп, — къыригуагъ бзылъфыгъэм.

— Сэ хэсхыт, ыджаири сшкыт. Ыджаири сашышынэрэп. Мэлакіә сымыліахэми, аш фэдэ ныбэшкохэр къызэрэнэсүжьеу щыуаным дэбэнэтхэшь, ар ублапіеу афэшыт, — ышишь Чечанекъо Чечанэ, ицие Іапекіитор еуи къыдищайи къашыкъэр къышти, лэу ыжъо пэтырэр икъыпэхыжыгъом Іукіагъеу щитыти, еуи къызэйиші, кіәпцэр къызыхэщым ей къыхилъештугъ.

Іанэм тырилъхи ейстыліишь, цу кіәпцэу къыхихыгъэмрэ хъалыжъоу ышыгъэмрэ фэшкытим фэдиздже щышкагъ. Лэр зыпехыхэм, цу кіәпцы къупшхъэшкор щыуанэм хигъэцохъожыгъ.

— Аш ало аштоигъор арэйу, мыдэ псы тіекіу сегъашьу, — ышишь кіалэр къызәкіакішишь йыстыжыгъэ.

А мафэр япіаулъеу адирэхэр къесыжынхэу щитыти, апаплъеу щысызэрэ, инэу, шъеджашъеу, хъашхъурэйум

фэдэхэу, шэу зытесыхэмэ ажэ зэкигъэзыгъэу къэкложыхишьы, Іэгум къидэхажыгъэх. Чечанэкъо Чечанэ иш шышІоум епхыгъэу алъэгъугъ. Залъэгъум: — «Мы шы лъэпкъэр тэшигъы, тесэр тшигъэр нахь. Ыджыри зытхамыкІэ горэ къыгъэделишь къыгъэкІогъэндже хъун мый. Зишиз къэтхыгъэм ыджыри щымыгъупшагъэу щитымэ гъэшигъонсы!» — агуагъ. «Шым зи ешумыу, зэтэжүгъэгъашІэ», — аригуагъ анахыжым ышынахыкІиту.

Еушь унэм ихажыгъэх. Шъхае, кіалэр мыгумэ-кІэу ІэпІорэу яїэм анах зэгъэфагъэм хэсэу щыс, «чорт обэри, шъыд хъутыми!» еошь.

— Ыхы, цыфы цыкІу, тиіэпІори утес, тишишІоуи уубытыгъэ, тиуни зэбгъэфэжкъэу, упчІэгъу зыми емыхэу, тищынагъуи къылтэмыхъэу щыс, шъыда уихисапэр? Тигугъу ашигэу зэхэпхыгъэба? Уделэу зэхэумышыкІа, шъыд узыхэтэр? — ыгуагъ иныжымэ анахыжым.

Аш ар къиреіофэ нэбгырищымэ анахыкІэр, гъомылапхъэр зыщашигъэрэм кіуишь, гъомылапхъэм къихэп-мъагъ. Щэламэм зы куп пигъэугъэу, лэпсими зы цу кіэпци хишкикІыгъэу а къэбарэр къафихыгъ.

— Мы шъхъаубатэу мы щысым гъэшигъоны къитишагъэр! — ыгуагъ.

— Шъыда къитишагъэр? — ыши анахыжъэр къе-упчигъ.

— Мый тэ къитишагъэр! Щэламэу тфагъэжъагъэм зыкупышко хигъекІыгъ; цоу тэ тыукигъэм ыкІэпци къы-хилъешъуишь, лэу пыльэр къыпигъекІи, къупшхъэ нэ-кІэр хилъхажыгъ. Ау бзыльфыгъэу унэм исым сэ си-зыщэхъэм: «Шъыдыджэ сэ сиофт? — ыгуагъ. — Хъулъ-фыгъэм себэныныя, есымыю ышкыгъэп, шъуикъэбари етигуагъ, шъуилыгъэхэри есІотагъ. Сэ сиэрэфимытыми бэу иунашьо фэсшигъ, ау сэ къысэмыдэю ежь зэреб-лэу щышкагъэшь, фэжъугъэгъуни, фэшъумыгъэгъуни шъуфит» — къисигуагъ.

— Ара къэбарэр! Шъыда къитфуихысапэр? О ути-кІэнгъоп, утишхъаагъырытэп. Тигъомылапхъэ шыгъэ узэреблэу зэиепшигъенэу, тэ типлошигъи зыбгъэпщэу ухэ-сынэу, тэ тишишІоуи уишыжъ еупхынэу, къитфиухыса-пэр шъыда? ТишишІоу лъапсэ уиши доеу къиринагъэр Іэбжыбыдже дэпхыжын! — ыши анахыжъэр пхъа-шэу къитехъупкІагъ Чечанэкъо Чечанэм.

Аш фэдизэр къираіофэджэ, Чечанэкъо Чечанэм нэп-шіэ-тхъапшигъэу зэхишигъэп, ынитуи ущекуагъэп, къызе-хажыхэм афэтэджыгъэп.

— Ыхы, инэу батырх! Ліэкъо лъэшыхэу шъузыщыгъижыхэу, шъуипыхэр шъуухыгъеу, шъуигубгъуи шъуиунаеу, дунаери къышъуфэнагъеу, аш тетэу шъузэплъижъеу, тэу хъумэ шъукъыздэгушаїра! — ыIуагъ Чэчанэкъо Чэчан. — Шъоц фэдэу губгъэнынчъехэу, зыныбэ зекютэхыджэрэ изы хъун зыгъотыжынэу цахь зымышыхэрэмэ, ясшїэтымджэ сэ сыIэ жъабгъу. Мый шъукъызэрэкIожытым икъэбар сымышIеу, мы чIапIэм сэ сышысэп, щынагъо зи шъуфисиIеп. ШъуиIоф ешъуIолIэтимрэ, хэшүушIахытымрэдже шъузэджэнджэшыжь. Лъэгъунэу сэ жъудысиIэр, шъо шъумэлэкIалIэшъ, шъуасоджэ гу лъышъутэтэл. ШкыншIещым шъо шъукIори, шъуихъаныбэ къэшъуушъэри, етIуанэ шъосютэн.

Нэбгырищэри къыгъэгубжыгъ.

— ШкэгъуIогъу тэтифэтэп, уильэгъун моу къэIуат!

— Аш пае сыжъугъэтхъятухъэуи шIэхэу къесютэп, — ыIуагъ Чэчанэкъо Чэчанэ, — мыдэ зызыжъугъешкэкIыдже, лъэгъунэу сиIэр а чIыпIалъэм щышъосют. Шъосют гущыIэм губжыныгъэрэ зэо Iофырэ къикIыт. Тэ тызэзэоным Iофэр зыфакIодже, «зыдгъешкэкIыгъэмэ аш Iаджи тэ етшIени» шъуIоу а гукъанэри дэшъозгъахыжытэп, шъуигъашIэри шъуухыт. Непэрэ мафэр мэфэ мыгъо шъо шъуфэхъут!

Зэшищым агу ифэрэ къэгушаIишъ:

— Непэ шъузыдэгушаIэрэм Iофэу къыжъудыриIэр зэхышъуигъешIыкIышъут. Мы зынэгу сэ сыкIаплъэрэм хъяры шIагъо къыпымыкIындже сыгуджэ сенэгуе, — ыIуагъай.

— О-о-й, делэшку! — ыIуагъ анахыжъэр къэгушаIишъ, — бэу укъагъэшынагъ. Шъыдэу шIэхэу уеудолагъ!

— Шъоц нахьи синахь къэрабгъэп, — къыпигъодзыжыгъ гурытым, — лIэбланэри, къэрабгъэри къычIэзэрэгъещыт, мыдэ тIэкIу тэжъугъешки.

ШкыншIещым чIээрэшэх, гъомылэпхъэ шIыгъэр зыIулххэ къамыгъанэу нэбгырищымэ ашкыгъ. ЗатхьакIи къычIэкIыжыххи, мыдирэ унэм къихъажыгъэх.

— Ыхы зыжъугъешкэкIыгъаха? — къариIуагъ купымэ Чэчанэкъо Чэчанэ.

— ЗыдгъешкэкIыгъахэми, зытымыгъешкэкIыгъахэми тыкъычIэкIыжыхыгъ, лъэгъунэу уиIэр жъаIо! — аIуагъ адрамэ.

— Йджыри гукъанэ тIэкIу шъуIэн фае. Цу кIэпцэу сэ хэсхыгъэр жъугъотыжыгъэмэ тешъушкахыжыни

шыши. Лъэгъунэу сиїери ыджы шъосион. Мы бзыльфигъэу мыш исэр сщэжынэу сыкъекиуагъ. Ар зэрэсщэжын тэр мышъэфэу сэ шъосио. Ар зыщэжынэу хъурэр шъумызау шъо жъугъекиожытэп, ау зыхъуджэрэ зэрэшъумыдэтым шыкииуагъ шъо фышъуйиэмджэрэ шъукъизэрэспэгъокын! — ариуагъ Чечанэкъо Чечанэ.

Иныхэр лъэшэу щыхгъэх.

— Шыда шъуздэхъашхырэ, непэрэ мафэм шъуигъашыэ зэрэшъуухытэр ара?

— Тэ тыздэхъашхыгъэр, — иуагъ анахыжым, — укал, усабый, укъэзгъеделагъэу мы Иофимджэ укъэзгъекиуагъэм узэрэдэиугъэр ары.

— Ар шъо шъуиоффэп. Делэри, Иушэри непэ къычиэкийт!

— Кю, тэ отэтыжы тюу оттыжынэп, о пщэжын пюмэ, щэжь, бэу ощ фэмыдэу лы къекиоллагъ ай, фэшэжышигъэп нахыиджэрэ, ащ паеджэ зэшишэ тыкъэбаниу мы унэм тиуционэп. Кю, мы калэм уигъэшэжымэ щэжь. Зи етиалэрэп, — иуишъ анахыжым анахыкээдэдэм Гапэ фишыгъ.

— А къэпийагъэ гушаиэм къикырэр сэ къэсэшиэ, ау зыхъуджэрэ нахыбыу къесиолиежырэп, сэ сежъэжын хяккэшъ сежъэжыт. Анахыкээр зыдэкиуагъэр ымышыэу ай нахыжъэр кылъыдэкииу а хэгъуашхъэм шъусын, — иуишъ, калэр къэтэджишъ шкыншэщым къекиуагъ.

— Ихы, сышпхъу, мы инэу бзаджэмэ гъомылапхъэу афэншигъэр икъун, непэрэ мафэм ощ папкиэджэрэ ахэмэ сэ лъымрэ екъумрэ зэхэтэу къакиоцыхыжыт. Орырэ сэрырэ тызэкъош, ау зыхъуджэрэ пытагъэу уасиорэр: сиуайиу сижехъэжыдже, о зыдэбгъазэрэм ылъэнныкъодже наху киуачиэшишь, гъусагъэ къисфэпшиит. Сиэрэомынэцырэр: Гашэдже усфэонэу, пчиджэ усфепыджынэу а унашъор сэ пфысиэп. Ау сиэрэпшигүгъырэр: сизыуайиэджэрэ, сэ зыдасиорэм илъэнныкъоджэрэ Гупэщае зымыш, — шъузым риуагъ.

— Хъун, сышнахык; къэпийагъэр сэрыдже дэгъу. Синасыни къубытынэу мыхэмэ сахэкыжытымэ, ай нахышиу сирылъяорэп. Ау мыхэр иных, кочиэшкох, пелууаных. А зэрэпюу Иофэр мыхъоу, текионыгъэ кыпфиряиэ зыхъуджэ, ори уаукын, сэри саукын. Ау сизышыщ б умышиэу сэш пае зябгъэукынэу угу хэлъэу узыфежьэджэрэ, ащ сищаукыжыдже, сэри сылы узынэп, — къыриуагъ шъузым.

А фэдизэр зэралофэджэ зэшищымэ анахыкIэу а Йофым фэгъезагъэр а унэм адитыгъ. Шъэф азыфагу имылъижъэу ыпашъхъ щаотагъ.

— Ыхы ыджы, нэбгыртIо шъузээгъишь, сэ шъукъисшымыцтэу шъузэдежъэжыгъа? — ыIуишь лъэшэу къадэхъашхыгъ а инэр.

— УблапIэ ар тфэхъун, — ыIуи Чэчанэкъо Чэчанэ итэхъутэй тыримыхэу шконч лъэбымджэрэ дысэу къытыриубытишь, пэбг фаоу къеугъ.

— А!, цыф цыкIу, шъидэу шхъо къисэпшIагъ сымышIахэу! — ыIуи а инэр къекуугъ. Ыпэ лъэр къикIутэу джэхэшъуакIэм тырикIагъ, — Ыдж о уздэкIожытым папкIеджэ сищыгъын сиупцIэпIэу, лъэр скIэчъэу сиулъыбаңэу сиуционэп, — ыIуишь унэм ар къинагъ. Шъузым ыблыпкъ къыубытишь, Чэчанэкъо Чэчанэ унэм къикIожыгъ. Иши къекIолIажыкъ къещесыжыгъ. ЕIэбэхи шъузэр къышти къежъэжыгъ.

КъехъулIагъэр адырэ зэшишIумэ амышиэу, анахыкIэр къэгужъуагъ.

— Шъыда мыш ихьисапэр? Мы кIожырэм мыр ышэжьынэу шIошIымэ гъэшIэгъоны! Мы кIалэри тэдэ кIуатъэ? — ыIуагъ анахыжъым.

Унэм къыранагъэм ынэкIухэри къытхакIи, иIашэхэри къызыгуильхыи, иши дэжы къекIуалIи, ышнахыжъитIу ынэгу къафэгъезагъэу, шым къитеIыстхъагъ. Адрэхэр къаплъишь, ашнахыкIэ ынэкIушхъэ щизэу ыпэ хэуллIэкIагъэу, нэкъэ-пакъэу къалъэгъуагъ.

— А!, мыш къытишIагъэр гъэшIэгъон! Мыр ыпэбгы къезышIагъэм мы кIалэр IэкIэкIынэп. ДакIу, кIал, гъусэ фэхъу! — ыIуишь анахыжъым гуртым риIуагъ.

— Олахъэ сымыкIон, апэу сыкъызэгущаIэм, къесIуагъэм шъурыцхыгъ шъо! Ори къыонэсын ар, сэри къысшъхарыкIын! А кIалэу сэ слъэгъугъэм игущаIэ машIо хэлъ. Ар къызыцыгущэIагъэм жьэу къыIукигъэр, ызыныкъо мэшIотхъубазэу, счишхъэ къырильесагъ. Пелыуанэу къэхъугъэмэ ай фэдэ ахэмитэу, а шъомджэ сэ сеплъыгъ. Ынэгу сзыкIаплъэм, кIалэ къодыеу зэрэшымытэр а чIапIэм сэ щысшIагъ. Ори уIэкIэкIынэп, сэри къыслъынэсын ар, — ыIуи гуртым ыдагъэп.

ИтIуанэ, ар ахэмэ зэралофэджэ, Чэчанэкъо Чэчанэ Iэгум къыдэкIыжы къежъэжыгъ. КIожынэм ар фэягъэмэ, цыфы кIэмыхъэу зыдэкIотым нэсыжыни, ау хэгъуашхъэм къыIухъажыи, нарт Шэбартныкъорэ ибысым

Кіалэмрэ къаплъэмэ алъегъунэу, ыужыджэ къекІырэри къакІомэ къыкІехъанэу, а чыпІэм щыуцугъ.

Еїбэхишъ бзылъфыгъэр ыгъеуци, иш онекъопепхэндже ышыгъ. Быу къегъезагъэу шыор къыздэкІытым ылъеныхъо плъэу унугъэ. А зыпэ пиутыгъэм илашэджэ ІекІо-лъакІоу, иши машІор үүхэу, ежь губжыгъау къесыгъ.

— Ыхъы, цыф цыкІу, шыда уихыисапэр? КіэлэцІыкіумэ арашІэрэр непэ къысэпшІагъ. Ау узэремычъежъэжъыгъэр синасыпы къуубытыгъ, псэу уиІэр сэ хэсхыт! — къыуагъ иным.

— Мыш о укъэзэрэкІотэр сымышІэу сыштыгъэп! — ыуагъ Чечанэкъо Чечанэ, — сывъээ укъэсыгъэп, сыштытэу укъэсыгъ нахь. Ау зыхъуджэ, укъызэрэкІуагъэр зиджи изгъекүрэп. Шъуанахъыжъэу Йорыжъорэу а унэм къинагъэм а Йофэр нэзгъэсит. Мыш ыпэдджэ къыуухъагъэу зэогъу къышъуфэхъугъэмэ яллягъэу непэ гъешІэгъон сэ шъосшІэт! Шъош фэдэу жъалымэу, чэу зэрыкІорэм фэмыІатэу, зи гукІэгъу зыхэмымльэу щыт цыфымэ сапэгъо-кындже сыхазырэу сышыс сэ. Ау зыхъуджэ, зэуакІэу о уиІэм ахад, сэ къысау. ПшІоигъом тетэу сывъежъэт.

— ЗэуакІэу тэтиэтэр, — ыуагъ иным, — узышІо-лІэу о уцыфышъ, тикІакІохэр тыубгъун, щэ блырыблдгъэйлънышъ тызээзэт. А купэр зэфидгъэкІымэ, тишимэ тяшэсынышъ, шыбгъэджэ тызээт, тяхазэу ефэхырэм ришиэтэм фит къанэрэр орэкІожъ. А Йофым ар къесэу-лІэ.

— Боу хъун, боу дэгъу.

КіакІохэри зэфаубгъуи, шкончы огъуджэ зэкІакІо-хишъ, зэонэр аублагъ. Чечанэкъо Чечанэм зыпэ пиутыгъэ Кіалэм Ыизын ритыгъ:

— Зэогъу сэ осхыгъахэ, — ублэгъур о уиеу сэшЫ!

— КъыокІу ашыгъум! — ыуишъ Чечанэкъо Чечанэм къытыригъэпсахъишъ къеуагъ адэр.

Къытыригъэфагъ, щызэбгыриутыгъ ыджыри. ЕтІуанэ Чечанэкъо Чечанэм тыриубытишъ иным еуагъ. Чэтыу шыр клоцЫипшынным фэдэу хиутыгъ иным. Аш тетэу зэзаохээ, щэ блырыблэр рагъекІыгъ. Аужыпкъэрэ щэр изгъэкІыгъэр Чечанэкъо Чечан. Аужыпкъэрэ щэу зэрөожыгъэм лъэшэу инэр зэридзагъ. Щэ блырыблэр заухыджэрэ яшыхэмэ яшэсыйжынхэшъ шыбгъэджэ зэзэонхэу алогъагъети, шъхъаджы иши екІужыгъ. Чечанэкъо Чечанэ, зи темыфагъэм фэдэу, псынкІэу шэсыйжыгъэ. Адрэ инэр ерагъэу дэкІоежыгъ.

Тюри шэу зытесыхэр аслъаным фэдэхэти, зиши нахь зыгъэйорыш! Этээ гъэрет езыш! Йыл! Этэр нахь теклонэу щытыгъ. Чечанэкъо Чечанэ зэрэшэсигъэм лъыпытэу, шкомылак! Эм иугъоижыгъо римыгъафэу, адырэ иным телъадишь, фигъэпсигъа шыбгъэмджэ еуагъ. Тесыгъа, темысыгъа плюу зэнчиутыгъ. Ичатэ къырихи ай лъыпытэу тыриубытишь еуи ышъхъэ шуухыгъ.

Тесыгъэр зэрэфэхыгъэм тетээ шым ыгъази, йэгум дэхъажыгъ. Анахыжъым къылъэгъугъ шэр зэрэдэхъажыгъ! Ээр. Нахы кялэу къэнагъэм еджагъ:

— Кялэ, мы шэу къэктожыгъэр сшютэрэзэп. Мы кялэр псаумэ мы шэр къэктожытыгъэн. Ау зыхъуджэ уичанэ тельхыи, уиашэхэри зыгуалъхыи ыужы ихь.

— Ыхы, ыджы ащ ыужы сэри сихъан, сэ саужы сри укъихъан, о уаужы къихъажын о бгъотыжынэп. А кялэу тызылътык! Орэр а къектуагъэм ыкуйыгъ. А шэу къэктожыгъэри фэягъэмэ къыт! Упщыжытыгъэн. Ау зыхъуджэрэ, амал сэ сиэп, сежъэн, — ыишигъуритым иашэхэри къызыгуилъхыи, иши къешэсигъа.

— Шъыдэу фэмыф мы куагъэр! Къыук! Йыгъэми, мо слъэгъугъэр арыба къэзыкуйыгъэр. Ай зыкъезыгъэукигъэу, ар зымыкуйышъугъэм угу фэмыгъупхъ. Ай сэ сыгу фэгъужырэп, — ыишигъуритым.

— Хъурэ тльэгъун, — ыишигъуритым къыдэк! Йыгъ.

Къак! Озэгъо апэу хъадэм къыиулагъ. Ышъхьи шоупк! Йыгъэу, ыбгъэхэри щэхэмджэрэ пхуутыгъэхэу, ащ тетэу зельэгъум, ышъхъагъы иуциишь!

— Адэ шъыдэу гъэш! Эгъона, уиашэхэри зэрэп! Йыгъ, уичати зэрэбголь... лъэшэу гъакь ебгъэогъагь! Мыш фэдизэр къызыгуеш! Эм уапхыгъэу ушысыгъа? Ежь зэтесэу сэлтэгъу. Ежь иэмийк! Къиоуагъа? Ар шъыдэу гъэш! Эгъона! — ыишигъуритым, псаумэ зэрэдэгүщэ! Энэу ышнахык! Эриуагъ. Ар зыфыриуагъэр, «мы кялэр мыгъо тфэхъун», — зөлом, зэрэдэхъащхыгъэр ары нахыуджэрэ, аукыгъэр ыгу хэмийк! Йыгъэджэрэ арэп.

Еүи хъадэм блэк! Ишь Чечанэкъо Чечанэм дэжны иухагъ.

— Ыхы ыджы, сшынахык! Э къэуук! Типщэрахыи елхыижъэжыгъэу ук! Жынынэу о ушыт? — ыишигъуритым.

Чечанэкъо Чечанэ къэгүщайшь:

— Ащ нахыжъ згъотыми сүүк! Йынэу сэ сышыт нахь, сүк! Жынын Согъагъэмэ, хэт къыск! Эхъажыныя. Сэ сышыту, сышуук! Йиджэрэ саужыдже шыу къектуу, сэц пяеджэ къышъущыхъатэн; сэ шъё шъузысыуук! Йиджэрэ,

мы Йофэу сзыпылъымджэрэ сыгу рэхъатеу згъэзэн сүкюжыт. Аш сэ сыпаплъэ нахь, сечъэжъэжышишъуни, — риуагъ.

— Адэ ашыгъум, цыфы цыкIу, «сшинахыкIэ мыркъехъулIагъэшты» сюу икъэбар сшинахыжы фэсхыжынэу сылIыкIсу сыкъекIуагъэп. Сэ сизэонышъ усыукынэу, сшинахыкIэ ылъ сшижынэу ар сиунашъоу ары сыкъызыфыдэкIыгъэр.

— ИкIахь итшыжынэп ай, сэ сифэхъазыр, хэт къисээзон сэлошъ мы чапIэм сэ сышит. Къэубл, — ыIуагъ Чэчанэкъо Чэчанэ аш дэжым, — ЗэуакIэу къыфэбгъотырэмджэ о къэуублэнэу Йизын осэты, уянэ къылъфыгъэр пэмычапчэу гъольынIэ сэ фэсшыт. Шъоц фэдэу утешъуагъэм яфэшшуашэ лъыкIэхъанэу, непэрэ мафэр мэфэ мыгъю шъо шъуфэхъут.

— Ашыгъум, — ыIуагъ иным, — лыузыгъо сиIэу сильы губжыгъахэу сэ сыкъыдэкIыгъэшъ, тишихэмэ татесэу тисэшкохэмджэрэ тызээзонэу, а унашъор сэ сэши.

— Бэу сшионгъу, — ыIуагъ Чэчанэкъо Чэчанэ.

Чэчанэкъо Чэчанэ шэси, зэфилъэдэкъыкIихишъ, ячатэхэр къирахи зээзонхэм фежьагъэх. Чэчанэкъо Чэчанэ шэу зытесэр нахы дэгъути, адэр инэр къеоны хъумэ къылъыкIэмыхъэу, мыдрэм зыригъэдэдажъэджэ ІэкIэмыхъэу арэу щытэу къупшъхэр къахээрэгъэтэкъоу нэбгыритIор щызээшуагъ. Инэр къеуи, Чэчанэкъо Чэчанэ лъешэу Йаев къуагъ. Етиланэ тыригъази, Чэчанэкъо Чэчанэ тельдишъ, ежь къызыхъугъэмрэ а чыпIалъэмрэ азыфагу зэрэмыгубжыгъэу а чыпIалъэм шыгубжыгъэу, кIуачIэу иIэр зыдимышIэжъэу еушъ зэфэдитIоу инэр зэпигъэзыгъ.

Инэр шэу зытесыгъэр ежъэжы клюжыгъэ; Иэгум дэмыхъажызы, анахыжъэу къэнагъэм шэр онэгу нэкIэу зэрэжклюжырэр къылъэгъугъ.

— Мы огъурцызым зы мыгъуагъэ горэ къисишигъэн фае! Мы сшинахыкIитIу къызыфезгъэукигъэр шъид, сэ сильыдэмыхъэу. Ар сэ сидэкIыгъэмэ ыпсэ Йусхынешъ, сшинахыкIитIуи къысфэнэжыитгъагъэ, — инэр лъешэу зэгнижки, къеуи къыдэкIыгъ.

— Мыр къэсыукIыжыиджэрэ сшинахыкIэхэр къэзгъэхъужын слъэкIына! Шъидэу Йофы къисишиагъэр, шъидэу тхъамыкIагъу! — ыIозэ инэр къидэкIыгъ. КъакIозэ, анахыкIэ дэдэм ихадэ къыIукIагъ. — «Ыхы сшинахыкI! — ыIуагъ, — пкIэнчэу узгъэкIоди зы мыгъю тыIукIишъ, пхъатэ пэсмыхъизэ. О укъэхъумэ лы ухъутыгъагъэ, игъом уIузгъэкIагъэп. Ау сэ сифэрэз, хэти

епшІэтымджи, епІотымджи ушыщиагъэп. О уиль сэ сшІэжын, ащ сэ сыйфирекъун», — ыIуишъ ащ къыблэкъыгъ.

Адырэ ышы гуритым ихадэ къызынэсым, — «Узэнэтгүягъэ шылкъэр о къыохъулIагъ! Сэ укъысцышынишь мыш укъылтыдэкъыгъ нахь, гурэ кIуачIэрэ къепхылIэу мыш укъекIолIагъэп. Ау ишIуагъэ къышъокъыжынэп нахь, шъуихъадэхэр мыучтыIызэ, ар сэ къыжъугозгъэфэн. НэгъонитIоу ащ иIэр щитэу къебгъукIуагъ. Чечанэкъо Чечан дэжь къэсыгъ.

— Ыхы, мыгъожъ! УцIыфы шхъохьышIэштын о, непэ пшIагъэу слъегъурэмджэ. О сэ непэ усIэкIэкIытэп. Ау иджы сэ сиоззоны зыхъуджэрэ бэу езгъекъудыитэп. Иофэу зэдьтиIэр сэ къэозгъэIот. ИкIахь итшынэп, заом тыфэжъэн, — ыIуи иным къыIуагъ.

Чечанэкъо Чечан ай къыриIолIагъэр:

— УкъээрэкIотым сыаплъэу сэ сищытыгъ. Сызэрэожагъэр сшIуабэ нахь, укъыэрэсөтэр сымышIэу сищытэп. ПшинахыкIитIу уиджэгъуагъэштын о, зы мафэм шъукъехъугъэп шъхьяе, зы мафэм шъулIэжыйт, — непэ шъуипIалъэ. Зэоным узэрэфежьэнэу къолае узэрэхъутым, пшинахыкIэмэ алъ зэрэпшIэжытим амалы узэрэфэхъутым къыпыгушаIэ нахь, ай нэмыхI ащ ишыкIагъэп.

Инэр къэгущаIишъ, зэуакIэу къыIуагъэр ары:

— Сагъындакъыщэ щэкI сэ къыпфыздэсщагъ. Аужынкъэрэ мафэм зепхъажыты щэу узгъэгушIонэу а заулэр къыпфэсхыгъ. Щэ щэкIэр сымухызэ псэ зыIусхыдже, Иоф бдисиIэжъэп. УсмыкукIэу а щэкIэр зизгъэкIыхэдже, сичатэджэрэ пшъхъэ шIосхыжыйт, — ыIуагъ иным.

— СызыкIэмуючIэрэр, — ыIуагъ ащ ипэгъокIэу Чечанэкъо Чечан, — сиуукIын зыхъуджэрэ къысэпшIэтэр ары. Ау сэ осшIэтэр — ар къыхапIорэп, о пшIоигъор ары нахь. О пшинахыкIитIуи сиуукIыгъэ. Ори усыукIыйт, си насып къызиубытыдже. ЗэуапIэм тызэрихъатым зыфэухъазыр:

— Шкончы огъуджэ тызэкIэкIонышъ, тызэпэуцут, заор ащ щитыублэт, — ыIуишъ иным ау щитэу къыIуагъ.

— Хъунба, уильэгъун гъэцакIэ, хэпшIахыыре слъегъун, — ыIуагъ Чечанэкъо Чечани.

НэбгыритIор зэпэIапчъеу зэоным фэуцугъэх. Нарт Шэбартныкъомрэ ябысымырэ, хъугъэ пстэури къальэгъунэу, лъэшэу рыгумэкIыхэу, къылъыкIотагъэх мэзы Iушъом.

Ябысым кIалэр, а инэу къыдэкIыгъэм, адрэ нэбгыри-

Түмэ зэуакіем хашыкырэмрэ кіуачіеу яіэмрэ ялыеу бэу хэлтэе ешіети, лъэшэу гумекіыгъе, къыхэмыйн яниашьоу, Чэчанәкъо Чэчанәм тхъеу ыңуагъем папкіэджэрэ шэшниих нахыджэрэ, къыхэкійных эшъы зэуапіем къиханыхэу агуджэ зэгозых ахэри.

Ахэр ау шыт.

Үджы мыдырэ нэбгыритіум зэоным даублагъ. Инэу къыдекіыгъэр Чэчанәкъо Чэчанәм алэу къеугъ. Заори къуублагъ. Аш тетызэгъ щэ щекі-щекіэр зэтყраунекіагъэ. Чэчанәкъо Чэчанәм ищэмэ ашыщэу къытемыфагъэ къыхекіыгъ. Щэу аыгъэр аухи, ячатэхэр къирахишъ, лъэсэу зэфекійных эшъы зэонэу ай хэхягъях. Чэчанәкъо Чэчанәр, аш ынэджэ къытращэгъе уїэгъэ заулэри, ыужым къытехъуагъэри къехылъекіишъ, зыдежьагъэр зэфедитіу ымышіеу мэхыгъэ. Ар зэрэмхыгъэр ибысым кіалэм къызэрильтэгъэм лъыпытэу, мэzym къыхэхъушутишъ, къечъежьагъ. Шымэ ялыети зытесыгъэр, мы инэу къекіуаліэ пэтырэр, ари уїагъэу щытыти, къэмисызэгъо кіалэр къесишъ, еун инэр ыукіыгъ.

Зеукіыжым ыуж нарт Шэбартныкъо къесишъ, — «Елыбэт! Мы кіалэр о къаште, шъузэр сэ къесштэнышъ шіэхэу кіалэр иэтэгъэгъесыжъ, къэмийнэхъэжызэгъо. Мы чапіем къыщиинэхъэжьеу, мы ліэр о зэрэуукіыгъэр зишіэджэрэ, ыгу хэкійт, елыбэт!» — ычишъ, кіалэри шъузэри нэбгыритіумэ зырызэу къаштишъ къекіожыгъях.

Къызынэсыжым бысым пшъашъэр елыбэтэу къапэгъоскіыгъ, кіакіом кіоціыщахыгъэ кіэлэ мэхыгъэм къешишъ псынкіеу хяакіещым рихьагъ. Нарт Шэбартныкъо ыыгъыгъэ бзылъфыгъэри шым ригъэуцошишъ, ари шкыншіэщым ихажыгъ. Елыбэтэу пшъашъэр адэр унэм кічишъ: — «Шіэхэу псы къеухъазыр, кіалэм уїагъэу тетыхэр стхъакіытых эшъ», — шъузым риуагъ.

Зэриуагъэм тетэу, псынкіеу псэу екіутэри, сабынэу екіутэри къыухъазыришъ, елыбэтэу къыхыгъях. А кіалэу ябысымымрэ а пшъашъэмрэ іэзэ Іофымджэрэ анах Іазэ умыгъотыжынэу, аш фэдизэу іэзагъях. Уцы дэгъоу яїхэр къирахылі, ышырэ ышыпхъурэ ейстыліэхишъ, дэгъоу атхъакіыгъ. Иэпліэкіэр къашти алъекіишъ, уцы дагъеу екіутэр щафи, зэрэмхыгъэм тетэу апхи агъэгъолъыгъ.

Едэіухэмэ, ижь зэрэхэтэр ашіеу, ау нэпэмыйн джэрэ къэмыхыеу чэш мэфищэ Ѣылъыгъ. Япліэнэрэ мафэм зышинасынам тіекіу къепіетіераи зыкъигъэссыгъ. Аугозэрэ иакъыл къыгъоти къегущэагъ:

— Шъыда къысэхъулЛагъери, къысщышыгъери? КъысашъуIу... Аужыпкъэм къидэкIыжыгъе шум икъуджэрэ шъобж зэресшIагъэр сшIэтыгъ. Ыужыпкъэм ежыри сэ садэжь къакIоу къысфежъагъ, сэри ежь дэжь секIолIэншъ, сеонэу сиунашъоу сежъэгъагъ ау нэбгыришымэ уIагъеу къысфашигъэм къыхэкIыдже лъы бэу скIэкIыгъеу щытыти, сыгу къечэрэгъоу, сшъхъэ къэуназэу, ар къыздасшIэу, аш тетэу сыхъугъ. Аш ыужы къысэхъулЛагъэм зи хэсшикIырэп. Сэ сывэрэхъугъэм фэдэу сжыри хъугъеу Лагъэмэ сшIэрэп, IукIыжыгъеу къожыгъэмэ сшIэрэп — къехъулЛагъэр къысашъуIу, — ариIуагъ.

Нарт Шэбартныкъо къэгущаIишь, къыриIуагъэр ары:

— О узышбэджыгъэм псынкIэу тибысым кIалэри къежъагъ, сэри сыкъежъагъ. Шъхъаджэрэ, титIу язи къэмысэу, инэу узээаотыгъэр, о уаужым хъэлтэбэкъу заулэ нахь къымыдзэу ебэджыгъ. Ай лъыпытэу аш ыпсэ хэзыгъ. Ар щымыIэжьэу иоф ау щитэу зыхэкIым, аш ыужы Iофэу тиIэр орыти, о уижы хэтыджи тымыгугъеу, улЛагъэджи тенэгүеу, тыкъыицхъарыхъагъ. Сигъусэ кIалэр зэкIэм пишхъашъо къитеIагъ: «илъынтифэхэмэ ыджыри Iоф ашиIэ» ыIуишь, елыбэтэу икъамэ къырихи укъитхахыгъ. ИкIакIо къылтыриубгъуи укъыкIоцIищахи, псынкIэу шэсъжыгъе «Мо къыкIаIэри, мыр сэ къысэт. ПсынкIэу нэдгъэсъжьэу, ыпсэ хэтэу тызынэсъжьыджэрэ, Iазэ тилъыхъутэп аш игъэхъужын, тэ тшIэрэм къубытыт», — ыIуагъ. Аш лъыпытэу сыкъыпкIаIишь укъестыгъ. УкъыIуихи ар къыIукIыжыгъ. Сэри сиш сыкъекIэсъжы, сыкъеIэбэхи адэр бзылъфыгъэр къасшишь сыкъежъэжьыгъ.

Унэм тыкъызынэсъжым тибысым пишашъэр къытгэгъоIишь, елыбэтэу утIихишь хъакIэшым урихылЛагъ. Бзылъфыгъеу къэтхыхыжыгъэр, зэрэзгъэуцохыгъэм тетэу иунэ ихъажыгъ. Пишашъэр псынкIэу лъынэси: — «Псэу екIутымрэ, сабынэу екIутымрэ къэухъазыр!» — ай риIуагъ. Елыбэтэу къаухъазырешь, псэр къынагъэси, сабынэри къахьишь, ышырэ ышыпхъурэ къыоIыстылIэхишь, уIагъеу птэльхэр зэкIэ атхъакIыхи, IэплъэкIэр къаштишь уалъэкIыжыгъ; уцы дагъэр къыпщафиш, уапхишь уагъэгъолъыгъ. Уижь зэрэхэтэр тIэкIу хашIыкIэу, ай нахьыдже къэсис уимыIэу чэш-мэфищэ ушылъыгъ. ЯплIэнэрэ мафэм тIэкIу укъэссыгъ. Аш ыужы тIэкIу-тIэкIузэгъо ыджы укъызынэсъгъэр о олъэгъу. НахышIую ухъугъ, — ау щитэу къифиIотэжьыгъ нарт Шэбартныкъо.

Чэчанэкъо Чэчанэ къэгушаи къыуагъ:

— Шыид къин слъэгъугъеми, шыид улагъэ стелъими сырыраз, иныхэу, жъалымехэу сашхъагъы къихъагъехэмэ гушаиэу къысауагъэмрэ, яслюжыгъемрэджэ синасын атекиуагъемэ. Ялэпсы жъуагъэ щыщэу сшыгъэр ашилофэу, лъэшэу емыкиу сшиагъэу къистегуущэиэгъагъэх, ау чыигуджэрэ загъешкэкиыгъ джы.

Ащ тетэу еазэхээз, мэзищэ айыгъыгъ. Бышыджи, ышыпхъуджи ай нахыбэу емыгугъунхэу, алъэки къэмынэу, бысым пшъашъэмрэ бысым калэмрэ лъэшэу ешъхэкиэфагъэх.

Ащ фэдиз Иофэр а купмэ зэрахъэу, а калэм ихъизымэт а купэр хэтыфэджэрэ, Чэчанэ къакиоу а унэм къильтээу, — «Калэр шыидэу хъура?» ылоу къэупчиагъэп. Ау нарт Шэбартныкъо Чэчанэ дэжь клоу, тэкиурэ къыщисэу, къехъулагъехэмрэ Иофымэ къарыкиуагъэмрэ атегущаиэу, ащ тетэу щысэу къыхэкиыгъ.

Бгъэшэсимэ шым екунэу, иашэхэр зэрихъан ылъэтийнэу зэхъужым ыужы, Чэчанэкъо Чэчанэ къыуагъ:

— Ыхыы ыджы, нарт Шэбартныкъу, тэ гъогу тытет. Ильэс пчъагъэ хъугъэ тянэ ииэгу сикъизыдэкиыгъэр! Ау зыхъуджэрэ, а тхамыким Чэчанэ аукыгъэу сэри сикюодыжыгъэу шишигъаш а гугъум хэт. Тятэ ыпашъхъэ сэсисы шъхье, тянэ иоф дэи. Ау зыхъуджэрэ тежъэжын фае. Тигъогу тытегъэхъаж.

— Хъун, сикал, о нахышую укъэхъоу, уиофыхэмэ тэкиу заузэнкымэ сютыгъэ нахь, а Иофэр сэри сцыгъупшагъэп, — ыуагъ нарт Шэбартныкъо.

Нарт Шэбартныкъо бысым калэм Иофым ышъхъашыг фырихыгъ:

— Чэчанэкъо Чэчанэ нахышую хъужыгъэ, ежъэжъыным ылъэныкъо ыгу ыдзыжыгъ. О узэрэшыгугъитыгъэр фигъэцаки уинасын къыубытыгъ, уипыхэри пфиухыгъ, уишъузи къыхыжыгъ. Ау зыхъуджэрэ, рэзаджэ уримыхъоу тыптупшыжымэ тыкложынэу ары, — ри-ийагъ.

— Боу игъу, боу дахэ, — ыуагъ бысым калэм. — Иофэу сиэр сфершъуухыгъ, къинэу стелъэри стежъугъэзыгъ, ау зыдже сиолтэиутыш, а зэр сфергъэцаки, нарт Шэбартныкъу. Сызэрэолтэиутэр: мы калэу уигъусэр былымджи тхамыким, ыкыуачиэджи фэмыфэп, «зы шы күпү горэ остын зы ахъчэ куп горэ остын» — сиоджэ сиихынэп. Непэ къызыфэсийт Иофэри Чэчанэкъо Чэчанэ еплоны зыхъуджэ, ежыри тэкиу укытэн, сэрыджи укытэгъо

тІэкіу къыхафә, ау ар сә сымышомә хәты къысфион, о ар сосымыгъяшомә, хәты резгъяшотен. Къыюшотэр ары: тлъепкъеджә тыпелыуан. Сышпхъу нахыжы сәщ фәдәу пелыуан, ежы фәдәу мыпелыуанә дәспәун ылъэкшытәп. Ау зыхъуджәрә, шіомынаеу, сышпхъу шъузыджәрә ышәу зыхъожыджәрә, бләгъагъеу зәфтишәр ритшіомыкіодыжынджәрә нахь къолаеу сә сішошы. О хәпшахытәри къаю.

— Мы Йофәу къызыфәпшагъэр, — ышагъ нарт Шэбартныкъо, — Чәчанәкъо Чәчанә ымыштәмә мыхъунәу сүүцүн, а бзылъфыгъәм нахь дәгъу Чәчанәкъо Чәчанә къымыгъотынәу сә къесынушыхъатын. Изекшакшәрә иофыре зәрәщытам лъәшәу сүгу ешагъеу сыйыт. Ежыри зыгорә хишикішын ай, ау зыхъуджәрә, сә пфесшон, къисиорә ослоожын.

Шэбартныкъо унәм къихъажы, Чәчанәкъо Чәчанәу щытым ришагъ.

— Чәчанәкъо Чәчан, лъәгъун бдышишъ, Іизын къысәптымә, осюотэт. Лъәгъунәу осюотым, урыукшытәнәу къыхәфәтәр лъәнүкъуитшумджи хәдгъэкшыншъ, шыпкъәджәрә тытегущәшахыны фәе. Къәбарәу сә осюотэр сә сүтәгъахә, сслоожынәу ары нышәп. Ау зыхъуджә, ащепшәләтэр о пшіэн. Уасшорә пштәнәу сүпшәгугъы. Іизын къысәптымә къесюот.

— Къаю, Шэбартныкъу, шыд къепшотыми, о пштагъэр сәри мыштәу сішшәтәп. Сымыштәнәу къыхафәрә шышәмә шъихъакіо умышишынәу шъихашыгу ихыгъеу тызәләгүшшәшән. Сүтәнәу къыхафәрәри ари осюотэн, — ышагъ Чәчанәкъо Чәчанәм ау щытәу къиришыгъ.

Ащ тетәу, пшашшәм иофджәрә бысым кіаләм гушашаю къиришагъэр зәкіш ријотагъ. Ар зырејуатәм, Чәчанәкъо Чәчанә лъәшәу укшытагъ.

— Мы гушайшәу ыджен къепшыгъэр пкішхаджи сүгу къекшыгъәп. Нәпәмымкішәрә Йоф горәм уктытегущәшәт сішшыгъә нахь, а гушайшәу остыгъэр остыныш. Къепшогъях, Йофәри сәбгъәштагъә, сүтәгъахәуи сә осюшагъә — мыштә шыжынәп. Сүтәнәу Йофым хәлъэр осюон, сымыштәтәу хәлъәри осюоныш, етшанә Йофәр зәрәхъурәм теплъын, — ышагъ Чәчанәкъо Чәчанәм. — Тятә сирильхъякіоу илъәс пшыкшүш синабжыәу тади сыйыздәкшыгъ.

Күпәу сыйызыхъекшыгъәмә шъихъакіоу сә сагъәшшыгъәмәрә тяниә къинәу ылъәгъүгъәмәрә азыфагу — «къыздәкшон згъотыгъә», — сәюоджә, тятә уриләгъью ори усигъусәу, тятә сигъусәу шъо шъусишъузыщәу, сішән сыйшытәп. Ау

тятэ нээгъэсыжьэу, иныбджэгьоу къэнагъэхэмрэ, цыфэу къыфэгушшотхэмрэ яоф хэзгъэкшэу, ар зысыухыдже, етишанэ сикъежъенышь, ышшубэ мышшэрэмэ, сэ сикъекшэйш, яофэу сэжъугъэштагъэр ай щызгъэцэкишын. Ыджау щытэу зымыхудже, дышъэр наинкапэджи, тятэ ар игъусэу сщэу сикъожытэп.

— Хъун, сикъал, ар къызэрэпшотым си гуджэрэ семынэгуеу сыштыгъэп, ау уижедэки зэхэсмынхэу, моштэу мыр хъут, сюу сэр-сэрэу еслю хъутыгъягъэп нахь. Тэрэзэу къэпшагъ, — ышшагъ нарт Шэбартныкъо.

Ябысым кшалэ ар зреюжым: — «Хъунба, шъыдэу щитми, мыштэ тимышшагъэу зэ къйтэолшэтэмынэ нахьыбэ сифаеп», — ышшиш кшалэм юштагъ.

— А яофэр хэкишагъэмэ, ыджы тызэрежьэжытэм тэтэу тишоф ухазыр, тишихэр арыми, тигъомылапхъэми тищикишагъэр о пшишнышь, ухазырыжь, — нарт Шэбартныкъо бысым кшалэм ришшагъ.

Шэбартныкъо унэм къихъажьишь, — «Яофым пшувалъэу фэпшишагъэр ишшувалъ, укъызыщеулшэрэм хъазыр. Ау зыхъуджэрэ, тежъэжынэу ары джы яофэр зышуклагъэр» — ышшиш Чечанэкъо Чечанэм ришюжыгъ.

Шъыды илшэужыгъоми, гъомылапхъэу купымэ якутэр бысым кшалэм къихъазырыгъ. Ежь иши лъэпкъы ицишшэу шиплш къыдишигъ. Зекш шанэу яшхэри атырильхъажьи, ахэр шышшагум къырипхыгъэх. Чечанэкъо Чечанэрэ нарт Шэбартныкъорэ шэу зытесыгъэхэри, ахэри къыдишижыгъэх, ахэри шыхэм ахипхагъэх. Унэм къихъажьишь къыришшагъ.

— Нарт Шэбартныкъу, Чечанэкъо Чечанэ нахьи о унахьыжь, ятэ урильзэгъу, ау зыхъуджэрэ, си гушаалэ о нахь къыфэсэгъазэ. Чечанэкъо Чечанэ естыдже бывым сийхытэп, шъыд фэсшишнэу сиагъэджи юштэтэпшь, а яофым паэзи хэссиахыжырэп. Ау мы шицэу къеспхыгъэр мы хэу тызэрэрижытымрэдже лъэмиджым фэдэу, аш нахь къин ашымыхъоу икшнхэу, ай фэгъэсагъэх. Непэ шъорырэ сэрырэ тызэблагъ. Уиبلاغъэ плъэгъу пшишагъю зыхъуджэрэ мэфэ пшувалъэ ишэп узэрэкшотым. Мы шылъэпкъэу шъо шъузытесыхэр шъо шъуихэгъэгуджэрэ шыдэихэп, ау сэ сиши лъэпкъ ахэр къыкшханхэу щитэпшь, зышшомыгъэшшагу а шицымэ шъуякшэсэу шъуарыкъожымэ сишишагъу, ары къызфеспхыгъэхэр. Шъо шъуишихэмэ чэш-мафэдже ыкшут. Аш фэдизэу тъэрет ахэлъ, — ышшагъ.

— Хъунба, сикъал, шырэ йашэрэ Чечанэкъо Чечанэ,

ыджы непэ зытетымджэ, бэу ищыкIагъ. Тэ лIыжъ тыхъутъэ шъхьае, аш икъежъэгъу, ау зыхъуджэ, бэу игъоу сэлъэгъу, — ыIуагъ нарт Шэбартныкъо.

— Үджы шъухъазырэу шъуежъэжъытымэ, Чэчани къисшыжъыт, — ыIуишъ бысым кIалэр Чэчанэ дэжъ кIуагъэ.

— Чэчан, — ыIуагъ кIалэм, — къин озгъэлъэгъугъэ, укъысээшылIагъ. Шъыд пишыгъэми, шъыд пишыгъыгъэми утхъагъэп. Ау Йофэу бдысиIагъэр икъуджэрэ Чэчанэкъо Чэчанэ сфиgъэцэлIагъ. Сэ къинэу сиIагъэр икъуджэрэ стырихыгъ, сипыхэри сфиухыгъ, сишъхакIуи стыригъэзыжъыгъ. Ау зыхъуджэрэ, непэ ежъэжъытхэу, а унашьор яIэшъ ори уадежъэжъыт, алахъэм шIу къыпфешI, гъогумаф, осэIо. О къоу уиIэм шъыд илIэужыгъорэ Йоф уиIэми ай зэшIуихынэу, илIыгъэрэ игъэретырэджэ нахь дэгъуджэ умыхъопсэжъынэу ар аш тет, ихъяр олъэгъу. Гъогумаф, осэIо. Рэзаджэ укъысфэмыхъу.

— А сикIал, Йофэу уиIэри уухыгъэу, уипыхэми угу атепщэхагъэу зэрэхъугъэр сигуапэ. Чыжъэджэрэ уалэджэ уплъэзэгъо, укъысцыгугъэу саужы уитыгъэшъ, укъызэрэсэнэцIытыгъэу, Йофэу къыздыуIагъэр гъэцэлIагъэ хъугъэмэ, сэ къинэу слъэгъугъэмджэ гукъао пфысиIэп. А кIэлэжъым ыпашхъэ сисыгъэджи ай нахышIоу симыIыгъынэу сипыгъыгъ. Ау зыхъуджэрэ сыпфэрэз, — ыIуагъ Чэчанэ.

— Ашыгъум, о уиIофи хъазырышъ, ори уадежъэжын, — ыIуишъ, кIалэр IапIохэр зэрылъунэм къакIуишъ, танышшо джэдыгу Чэчанэ къыщилъагъ, дышъэ бэш къыритыгъ. Зы нэгъунджэ дышъэу къыритишъ, Чэчанэр унэм къыришыжъыгъ. Ибысым пишашъэр Чэчанэ къыпэгъокIишъ, лъэгонджэмшхъэджэ къэIыстыгъ, ылъэкIыны къебэугъ.

— Бэрэчэт босын, тхъэуегъэпсэу! Къини къыддэплъэтъугъ, ыджыри уезэшыгъ, гъогумаф, сыхъатмаф! — къыриIуагъ.

Шыхэмэ якIолIэжки, шэсыжъыгъэх. Ятэ ипкIэгъуалэу Чэчанэкъо Чэчанэ зытесыгъэр, ябысым кIалэм къызыгуйубытагъ. Нарт Шэбартныкъо ишэу зытесыгъэр Чэчанэкъо Чэчанэ къызыгуйубытишъ, къеуи къежъэжъыгъэх.

Хым къикIыжыгъэхэу къэкIожызызгъо, ябысым кIалэри къадикIыгъэу зыкупрэ къэкIуагъэхэу, «гъэ-зэжъ», риIуагъ кIалэм.

— Тау хъумэ ар шъуфаIорэ, мы Йофэу ыдж непэ тызыхэтымрэ шъо къинэу къыздэшъулъэгъугъэмрэ анахь

къины ар хъуна! Ау зыхъуджэ, Чэчанэ иунэ егъотыжы-фэджэрэ, а гушаIэр къисэшъумыIу, къэзгъэзэтэп, — ыIуишъ бысым кIалэм ыгъэзэн ыдагъэп.

— Хъунба, ай нахыбэрэ ай тытегущэIэжынэп, — аIуи еомэ кIожыхэзэгъо, нарт Шэбартныкъо ичилэ нэсъжыгъэх. Шэбартныкъо дэжы дэхъажыхишъ, ешке-ешъомрэ джэгумрэ зэхэтэу ай щаублагъ. Мэзищэ охъуфэджэрэ нарт Шэбартныкъо дигъэкIыжыгъэхэп.

Мэзищэ зэхъум ыужы, заухъазырыжы купэр ежъэжыгъ. Нарт Шэбартныкъуи адакIуи, Чэчанэкъо Чэчанэм ихэгъэгу ихъажыхыгъэх. Зехъажыхэм, Чэчанэ ипкIэгъуалэ нэмыхI ашигжын къахэкIыгъэп.

ПкIэгъуалэр зылъэгъутэм зэрэшIошIыгъэр, Чэчанэкъо Чэчанэр тесэу зыдэкIым альэгъугъэти, — Чэчанэкъо Чэчанэ зычапIэ горэм щаукIыгъэу, е щыкIодыгъэу, иши зыгорэм ИэкIэфагъэу ары.

Аш тетэу пкIэгъуалэр зышIэжыгъэ горэм, «Чэчанэ ягуашчу къэнэгъэ тхъамыкIэм макъе езгъэIун, мы шэр зэрахэтэр. Мы купэр блэкIытымэ, шэр къырамытыжы-шъуми, къыдэкIынышъ, тхъамыкIэм, мы шэр зэригъэлъэгъужын», — ыIуишъ ныом дэжы къэбарэр къыхыгъ.

— О тян! къэбар гъэшIэгъон къыфэсхыгъ, — ыIуагъ.

— Шыд къысфэпхыгъгъэр, сикIал, сыбгъэгушIомэ гу-шIуапIэ остын, — ыIуагъ ныом.

— УзгъэгушIонэу щитэп, тян, тхъамыкIагъо къэбар къыпфэсхыгъэр. СымышIахэу сеолIагъ. Чэчанэ ипкIэгъуалэр Чэчанэкъо Чэчанэ зытесыгъэр ыджыдэдэм къэслэгъугъ. Саужыджэрэ бэрэ пэмьтэу, мы чылэм къыдэмыхъатымэ, блэкIытыхэшъ, пкIэгъуалэр зэбгъэлъэгъужынэу ары сзыфэгуIэу сыкъизыфэчъагъэр. Чэчанэ зыдэкIыгъэр илъэс пшIыкIуий хъугъэ. Чэчанэкъо Чэчанэ ай зылъыдэкIыжыгъэр илъэситфи хъугъэ. Ау зыхъуджэрэ, а нэбгыритIуми уяплъыгъэ фэдэу пфэхъоу, а пкIэгъуалэр зэбгъэлъэгъужынэм аары сыкъизыфэкIуагъэр.

— Бой хъяр, сикIал, къысэпIуагъэр, боу дэгъу. Гу лъыптагъэмэ сьоупчIытышъ, тэрэзэу къысаIу, — ыIуагъ.

— КъяIо, тян.

— Шыу пчъагъэу зэрэхъурэр къысаIу, есIолIэтэр сэсшIэн, — ыIуагъ.

— Лыжъэу нэбгыритIу, кIалэу нэбгыритIу — нэбгыриплIы мэхъух. Мы хэгъэгум исымылъэгъуагъэ шылъэпкъэу шиплIымэ нэбгыриплIэр атесэу Чэчанэ ипкIэгъуалэ яIэдэжъэу къакIох.

— Ашыгъум, сикІал, сипкІэгъуали, си Чечани, сикІали зэужмэ якъебар къысфэпхыгъ. Ау зыхъуджэрэ, фэрэ шыбзэу сишихмэ ахэтым къылъфыгъэ фарэр, игъесэгъушы фэсакъызэгъо убыт. ГушІуапкІэджэрэ ар осэты, — йIуишъ ныом кІалэм шэр ритыгъ.

А заулэр зэраIoфэджэрэ, адрэ купэри къэсыжыгъ. Къэблачъэм къыдэхъажыхи, зэфэдэджэрэ зырагъэтэ-къоишъ епсыхыгъэх.

Чечанэкъо Чечанэрэ адрэ кІалэу ябысымыгъэмрэ яхэгъирэихэу, нахь хъакІешы инэу, нэжъ-Іужъыхэр зэкІуалІэхэу, Чечанэ илэгъухэу къыдахъэтыгъэхэр зэрыхъэтыгъэ хъакІешым екІолІагъэх.

ЕтІуанэ Чечанэ иныбджэгъоу хэгъэгум исэр, илъыхъакІохэу къин дэзылтэгъугъэхэри, шъузым ариIуишъ, зэфэдэджэрэ къекІолІагъэх. Шъхъаджы икъурмэн икукІэ ишІагъэхэу, игъомылапхъэу ащ декІутэри игъусэу къекІолІагъэх, джэгор рагъажыи, ешкэхэу, ешъохэу мэзищэ зэхэтыгъэх.

Нарт Шэбартныкъуи, кІалэу къекІуагъэри ащ фэдизымджэрэ ахэтыгъ. Шэбартныкъо нэжъ-Іужъэу къекІолІагъэхэмэ афэгъэзагъэу ахэтыгъ. Нахы кІалэу къекІолІагъэхэмэ зишъуз къахъыжыгъэ кІалэр хэгъирэеу, яшъхъекІафэу, икъутым фэдизыджэрэ ахэтыгъ ари.

Мэзищэр зэхъум, Чечанэкъо Чечанэ янэ, нэжъ-Іужъхэу Чечанэ илэгъухэу ахэтыхэр къахищи, ариIуагъ:

— Непэрэ джэгори, ешкэ-ешъори мы чІапІэм щысэуухы. Цыфэу къырихылІагъэу, хэулэуагъэмэ бэрэчэт босын ясIошь сֆяшьуIотэжь. ХъэкІитIуи сиI: нарт Шэбартныкъо Чечанэ иныбджэгъоу хэгъэту шъхъаф къекІы. Ай анахь кІалэу, ау анахы чыжъэу къикІэу, ари хъакІэу сиIэхэм итIупшыжыгъуи хъугъешъ, ахэри стIупшыжытых. Ау зыхъуджэ, мы хэгъэгум щыщэу хъакІэу къекІолІагъэр зэбгырыкIыжынэу, шъхъаджы иунэ ихъажынэу, «Тхъэ шъуегъэпсэу къышъуеIо» шъуIуи сфяшъуIу.

Лыжъы купэр ежы пчэгум ихьи, джэгуакІор агъеуци, кууакІоу ахэтым къэбарэр раIотагъ. КуюакІоми, «Непэрэ мафэм ешкэ-ешъом иIoф щытэухы, ыджы къэнэжыгъэм нычэпэ шъхъадж ибысым екІолІэжынхэшъ неуши зэрежъэжытым тетэу зерагъэхъазэрыжь. «Сихъяры къекІолІагъэу, къин хэзылтэгъуагъэу, хэулэуагъэхэджэ бэрэчэт босын шъосэIо къышъуIуагъ Чечанэ ягуашэ», — аIуишъ купым араIожыгъ.

«Боу хъяр, боу шIу, хъярыгъо яIэу щэрэIэх, къин ямы-

Іэу къызэхэрэнежых», — аIуишъ, купэр шъхъаджы ибысым екIолIэжыгъэх.

ЯтIонэрэ мафэм ахэр кIожыгъэх, ащ ыужы зы тхъамафэрэ нарт Шэбартныкъорэ адрэ кIалэмрэ шагъэсишъ, — «гъогуамф, сыхватмаф!» — араIуишъ, ахерирагъэжжэжыгъэх.

Ащ ыужы зы илъесы фэдиз щышIагъэу, Чэчанэкъо Чэчанэ: «Палъэу къысфашигъэм секIолIэжын», — ыIуишъ зызетыригъэпсахьишъ, шэу къыратыгъагъэм тейстишъ, зекIон хъумэ гъомылапхъэу зыдиштэтымрэ, Iашэу зыдиштэтымрэ зэфэдэджэ зызэтригъэпсахьишъ, ежьагъ.

Еомэ кIозэ, нарт Шэбартныкъо дэжь дэхъагъ.

— Ыхыы, сишау, укъэкIуагъа? — ыIуишъ, гушIоу къылэгъокIыгъ нарт Шэбартныкъо.

— Нарт Шэбартныкъу, сыбгъэукитагъэмэ сыйшыу-кытэни, ау сэ силажьэп, гушаIэу сэбгъэIуагъэм сыйке-кIолIэжыгъ, — ыIуагъ Чэчанэкъо Чэчанэ.

— Бой шIу, сикIал, — ыIуагъ, — ТэкIу сипаплъэтыгъай, ау зыхъуджэрэ, неущы тежъэн, сэри сыйкылдэкIон. Тызэгъусэу титIуи тыкIонышъ, къызэдэдгъэцэкIэн, — ыIуагъ нарт Шэбартныкъо.

ШкыншIэщым къэбар ыгъэIугъ нарт Шэбартныкъо: «Тежъэн хъумэ гъомылапхъэу тфэбгъэхъазырытыгъэм фэдэу, нэбгыритIум фикъунэу тфэгъэхъазыр», — ыIуишъ, ягуашэ раригъэIуагъ.

— Бой дэгъу, боу игъу, боу сиухъазырын! Чэчанэкъо Чэчанэ а Iофымдже къызэрэгужъорэр лъэшэу шIоигъуаджэтыгъэшъ, Шэбартныкъо ашыгъум рэхъаты хъун, — ыIуишъ Шэбартныкъо ягуашэ гушIуагъэ.

Ягъомылапхъи къиухъазыри, пчэдыжы шыу шэсыгъом язекIо уанэхэри тырагигъалъхи, яонекIо Iалъмэ-къыхэри къыштишъ Шэбартныкъо ягуашэ шыхэр къычаригъэшыгъэх.

Ежъэхишъ, етIуанэ кIуагъэх. Хыми икIыгъэх, еуи нэсигъэх. Иэгум къэблачъэм дэмыхъэхээ, кIалэр къапэгъо-кыгъ лъэшэу гушIоу. Пшъашъэр нарт Шэбартныкъо зэрэлIыжъымдже щыукIытишъ, унэм къикIыгъэп. А Iофэр ялъэгъунэу ахэр къзыэрэкIуагъэр ышIэти, пшъашъэр къызыфимыкIыгъэр аары.

Чэшищ-мэфищэ щысыгъэх.

Чэшищэ зэхъум:

— Тилъэгъун хъазырымэ тежъэжыйт, — ыIуишъ нарт Шэбартныкъо бысым кIалэм риIуагъ.

— Бую хъазыр, Шэбартныкъу, сэ шъузэрэслъэгъурэр сшЮфедэ нахь, апэдэдэ зыбсэю рыгъуни тэш папкIэджэ-рэ къэнагъэп, — ыIуагъ бысымыми.

Къежъэжъынхэу хъуи пшъашъэри унэм къырашыгъ. Пшъашъэр нахылжъеу ышы кIалэр нахыкIэти, есэмэр-къэузэ, пшъашъэм ыIапэ къыубытишь къыришыгъ, адрэ-хэр хъазырти, къэшэсгъэх. КIалэри къэшэси, еIэбэ-хишь ышыпхъу ежь кIалэм къыштагъ.

— Сэ мыр зэрэсшихъум пае къэсмыгъанэу, хэгъ-риягъэ шъуфызесхъат, — ыIуагъ.

— Хъунба, бую дэгъу, — ыIуагъ нарт Шэбартныкъом.

Къежъэхишь, къакIохэзэгъо, хым къикIыжыгъэх, къызекIыжыхэм кIалэм а чыпIалъэм къышыраггъэзагъ.

— Гъэзэжь, сикIал, — ыIуагъ нарт Шэбартныкъо, — икъун хэгъырэигъэу къытфызепхъагъэр. Тхэ угъэпсэу. Чэчанэ сэ сиреблагъ, ау зыхъуджэрэ, пшыпхъу дэжы укЮ пшЮигъоу укъызежъэджэрэ, сэ садэжы укъидэхъат, зы чэцьы-мафэ горэм тыщызэхэсэу зызыбгъэпсэфы-джэ, Чэчанэ дэжы сэри сикъыбдэжьэу тызэдакIоу тшIын. ТыкъызыкIожыджэрэ зызыбгъэпсэфымэ уежъэжынэу, шъуазыфагумджэрэ бысымэу сэ сышъуйэт. ШъуйтIу яхазы горэм иIэми сэ слъэкIытымджэрэ шъуси-зэфэдэнэу ары, — ыIuishь нарт Шэбартныкъо кIалэм къыригъэзагъ.

Чэчанэкъо Чэчанэ къеIэбэхи пшъашъэр къыштишь, ежыхэри ежъэжьи кIожыгъэх. Нарт Шэбартныкъо дэ-жы нэсыгъэх.

Зы мазэрэ нарт Шэбартныкъо дэжы ригъэсигъ. Тэ-щэрыпIэм къырашыжымэ фишIэтэр игъусэу, шъузыщэу игъусапхъэр хэтэу рищэжъэжьишь, Чэчанэкъо Чэчанэр ядэжы ышэжьыгъ.

Зынэсыжыхэм, джэгоу фашIытым шъыд лIэужыгъо-джи хэкIодэтэр нарт Шэбартныкъо ежь иIофэу, мэфиблэ фигъэджэгугъэх.

— Шъузэпэш! — ыдже сэри сикIожын, къыстефэ-рэм кIэсмыгъэхъапагъэми шъугу къысашъумыгъабгъ, — ыIуагъ нарт Шэбартныкъо.

— Мы Iофым хэпшIахыгъэр икъуджэрэ тэ тэштэ, — къыриIуагъ ныом.

— КъыщыкIэрэп хэпшIахыгъэми, аш фэдиз улэу шъхъаубатэм тэфетыгъэп. Ау орырэ сэрырэ ныбджэгъу-гъэу зэфытиIэр икIахыджи умыгъэкIодыжынэу угуджэ убытыгъэшьи, аары зытепшIахырэр. А фэмыфым щы-

мыгъупшэу уифэшъуашэ тетэу къыбдэзекIомэ сыйфэрэз, ау узэхимышIыкIымэ разэ сыхъунэп, — ыIуагъ Чэчанэ.

А чыпIалъэм иши уанэ къытыралъхи, гъомылапхъэр къыфаухъазырыгъэти, нарт Шэбартныкъо къыдэкIи къэ-
кложыгъ.

Чэчанэкъо Чэчанэр шъэошIэу а чылэмджэ зэкIолIэ-
жыгъагъэхэмэ, джэгүхэр къыфаши, хэгъашъохэри къы-
фашишть, къыщагъэри ращыжыгъ, иджэгүи ай шаухи,
яунэ къинэжыгъ.

Еомэ зекIо кIоу, дэкIымэ илъесыре къэтэу, нарт Шэ-
бартныкъо дэжь екIуалIэмэ «шъыдэу ушит?» аши риIоу;
зыгорэджэ ишIупщ дэжь кIо шIоигъоу хъуми нарт Шэ-
бартныкъо дэжь екIуалIэу, ай зыщигъэпсэфымэ, ежъэмэ
адырэм кIоу; ишIупщ къежьэмэ, Шэбартныкъо дэжь къе-
кIуалIэу, Шэбартныкъо къыдэжьэмэ Чэчанэ дэжы къы-
зэдакIохэу, нэплъэгъуджэ зээзифэхэджэрэ зэхэсихэу,
ешкэу, ешъоу, зэблагъэу, а заулэр къяхъулIагъэу а купэр
къэнэжыгъ.

277. ШЭБАТНЫКЪО ІЭКУАНДЭ ДЭЖЬ ПСЭЛЪЫХЬО ЗЭРЫКІОГЪАГЪЭР

(К Iэмгуе текст)

Нарт Шэбатныкъо Іэкуандэ дэжь псэлъыхъо зэкIом,
унэ пчъэIупэм ипчышхо къычIиси, унэм ихъагъ. Зехъам,
шъхъакIо къехъулIи къикIыжыгъ.

Ар зэхъум:

— Мы пчышхор чIэзытхъырэм Іэкуандэ естынкIэ! —
ыIуи Джылъэхъстэн тхъэ ыIуагъ.

Бэу цIыф пчым еIи шъхъай къафычIэтхъыгъэп. А къэ-
барыр Саусырыкъо зызэхехым, кIуи егъутхылIи, ыгъэ-
сыи къычIичишь къыритыжыгъ.

Шэбатныкъо гуюхи идэнэ кIэпщ, шы чапэм щигъабзи
къежьэжыгъ. Шэбатныкъо зекъэжыхэ нэуж Саусыры-
къо лIыжъым щыхъэгъагъ: «къо лIыжъым щыхъэгъагъ:
«Іэкуандэ къысэт!» ыIуи.

— Іэкуандэ остына, тхъагъэпцIыжъ цIыкIу, уегъут-
хылIи пчыр къычIэпчыгъ, — Джылъэхъстэн ыIуагъ.

— Е, фэхъу-фэмыхъуми къысэптын! — ыIуи къыдэ-
шэсыкIыжыгъ.

Саусырыкъо къыдэшэсыкIи Шэбатныкъо къылъежы
къыкIэхъагъ.

Саусырыкъорэ Шэбатныкъорэ зэпхъурэлъфэгъуягъэх.

— Саусырыкъо, моу къеуцу! — ыIуи къыгъеуцугъ. — О Шэбатныкъу, орырэ сэрырэ зыны тыкъилъфыгъ, сыйкыпкIэхъагъэшь шъхъакIо сит, Джылахъстэнэ Iэкуандэ къыситыжырэпышь къыздэбгъэпынкIэ сыольеIу, — ыIуагъ.

— Саусырыкъо къыбдэзгъэпынш, ами сэри сыгу ёбгъэ, — Нарт Шэбатныкъо ыIуи къагъэзэжъи, Джылэхъстэн икъуаджэ къекIолагъэх. Джылэхъстан джы Рязанскэ станицэр зыдэшысым ыпшъэкIэ верститIу фэдизкIэ дэдзыягъэу щысыгъ.

О уинишь кIэми дэуцу, сэ синахы цыкIушь-бгым ситетын, бывымэу яIэр хъуакIо къидэдгъэкIыштэп, яцЫ-фи къидэдгъэкIыштэп, — Саусырыкъо ыIуагъ.

Ащ тетэу ашIыхи зэуцухэм, къэбарэу щыIэр Джылэхъстан дэжь кIохи раIуагъ:

— Былым дагъэкIырэп, цыф дагъэкIырэп, — ыIуи.

Джылэхъстэн Лъэшишь дэжь кIуи:

— Сызаорэм щымыхъунэу бзитIу сфершI, — ыIуи, бзитIур ригъэшIи къежкъэжыгъагъ.

Саусырыкъо пэгъокIи, шыр ыгъашти, риригъэдзыхъгъ. Зыредзыхым, бзитIум яз зэпикIыгъ. Зы бзэр къыхъижки лъыжъыр къекIожыгъ. Iэкуандэ еупчIыгъ:

— КIэим дэтэм сеона, бжъапэм тетэм сеона?? — ыIуи.

Iэкуандэ зыфиIорэм еонэу щытыгъэп, Джылахъстан еупчIыжыгъагъэ шъхъай. Ар Iэкуандэ ышIэрэпти, Шэбатныкъо нахьышIу ылъэгъоу щытыти:

— КIэим дэтэм сиузы ехь, бжъапэм тетэм еу! — зеIом, еуй Шэбатныкъо ыукIыгъ.

Iэкуандэ Iохъуи шъхъакIэ, кIэхъажыгъэп.

Шэбатныкъо үкIыгъэ зэхъум, Саусырыкъо зигъэллагъ. Мэлахъохэри дэкIыжыгъэх, мэкъумэшышиIэхэри дэкIыжыгъэх. Ащ ыуж мэлахъю кIалэ горэ Саусырыкъо ихъадэ IукIагъ. Итхъожъые лагъэу голъэу, кIалэм ащ тетэу зельэгъум, гушIоу къежкъэжки Джылэхъстан нафт сэнашьом кIуагъети, лъыкIуи риIуагъ. Джылэхъстан:

— ШъукIуи бывыу шъухы ылъэдий куцI щыщ бывыукIэ щиз къысфэшъухы сежкъуягъэпэм, — ыIуагъ. КIохи бывыукIэ щиз къыфахыгъ. Зепэмын:

— ИлIыхъужъыгу мэжъажъе! — ыIуагъ.

Iэкуандэ ахэтыти:

— Щэрэм зишиIэжырэба, сэIо, илIыхъугуи ащ жъажъэрэл, хъадэжъымэ ащ нахь пыурэр! — ыIуагъ.

— Хъабз уд джадэм ыIорэр олъэгъуа! — ыIуишь шэ-

си кIуагъэ. Нэси шъхъашыуци, ичатэ къырихи, еIабэхъшь:

— Тхъагъепци цыкIу, ушылъышта мыш! — ыIуи чэтапэмкIэ къызкIаIэм, Саусырыкъо къызщылъэти, майтэ огъу къыщырихи ышъхъэ чапэ къытырипхъуи, ышъхъаIакIэ ыIыгъэу Джылахъстан къэкIожыгъ.

Ар аджалы фэхъугъ.

Мы пстэури къызэркIыгъэр Иэкуандэрэ Шэбатныкъорэ. Шэбатныкъо пельуаныгъ, Иэкуанди пельуаныгъ. Шу зэрэлъэгъуху зэIукIагъэхэп. Саусырыкъо лы фэхъунэу щытти, ащ къыфэнэжыгъ. Ыджы щыIэ цыфми къалъэгъужы Джылэхъстэн ихапIэ, иунэ зыдэштыгъэр. Къалъэгъужыгъ, илъегуцэ зыхэлъыгъэр нафэу щыт.

278. ИЭКУАНДЭ ДЭЙ НАРТ ШЭБЭНТОКЬУЭ ПЫЛЪАКИУЭ ЗЭРЫКИУЭГЬАР

(Къэбэрдэй текст)

Иэкуандэ дей Нарт Шэбэнтокъуэ пылъакIуэ щыкIуам и унэ бжэIупэм дей и сагъындакъыр¹) хитIери Шэбэнтокъуэ унэм щIыхъаш.

Унэ зыдышиIыхъам зы щхъэкIуэ гуэр къыщехъулIэри къышIэкIыжащ. Щэбэнтокъуэ и сагъындакъыр бжэIупэм дей хэтIау щытти, нарт Джылахъстэн жиIашь:

— Мы Щэбэнтокъуэ и сагъындакъ хисар къыхэзычым Иэкуандэу, си шыпхъур, естьнкIэ-жиIэри тхъэ иIуаш.

Цыххуу къырихъэлIар нэIэ-къеIэ щхъэкIэ, зыми къыххэчакъым, и ужъым Сосрыкъуэ кIуэри еIэри къыхичаш.

Шэбэнтокъуэри къыдэкIыжащ. Сосрыкъуэр къыдэнэри нарт ДжылахъстэнэжыриIаш:

— Сагъындакъыр къыхэсчаш, къаштэ Иэкуандэ къызэт, — жиIэри.

ДжылахъстэнэжыриIаш:

— Уэ псыф пшIыри бгъэссыри итIанэш къыщыхэпчар, абыкIэ сэ Иэкуандэ уэстынкъым — щыжиIэм Сосрыкъуэ:

— АтIэ ар уэ плъэкI плъэммыкIми къызэптыным, — жиIэри Сосрыкъуэр къещэсри Шэбэнтокъуэ кIэлъиIэхъаш.

— Шэбэнтокъуэ, уэрэ сэрэ зэшыпхъуитIым дыкъаль-

¹ Мыц дэжъым къэбарIуатэр мэгъошэн фае. — адырэ вариантхэм зыцIэ къыраIорэр пчыр ары. — Х. А.

хуаш, — нобэ щхъэкІуэ къысшыщІаш. Джылахъстэн сыйкъигъекІуащи дыздегъэбий, — щыжиІэм,

«Хъунщ, сэрикІ абы сыхузэгуоп» — жиІаш. Түуми къагъэзэжри Джылахъстэн и къуажэм къекІуэлІахэш. Джылахъстэн икъуажэр Рязан станицэм дей щыист.

Сосрыкъуэ жиІаш:

— Сэ сыгукынчи бгышхъэм сытетынщ, уэ унэжъ иинчи къуакІэм дэувэ Нарт. Джылахъстэн и къуажэм я былыми я цыхуи губгъуэм къидгъэхъанкъым, — жаІери уавхэш.

Былыми цыхуи дамыгъэкІ щыхъум, къуажэр Джылахъстэн дей кІуэри хуэтхъэусыхаш. Ахэр щытхъэусыхэм, Джылахъстэн Лъэпц дей кІуэри:

— Сызэуэм фІэмькыу бзитІ схуэшІ, — жыриІери бзитІ къыригъешІри Іэкуандэ дей кІуэри жыриІаш:

— КъуакІэм дэтым сеуэн, хъэмэ бжъапэм тетым сеуэн? — щыжыриІэм, Іэкуандэ жиІэм и нэмьшІт ишІэнур: «КъуакІэм дэтым еуэ», — жыриІаш, бжъэпэм тетым еуэн и гугъэу.

А зэм фІэкІа Іэкуандэ жиІам едэІуатэкъым.

Нарт Шэбантокъуэр нэхъыфІу ильагъурт Іэкуандэ, Сосрыкъуэ нэхъри.

КІуэри къуакІэм дэтым еуэри щүукыым, Сосрыкъуэ зигъэлІэнэпцІ ащ. Абы дежым Іэхъуэ-шыхъуэхэри мэкъумэшьщіэхэри губгъуэм дэкІахэш. Мэлыхъуэхэм ялъэгъуаш Сосрыкъуэ лІауэ щылъу. КъекІуэжхэри Джылахъстэн нарт санэхуафэм щыІэти:

— Сосрыкъуэ лІауэ губгъуэм ильщ, — щыжкаІэм:

— Ар тхъэгъепцІу цыхущ, лІакъым ар, фыкІуи бруфхыи и лъэдий къупщхъэр фубурууи брум и дзэм щызкуцІ къысхуэфхыи севгъэпэм», — жиІаш.

КІуэхэри и лъэдийф яубуури куцІ къыхуахъри щепэмым, жиІаш: «И лыхъужъыгур мэжъэражъэ», — жиІэри.

«И лыхъужъыгукъым жъэражъэр, хъэжымэ щоури аращ», — щыжиІэм:

— Хъэбз удым жиІэри плъагъуркъэ! — жиІэри шэсри кІуаш.

Нэсри щхъэшьувэри и джатэр къырихри, джатэпэмкІэ еуІуаш:

— Ущылъыну мыбдей куэдрэ? — жиІэри.

Сосрыкъуэ къыщылъэтри иджатэмкІэ и щхъэм къеуэри уІэгъищыр къытыридзэри Джылахъстэн и щхъэр ІэкІэ и Йыгъыу къекІуэжаш. Ар ажал хуэхъури абы илЫкІаш.

279. НАРТ ШЭБАТЫНЫКЬО ІЭКУАНДЭ-ДАХЭ ДЭЖЬ
К'ЫЗЭРЭКЮГЬАГЬЭР

(Б жъэдыгъу текст)

Нарт Шэбатыныкъо янэм чыунэджэ ыпIугъ, хъэпанийтIурэ бгъэжъитIурэ дигъесагъэх.

Ауштэу Шэбатыныкъо лы къэхъугъ. Лы къызэхъум, Іалэджымэ яунэ Іэкуандэ-дахэр ылоу пшъешъэ дэгъу горэ исыгъэти, Чэлэхъсэтым ишиашъэу, аш дэжы къэкIуагъ. Ипч пчъэIупэм щычIисишъ, ежь пшъешъэ дахэм дэжь унэм ихъагъ. Ау къыдэмыкIонэу къышыриIуишъы, зэ шъхъам къызыдэкIыжым, ыгуджэ пшъашъэр шIу ылъэгъуугъэу щытыти, Чэлэхъсэтым дэгушэIэн ыгу хэлъэу, Шэбатыныкъо къыгъэзэжки шъхъам, Іэкуандэ къыримытынэу Чэлэхъсэтым къыриIуагъ:

— Хэгъэгу чыжь уздэшыIэр, орыдже къекIунэу шытэп, — ыIуишъ.

Шэбатынэкъомрэ Чэлэхъсэтымрэ агу зэбгъагъэ. Аш үүж ильэс горэ щышIагъэу къакIоешъ, ыщэмэ шIонгъоу дэгушэIагъ.

— Тятэ сыбдимыгъэкIонэу къысиIуагъ шъхъае, си-гуджэ шIу усэлъэгъу, — риIуагъ.

А чыпIэм Іэкуандэм дэжь псэлъыхъо къэкIуагъэхэмэ къэлапчъэр фашIэу ылъэгъуугъ Шэбатынэкъом. Зельэгъум, иши къешэсыйжи, къэлапчъэри къыIуути, пэнеп-цэ сэраихэри къыкъути Шэбатынэкъо къыдэкIыжыгъ.

* * *

Пчэр пчъэIупэм чIэсагъэти:

— Пчэр чIэзытхъирэм Іэкуандэ естьт, — ыIуи Чэлэхъсэты унашъо ышIыгъ.

Саусырыкъорэ Шэбатынэкъорэ зэпхъорэлъфэгъухэу, зэшыпхъуитIумэ къальфыгъэу щытыгъ.

Пчэр зэрэчIисагъээр Саусэрыкъо зэхихыгъэ. Зызэхэхым Саусэрыкъо кIуишъ, егъутхылIи, ыгъэссысызэ къыЧитхъыгъ.

— Пчэр къычIэстхъыгъ, Іэкуандэ къысэт, — ыIуи пшы-Чэлэхъсэтым риIуагъ.

— Мыгъо цыкIу, угъутхылIи пчэр къычIэпхъыгъэ нахь, тэрэзэу узекIуагъэп, остытэп, — къыриIуагъ.

Саусэрыкъо ар шъхъакIо щыхъуешъ къыдэкIыжыгъ. Шэбатынэкъо зыIуигъакIишъ:

— ШъхакЮ къытщышЫгъ, орырэ сэрырэ тызэ-
пхъорэлъфэгъоу, Чэлэхъсэтэр къыздэгъэпый, — риIуагъ.
Чэлэхъсэт ыдэжбы кЮхишъ чылэр къауцуахь, былыми,
цифи дамыгъэкIэу хэгъуашъхъэм Iугъолъхъагъэх.

Чэлэхъсэтты Лъэпшы дэжбы кIуишъы:

— Сызаорэм сыцымыохъунэу щитIу сферI — риIуагъ.

Шэхэр къыфишЫгъэх. Къыритыжбы къежъэжбыгъэу
къекIожьзэ хэгъуашъхъэм къызынэсыжым Чэлэхъсэтым
иши Саусэрыкъо ыгъащти Чэлэхъсэтэр ридзыхи щитIумэ
язы зэпиутыгъ, зы Ѣэр къэнагъ.

Чэлэхъсэтэр Иэкуандэм еупчыгъ:

— ТIумэ язэу таш сеот? — ыIуи.

— Бжъапэм тетым уемыу, кIэим дэтым еу, — риIуагъ.

Саусэрыкъо нахь Шэбатынэкъо нахышIу ылъэгъу-
тыгъ Иэкуандэм. Саусэрыкъо нахь цЫкIоу, Шэбатынэкъо
нахь инэу Ѣытыгъ. Бжъапэм тетэр Шэбатынэкъоти кIэим
дэтым еу зыкIиIуагъэр аары.

Чэлэхъсэтым Ѣэмрэ бзэмрэ зэIуилъхьишъ бжъапэм
тетым зеом, Шэбатынэкъо ащ ѢиукIыгъ.

* * *

Шэбатынэкъо зеукIым, Саусэрыкъо зигъалIи хэ-
гъуашъхъэм Iугъолъхъагъ. Чылэр шъхартIупщэу хъу-
жыгъэ, чэмыхэри къыдагъэзыкIыгъ. Мэлахъомэ ащиш-
горэм Саусэрыкъо иши ежбыри лАгъэу хэгъуашъхъэм
Iулъэу ылъэгъугъ. Мэлахъор кЮжбы Чэлэхъсэтым ри-
Iуагъ:

— Саусэрыкъо иши ежбыри лАгъэу моу Iулъ, —
ыIуи.

— Удэ шъукIори, бырыу шъухьри, ылъэдакъэ бырыу
щиз къыхэшъухьри къешъухьи сежъугъэплъ, — ыIуагъ.

КIуагъэх. Бырыу жэм Ѣиз ылъэдакъэ къыхахи, Чэ-
лэхъсэтым ратыгъ. Зыратым епэмыгъ:

— ТхагъэпцIы цЫкIум ыгу мэжъажъэ, цЫфымэ
щэуи джыри, — ыIуи Чэлэхъсэтым къыIуагъ.

Нарт сэнашъохэри зэхэтэу Иэкуандэри ахэтэу Ѣытыти.

— Чэлэхъсэтэр Ѣтэрэм зишиIэжъэрба сэIo, — ыIуи
Иэкуандэм къыриIуагъ.

— А тхагъэпцIым ышиIэрэр сэ Ѣызгъэгъупшэт, —
ыIуишъ Чэлэхъсэтым иши уанэ траиргъальхьи, къэ-
кIуагъ Саусэрыкъо ыдэжбы. Къызэрэнэсыгъэм тетэу ча-
тэмджэ еIэбэхи:

— Тхъэгъэпциы цыкIу, узыпылъэр шъыд? — зеом, къызылъэти шэр къыгъашти, Чэлэхъсэтэри ридзыхыгъ.

Саусэрыкъом майтэ ыЫгъэу щытыти, майтэмдже къеуи ышъхъэ къызэгуупкIыгъ.

Чэлэхъсэт ышъхъэ къыубытыжыи, иши къешэси, къыкъеуи ышъхъэ къызэгуупкIыгъ.

Лъэпшы ыдэжын ыгъакIохи, Лъэпш къаригъэцагъ.

— Сшъхъэ зэбгырымызынэу гъучы паю сфершI, — ыИшишь, гъучI паю аригъэшIыгъ.

Гъучы паюр зыщилъи шъхъяе, ишIуагъэ къэкIуагъэп. Чэлэхъсэтэйм аджалыщэ тефагъэу щытыти, жъугъохэр къызыредзэм, ылсэ хэкIыгъ.

Іэкуандэм:

— Тят, таужы икI осIогъагъэ. О зэпшIэжыгъэ нахь, зими къыуишIагъэп, — ыИуагъ. Хъадэри агъэIылъыгъ.

Чэлэхъсэтэр иунагъоджэ Рязансэ хэгъуашъхэм верстэ зытIуджэ пэчыжъэу щысыгъ. ПэIулъашъоу иунэ Iулъыгъэри цыфымэ къалъэгъужыгъ. Ыдж непэ щегъэжъагъэу иунэ зыдэштыгъэр уигъэлъэгъунэу цыфыхэр щыIэх.

280. НАРТ ШЭБАТНЫКЬО ИКЮДЫКИ

(Шъхъашэ фыжъ текст)

Нарт явшъашъэ ыхьи Чынты зэркIожыгъэм пae, Саусэрыкъ губж фишIи, Йошхъэ Палъэр ритыгъ. Арыти къякIуалIи Шэбатныкъо зигъэчэрээу тетзэрэ, къолэжъымэ «къуагъ» аюзэрэ, хъишъэ быузэрэ, иши одыджынхэ пышIагъэхэу Саусэрыкъо къылохъэ. Шэбатныкъо иш ацкъагъашти Шэбатныкъор рихыжъэжыгъ. КопкъыкIэ зефызым, ши цэгэ нэлъищэр хикIыкIыгъ; къызежэдайэм ши жэпкъэр къыхитхъыгъ.

Саусэрыкъор екIуалIи ышъхъэ пихыгъ, ышъхъэ пиhi янэ дый ыхьыыгъ. Янэ зыфехым Шэбатныкъо ышъхъэ ышIэжыгъ.

— А иман зыкIсцIымылъ, мы къэпхыгъэр тэ тикIали, о уипхъорэлъфэгъу! — ыИуагъ.

Чырэ лэнистэшхо къышти, пчъэмкIэ къызлъедзым; пчъэ пхъобгъум пхырыкIи, чыгум щэрэчищэу хэхъагъ.

281. НАРТ ШЭБАТНЫКЬО ИКЮДЫКИ

(Б жъэдыгъ у текст)

Шэбатныкъо нарт хасэм кIуишъ ятэ къызегъэнэжъым ыуж ильэс заулэрэ хэтыгъ.

ИтIанэ: «Iэкуандэ дэжь псэлъыхъо сыкIот» ыIуи, къышэн ыгу хэлъэу кIуагъэ. Шэбатныкъо, Лышко хъугъагъэ, пельууанышко хъугъагъэ.

Шэбатныкъом пчышко ыIыгъыгъ.

Iалэджы яунэ къэкIуагъ, Iэкуандэ дэжьы. Пшъашъэр зипшъэшъагъэр Чэлэхъстэн ары. Шэбатныкъо къесишъ, Iалэджы ящау щепсыхыгъ. Пчэр унэм рихъагъэп, иныти, пчъэIупэм чIисагь. Унэм зехъэм, зыгорэм ибзэкуалъэ зыIехим ылъэкIапIэ ыгъэкIэзэзыгъ, ынэбзыщхэр ыгъэу-пIэпIагъ, ичати пкъэуужъыем ыIатыгъэп. Чэлэхъстэнэу пшъашъэм ятэр къапллы къылъэгъугъ пчэр зэрэчIесагъэр.

Нарт шъэуабэ епсэлъыхъотыгъэ Iэкуандэ дахэм. Ахэмэ къариIуагъ Чэлэхъстэнэм.

— Шъуащыщэу Шэбатныкъо ипч чIэзычырэм Iэкуандэ есэты, — къариIуагъ.

— Iагъэх зэужэри, чIачын агу хэлъэу, зыми фычIэчыгъэп. Афэгъэхъяягъэп.

Саусырыкъо къыдэхъагъ. Нарт шъаомэ раIуагъ къэбар Саусырыкъо.

— Шэбатныкъо ипч чIэзычырэм, Iэкуандэ ритынэу Чэлэхъстэны ыIуагъ, тэ теплъыгъ шъхье, къытфычIэчырэм, — аIуагъ.

Саусырыкъор пчым кIэлъырыууци, амышIахэу кIэлъырыгъутхъагъ. Ыгъэсиси къычIичыгъ пчыр.

— Саусырыкъо пчэр къычIичыгъ, — аIуи Чэлэхъстэнэм раIуагъ.

— А тхъагъэпцI удым ар къычIичын ылъэкIытыгъэп, ылъапсэ чIэгъутхьи къычIичыгъэ нахь! — ыIуи, къышIагъ. Пшъашъэри ритыгъэп.

Ашыгъум Шэбатныкъор унэм исыгъ Иэкуандэ епсэлъыхъоу.

Шэбатныкъо къежъэжыгъ. Пчым къекIолIэжыгъ. Пчым къызеIэм зэрэIагъэхэр ышIагъ, ылъапсэ зэрэчIэгъутхъагъэхэр.

— Сэ Чырты сыкъикIыгъ, — Нарты хъакIэджэ сыйкъекIуагъ, шъукъысэрыджэгоу! Шъузэрэхъурэ шъульэгъун, пыи зэрэшъуиIэр зэжъугъашIэ, — ыIуи, Шэбатныкъо шэсыйжы дэкIыжыгъ.

Саусырыкъу зыфайорэ тхъагъепці цыкайор хъоршэрыти, Шэбатныкъом лъежьагъ. Кіехъагъ Шэбатныкъом Саусырыкъор.

— Орырэ сэрырэ зыны тыкъильфыгъ, Шэбатныкъу о уишъхъакюо сишъхъакюо сэри, — ытуагъ, — ау зыхъуджэ, палъэ етэмыйтэтэу тягъэпый мыхэмэ, — ытуагъ.

— Шъыд япникайоу тяпинеу пайорэ, Саусырыкъу? — ытуи Шэбатныкъор еупчыагъ.

— Ямэцакайи къыдэдгъэкайтэп, яжъонакайи къыдэдгъэкайтэп, ябылым хъуакюо дгъэкайтэп, — ытуагъ Саусырыкъо.

Къагъэзэжыгъ. Къагъэзэжыи, къакайохи яхэгъуашхъэ Дэджыу бжъапэ къызесыхэм:

— Сэ синахъ цыкайушь бжъапэм сытетыт, о унахъ инышь кіэим иуцу, — ытуагъ Саусырыкъо.

Саусырыкъо бжъапэм теуцуагъ, Шэбатныкъор кіэим иуцуагъ.

Яжъонакайи дагъэкайыгъэп, ямэцакайи дагъэкайыгъэп, ябылыми дагъэкайыгъэп. Чэш-мэфищэ ауштэу акъудыгъ.

Иекуандэ ятэу Чэлэхъстэнэр дэки, адиджэ авшъэджэ ыуахъи, Лъэпшь дэжь кайуагъ.

Лъэпшьши ри туагъ:

— Лъэпшь, сызаорэм щымьюхъоу тэфэнэу, зытефэрэ мыхъужкынэу щитай сферэ, — ри туагъ.

Щитайор къифищайыгъ. Щитайор къышти къежъэжыгъ, Чэлэхъстэнэр. Къэклюжы пэтээ гъогум. Саусырыкъор щыпэгъокайыгъ. Гъогум йут мыстхъэ къогъум къогъольхъагъ Саусырыкъо. Гъогум къырыкайозэ Чэлэхъстэнэр мыстхъэм къесыгъ.

«Хъэйт!» ытуи, Саусырыкъо шэр ыгъасти, Чэлэхъстэнэр рыригъэдзыхыгъ. Сагындаакъышэу Иэджэ ытыгъэр къанишь, исагындаакъэ дэлъышэр зэпиутыгъ.

— Тхъагъепці удыжь, сеогъэукайри! — ытуагъ Чэлэхъстэнэм.

Саусырыкъо зигъэбылъыжыгъ, Чэлэхъстэн къэшесыжы, ядэжыи къэклюжыгъ.

— Тэ укайогъагъ, тят? — ытуагъ ипшъашъэ.

— Лъэпшь дэжь сыкайогъагъ, — ытуагъ, — сипшъашъ. Мы чылэр дэзымыгъэкайжыре тхъагъепціитайумэ сяон сыгу хэлъеу, Лъэпшьши щитай къезгъешайыгъагъ, ау Саусырыкъо сиш къыгъасти сиригъэдзи яхэзырэшэр зэпиутыгъ. Зышэу къысфэнагъэмджэ сызаорэр сункайт. Кіэим дэтэйм еу пайомэ сеот, бжъапэм тетым еу пайомэ сеот, тайумэ язэу узаблэрэм сеот.

Іэкуандэ «еу» зыфиЮрэм емyonэу ары иморадыгъэр Чэлэхъстэнэм.

— Кіэим дэтым уемыу, бжъапэм тетым еу, — ыIуагъ Іэкуандэ.

Кіэим дэтэр Шэбатныкъу, бжъапэм тетэр — Саусырыкъу.

Іэкуандэ ышIештыгъ «еу» зыфиЮрэм, ятэ зеремыотэр. Ары шхъяе, Шэбатныкъом фэгумэкIыти, къегуай къыIуагъэр кыIэкIуагъ.

Чэлэхъстэнэр кіэим дэтым еуи, Шэбатныкъор арти, ыукиIыгъ.

Чылэмэ ариIуагъ:

— Шэбатныкъо сиукиIыгъэ, Саусырыкъо хъэтэжъэп. Чылэри губгъэм ихъажыгъ.

Саусырыкъо хъадэу бгым телъэу, Тхъожъыер шхъащтэу алъэгъугъ.

Чэлэхъстэнэм дэжь къакIохи къыраIуагъ:

— Саусырыкъо хъадэ хъугъэ, — аIуи.

КъызыраIом:

— А тхъагъэпциым сеуагъэп, шъидэуштэу укIыгъэ хъун, ар тэрэзыхэп, — ыIуагъ.—Ащиgъум, Іэкуандэ, удэ пхъуватэм сибырыу къидэх, — бирю горэ къидаригъэхыгъ. — Мы бирюор шхъухыри, Саусырыкъо ылъэдакъэ хэжъугъай, ылъэтх куцIы щыщэ мы бируюжэм диз къэшхъухь, лагъэмэ ар сэ кычIэзгъэкIыт, — ыIуи ытъекIуагъэх.

Кохи, Саусырыкъо ылъэдакъэ хагъай, ылъэтх куцI щыщэ бируюжэм диз къахыгъ. Къахьи Чэлэхъстэнэм ратыгъ. Зыратым куцIым епэмыгъ:

— Ліэна мо тхъагъэпциэр! — ИлIыхъу гу мэжъажъэ щыль, зигъэлIагъэу щыль, — ыIуагъ.

Шэбатныкъо щымыIэжы зэхъум, Іэкуандэр тIэкIу Саусырыкъо лIыджэ енэцIыжыгъ.

— Тят, а куцIэр къисэти, сэри сегъеплъ, — ыIуагъ Іэкуандэ.

Бируюжэм зэрэдэлъэу ритыгъ. Епэмыгъ Іэкуандэ куцIым:

— Хъуна, тят, мыр? — ыIуагъ. — ИлIыхъугу жъэжъэна, хъедамэ щэу мыш, — ыIуагъ пшъашъэм, ыукиIынджэ енэгүйи, ежь енэцIыти.

— ШъукIори, шъукъаплъ, — ыIуи Чэлэхъстэнэм ыгъэкIуагъэх.

ЗегъакIохэм, Саусырыкъор Тхъожъыем ешэси, ІукIыжыгъэу кычIэкIыгъ.

КъэкІожыхи «Іутыжъэп» къыраIуагъ.

— А тхъагъэпці ЦыкІор зэрэмьлIагъэр сэ сшIагъэба, — ыIуагъ Чэлэхъстэнэм.

Джарэу ыныбжь кIакоу Шэбатныкъо кIодыгъэ.

Шэбатныкъорэ Саусырыкъорэ зэшыпхъуитIумэ къалъфыгъ. ТIуми «Сэтэнай» ацI.

282. ЩЭБАТНЫКЪО ИЛАКІ

(Шапсыгъэ текст)

Щэбатыныкъо лIэу зэхъум, зыпIугъэм еупкIыгъ къыз-дэкІырэмрэ ылъэпкъымрэ, ятэ-янэхэмджъэ. Къэзыгъоти зыпIужыгъэм къыриIуагъ псым къыхъэу къызэригъотыгъэр.

Пхъатэу зыдэлъэу къыгъотыгъэр натымэ яIашIагъэу зэрещтыгъэри риIуагъ.

— Адэ, сэ натымэ адэжбы сыкІожыни, сэ слъэпкъ къэзгъотыжынэу сыкІощти, щы сыйфай, яаш-шъуащэрэ сафай, — риIуагъ зыпIужыгъэм. ЗыпIужыгъэр къолаити, зэужъэри иIагъ.

— Къахэх сищымэ узыфае щэр, сиIещэ-шъуащэмэ узыфаер къахэх, — риIуагъ зыпIужыгъэм.

ЗыпIужыгъэм щыхэр зырызэу къуубытыгохэу нат Щэбатыныкъо щыкІэмэ къатэIагъ.

Зы хакІо нахъ къыхэмькІэу адэрэхэр зэужъэмэ акІэ къаIэгъю зэгъу пхэкІэ зэхигъэтIысхагъэх. ХэкІожъэри яапыкІи ежъэжыгъэшти къыригъэгъази бгым кИифи ежъыри бжъакъом къыдэкIуай къыготIысхажыгъ. ХакІом анахъ горIысхэгъагъэх. Къыридзыхимэ фаеу къыкІэчи къычахыгъ, дэчэягъ, зыдидзыягъ, ау къифемидзыхэу уцужыгъэ.

Щэбытыныкъо къепсихыжьи уанэу тырилъхъагъэр пытэу ыгъэпытагъ. Иэщэ-шъуащэмкІэ зыкъыфапи, зыпIужыгъэм ыIапэ къуубытыжьи къыдэкIыжыгъ.

Тен псыхъо гъунэ Iутэу зыуцогъурэ къэкIуагъ.

Тены къэки Псыжъы къэкIуагъ. Псыжъы гъунэ Iутэу къакІого зэгъу, натымэ яхэгъэгу къызэсым, натымэ ешхэшьо яIэу зэхэсихэти, натымэ якIалэ горэ щаум дэтэу къылъэгъуи, ихъажьи ариIуагъ. Натымэ Саусэрыкъоти ятхаматэу зэдэIухэу яIагъэр раIуи къагъаплъи Щэбатыныкъо къакІоу зельэгъум емыплъышьоу ынэ зэтрип-къожь, яанэм зытыригъэкIагъ, ынэхэр ыупIыцIагъэу.

КъысашъуIуи шыур зыхэтыр? — къакIо шъхъакIэ Саусэрыкъо къафеплъырэп. Зи рашIэн замылъэкIым, Лъэпшъы ыдэжбы агъакIуи Iадэ къырагъахьи, IадэмкIэ Саусэрыкъо ынапIэ зэтыратхьи къагъеплъагъ.

— Ашьыу, къэкIуагъэр шIу фэшIыджэ къэкIуагъэп. Натымэ хъалачэр къахилъхьашт. ШъупаIо шъхъарыхыгъэу лъэкоджэмышъхъэджэ шъуфтIыси къышъозэгъымэ шъуинасып. Къышъомызэгъымэ шъуунэхъугъ.

Къышъозэгъымэ къыжъугъахъэ жъугъэтIыси санэ блэ хэсэу ежъугъашьуи, шъуинасыпымэ аш ыукишт — ыIуи ежь Саусэрыкъо къикIи щэси ежъажьыгъ.

Нат Щэбатыныкъо къызэсым, натыхэр пэгъокIыхи лъэкоджэмышъхъэджэ рэтIысыхи, япаIохэр ашъхъарыхыгъэу «Къытфеблагъ» раIуагъ.

Нат Щэбатыныкъо къепсыхи, натымэ къахэхъагъ. Натымэ ясэнабжэ Щэбатыныкъо кыIакIагъеуцуагъ. Нат Щэбатыныкъо къамыщымкIэ блашхъо къыхидзи, икъамыщыкIэджэ ыукигъ, сэнабжъэр ришьуи аритыжьыгъ.

Саусэрыкъо къыкIуахъызэ Щэбатыныкъо зэриукIынштэ амалэр къыгъотыгъ. Натымэ яхэгъэгу къихъажьи, натымэ яIэхъожъ игъунэгъоу зыкъыщигъалIи зыкъыригъэгъотыгъ. Саусэрыкъо уIэгъэ Iаеу, иуIагъэми хъацIэпасIэхэр къариуэлъэу, ежь шъумэр къыпырихэу щылъэу Iэхъожъым зельэгъум къэкIожы Щэбатыныкъо риIуагъ.

— Ар лIагъэми мылIагъэми къесшIэн. Бырыу шъухьи, ылъэдакъэ шъуугъони, ылъэпшъэ куцIы щыщэ къысфэшъухь, — ыIуагъ.

Натымэ бырыу ахьи, Саусэрыкъо ылъэдакъэ аубырыи ылъэпшъэ куцIы щыщэ къыфахьыгъ. Щэбатыныкъо Саусэрыкъо ылъэпшъэ куцIэ ефэмы: —

— Псэу! ЗигъэлIэгъэ нэпцI! — ыIуагъ.

— Тэущтэу псэона? ХъацIэ-ПацIэхэр уIуагъэмэ къадэкIых, шъумэр пэу, аIуи Щэбатыныкъо ышIошI агъехъугъ. Щэбатыныкъу ахэтэу нартыхэр кIуагъэх. Саусэрыкъо ихъадэ еплъыхэу.

Саусэрыкъо хъазырэу щылъти, Щэбатыныкъо зыбгъодахъэм, Саусэрыкъо къызэшъхылъэти, кятэмиджъэ къеуи Щэбатыныкъо ышъхъэ зэфэдитIо къызэгуиупкIи кIитхъужьыгъ. Натымэ Щэбатыныкъо ышъхъэ зэгоутыгъэ Лъэпшь ыдэжбы ахьи, Лъэпшь гъоплъэ идэжбын фишIи ыдыжьыгъ. Щэбатыныкъо хъужьи ыпэрэм фэдэу Саусэрыкъо хэгъэгум къыримыгъахъэ ыублэжьыгъ.

Саусэрыкъо фабэуи чыIэуи къышIын ылъэкIынэу щытыгъ. Саусэрыкъо зэ фабэ къышIымэ нат Щэбатыныкъо

ышъхъэ гъуаплъэр къэплъымэ ышъхъэ күціэр къыгъежъоу, зэ чыІэ уае къышымэ гъуаплъэр къэучынымэ шъхъэкіуціэр ыгъеңцыкъэу гугъу-мыгъуджэ ыгъелагъ. Нат Щэбатыныкъо лагъэ нахь мышынэми натымэ Саусэрыкъо къызыхагъахъэжыдже фэмыехэу аукынэу раупхъэшжъагъ.

Нат Саусэрыкъо къаубытыни зэраукыщым иунашъо рахъуахъэу зэхэтысхъягъэх.

УнэшьошI ахэмыйтэу, ежыхэмэ язакъоу, зэмидэйу-жыхэу нат Саусэрыкъуи къыкіуахъыго зэгъу натымэ яхъокіожъы зикниуигъакИ натымэ якъэбарыдже къеулкыгъ.

— Натыхэр зэйуклагъэхэу мэфэ заулэ хъугъэу зэхэсих, ау якъэбар зыми ышырэп, — ыуагъ хъокіожъым.

— Адэ ныпчыхъэ узыкіожыдже акиедэйи унашъоу ашыгъэр къысфахыжъ инашы, — ыуи чэмехъожъыр къытүпшыжъыгъ. Ятлонэрэ мафэм хъокіожъым зыкниуигъакИ кьеупкыгъ: «Натымэ а уунашъу ашырэр, ау унэшьошI ахэтыхъэпи зэдэйужыхъэрэп, — ыуагъ хъокіожъым. Ашыгъум натыхэр зэрээзийуклагъэхэм ипчагъэ къысфызэгъашынэшкыжъ, — ыуи Саусэрыкъо йукыжыгъ. Хъокіожъэр пчыхашхъэм къыдэхъажъи натыхэр зэрээзийуклагъэхэм ипчагъэ зэригъешлагъэ. Пчэдыжым зыдэйим Саусэрыкъо зыуигъакИ ылтытэгъэ пчагъэр риуагъ. Саусэрыкъо натыхэр зэрэхъурэ пчагъэр къызешын эхъокіожъыр зыиэпигъай, натымэ япчагъэ фэдиз куахъо ышыи апэхэр папціхэу, джашъоу, чантэу, палъыкыжыгъ.

— Йдже узыкіожырэм мы кохъо котэр зыдахы натыхэр зэрыс унэм ипчэкъохъурэ ичэтыхуухэмрэ сфакъогъэу-цих, ори ахахы мыш фэдэ къэбар ахахь. Сыджъэр, Іадэр, уатэр—ахэмэ ашыщэу тары арэу къежъагъэр йий ор-орэу яу, — къыриуи Саусэрыкъо йукыжыгъ. Натыхэр зызэйукіэхэдже зэнэкъохъуныхэу Ыашэ къихъэрэм къытамыхэу унэм ралъхъэштыгъэп, зыэрэгъэгубжыхъэрэм зэрэмыукыжынным фшидже. Натыхэм яхъокіожъы пчыхъэм куахъохэр къыздихы натыхэр зэрыс унэм ичэтыхуухэм акиигъэуцохи ежыри ахэтысхъяжыгъ. Зы уцугъо горэ ахэсигъэу хъокіожъым'кыуагъ:

— Сэ, натыхэр, зыгорэмидже сышъоупкыщ.

Нэпэрэ зымафэм хашъом ситэу сегупшысагъ шъхъае зи къысфэшыгъэп, зышырэм къысерэйу. Сыджъэр, Іадэр, уатэр апэу тэрары къежъагъэр, — ыуи.

Зы наты горэм «сыджьэр» ары къыIуагъ. Адэ а сыджеэр Iадэ имыIэу шъыдыджьэ ыубытыштыгъэ,—ыIуагъ адэрэм.

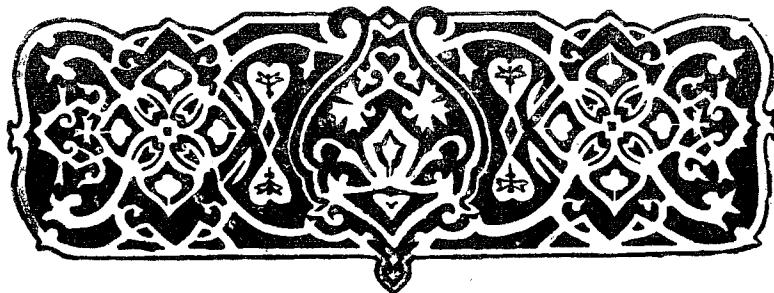
— Кятэр имыIэу сыджьэри, Iадэри шъыдыджьэ ышIыгъа? — къыIуагъ ящэнэрэ натым.

Зэнекъокъухэго зэгъу зэцхъажьыгъэх. Зэзэоныхэм Iоффер зынэсым, хъокIожьыр къыкIэкIыжки къэкIожьыгъ. Аш къыхыгъэ куахъохэр къащти натыхэр зэзаомэ зэхэутфэжыхэго зэгъу зэрэукIыжьыгъэх. Натымэ анахыбэ азаом хэкIодагъ. Саусэрыкъо шъхъафит хъуи къыдэхъажьыгъ. Ау едэIунэу ыгъотыжьыгъэр натымэ анахь макIэр ары. Ахэри зи зымылъэкIырэ тIэкIур ары. Джауштэу хъокIожьэр къыIапыIагъ.

НАРТХЭМ ЯХЫЛЭГЬЭ АДЫГЭ
ОРЭДХЭУ, ПЩЫНАЛЪЭХЭУ
МАГНИТОФОНКІЭ ТТХЫЖЫГЪЭХЭМ
ЯОРЭДЫШЬОХЭР

1. НАРТ ШЭБАТЫНЫКЬО ИОРЭД

самбырэу

къынхэз.

жъыу

0-рэ - да о-рэ - да

Нар-тэу щэ - ба - ты-иэкъуа

о-рэ-

Е - ры - щы-къэу ха-фа.

да. о-рэ

Е хъа-фы-ны-гъэ шыуа

да. о-рэ-да

2. ЩЭБАТЫНЭКЬО ИОРЭД

Тынчъэу

Кынхээы-
дээр

Нат Щэ-ба-ты-и-е - уи-

Яныу

Щэ-ба- ты - ии - кын-щэу,

О-- - - рэ о - ра - - рэ

Пыым и - хъа-гъу-фэ-гъо- уи

о-ра-да

Хъагъуфэгъухэр аи-ба-шиэу.

о - - рэ- о- ра - - рэ о-ра-да.

3. ШЭБАТЫНЫКЪО ИОРЭД

Рэхъатэу

Къыхээзы-
дээрэр

о - ра - дэ о - ра - дэ

Къыу

Нар-тэу шэ - ба - ты - нэ - къуи

Ер зи-нэ-къо-къо - гъуи

о-ра-дэ ора-дэ

Хъагъуфэгъу бэ-шы-ри.

о-радэ о-радэ

4. ШЭБАТЫНЫКЪО ИПЩЫНАЛЪ

Самбыр эу
 Къыхээыдзэр
 рэр

Жъыу

о - рэ-да, о- рэ - да

Ей, ей, щэ-ба - ты - нэ-къо-ба Ей, ей

о - рэ-да

Ер и - нэ - къо-къо-гъу-ба

о-рэ-да.

5. ШЭБАТЫНЫКЪО ИПЩЫНАЛЬ

Рэхъатэу

Къыхэзы-
дзэрэр

Жыу

Нарт щэ- ба - ты- ныкъу,

о-рэ-да

Щэ - ба - ты-ны - къопщ,

о-рэ-да

орэда.

6. ЩЭБАТЫНЫКЪО ИПЩЫНАЛЪ

Къыхээз-
дээр эр.

Жъу.

The musical score consists of three staves of music in G major, 2/4 time. The first staff starts with a whole rest followed by a bass note. The lyrics are: "о - рэ - дэ,". The second staff starts with a bass note followed by a whole rest. The lyrics are: "Нар - тэу щэ - ба - ты - ны-къуи ,". The third staff starts with a whole rest followed by a bass note. The lyrics are: "Нартэулы икъугъэри". The fourth staff starts with a bass note followed by a whole rest. The lyrics are: "о-рэ, орэ - да".

7. ЩЭБАТЫНЫКЪО ИПЩЫНАЛЬ

Самбыр эу

Къыхэзы-
дээрэр

Нарт щэ-ба-ты-ныкъу ,
о-рэ-да

Гъуазэу къя-ры-дэ-кія ,
о-рэ-да

Те- нэ и - и - кія-гъом .
о-рэ-да .

8. БЭДҮНӨКҮҮЭ И ПШЫНАЛЪЭ

Къыхэзы-
дээрэр.

Жыу.

Псынк ! эу

о-уи, о-уи, о-уи, о-уи

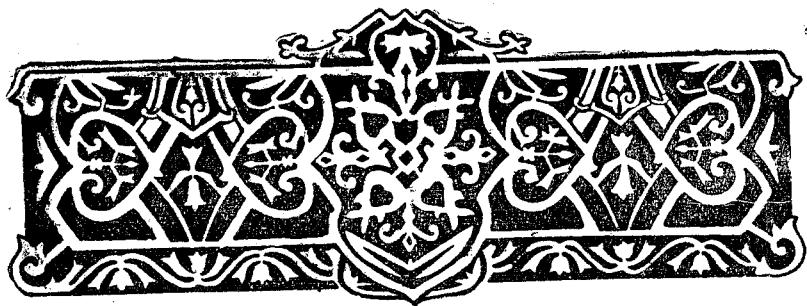
Нартэу ти Бэдэнокъуа,

орирэ орире орира

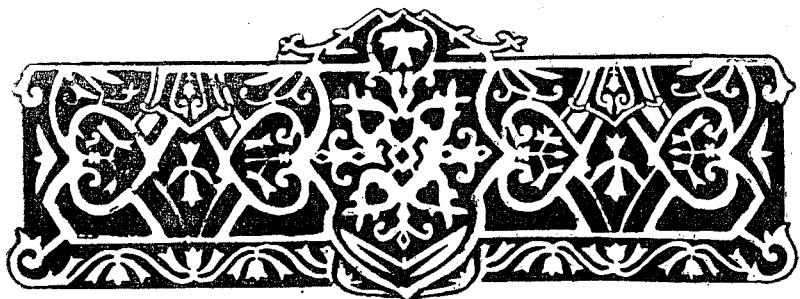
Нартхэм ти лія икъугъа

орира ори-ра ори-ра

Иш-ми уа - нэр ты-рель-хъа.

ТИОРЭДЫНОХЭМРЭ
ТХЫДЭГУАТЭХЭМРЭ

Адыгэ хэкум иорэдыЮхэмрэ тхыдэIуатэхэмрэ язэIукIэу Мыекъуапэ щыIагъэм хэлэжъагъэхэр: Кобл Тыкъ, Іашъхъэмэфэ Дауд, Теуцожь Цыгъу.

*Лыпый Бильэустэн
(1878—1948)*

Лыпый Бильэустэн (1878—1948) Адыгейм иорэдыю-тхыдэютэ цэрыюмэ ашыщыгъ, ылъепкъыкъ хъатикъуай, еджакъи тхакъи ышшэштыгъэп. Гупкэу, губзыгъэу, шэн гъэйльыгъэ ишшэу щитыгъ. Лыхъужъ орэдэу, нархэм яхьыл Иэгъэ пщыналъэу, хъишъэу, гущи Иэжъэу ышшэштыгъэр бэ.

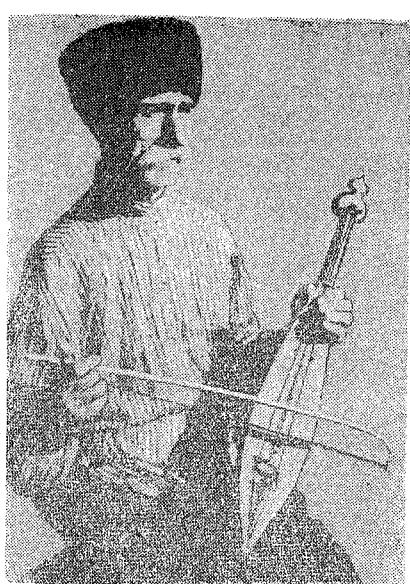
1930-рэ ильэсхэм къашыублагъэу Лыпый Бильэустэн адыгэ орэдэу, пщыналъэу аригъэтхыхыгъэхэр япчъагъэкъ бэ дэдэ хъоу Адыгэ научнэ-исследовательскэ институтым иархив хэлъ, ахэмэ ашыщхэр тхылъхэмэ къадэхъагъэх.

Нарт эпосым изэгъешлэн пылъхэм я Всесоюзнэ конференциеу Абхазым щагъэм хэтыгъехэр
(Сухуми, 1963)

Бетыг'yuэн Къанитат
(Черкесиер)

Зырамыку Али
(Адыгэ хэкур)

Клем Юсыф
(Адыгэ хэкур)

Хажъяукъо Адэм
(Адыгэ хэкур)

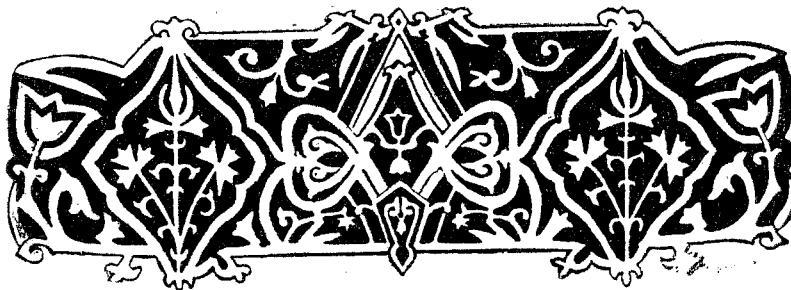
АкІэгъу Ибрахым

АкІэгъу Ибрахымә адыгэ орэдьи-тхыдәютә Іэзәхәм ащыш, шыкІәпшынау. Апрелым и 17-м 1875-рә ильесым Адыгеим щыщ шапсыгъэ къуаджэу Пэнәхэс къышыхъугъ. ИцыкІугъом къышыкІэдзагъэу адыгэ орэдхәм, хъишъәхәм лъәшэу ыгукіә афәщагъ. Адыгәхәм ахәль орэдхәр бэу ешІэх, шыкІәпшынәмкіә дежъүужъэе ахәр Іупкіәу къеох. Нарт Іащэмәзы, Саусәрыкъо, Пэтэрэзы, Щэбатыныкъо япшыналъәхәр лъәшәу шу ельегъух.

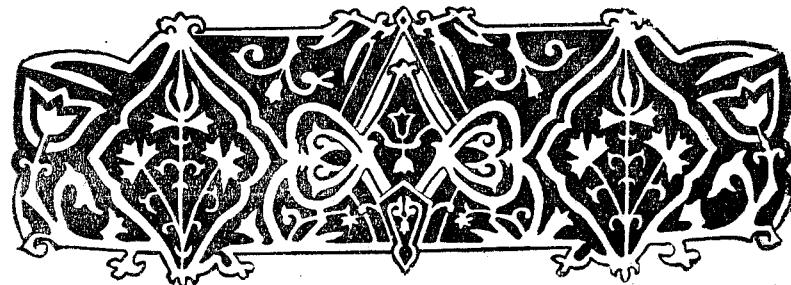

Акъушь Аслынчэрий

Акъушь Аслынчэрий — тхыдэютэ -tsazэр 1886-рэ иль. Адыгейм щыщ къуаджэу Еджэркъуае къышыхъугъ. Ятэ Дэдао бжъахъоштыгъ, хъишъэ ыотэним фэкъулаингъ. Бжъаом мафэрэ дытесыми, хъакIэшмэ пчыхъэрэ арыхъэми Аслынчэрий ицыкIугъом ятэ къыIотэжкыицтыгъэ ЙорыIуатэхэр зэргъэшIягъагъэх. Аш ыуж илъэс 50—60 фэдиз тешIэжыгъ нахь мышIэми, а адигэ ЙорыIуатэхэр кIэзыгъэ афимышIэу къеIотэжкыих, нартмэ яорэдхэри яхъиншъэхэри гупкIэу къесiox.

КОММЕНТАРИИХЭР

ОРЗЭМЭДЖЫКЬО ШЭБАТЫНЫКЬО ЕХЫЛІЭГЪЭ ТЕКСТХЭР

Нарт Шэбатыныкъо ехылІэгъэ ЙорыIуатэхэр адыгэ лъэпкъ пстэуми зэлъашІэ. Адыгеими, ХыIушъо Шапсыгъеми, Къэбэртай, Черкесиеми яорэдыIохэмэ Шэбатыныкъо ипшыналъэхэр непи дэгъоу къаIо. А пшыналъэхэм яорэдышъохэр магнитофонкІэ ттхыжыгъэхэу Адыгэ научнэ-исследовательскэ институтым чІэлъых, мы томым ыкІэкІэ нотэкІэ тхыгъэхэу дэтых.

Шэбатыныкъо — «Лы икъугъэу», лыхъужъныгъабэ зезыхъэрэ нарт. Ащ ехылІэгъэ ЙорыIуатэхэр, анах цикл инхэмэ ашыщэу, адыгэ эпосэу «Нартхэр» зыфиIорэм хэхъях.

Нарт Шэбатыныкъо иIорыIуатэхэр я XIX-рэ лIэшІэгъум апэу Тифлисы (Тбилиси) къышыхаутынхэу аублагъ. Къази Хъатэхъущэкъом (Л. Лопатинскэр игъусэу) 1891 ильэсэ «Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа» зыфиIорэм ия XII тхылъым «Пшибади-нико» («Созырко», «Ашемез» — текститIумэ ящэу) къыхиутыгъагъ. Ащ ыужым «Адыгские (черкесские) тексты» зыфиIохэрэмэ ахэтэу Паго Тамбыим «Ешов Батыныко» зыцІэ пшыналъэу Лыгъотх щитхыжыгъагъэр мы «Сборникым» ия XXI тхылъы 1896-рэ ильэсым къыдэхъагъ. Пшыналъэм хэт гущыIэмэ ямехъанэхэр (ежь къизэрэгүрыIуагъэм тетэу) урысыбзэкІэ ачIигъэуцожыгъэу щыт¹. Ар къызыхаутыгъагъэм ильэсыйбэ тешIагъ нахь мышIэми, непэ къаIорэ а пшынэлъэ дэдэм итекст тет.

Мы нарт цІэрыIом ыцІэ чыпIэ зэфэшхъафхэм ашы-зэтраIукы: Шэбатыныкъу, Шэбатыныкъу, Шэбатэнэкъу; Шэбэнтökъуэ, Бадинокъуэ, Пшы-Бадинокъуэ, Бэдыно-къуэ.

Нарт Шэбатыныкъо ехылІэгъэ орэдхэр, пшыналъэхэр, хъишъэхэр я III-рэ том псаум инэкIубгъохэм ягъ-кIугъэх. Шэбатыныкъо ицил адыгэ лыхъужъ эпосэу

¹ Ащ ехъяIагъэу еплъ: А. М. Гадагатль. Героический эпос «Нарты» и его генезис, Краснодар, 1967, н. 60—62.

«Нартхэр» зыфиорэм купкI (ядро) фэхъурэ циклэхэм зэу ашыц.

ИжыкIэ цыфхэм щыIэкIэ-псэукIэу, зэфыщтыкIэу, хабзэу яIагъехэр, пэсэрэ цыфым природэм щыхъухэрэр къызэрэшIошIыщтыгъэр, дунэе мифологием имотив зэмылIэужыгъуабэхэр Орзэмэджыкъо Шэбатыныкъо ехылIэгъэ адыгэ ЙорыIуатэхэм ахэолъагъох.

Т Е К С Т Х Э Р

221. **Орзэмэджыкъо Шэбатыныкъо икъэхъукI** — къэзыIотагъэр АкIэгъу Алый, 1876-рэ иль. Адыгейм щыщ къуаджэу Афысы-пэ къыщыхъугъ, шапсыгъ.

Июлым и 12-м 1949-рэ иль. къ. Псыбэ щызытхыгъэр Хьалыш Сэфэрбый, Адыгэ пединститутым иеджакIу. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

222. **Нарт Шэбатыныкъо икъэхъукI** — къэзыIотагъэр Кушъу Мусльимэт, 1918-рэ иль. Адыгейм щыщ къ. Очэпщые къыщыхъугъ, бжъэдьгъу.

Июлым и 10-м 1963-рэ иль. Очэпщые щызытхыгъэр Шъхъалэхъо Щамсэт, КIэлэгъадж. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

223. **Нарт Шэбатыныкъо икъэхъуIер** — къэзыIотагъэр КIуай Исмахыил, 1876-рэ иль. Адыгейм щыщ къ. Хъакурынэхъаблэ къыщыхъугъ, абдах.

Октябрэм и 20-м 1958-рэ иль. Хъакурынэхъаблэ щызытхыгъэр Хъуажъ Мыхъамод, АНИИ-м иIoфиши. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

224. **Бэдынокъуэ зэрагъэжейуэ щыта гущэ уэрэд** — орэдэу къэзыIуагъэр Къэрдэн Хъаджисмел, Черкесиен щыщ къ. Бесльэней къыщыхъугъ, бесльэней.

Августым и 25-рэм 1949-рэ иль. Бесльэней щызытхыгъэр БишIэу Аслъан, Къэбэрдей НИИ илэжъакIу.

Къытырадзагъ: Адыгэ ЙуэрыIуатэхэр, Налшык, 1963, н. 259—260.

225. **Бэдынокъуэ зэрапIа** — къэзыIотагъэр Нэзар Мащэ, Къэбэрдей икъ. Къэхъун щыщ, къэбэрдей.

Апрелым и 13-м 1949-рэ иль. Къэхъун щызытхыгъэр Къэрдэн-гүүщIэ Зырамыку, КБ АССР-м изаслуженэ лэжъэкIошху, драматург, орэдIоцIэрыIу, КБ НИИ-м иIoфиши. Оригиналыр КБ НИИ-м иархив хэлъ.

226. **Натэ Шэбатыныкъо икъэхъукIь.** **Орзэмэджь къызэри-гъэнэжыгъэр** — къэзыIотагъэр Хъагъур Шъэофыжь, 1879-рэ иль. ХыIушъо Шапсыгъэм щыщ къ. Нэтыхъуаджэ къыщыхъугъ, шапсыгъ.

Майм и 19-м 1959-рэ иль. Нэтыхъуае щызытхыгъэр Натхъо Къырмыз, Адыгэ пединститутым иеджакIу. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

227. Нарт Шэбатыныкъо икъехъукі. Орзэмэдж къызэригъэнэжыгъэр — къэзыпотагъэр Хашыхъанэкъо Мыхамод, 1884-рэ иль. Адыгейм щыщ къ. Очэпшие къышыхъугъ, бжъэдьгъу.

Маим и 18-м 1959-рэ иль. Мьеңкъуапә щызытхыгъэр Кіэрэшэ Зэйнаб, филологическэ наукахэмкіә кандидат, АНИИ-м иофышI. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

228. Нарт Шэбатыныкъо икъехъукі. Ятэ къызэригъэнэжыгъэр — къэзыпотагъэр Сэмэн Едыдж, Адыгейм щыщ къ. Пчыхъалыкъуае къышыхъугъ, бжъэдьгъу.

Октябрэм и 23-рэм 1949-рэ иль. Пчыхъалыкъуае щызытхыгъэр Лъяустэн Юсыф, тхакIо, АНИИ-м иофышI. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

Къытырадзагъ: Адыгэ пшысэхэмрэ тхыдэжъхэмрэ, Мьеңкъуапә, 1955, н. 25—33.

229. Бэдынокъуэ и адэр укыпIэм къызэрэришижар — КБ НИИ-м иархив щыщ.

230. Бэдынокъуэрэ Сосрыкъуэрэ — КБ НИИ-м иархив щыщ.

231. Нат Шэбатыныкъо кіэлэ джэгухэр къызэрегыигъехэр — шыкIэпшынэмкіә къежыуужызэ орэдэу къэзытуагъэр Нэгъуу Индрыйс, ХыIушъю Шапсыгъэм щыщ къ. Агуе 1900-рэ иль. къышыхъугъ, шыкIэпшынэо Іаз, шапсыгъ.

Маим и 20-м 1960-рэ иль. Агуе щызытхыгъэр Хэшхы Индар. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

232. Шэбатыныкъо иорэд — орэдэу къэзытуагъэр Хыагъур Шъэофыж.

Маим и 20-м 1960-рэ иль. Мьеңкъуапә щызытхыгъэр Натхъю Кырмыз. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

233. Шэбатыныкъо ипшыналь — лыжъхэр дежъуузэ пшыналъэу къэзытуагъэр КIуай Зэфэс, 1882-рэ иль. Адыгейм щыщ къ. Хъакурынэхъаблэ къышыхъугъ, орэдыю-тхыдэпотэ цIэрыу, абдзах.

Январым и 30-м 1937-рэ иль. Хъакурынэхъаблэ щызытхыгъэр доц. Іашхъэмэфэ Дауд. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

234. Нат Шэбатыныкъо ипшыналь — пшыналъэу къэзытуагъэр Ахэджаго Зэчэрий, 1876-рэ иль. Адыгейм щыщ къ. Псэйтыку къышыхъугъ, шапсыгъ.

Декабрэм и 8-м 1948-рэ иль. Псэйтыку щызытхыгъэр ХъэдэгъэлIэ Аскэр, тхакIо, Адыгэ НИИ-м иофышI. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

Ивариант къытырадзагъ: А. М. Гадагатль. Героический эпос «Нарты» и его генезис, Краснодар, 1967, н. 323—332.

235. Нат Шэбатыныкъо иорэд — орэдэу къэзытуагъэр Джамырзэ Ибрахым, 1887-рэ иль. Адыгейм щыщ къ. Афыпсыпэ къышыхъугъ, орэдыю-шыкIэпшынэо Іаз, шапсыгъ.

Августым и 6-м 1959-рэ иль. Афыпсыпэ щызытхыгъэр Тэшъутамар, Адыгэ пединститутын иеджакIу. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

236. Орзэмэджыкъо Щэбатыныкъо ипшыналь — лыжъхэр ежъууз ордэу къэзыIуагъэр Кушуу Нахъо, 1882-рэ иль. Адыгейм щыщ къ. Очэпщые къыщыхъугъ, бжъэдьгъу. Шапсыгъэ щапIугъ.

Сентябрэм и 18-м 1960-рэ иль. Очэпщые щызытыхъгъэр ХъэдэгъэлIэ Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

Къытырадзагъ: А. М. Гадагатль. Героический эпос «Нарты» и его ренесис, Краснодар, 1967, н. 323—327.

237. Нарт Шэбатыныкъо ипшыналь — лыжъхэр ежъуухээ Ѣицнальэу къэзыIуагъэр Ушъый Кызыкъу, 1883-рэ иль. Адыгейм щыщ къ. Псэйтыку къыщыхъугъ, орэдьо-тхыдэютэ цэрыIу, шапсыгъ.

Мартым и 12-м 1960-рэ иль. Псэйтыку щызытыхъгъэр Хэшхы Индар. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

238. Нарт Шэбатыныкъо иорэд — ЙурыIупчъэу къэзыIуагъэр Акъушъ Аслъанчэры, 1886-рэ иль. Адыгейм щыщ къ. Еджэркъуае къыщыхъугъ, еджэркъуай.

Июлым и 23-рэм 1961-рэ иль. Еджэркъуае щызытыхъгъэр Аулъэ Сарет, филологическэ наукэхэмкIэ кандидат. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

239. Бэдынокъуэ и пыцинальэ — пыцинальэу къэзыIуагъэр Назарэ Машэ, Къэбэрдейм щыщ къ. Къэхъун дэс.

Апрелым и 13-м 1949-рэ иль. Къэхъун щызытыхъгъэр КъэрдэнгъущIэ Зырамыку. Оригиналыр КБ НИИ иархив хэлъ.

240. Нарт Шэбатыныкъо ипшыналь — лыжъхэр ежъуухээ къэзыIуагъэр Цужъ Морат, Адыгейм щыщ къ. Еджэркъуае къыщыхъугъ, Еджаркъуай.

Ноябрэм и 22-м 1935-рэ иль. Еджэркъуае щатхыгъ. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

241. Нарт Шэбатыныкъо ипшыналь — лыжъхэр дежъуузэ къэзыIуагъэр Хъамтэхъу Аюб, 1881-рэ иль. Адыгейм щыщ къ. Пчыхъалыкъуае къыщыхъугъ, бжъэдьгъу.

Сентябрэм и 15-м 1958-рэ иль. Пчыхъалыкъуае щызытыхъгъэр ХъэдэгъэлIэ Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

242. Нарт Шэбатыныкъо сэшхуапэм къызэрэшыфар — КIэм Юсыф ежъуузэ пыцинальэу къэзыIуагъэр Хъажъэукъо Адэм, 1903 иль. Адыгейм щыщ къ. Кощхаблэ къыщыхъугъ, къэбэрттай, къэбэртэе-абдзэхэ бээ зэхэткIэ мэгүшыIэ.

Майм и 19-м 1958-рэ иль. Кощхаблэ магнитофонкIэ щызытыхъгъэр ХъэдэгъэлIэ Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

243. Нарт Шэбатыныкъо икIэлэгъор — зышIэу сентябрэм и 13-м 1960-рэ иль, къэзытыхъгъэр Пицыдатэкъо Мэдин, бжъэдьгъу. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

244. Нарт Бэдынокъуэрэ иныжьымрэ — КБ НИИ иархив щыщ.

245. Нарт Шэбатыныкъу — ЙурыIупчъэу къэзыIуагъэр КIуай Исмахыил, абдзах.

Февралым и 12-м 1935-рэ иль. Адыгейм щыщ къ. Хъакурынэхъаблэ щызытыхъгъэр Цэй Ибрахим. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

246. Нарт Шэбатыныкъо Іэкуандэ дэжь зэрэкІуагъэр — ІурыІуагъэр къэзыІуагъэр Пэнэшьу Шац, 1968-рэ иль. Адыгейм щыщ къ. Аскъэлае къыщыхъугъ, бжъэдыгъу.

Июлым и 4-м 1963-рэ иль. Къупчыкъохъаблэ щызытхыгъэр Хъот Хъалид. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

247. Нарт Шэбатыныкъо ипшынаалъ — лыжъыхэр дежъуухээ къэзыІуагъэр Пыцдатэкъо Сахыйд, 1886-рэ иль. Адыгейм щыщ къ. Очэпшие къыщыхъугъ, бжъэдыгъу, орэдыЮ-тхыдэЮтэ Іаз.

Майм и 5-м 1959-рэ иль. Мыекъуапэ щызытхыгъэр Шъхъэлэхъо Абуబэчыр, Адыгэ педагогическэ институтын икІэлэегъодж, филологическэ наукахэмкІэ кандидат. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

248. Нарт Шэбатыныкъо ипшынаалъ — иунагъо исхэр дежъуухээ къэзыІуагъэр Мыгу Хъалид, 1889-рэ иль. Адыгейм щыщ къ. Джэджэхъаблэ къыщыхъугъ, бжъэдыгъу.

Июлым и 10-м 1963-рэ иль. Джэджэхъаблэ щызытхыгъэр орэдыЮм ыкъоу Мыгу Исмахыил. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

249. Нарт Шэбатыныкъу — ІурыІупчъэу къэзыІуагъэр Кыкы Къэрэ, 1886-рэ иль. Адыгейм щыщ къ. Нэшъукъуае къыщыхъугъ, бжъэдыгъу.

Июлым и 11-м 1963-рэ иль. Нэшъукъуае щызытхыгъэр Кыкы Мэджыд. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

250. Нарт Щэбатынэкъо ипшынаалъ — ІурыІупчъэу къэзыІуагъэр Шъхъэлэхъо Али, шапсыгъ.

Июлыми 15-м 1963-рэ иль. Адыгейм щыщ къ. Афыпсэпэ щызытхыгъэр Жанэ Разиетрэ Жанэ Чэrimрэ, кІэлэегъаджэх. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

251. Шэбатыныкъо Іэкуандэ дэжь къызэрэкІуагъэр — орэдэу ежъуухъээ къэзыІуагъэр Бэрэтэрэ Хъабидэт, 1903-рэ иль. Адыгейм щыщ къ. Нэчэрэзье къыщыхъугъ, бжъэдыгъу, бзыльфыгъэ орэдыЮтэ Іаз.

Июлым и 15-м 1964-рэ иль. Нэчэрэзье щызытхыгъэр Бэгъ Нурбий. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

252. Нарт Шэбатыныкъу — къэзыІуагъэр Хъахъо Мостаф, 1885-рэ иль. къэхъугъ, Израиль ис къ. Кфар Камэ дэс, хъакІуу, орэдыЮтэ Іаз.

Апрелыми 29-м 1963-рэ иль. Кфар Камэ щызытхыгъэр Шэуджэн Яхъя, ильэс 30 ыныбжь, кІэлэегъадж, адыгэ ІорыЮтэ угъоя-күу. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

253. Нарт Шэбатыныкъо ипшынаалъ — якъоджэ лыжъхэр ежъуухъээ къэзыІуагъэр Жанэ Исмахыил, 1892-рэ иль. Адыгеним щыщ къ. Едэпсыкъуае къыщыхъугъ, бжъэдыгъу, орэдыЮтэ Іаз.

Сентябрэм и 20-м 1960-рэ иль. Едэпсыкъуае щызытхыгъэр ШъхъакІомыдэ Мариет. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

254. Шэбатыныкъо ипшынаалъ щыщ ӏепэцып — къэзыІуагъэр Бэусэ Хъаджемус, 1898-рэ иль. ХыІушъо Шапсыгъэм щыщ къ. Шъоджэнкъо къыщыхъугъ, хъакуу.

Сентябрэм и 10-м 1958-рэ иль. Шъоджэнкъо щызытхыгъэр ХъэдэгъэлІэ Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

255. Нарт Шэбатыныкъо къызэришагъэр — къэзыIотагъэр Бэгъушъэ Тлахир, къ. Аскъэлае къышыхъугъ, бжъэдыгъу.

Ноябрэм и 3-м 1940-рэ иль. Аскъэлае щызытхыгъэр Лъэустэн Юсыф, СССР-м иписательхэм я Союзы ичлен, тхакIo. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

Къытырадзагъ: Адыгэ пшысэхэмрэ тхыдэжъхэмрэ, Мыеекъуапэ, 1955, н. 34—45.

256. Нарт пшы-Бэдэнокъуэ — ЙурыIупчъэу къэзыIуагъэр Къущхъэбихэ ФыщIэ, 1909-рэ иль. Хъэмидей къуаджэм къышыхъугъ, къэ бэрдей. Мартым и 26-м 1949-рэ иль. Хъэмидей щызытхыгъэр КъардэнгъушI Зырамыку. Оригиналыр КБ НИИ-м иархив хэлъ.

257. Нарт Шэбатыныкъу — ЙурыIупчъэу къэзыIуагъэр Пэнэнэшьу Щащ, 1868-рэ иль. Адыгейм щыщ къ. Аскъэлае къышыхъугъ, бжъэдыгъу.

Июлым и 4-м 1963-рэ иль. Къунчыкъохъаблэ щызытхыгъэр Хъот Хъалид. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

258. Нарт Щэбатыныкъу — къыздэтхыгъэр: тх. «Адыгэ усэнэр», Дамаск, 1940, н. 27—28.

259. Нарт пшы-Бэдэнокъуэ — къэзэIуагъэр Хыкъуэхэ Чаус, 1889-рэ иль. Сэрмакъ къуаджэм къышыхъугъ, адыгэ-абаз.

Майм и 11-м 1949-рэ иль. Сэрмакъ къуаджэм щызытхыгъэр КъардэнгъушI Зырамыку. Оригиналыр КБ НИИ-м иархив хэлъ.

260. Нарт Шэбатыныкъо Іалэдж яунэжъ къызэрэкIуагъэр — къэзыIуагъэр ХъутЫыжъ Тыгъурыгъурэ Мыгу Нуухэрэ, Адыгейм щыщ къ. Джэджэхъаблэ къышыхъугъэх, бжъэдыгъух.

Январым и 12-м 1957-рэ иль. Джэджэхъаблэ щызытхыгъэр Хъут Щамсудин. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

261. Нарт Пшы-Бадинокъуэ и тарихъ — къэзыIотагъэр ХъэхъупашIэ Іэмыхъан, 1882-рэ иль. Къэбэрдэйм щыщ къ. Къэхъун къышыхъугъ, къэбэрдей, усэкIo цIерыIоу щыт.

Июнум и 24-м 1947-рэ иль. Къэхъун къуаджэм щызытхыгъэр КъардэнгъушI Зырамыку. Оригиналыр КБ НИИ-м иархив хэлъ.

262. Нарт ЛЫхъомрэ Сэтэнай-гуашэмрэ — орэдэу къэзыIуагъэр Хъахъо Мостафэ, Израил ис адыгэ къуаджэу Кфар Камэ къышыхъугъ, хъакIуцу, орэдьIo Iаз.

Январым и 15-м 1962-рэ ильэсэм магнитофонкIэ зытхыгъэр Щэуджэн Яхъя. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

263. Нарт Шэбатыныкъо ипшыналь — ячылэ лЫхъхэр дэжъуухээ къэзыIуагъэр Огъурл Заубэч, 1878-рэ иль. Краснодарскэ краим щыщ къ. Шъхъашэфыжым 1878-рэ иль. къышыхъугъ, орэдьIo Iаз.

Июнум и 10-м 1962-рэ иль. Шъхъашэфыжъ къуаджэм щызытхыгъэр Іашъынэ Абубэчыр, кIэлэегъадж. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

264. Шэбатыныкъо Нарты къызэрэкIуагъэмрэ Саусырыкъо къызэрэригъещагъэмрэ — къэзыIуагъэр Кушъу Исмахьил, 1884-рэ иль. Адыгейм щыщ къ. Очэпшие къышыхъугъ, бжъэдыгъу.

Маим и 18-м 1959-рэ илъ. Мыеекъуапэ, орэдыюхэмэр тхыдэюа-тэмэр яхэку зэйукэу АНИИ-м зэхищагъэм къэкюагъэу щызытыгъэр Одэжьдэкъо Хаджемэт, научнэ ИофышI. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

265. **Бэдэнокъуэ и пшиналъэ** — КБ НИИ иархив щыщ.
266. **Бэдэнокъуэрэ Сосрыкъуэрэ** — КБ НИИ-м иархив щыщ.
267. **Шэбатыныкъо ипшиналъэхэр** — лыжъхэр дежъуухээзэ къэзыуагъэхэр Лыпый Бильэустэн, 1878-рэ илъ. Адыгейм щыщ къ. Хатикъуае къышыхъугъ, орэдыю-тхыдэютэ цэрыю, ыльэп-кыкэе хатикъуай.
- Июным и 20-м 1946-рэ илъ. Хатикъуае щызытыгъэр Хэдэгъэлэ Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.
268. **Бэдэнокъуэ чынтым зэрэзэуар** — Къэбэрдей-Бэлъкъар НИИ-м иархив щыщ.
269. **Шэбатыныкъо нартымэ ашыпхъу къызэрищаагъэр** — къэзыуагъэр ОсылI Пицымраф, 1887-рэ илъ. Краснодарскэ краим щыщ къ. Шъхъащэфыжым къышыхъугъ.
- Декабрэм и 20-м 1959-рэ илъ. Шъхъащэфыжым щызытыгъэр хъужь Л. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.
270. **Шэбатыныкъо Ыалэдж адэжь къызэрэкюагъэр** — къэзыуагъэр Зэрамыко Шумраф, 1879-рэ илъ. Адыгейм щыщ къ. Джэдэхъаблэ къышыхъугъ, орэдыю-къэбарютэ цэрыю, бжъэдигъу.
- Ноябрэм и 17-м 1959-рэ илъ. Джэдэхъаблэ щызытыгъэр Дэхъужь Л. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.
271. **Шэбатыныкъо Куандэ къызэрищаагъэр** — къэзыютагъэр Бжыхъакъомэ янисэ ныу, Париж дэсигъ.
- 1935-рэ илъ. Францием икъэлэ шъхъяэу Париж щызытыгъэр проф. Жорж Дюмезил.
- Къытырадзагь: ж. «Азиатика», т. 242, Париж, 1954.
272. **Бэдэнокъуэрэ Шүжьеийрэ** — КБ НИИ-м иархив щыщ.
273. **Бэдэнокъуэ нартхэ къахилъхва хабзэфыр** — КБ НИИ-м иархив щыщ.
274. **Нарт Шэбатынэкъорэ Чэчанэрэ Яхъишь** — къэзыютагъэр Кушъу Исмахыил.
- Маим и 19-м 1959-рэ илъ. Мыеекъуапэ щызытыгъэр Одэжьдэкъо Хаджемэт. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.
275. **Нарт Шэбатыныкъорэ ЧэчанэкЮ Чэчанэрэ** — къэзыютагъэр Хягъур Шъэофыж, 1879-рэ илъ. Нэтыхъуаджэ къышыхъугъ, орэдыю-тхыдэютэ Газ, шапсыгъ.
- Маим и 21-м 1959-рэ илъ. Мыеекъуапэ щызытыгъэр Щыщэ Н. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.
276. **Шэбатыныкъорэ Чэчанэкъо Чэчанэрэ** — къэзыютагъэр Хамтэхъу Аюб, 1881-рэ илъ. Адыгейм щыщ къ. Пчыххалькъуае къышыхъугъ, бжъэдигъу, орэдыю-къэбарютэ цэрыю.
- Январым и 6—8-хэм 1934-рэ илъ. Пчыххалькъуае щызытыгъэр Цэй Ибрахым. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

277. Шэбатыныкъо Іэкуандэ дэжь псэльыхъо зэрыкІогъагъэр—
къэзыІотагъэр Бэсыдж Сэфэрбый, Адыгейм щыщ къ. Джамбэчье
къышыхъугъ, лы губзыгъе тупкі.

Сентябрэм и 10-м 1946-рэ илъ. Джамбэчье щызытхыгъэр Ба-
хъукъо Ерэджыб, кІэлзегъадж, АНИИ-м истационарнэ ЙорыІотэ
угъоякІу. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

278. Іэкуандэ дэй нарт Шэбантокъуэ пылъакІуэ зэрыкІуэгъар—
КБ НИИ иархив щыщ.

Кътырадзагъ: Нарт хъыбархэр, Налшык, 1945, н. 24—25.

279. Нарт Шэбатыныкъо Іэкондэ—дахэ дэжь зэрэкІогъагъэр—
къэзыІотагъэр Хъарэхъу Дол, 1874-рэ илъ. Адыгейм щыщ къ. Щын-
джые къышыхъугъ, бжъэдыгъу, къэбарІотэ Іазэ, лы Іуш губзыгъ.

Майм и 28-м 1940-рэ илъ. Щындже щызытхыгъэр Меркицэ
Рэшыд, тхакІо. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

280. Нарт Шэбатыныкъо икІодыкІ — къэзыІотагъэр ОсылI
Пщымаф, Краснодарскэ краим щыщ къ. Шъхъащэфыжым къы-
шихъугъ.

Декабрэм и 20-м 1959-рэ илъ. Шъхъащэфыжым щызытхыгъэр
Набэкъо Н. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

281. Нарт Шэбатыныкъо икІодыкІ — къэзыІотагъэр Сэмэн
Едыдж, 1866-рэ илъ. Адыгейм щыщ къ. ПчыхъалІыкъуае къышы-
хъугъ, бжъэдыгъу.

Октябрэм и 23-м 1940-рэ илъ. ПчыхъалІыкъуае щызытхыгъэр
Лъеустэн Юсыф. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

282. Шэбатыныкъо илІакІ — къэзыІотагъэр АкІэгъу Алый,
ХыУшъо Шапсыгъэм хэхъэрэ къ. Псыбэ дэс, илъ. 73-рэ ыныбжь,
шапсыгъ.

Сентябрэм и 13-м 1949-рэ илъ. Псыбэ щызытхыгъэр Къардэн-
гъущI Зырамыку. Оригиналыр КБ НИИ-м иархив хэлъ.

Нартхэм яхылІэгъэ адыгэ орэдхэу, пщыналъэхэу магнитофонкІэ тхыжыгъехэм яорэдышишъохэр

1. Шэбатыныкъо иорэд — къэзыІуагъэр Кушъу Исмахыил,
1894-рэ илъ. Адыгейм щыщ къ. Очэпщие къышыхъугъ, бжъэдыгъу.

Майм и 18-м 1959-рэ илъ. Мыекъуапэ магнитофонкІэ щызытхы-
гъэр ХъэдэгъэлIэ Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м ифонотекэ хэлъ.

2. Шэбатынэкъо иорэд — къэзыІуагъэр. Ушъый Кыщыкъу,
1883-рэ илъ. Адыгейм щыщ къ. Псэйтыку къышыхъугъ, шапсыгъ.

Ноябрэм и 12-м 1960-рэ илъ. Псэйтыку магнитофонкІэ щызыт-
хыгъэр ХъэдэгъэлIэ Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м ифонотекэ хэлъ.

3. Шэбатыныкъо иорэд — къэзыІуагъэр Огъурлы Заубэч,
1878-рэ илъ. Краснодарскэ краим щыщ Шъхъащэфыж къуаджэм
къышыхъугъ, орэдыІо Іаз.

Декабрэм и 18-м 1962-рэ илъ. Шъхъащэфыж къуаджэм магни-
тофонкІэ щызытхыгъэр ХъэдэгъэлIэ Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м
ифонотекэ хэлъ.

4. Шэбатыныкъо ипшыналъ — къэзыIуагъэр КIуай Зэфэс, 1882-рэ илъ. Адыгеим щыщ къ. Хъакурынэхъаблэ къышыхъугъ, абдах.

Майм и 20-м 1959-рэ илъ. Мыекъуапэ магнитофонкIэ щызытыхъгъэр ХъэдэгъэлIэ Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м ифонотекэ хэлъ.

5. Шэбатыныкъо ипшыналъ — къэзыIуагъэр УдыкIаку Алый, 1908-рэ илъ. Адыгеим щыщ къ. Нэшъукъуае къышыхъугъ, бжъэдигъу.

Ноябрэм и 14-м 1960-рэ илъ. Мыекъуапэ магнитофонкIэ щызытыхъгъэр ХъэдэгъэлIэ Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м ифонотекэ хэлъ.

6. Шэбатыныкъо ипшыналъ — къэзыIуагъэр Хъахъо Мостаф, 1886-рэ илъ. Израиль ис адыгэ къудажэу Кфар Камэ къышыхъугъ, хъакIууц.

Январым и 20-м 1960-рэ илъ. Кфар Камэ щызытыхъгъэр Шэуджэн Яхъя, кIэлэегъадж. Оригиналыр АНИИ-м ифонотекэ хэлъ.

7. Шэбатыныкъо ипшыналъ — къэзыIуагъэр Шъхъэлэхъо Алый, 1882-рэ илъ. Адыгеим щыщ къ. Афысыпэ къышыхъугъ, шансыгъ.

Майм и 18-м 1959-рэ илъ. Мыекъуапэ магнитофонкIэ щызытыхъгъэр ХъэдэгъэлIэ Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м ифонотекэ хэлъ.

8. Бэдйнокъуэ и пшинальэ — къэзыIуагъэр КъардэнгъущI Зырамыку, 1918-рэ илъ. Къэбэрдейм щыщ къ. Псыгуэнсу къышыхъугъ, къэбэрдей.

Августым и 20-м 1961-рэ илъ. Мыекъуапэ магнитофонкIэ щызытыхъгъэр ХъэдэгъэлIэ Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м ифонотекэ хэлъ.

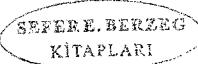
Д Э Т Х Э Р

Гүшүап	5
Псэлъапэ	7

Т е к с т х э р

ОРЗЭМЭДЖЫКЬО ШЭБАТЫНЫКЬУ

221. Орзэмэджыкъо Щэбатыныкъо икъэхъукЬ	13
222. Нарт Шэбатыныкъо икъэхъукI	15
223. Нарт Шэбатыныкъо икъэхъукIер	18
224. Бэдйинокъуэ зэрагъежейуэ щыта гүщэ уэрэд	21
225. Бэдйинокъуэ зэралпа	22
226. Натэ Щэбатыныкъо икъэхъукЬ Орзэмэджь къызэригъэ- иэжыгъэр	30
227. Нарт Шэбатыныкъо икъэхъукI	32
228. Нарт Шэбатыныкъо икъэхъукI	36
229. Бэдйинокъуэ и адэр укыпIэм къызэрэришыжар	40
230. Бэдйинокъуэрэ Сосрыкъуэрэ	49
231. Нарт Щэбатыныкъо кIэлэ джэгухэр къызэргынгъэр	50
232. Щэбатыныкъо иорэд	51
233. Щэбатыныкъо илшыналъ	54
234. Нат Щэбатыныкъо илшыналъ	62
235. Нат Щэбатыныкъо иорэд	70
236. Орзэмэджыкъо Щэбатыныкъо илшыналъ	73
237. Нат Щэбатыныкъо илшыналъ	78
238. Нарт Шэбатыныкъо иорэд	83
239. Щэдйинокъуэ и пшыналъэ	86
240. Нарт Шэбатыныкъо илшыналъ	89
241. Нарт Щэбатыныкъо илшыналъ	91
242. Нарт Шэбатыныкъо сэшхуапэм къызэрэшыфар	98
243. Нарт Шэбатыныкъо икIэлэгъор	103
244. Нарт Бэдйинокъуэрэ иныжъымрэ	111
245. Нарт Шэбатыныкъу	116
246. Нарт Щэбатыныкъо Йэкуандэ дэжь зэрэкIуагъэр	121
247. Нарт Шэбатыныкъо илшыналъ	122

ГАДАГАТЛЬ АСКЕР МАГАМУДОВИЧ
Составитель
НАРТЫ. АДЫГСКИЙ ЭПОС. ТОМ III

(На адыгских языках)

Редколлегия: Д. Г. Костанов (гл. ред.), К. Х. Меретуков,
Ш. Х. Хут

Художник Д. М. Меретуков

Технический редактор Б. П. Паринов

Корректоры: С. К. Абрегова, К. Х. Курашинов

Сдано в набор 14.XI.1969 г. Подписано к печати 23.VI.1970 г.
Формат бумаги 70x108¹/₁₆. Печ. л. 22,25. Заказ 3774. Тираж 1500.
МО 08487. Цена 1 руб. 75 коп.

Адыгейская областная типография управления по печати
Краснодарского крайисполкома, г. Майкоп, Пионерская, 268